

ISSN 2522-493X

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 22

Том I (196)

Київ
2019

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бураго

*****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 22

Том I (196)

Киев
2019

УДК 80 + 008] (082)

М 74

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – Вип. 22. – Т. I (196). – 348 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Затверджено постановою президії ВАК України
від 18 листопада 2009 р. № 1-05/5

ISSN 2522-4948 (Online), ISSN 2522-493X (Print)

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

д-р фіол. наук, проф. **С. Д. Абрамович**, канд. фіол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**;
д-р фіол. наук, проф. **В. М. Брицин**; д-р фіол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Буллаховська**; д-р фіол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р фіол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**;
д-р фіол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р фіол. наук, проф. д-р фіол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р фіол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р фіол. наук, проф. **О. О. Корнієнко**;
д-р фіол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р фіол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**;
д-р фіол. наук, проф. **Ю. Л. Мосенкіс**; д-р фіол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. фіол. наук, проф. **Г. В. Онокович**; д-р фіол. наук, проф. **Т. А. Пахарєва**; д-р фіол. наук, проф. **Г. Ф. Семениюк**; д-р фіол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Скліренко**; д-р фіол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р фіол. наук, проф. **О. С. Снимко**; д-р фіол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелєва**.

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2019

© Видавничий дім Дмитра Бураго (майнові), 2019

УДК 821.10.05

Абрамович С.Д., д. ф. н., проф.

Каменец-Подольский, Украина

**«ДОВОЛЬНО ДЛЯ УЧЕНИКА, ЧТОБЫ ОН БЫЛ, КАК УЧИТЕЛЬ ЕГО...»
(НЕСОБСТВЕННО-ПРЯМАЯ РЕЧЬ В ЕВАНГЕЛИИ ОТ ИОАННА
И ПРОБЛЕМА АВТОРСТВА)**

В статье анализируется проблема авторства 4-го Евангелия; автор обосновывает мнение об Иоанне Богослове как реальном авторе текста, который, отталкиваясь от «репортажности» синоптических Евангелий и отрывочности Логий, всю жизнь осмыслил услышанное из уст Иисуса в Гефсиманскую ночь и дерзнул изложить все это в форме монолога самого Учителя, обращаясь к приему несобственно-прямой речи, что позволило ему идентифицировать себя как переменившегося (метаюю) во Христа.

Ключевые слова: Евангелие, монолог, несобственно-прямая речь, идентификация.

«Так именно и Николай писал! Точь-в-точь так! И выразить вам не могу, как он писал!»

Чехов

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Утром Великой Пятницы, являющая собою чтение соответствующих мест из 12-ти Евангелий, начинается Евангелием от Иоанна (гл. 13-17), читаемым, в отличие от других новозаветных фрагментов, весьма долго, до четверти часа, – русский перевод иоаннова текста составляет 2391 слово. Это пространная речь Иисуса, произнесенная как обращение к ученикам в finale Тайной Вечери и содержащая ряд основополагающих положений христианского учения

Возникает естественный вопрос, а лучше сказать – два вопроса.

Первый: уместна ли была речь столь продлиновенная, хорошо организованная с точки зрения норм риторики, повествующая о не самых простых вещах, в тот момент, когда закрылись двери за изобличенным Иудой и собравшиеся поспешили прочь – спасаться нужно было неотложно. Учитель и ученики знали, что предавший, бряцая серебряниками в пазухе, побежал доносить властям, где в данный момент можно обнаружить «смутьяна»¹.

¹ Пресловутый поцелуй Иуды должен сегодня многим казаться странным. Но дело в том, что это извечная, принятая и между лицами одного пола, форма приветствия в древней Иудее,

Второй вопрос. Допустим, Иисус, зная, что это его последнее поучение, обращался к ученикам «на ходу». Допустим, что все это, в общем, укладывается в пятнадцатиминутный интервал. Но все же что за необыкновенную память должен был иметь юный Иоанн, чтобы слово-в-слово сохранить в своей голове на протяжении многих десятков лет эту пространную и по содержанию очень непростую речь? Ведь христианское богословие именно на ней не в последнюю очередь и базируется: здесь изложены постулаты о единстве Отца и Сына, о Святом Духе-Утешителе; дан емкий символ Виноградной Лозы и Виноградаря, предрекаются перманентные гонения на христиан, чуждых «веку сему» и проч.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Таким образом, возникает естественное исследовательское стремление разобраться в данной ситуации поглубже, учитывая все pro и contra, которые может предложить культурно-исторический подход, и попытаться сделать выводы если и не окончательные, то максимально объективные.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Люди нашего времени – недоверчивы, особенно ученые. Утверждения типа «Он сказал, что...» давно воспринимаются как безнадежная наивность, так как мы уже знаем о деформациях, происходящих в сознании реципиента чужого слова, почти все.

Защищающая точность чужого высказывания обильная система ссылок вроде бы демонстрирует, как мы привыкли считать, объективность, что порождает непрекращающиеся экстазы библиографов¹. Даже Папа Римский в процессе канонизации святого тщательно цитирует библиографическую справку на несколько строк². Попробуй, искази цитату: тут же тебе припишут злонамеренность³.

К тому же протестантская и либерально-католическая «бibleйская критика» уже успешно выявила в Новом Завете более 9 тысяч мифологизирующих вставок, что с восторгом встречено атеистами. Так что конспирологическая версия о злонамеренности быстро найдет почву в неискушенных умах.

Ведь есть естественные пределы человеческой памяти, особенно же не слишком смолоду тренированной в академических аудиториях. Да и цитируемая здесь пространная

сопровождаемая пожеланием мира: בָּרוּךְ («Шалом!»); греческий эквивалент в Новом Завете – χαίρε, т. е., «Радуйся!»). Поскольку вчера еще с триумфом встреченного в Иерусалиме галилейского проповедника многие почитали за Мессию, враги, замыслившие его уничтожить, остерегались шумного публичного ареста и с радостью приняли предложение Иуды «указать» при случае таким образом на учителя, затерянного в толпе из 70-ти учеников. В эту ночь их задача облегчилась: Христос, таясь от преследователей, взял с собой на трапезу только 12 из 70-ти, но и это могло привести в иерусалимской тесноте к нежелательному нарушению тишины. Словом, удар был задуман, как говорят сегодняшние стратеги, «точечный».

¹ Умри, наконец, и вовсе книга как таковая, библиограф без куска хлеба не останется – он будет готов составлять хоть проскрипционные списки для пожарных из знаменитого романа Бредбери.

² См. об этом, например, в дневнике ватиканских будней польского дипломата Т. Бжезы «Бронзовы враты».

³ Впрочем, в «эпоху постправды» это вовсе не спасает от разверстых хлябей беспрерывной лжи, количества которой впору измерять в парсеках; искусные постмодернисты научились имитировать какие угодно документы и тут же на них непринужденно ссылаться.

речь Иисуса, выспренняя по своему содержанию и стилю и абсолютно невозмутимая по интонации, как бы и вовсе не вписывается в драматическую ситуацию бегства от ареста и явно не может считаться формально подлинной, буквальной передачей сказанного им в Гефсиманскую ночь. К тому же Иоанн изложил услышанный им из уст Христа message на арамейском языке античным *койне*, которым сам он достаточно полно овладел лишь в зрелом возрасте, что также не могло слишком благоприятствовать точности изложения сказанного Учителем по памяти через много лет. В общем, слова евангелиста легко подпадают под сильное сомнение, и тем самым из-под здания христианского вероучения как будто выбивается один из краеугольных камней. Может показаться, что, в лучшем случае, очень уж хотелось автору 4-го Евангелия принять собственные позднейшие размышления за слова самого Христа.

Богословы, впрочем, давно во всем этом отлично разобрались. В частности, популяризаторских религиозных толкований иоаннова Евангелия нынче пруд пруди (например, изданная недавно в Украине объемистая книга Дж. Г. Беллете [1]). Все это в свою очередь опирается на двухтысячелетнюю «большую теологию», вникать в которую здесь никак не место. Укажу для краткости лишь на два основательно разделенных во времени источника.

Во-первых, это классический византийский теологический текст Феофилакта Болгарского, архиепископа Охридского, в котором подчеркивается крайняя простота происхождения и малоученость Иоанна: «Отец у него был рыболов; сам Иоанн занимался тем же промыслом, каким и отец; он не только не получил греческого и иудейского образования, но и вовсе не был учен, как замечает о нем божественный Лука в Деяниях (Деян. 4:13). Да и отчество его самое бедное и незнанное, как mestechko, в котором занимались рыбною ловлею, а не науками. Его произвела на свет Вифсаида. Однако же, смотри, какого Духа получил этот неученый, незнанный, ни в каком отношении незамечательный. Он возгримел о том, почему не учил нас никто из прочих евангелистов» [5].

Во-вторых, обратимся к замечательному исследованию искушенного в современных теологических полемиках Уильяма Беркли, который, к слову, разделял в «сюжете Иоанна» двух персонажей: Иоанна-апостола и его ученика Иоанна-пресвитера (последнему он приписывает, к слову, и апостольское послание). Исследователь ставит проблему без обиняков: «Наиболее примечательным моментом являются длинные речи Иисуса, занимающие иногда целые главы, и совершенно отличающиеся от того, как представлен Иисус своими речами в остальных трех Евангелиях. Четвертое Евангелие было написано около 100 г., то есть приблизительно через семьдесят лет после распятия Христа. Можно ли написанное через семьдесят лет считать дословной передачей сказанного Иисусом?» Автор верно заявляет, что о дословности здесь не может быть и речи [4]. В конечном итоге У. Беркли склоняется к мнению о коллективном авторе 4-го Евангелия, ссылаясь на т. н. Мураториев Канон, первый список книг Нового Завета, составленный в 170-м году в Риме, в котором дана следующая справка: «По просьбе своих друзей-учеников и своих епископов, Иоанн, один из учеников, сказал: «Поститесь со мной три дня от сего, и что бы ни открылось каждому из нас, будь то в пользу моего Евангелия или нет, расскажем это друг другу». В ту же ночь открылось Андрею, что Иоанн должен рассказать все, а ему должны помочь все остальные, которые потом и проверяют все написанное» (цит. по 4). И, заключает У. Беркли, «хотя за четвертым Евангелием стоит авторитет, ум и память апостола Иоанна, оно является произведением не одного человека, а группы» [4].

А вот с этим можно и не согласиться, хотя, безусловно, упомянутое возможное резюме других апостолов сыграло свою роль в формировании текста 4-го Евангелия. Но уж куда более существенной можно считать опору Иоанна на т. н. *λόγια κυριακά – изречения Господа*, сборники изречений Иисуса, функционирующие в церковном обиходе еще до написания Евангелий и в самом деле ставшие важнейшим подспорьем для авторов Нового Завета. Однако серьезных оснований принижать роль творческой индивидуальности в этой ситуации нет, тем более, что церковь издавна указала на релятивность любого евангельского благовествования, провозгласив, во-первых, Библию как таковую плодом со-авторства Святого Духа и несовершенного, допускающего ошибки, человека; во-вторых, снабдив тексты Евангелий союзом катá, т. е. – по <Матфею, Марку и пр.>; ср. црк.-слав. **ѡ (от). Т. е., речь идет об истине в иоанновой версии.**

Грамматически же последняя проповедь Иисуса облекается в форму выделенной М. Бахтиным *несобственно-прямой речи*, к явлению «собеседника» во внутренней речи, т. е., наррации, передающей в данный момент строй сознания не автора, а персонажа. Причём ситуация эта не маркируется на письме и воспринимается как нечто, балансирующее между сферами прямой и косвенной речи: нарратор как бы мыслит и выражается от имени персонажа.

Но наши литературоведы, к сожалению, таким проблемам особого внимания до сих пор не уделяли, ибо у нас наука о литературе сложилась в русле просветительского мышления и склонна изучать преимущественно художественные тексты. Но та же русская классика искони подпитывалась сакральными источниками, и 4-е Евангелие занимало здесь не последнее место. В частности, характерно относительно недавнее исследование В. В. Дудкина «Достоевский и Евангелие от Иоанна», в котором сделано следующее заявление: «Уже давно утвердилось мнение, что Евангелие от Иоанна – это «русское Евангелие», а православие – это «иоанново християнство»» [2, с. 338]. Не буду вникать, как там насчет «русскости», меня интересует другое: у В. Дудина сакральный и художественный миры все же остаются традиционно разделены, подобны сообщающимся сосудам. Но современная филология, особенно постмодернистского склада, предлагает считать литературу все, написанное буквами (литерами). При таком «металитературном» подходе фактически стирается разница между текстами художественным и риторическим, и сакральное словесное произведение само по себе мыслится как литературное творчество. На Западе, например, издан объемистый том «The Gospel of John As Literature» (*Евангелие от Иоанна как литература*): это 13 эссе, написанных на протяжении XX столетия, в которых иоаннов текст анализируется в разных аспектах, но именно как факт литературы [7]. Существуют там и работы, освещдающие культурно-литературный контекст 4-го Евангелия – такова, скажем, книга Дж. Мартина «The Gospel of John in Christian History» (*Евангелие от Иоанна в христианской истории*), в которой произведение апостола рассматривается в аспекте его функционирования в ранней христианской книжности, причем взгляды Иоанна охарактеризованы как «замечательные и величественные» [6]. Но все же подобное направление, похоже, нельзя охарактеризовать как ведущее. И, наконец, насколько я могу судить, анализ последней проповеди Иисуса в 4-м Евангелии в ключе бахтинской концепции несобственно-прямой речи до сих пор не предпринимался.

А вот психологи и философы дают возможность подвести под ситуацию очень ощутимую, несмотря на всю кажущуюся эфемерность используемого ими материала,

методологическую платформу. Они утверждают, что существует феномен отождествления себя с религиозно почитаемым человеком или группой, что является собой механизм психологической защиты. По Юнгу, наша сознательная личность – Персона – прячет все, что человеку также изначально присуще, но нарушает ее, Персоны, цельность, в поле, называемое Тень, превращаясь тем самым просто в лживую маску. В идентификации себя с Идеальным Другим человек освобождается от *ложного самого себя* и обретает *подлинного себя*. И в самом деле, попирает все нормы человеческого самолюбия такая ситуация: святой VI в., назвавший себя Дионисием Ареопагитом, на самом деле именуется в ученой среде Псевдо-Ареопагитом. Из величайшей скромности он назвал себя именем некоего Дионисия из Деяний апостолов, которого Павел встретил на афинском Ареопаге; ему между тем принадлежат некоторые основополагающие трактаты, излагающие христианское учение: «О Божественных именах», «О небесной иерархии» и пр. Человек говорил от имени Другого, которого мыслил своим подлинным – а не реальным т. е., несовершенным, «случайным» – Я. Вот и Иоанн был не застывшей от самого начала иконой, а человеком, развивающимся на протяжении многих лет. И человеком, при всей своей ярости, о которой речь впереди, весьма «тушующимся»: толкователи давно отмечали, что в 4-м Евангелии автор по имени нигде не назван, и обыкновенно объясняют это скромностью автора [3]. Но это нечто большее, чем скромность. Ведь христианство – это отречение от себя прежнего, перемена сознания – *metánoia*, или, если использовать формулу Фомы Кемпийского, «подражание Христу», т. е., вырастание до уровня Христа, умножение в себе Христа.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Словом, текст, взятый нами для рассмотрения, весьма интересен именно с литературоведческой точки зрения, если понимать литературоведение как изучение структуры и функционирования любых написанных текстов. **Мы исходим из положения, что 4-е Евангелие все же написано, при несомненном учете чужих текстов и чужих мнений, самим Иоанном, много лет воспроизводившим в памяти слова учителя и при этом непрестанно расширявшим и истолковывающим услышанное в ту ночь.**

К тому же есть определенные основания отнести к вопросу о достоверности воспроизведения слов Иисуса не столь уж безоговорочно критически. Скажем для начала, что память у Иоанна была и в самом деле весьма цепкая. Верно отметил У. Беркли: «как бы ни отличалось Евангелие от Иоанна от остальных Евангелий, это отличие надо объяснить не незнанием, а как раз тем, что у Иоанна было *больше* знаний, или он располагал лучшими источниками, или же лучшей памятью, чем остальные». Более того, Беркли фиксирует, что автор 4-го Евангелия постоянно напоминает о вещах, в синоптических евангелиях отсутствующих: это брак в Кане Галилейской, встреча Христа с самаритянкой, история Лазаря¹ и пр. Лапидарно, но детально, воссоздает Иоанн историю своего края; отчетливо воспроизводит топографию давно стертого римлянами с лица земли Иерусалима, в котором пребывал, скорее всего, считанные дни; помнит, что хлеб, фигурирующий в ситуации Нагорной проповеди, был ячменный, и пр. А в сфере бытования сакрального текста вообще встречаются странные феномены. Так, индийские

¹ Впрочем, есть и толкования этих сюжетов как литературной аллегории: так, пять мужей самаритянки – это иносказательно пять правителей Самарии, и пр.

риши помнят наизусть десятки тысяч стихов из «Махабхараты» и «Рамаяны» (правда, стихи запоминаются легче).

Кроме того, нужно учесть, что со времен Филона Александрийского утвердилось мнение, что при переводе священного текста важно не столько сохранение его буквального смысла, сколько его *экзегетическое прочтение*, т. е., выявление скрытого смысла, дискурса. Важными становятся не только сами слова, но и, figurально говоря, пробелы между ними, подтекст и контекст. Иоанн является в динамике своего роста репрезентантом растущего сопряжения традиций иудейского богословствования и опыта греческого любомудрия.

Очевидно также, что важнейший в подобных исследованиях вопрос о языке оригинала здесь все же уходит в область второстепенных уже хотя бы потому, что записей последней проповеди Иисуса на арамейском языке (или, если угодно, на иврите¹) в природе не существует: мы целиком остаемся в поле духа мыслящего уже по-новому, по-гречески, Иоанна. Но и нужды вникать именно в греческий текст тоже нет. Ведь здесь изучается не лексикон, не синтаксис и не стилистика, а некое смещение центра зрения автора, сознательно дерзнувшего говорить от имени Иисуса, не стесняясь неизбежных деформаций: важнее всего для автора было сохранить и донести до людей смысл сказанного Учителем.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Сказанное только что несколько объясняет, почему Иоанн не слишком боялся возможных неточностей. Ведь последние обнаруживаются обычно именно на письме, при сличении написанных текстов. Иоанн же изначально держался древней восточной традиции устной проповеди: ни строки ведь не написали сами ни Будда, ни Христос; за ними записывали ученики. Вот и Иоанн, согласно Евсею Кесарийскому, долго проповедовал устно, и лишь после того, как прочие Евангелия были написаны и обнародованы, приступил к написанию собственного варианта, уже одобрав написанное другими евангелистами как истинное свидетельство.

Но при этом Матфей, а также «младоапостолы» Марк и Лука, видели события, о которых свидетельствовали, по преимуществу в ракурсе земной горизонтали. «Он встал, взял Младенца и Матерь Его и пришел в землю Израилеву. Услышав же, что Архелай царствует в Иудее вместо Ирода, отца своего, убоился туда идти; но, получив во сне откровение, пошел в пределы Галилейские и, прия, поселился в городе, называемом Назарет...» (Мт. 2:21–23)². «Явился Иоанн, крестя в пустыне и проповедуя крещение покаяния для прощения грехов. И выходили к нему вся страна Иудейская и Иерусалимляне, и крестились от него все в реке Иордане, исповедуя грехи свои. Иоанн же носил одежду из верблюжьего волоса и пояс кожаный на чреслах своих, и ел акриды и дикий мед» (Мр. 1:4–6). «В те дни вышло от кесаря Августа повеление сделать перепись по всей земле. Эта перепись была первая в правление Квириния Сирию. И пошли все записываться, каждый в свой город. Пшел также и Иосиф из Галилеи, из города Назарета, в Иудею,

¹ Сегодня кое-где ведутся споры – на арамейском языке или на иврите проповедовал Иисус? Но все же этот вопрос выходит за пределы нашей темы.

² Точные ссылки на текст Библии даны у нас по Синодальному переводу.

в город Давидов, называемый Вифлеем, потому что он был из дома и рода Давида, записаться с Марию, обрученную ему женою, которая была беременна» (Лк. 2:1–5).

Иоанн писал уже совершенно по-другому, как бы с точки зрения Учителя, пытаясь говорить его языком и воспроизводя ход его мыслей. И это, похоже, доставляло ему огромное удовольствие, ибо уста глаголют, как известно, от изобилия сердца:

«А куда Я иду, вы знаете, и путь знаете.

Фома сказал Ему: Господи! не знаем, куда идешь; и как можем знать путь?

Иисус сказал ему: Я есмь путь и истина и жизнь; никто не приходит к Отцу, как только через Меня.

Если бы вы знали Меня, то знали бы и Отца Моего. И отныне знаете Его и видели Его.

Филипп сказал Ему: Господи! покажи нам Отца, и довольно для нас.

Иисус сказал ему: столько времени Я с вами, и ты не знаешь Меня, Филипп? Видевший Меня видел Отца; как же ты говоришь, покажи нам Отца?

(Ин. 14, 1:17)

Этот словесный массив – лишь малая часть монолога Иисуса, приводимого в иоанновом Евангелии. Более того, из приведенного отрывка явствует, что в текст, формально организованный как монолог, простирающими излагающий метафизические представления, не столь уж и доступные неискушенному уму, то и дело вкрапляются элементы диалога, создавая как бы трепещущий, движущийся массив смыслов:

Зная, как тщательно сосредоточились на земных реалиях жизни Иисуса друзья Матфей, Марк и Лука³, Иоанн отходит от «репортерского» стиля синоптических Евангелий, найдя нужным провозгласить то, что ускользнуло от внимания его друзей и единомышленников: богословские положения учения Иисуса, в которых утверждается его Божественность.

Проблема была, как сказал бы вождь мирового пролетариата, архитрудная. Язычников, конечно, обожествление человека не должно было шокировать: те же римские императоры, среди которых встречались сущие чудища вроде Калигулы, с легкостью необыкновенной провозглашали себя богами или, на худой конец, потомками богов. Юлий Цезарь любил напоминать, что произошел, согласно семейным преданиям, от самой Венеры. К тому же в позднеантичном обществе был популярен любопытный жанр – ареталогия, повествовавший о деяниях богов, сошедших на землю в человеческом облике. Но в глазах иудея Не-материальное Божество, внеположное земному миру, никак не должно было обрести плоть, а уж, тем более, страдать и умереть на позорном кресте⁴. Равно и понятие троичности Бога вообще было абсолютно немыслимым, невозможным⁵.

³ Лука, грек-врач из Антиохии, вообще взял курс на традиции античной исторической прозы: «Как уже многие начали составлять повествования о совершенно известных между нами событиях, как передали нам тό бывшие с самого начала очевидцами и служителями Слова, то рассудилось и мне, по тщательном исследовании всего сначала, по порядку описать тебе, достопочтенный Феофил, чтобы ты узнал твердое основание того учения, в котором был наставлен» (Лк. 1:1–4).

⁴ Отсюда учение монофизитов о призрачности страданий Христа, которые будто бы есть не более, чем символ.

⁵ Характерно, что и Мухаммед счел понятие Троицы многобожием.

Поэтому провозглашение Иоанном Иисуса в качестве Ипостаси Троицы, Богом-Словом, творящим материю, было ошеломительным, в первую очередь – для самого Иоанна, когда-то хорошо знавшего земного Иисуса как родственника и наставника, но вдруг осознавшего его подлинную природу – какой она ему, Иоанну, представилась. Оттенок этого изумления ощущим в фразе «И Слово стало плотию, и обитало с нами, полное благодати...» (Ин. 1:14).

Ведь Иоанн, особенно любимый Иисусом и возлежащий на трапезах «на груди Учителя, все же не был тогда готов для восприятия масштаба открывшегося ему духовного пространства. Прильнувший к Иисусу женственный юноша с фрески Леонардо, погруженный в глубокую рефлексию, – это вовсе не евангельский персонаж, а продукт тайных фантазий самого Леонардо. Реальный тогдашний Иоанн, сын Зеведея, владельца рыбачьей лодки на Галилейском море, являлся простым молодым рыбаком из «глубинки», довольно необузданым по темпераменту, – Иисус шутливо называл его вместе с его братом Иаковом *Воанергес – сыны Громовы*. Что и говорить, юный ученик Иисуса готов был за невесть какую малую провинность сравнять с землей самаритянскую деревню!

Сpirituалистическое, глубоко мистическое восхищение «Слово стало плотью и обитало меж нами!» вырывается из уст уже почти столетнего старца, отфильтровавшего и отшлифовавшего в грекоязычной полемике с эфесскими язычниками исповедание своей веры. Он уже был бесконечно далек от растерянного молодого человека, ловящего краем уха слова Христа в тот драматический момент, когда Учитель и ученики, пытаясь убежать от врагов, балансировали по достаточно отвесному склону Елеонской горы, спускаясь в Гефиманский сад¹. Нет, тогда все сразу взять в толк было решительно невозможно. Сам Христос накануне моления о чаше, которую лучше бы Отцу пронести мимо него, «по человекству» своему, несколько пал духом. Но он успел сказать о том, что сокровенный смысл его последнего поучения откроется не вдруг, а со временем: «Еще многое имею сказать вам, но вы теперь не можете вместить. Когда же придет Он, Дух истинны, то наставит вас на всякую истину» (Ин.16:4). И вот – Иоанн, в столь форсажорных обстоятельствах, все же воспринял непростые основы нового учения, в корне противоречавшие исконным иудейским представлениям о Боге и Человеке, и через многие десятилетия воспроизвел их, отшлифовав свой текст, сохранивший явственный оттенок изначальной экспрессивности, до уровня максимальной ясности и точности формулировок.

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку.

Итак, 4-е Евангелие все же написано самим Иоанном, много лет воспроизводившим в памяти слова учителя и при этом непрестанно расширявшим и истолковывающим услышанное в ту ночь, пусть и в сопоставлении с другими священнописателями. Оно целостно в своей развернутости, в нем нерушима авторская точка видения, нет и следа «швов» от соединения разных фрагментов. Кроме того, здесь не только развернуто изложены постулаты христианства, но и запечатленся процесс превращения диковатого парня из галилейского захолустья в изощренного мыслителя, стоящего на грани слияния двух ойкумен – иудейской и греческой, мыслителя, подарившего человечеству понятие Христа-Логоса и свидетельство троичности Бога.

¹ В «Православной энциклопедии» указывается, что «евангелист Марк упоминает об участии апостолов Петра, Иакова, Иоанна Богослова и Андрея в беседе Христа на Елеонской горе перед Страстями» [3].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Беллетт Дж. Г. Роздуми над Євангелієм від Івана. Львів : Живе слово, 2014. 192 с.
2. Дудкин В. В. Достоевский и Евангелие от Иоанна // Проблемы исторической поэтики. 1998. Петропавловск: ПетрГУ, 1998. Вып. 5. № 8. С. 7—29.
3. Канон Евангелий//ЕВАНГЕЛИЕ. ЧАСТЬ I // Том XVI - Православная Энциклопедия. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.pravenc.ru/vol/xvi.html.
4. Комментарий Уильяма Баркли: От Иоанна введение – Библия: Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://bible.by/barclay/43/0/>.
5. Феофилакт Болгарский, архиепископ Охридский - Азбука веры. Электронный ресурс. Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Feofilakt_Bolgarskij/.
6. Martyn J. L. The Gospel of John in Christian History: Essays for Interpreters. New York: Paulist Press, 1978, 156 p.
7. Stibbe M. W. G. The Gospel of John As Literature: An Anthology of Twentieth-Century Perspectives. Selected and introduced by Mark W.G. Stibbe. New York : E.J. Brill, 1993. 1993. 254 p.

Абрамович С.Д., д. ф. н., проф.
Кам'янець-Подільський, Україна

НЕПРЯМА МОВА В ЄВАНГЕЛІЇ ВІД ІОАННА ТА ПРОБЛЕМА АВТОРСТВА

У статті аналізується проблема авторства 4-го Євангелія; автор обґрунттовує думку про Івана Богослова як реального автора тексту, який, відштовхуючись від «репортажності» синоптичних Євангелій і уривчастості Логії, все життя осмислював почуте з уст Ісуса в Гетсиманську ніч і наважився викласти все це у формі монологу самого Вчителя, звертаючись до прийому невласне-прямої мови, що дозволило йому ідентифікувати себе як особу, що змінилася (*μετάνοια*) во Христі.

Ключові слова: Євангеліє, монолог, невласне-пряма мова, ідентифікація.

Abramovich S.D., doctor of Philology, professor
Kamenets-Podolsk, Ukraine

THE PROBLEM OF AUTHORSHIP OF THE 4TH GOSPEL

*The article analyzes the problem of authorship of the 4th Gospel; the author substantiates the opinion of John the Theologian as a real author of the text, who, starting from the “reportage” of the synoptic Gospels and fragmentary Logius, was thinking over the words he had heard from Jesus’s mouth on the night of Gethsemane and dared to present all this in the form of a monologue of the Master himself by means of a direct speech, which allows him to identify himself as changed (*μετάνοια*) in Christ.*

Key words: Gospel, monologue, improperly direct speech, identification.

УДК 821. 161. 1'37

Муратова Е.Ю., доктор филол. наук, профессор

Вітебський державний університет ім. П.М. Машерова, Вітебськ, Біларусь

ХРИСТИАНСТВО И ЯЗЫЧЕСТВО МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЛИЧНЫХ ИМЕН В ЕЕ ТВОРЧЕСТВЕ

В статье рассматривается вопрос о вере и неверии М. Цветаевой, проявившийся в ее творчестве посредством личных имен. Анализируются номинации Христа, Богородицы в стихах М. Цветаевой, проявления язычества в поэме «Молодец», стихийного начала в цикле стихов «Ахматовой». Анализируется понимание М. Цветаевой сути творчества и таланта творца, выраженного ею в стихах и эссе.

Ключевые слова: собственное имя, Бог, стихия, творчество, талант, поэт.

Вопрос о семантике имени собственного до сих пор остается дискуссионным. Некоторые ученые придерживаются мнения об асемантической природе имени собственного; другие доказывают, что при функционировании в речи имя приобретает определенное значение, т.е. признают его логическую и понятийную связь с денотатом; третий подход представляет собой синтез предыдущих: признается наличие значения у собственного имени, но оно заметно отличается от значения имени нарицательного.

В настоящее время можно говорить о формировании еще одного подхода к проблеме значения имени собственного – когнитивного, сущность которого заключается в том, что имя связывается не с объектом референции, а с объемом информации об этом объекте. А.В. Суперанская подчеркивает, что «имя собственное, являясь индивидуальным обозначением отдельного предмета, не связано с понятием (не имеет основной коннотации), но может иметь дополнительные коннотации, если именуемый субъект достаточно хорошо известен» [1:133].

Собственные имена в художественном произведении являются «категорией познания личности» (Флоренский), поскольку их выбор, способ подачи в тексте, формы употребления способны презентировать идеи автора, характеры героев, художественный подтекст и многие другие важные элементы литературного произведения. «Восприятие объекта, – пишет Павленис, – означает не только собственно перцептивное, но и концептуальное его выделение из среды других объектов путем придания этому объекту определенного смысла или концепта в качестве ментальной его презентации» [2: 263].

Собственные имена в творчестве Марины Цветаевой – сложные семантические знаки, посредством которых поэт выражает свое мировоззрение и важнейшие категории человеческого бытия. Ономастическое пространство в стихах М. Цветаевой сложно и разнообразно. По данным О.Г. Ревзиной, словарь собственных имён у М. Цветаевой

© Муратова Е.Ю., 2019

насчитывает около 800 единиц [3: 37]. Они отражают всю судьбу М. Цветаевой: страны, города, церкви, парки, близкий круг людей, то, что она любила и чем жила (прецедентные имена), стихи-посвящения А.С. Пушкину, А. Блоку, Б. Пастернаку, О. Мандельштаму, А. Ахматовой.

Заметную роль в творчестве М. Цветаевой играют библейские имена как из Ветхого, так и из Нового Завета. Новозаветных имен в ее стихах немного: *Мария, Магдалина, Марфа, Фома, Иуда, архангел Гавриил, дочь Иаира*. Значительное место по частотности употребления и семантической наполненности занимает в стихах М. Цветаевой образ *Христа*, который получает разные номинации: *сын Божий, Боже, Боженька, Господь, Отец, Господин, Бог, воля Божья, длань Господня, Царь Небесный*. Эти имена выступают, как правило, в функции обращения. Иногда М. Цветаева одновременно использует несколько номинаций Христа, например, в ее стихотворении «Молитва», написанном в 1909 году:

*Христос и Бог! Я жажду чуда
Теперь, сейчас, в начале дня!
О, дай мне умереть, покуда
Вся жизнь как книга у меня.*

В первой строке *Христос и Бог! Я жажду чуда...* почти каждое слово перекликается с Псалтырем: «Жаждет душа моя к Богу крепкому» (Пс. 41,3), «Тебя жаждет душа моя» (Пс. 62,2), «Ты – Бог, творящий чудеса» (Пс. 76, 15), «Вспоминайте чудеса его» (Пс.104,5) [4].

Нередко в стихах М. Цветаева упоминает Богородицу:

*И никто из вас, сынки! – не воротится.
А ведет ваши полки – Богородица!*

*И на тебя с багряных облаков
Уронит Богородица покров,
И встанешь ты, исполнен дивных сил...*

*Сидит, ровно Божья мать,
Да жемчуг на нитку низжет.*

А в стихотворение «Канун Благовещенья» М. Цветаева включила часть канонического акафиста Богородице:

*– Благословен плод чрева
Твоего, Дева
Милая!*

В своем эссе «История одного посвящения» она писала о таких своих стихах: «По-верх голов – к Богу! По крайней мере – к ангелам... Так: все мои стихи – к Богу если не обращены, то: возвращены» [5, IV: 135].

Хотя вопрос о соотношении язычества и христианства в мироощущении М. Цветаевой остается для исследователей открытым. «Действительно, в личности Цветаевой

парадоксальным образом сливаются безудержная стихийность – и суровый нравственно-этический закон, «свет совести»; отрицание существования для поэта единого христианского Бога – и интуитивное ощущение высшей справедливости, Божьего замысла, воплотить который и есть задача поэта; идея отречения от всего земного во имя дionисийской радости растворения в стихии – и умение сдерживать себя в пользу ближнего. При всех этих противоречиях представляется очевидной генетическая, глубинная связь М. Цветаевой с христианской культурой и православным мировидением» [6: 373].

Языческая стихия М. Цветаевой особенно ярко проявляется в ее поэме «Молодец», в которой описаны более десяти сцен оборотничества. В этой поэме М. Цветаева погружает читателя «в омут первобытной жути, в доморальный хаос страстей» [7: 391].

Страсти «прорываются» и через личные имена. Например, свое собственное имя *Марина* она связывала со стихией моря, называя его морским, и душу свою она называла морской (*Но душу Бог мне иную дал: / Морская она, морская!*):

*Кто создан из камня, кто создан из глины, – –
А я серебрюсь и сверкаю!
Мне дело – измена, мне имя – Марина,
Я – бренная пена морская*

.....
*Сквозь каждое сердце, сквозь каждые сети
Пробуется мое свое волье.
Меня – видишь кудри беспутные эти? –
Земною не сделаешь солью.*

*Дробясь о гранитные ваши колена,
Я с каждой волной – воскресаю!
Да здравствует пена – веселая пена –
Высокая пена морская!*

И творчество М. Цветаева рассматривает как стихию, утверждая, что «к искусству подхода нет, ибо оно захват...». Очень ярко и по-цветаевски страстно такой взгляд на искусство проявляется в цикле стихов «Ахматовой»:

*Ты, срывающая покров
С катапалков и с колыбелий,
Разъярительница ветров,
Насылательница метелей,
Лихорадок, стихов и войн,
Чернокнижница! – Крепостница!*

С одной стороны, М. Цветаева называет А. Ахматову *Музой плача, прекраснейшей из муз*, а с другой стороны – Ахматова – *исчадие ночи белой, чернокнижница, крепостница*. «Чернокнижие, как известно, колдовство, основанное на знакомстве с «нечистой силой», дьяволом. Крепостница – потому что властвует над душами людей; чернокнижница – потому, что в такой власти, в такой силе таланта есть что-то колдовское, чарующее,

завораживающее, дьявольское – слишком силен и глубок талант. Она прямо в этом цикле называет Ахматову демоном: *И спит, а хор ее манит / В сады Эдема, / Как будто песнями не сныт / Уснувший демон!* (I, 304).» [8:18]. Через 16 лет М. Цветаева сама ответила на вопрос – в чем сила искусства, в чем суть таланта? – в эссе «Искусство при свете совести»: «Искусство – искус... Состояние творчества есть состояние наваждения... Демон (стихия) жертве платит. Ты мне – кровь, жизнь, совесть, честь, я тебе – такое сознание силы..., такую власть над всеми..., такую в моих тисках – свободу, что всякая иная сила будет тебе смешна, всякая иная власть – мала, всякая иная свобода – тесна... В человека вселился демон. Судить демона (стихию)? Судить огнь, который сжигает дом?» [5, V: 490].

Безмерность и стихийность жизни и творчества Марины Цветаевой были при этом серьезно «скованы» чувством совести, долга, веры в высшую справедливость, ответственности за близких людей – все это ярко и талантливо явлено в ее стихах, в том числе и в личных именах, все прошло через «горнило» ее души, которая была и остается не-постижимой тайной – тайной духовных высот и низменностей, веры и неверия, песен небес и реальности земли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М. : Либроком, 2009. – 368 с.
2. Павленис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. — М.: Мысль, 1983. — 286 с.
3. Ревзина О. Г. От стихотворной речи к поэтическому идиолекту // Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: общие вопросы. Звуковая организация текста. — М.: Наука, 1990. — С. 27-46.
4. Цитаты из Псалтыри даны по следующему изданию: Новый завет и Псалтирь. Российское Библейское Общество, 1998.
5. Цветаева М. И. Собрание сочинений: в 7 т. — М.: Эллис Лак, 1994–1995. 7 т.
6. Павловская, Г.Ч. «Пасхальный архетип» в мироощущении М. Цветаевой (Подступы к теме) // Лики Марины Цветаевой. 13 Междунар. научно-тематическая конференция 9-12 октября 2005 г. Сб. докладов. Дом-музей Марины Цветаевой. – М., 2006. – С.373-379.
7. Лютова С.Н. Метафоры оборотничества в поэме «Молодец»: образы образа Марины Цветаевой // Лики Марины Цветаевой. 13 Междунар. научно-тематическая конференция 9-12 октября 2005г. Сб. докладов. Дом-музей Марины Цветаевой. – М., 2006. – С. 391-403.
8. Муратова Е.Ю. Лингвопоэтика Марины Цветаевой. – Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2005. – 96 с.

Муратова О.Ю., доктор філол. наук, проф.

Вітебський державний університет ім. П.М. Машерова, Вітебськ, Білорусь

ХРИСТИАНСТВО І ЯЗИЧНИЦТВО МАРИНИ ЦВЕТАЄВОЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНИХ ИМЕН У ЇЇ ТВОРЧОСТІ

У статті розглядається питання про віру і зневіру М. Цветаєвої, що виявляється у її творчості за допомогою власних імен. Аналізуються номінації Христа, Богородиці у віршах М. Цветаєвої, виявлення язичництва у поемі «Молодець», стихійного начала у циклі віршів «Ахматовий». Аналізується розуміння М. Цветаєвою сутності творчості і таланта митця, висловлене нею у віршах та есе.

Ключові слова: власне ім'я, Бог, стихія, творчість, талант, поет.

Muratova E.Yu., doctor of Philology, associate professor

P.M. Masherov state university, Vitebsk, Belarus

CHRISTIANITY AND PAGANIZATION OF MARINA TSVETAEEVA THROUGH THE PRISM OF PERSONAL NAMES IN HER CREATIVE HERITAGE

The article deals with the question of faith and disbelief of

M. Tsvetaeva, manifested in her work through personal names. The nominations of Christ, the Virgin in the poems of M. Tsvetaeva, the manifestations of paganism in the poem "Well done", the elemental element in the cycle of poems of Akhmatova are analyzed. M. Tsvetaeva's understanding of the essence of creativity and the talent of the creator, expressed in verses and essays, is analyzed.

Key words: proper name, God, element, creativity, talent, poet.

УДК 81'42:811.112

Марчук Л., доктор філолог. наук, професор

Кам'янець-Подільськ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський

ДОМІНАНТИ І КОНСТАНТИ ІДІОЛЕКТУ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ

У статті проаналізовано на матеріалі текстів окремого автора активні процеси інтелектуалізації мови, які спричинені необхідністю виражати складні мисленнєви операції, що, як еволюційні процеси реалізації інтелектуальної діяльності людини, вербалізовані у мовних формах. Унаслідок цього відбуваються зміни в частотності використання мовних одиниць, функційні специалізації, продуктивності граматичних і семантичних моделей, сполучуваності слів, асоціативних метонімічних перенесеннях значень слів, процеси творення фразеології літературного походження тощо. У прозі

© Муратова О.Ю., доктор філол. наук, проф. 2019

Любові Голоти початку ХХІ століття спостерігаємо поліфонізм, інтелектуалізацію, філософічність та міфологічність як домінанти та константи її стилю.

Ключові слова: ідіолект, індивідуальна мовна картина, концепт, домінанта, константа.

Вивчення ідіолекту окремого майстра слова передбачає застосування до аналізу текстів різних жанрів і найрізноманітніших експресивних засобів таких текстів. Саме тексти художньо-белетристичного жанру дозволяють максимально повно окреслити спектр особливостей реалізації мовної особистості, схарактеризувати внесок митця до загальнонародної мови, насамперед в аспекті розвитку її виражально-зображенільних засобів, можливостей, зокрема експресивно-стилістичного та естетичного потенціалів. С. Я. Єрмоленко стверджує: «Системність індивідуального стилю ґрунтуються на зв'язку мови і мислення, на формуванні мовної картини світу, в якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне» [4: 305]. Саме в індивідуальній мовній картині світу авторське, особистисне, утілене в індивідуальну манеру письма, поєднано із загальновживаним, типовим. Постає важливе завдання – виявлення домінантних і константних рис ідіолекту (ідіостилю) автора, дослідження впливу позамовних чинників, наприклад, часу й місця проживання, періоду життя та творчості тощо. Згадувані чинники впливають на індивідуально-художнє мовомислення, ідіостиль письменника, формування соціально-культурної концептуальної сфери й моделювання системи її вербальної презентації в межах макро – та мікроконтекстів. На формування ідіолекту Любові Голоти мали вплив як мовні, так і позамовні чинники. Схарактеризуємо їх у роботі у двох аспектах, об'єднавши у дві макрогрупи: 1) константи та домінанти ідіолекту Любові Голоти; 2) константи та домінанти ідіостилю Любові Голоти.

При цьому розмежовуємо ці терміни. На думку Лесі Ставицької: «Глибоким і конструктивним з погляду методологічної перспективи дослідження феномену ідіолекту відається його потрактування польськими соціолінгвістами: «Ідіолект – мова індивідуума, індивідуальний спосіб використання мовних засобів. Можна говорити про певний індивідуальний стиль, коли кожний мовець володіє більшою чи меншою мірою виразними індивідуальними мовними, стилістичними навичками, мовленнєвими звичками. ...ідіолект відображає не тільки особистість, переконання, темперамент, а певною мірою також нашу соціолінгвістичну біографію — індивідуальну участі в комунікативних ситуаціях як пережитих, даних у досвіді, так і актуальних з відповідною їм мовною поведінкою. Різниця між ідіолектами виявляється більшою мірою у сфері фонетики (вимови) і лексики, синтаксису, ніж на граматичному рівні (флексії, словотвір)» [7: 50] [Див. 6: 5].

Чинники, що впливали й формували константи та домінанти ідіолекту Любові Голоти:

1. Постійне прагнення осягнути, злагодити себе, свій внутрішній світ, свою вдачу, свій характер, розгадати код свого життя.

Проза письменниці показує, що в нашому світі панують два напрями: самотності й божевілля. Вирватися з цього виру можна, якщо володіш часом, якщо маєш силу ні від кого не залежати, якщо можеш дозволити собі бути собою. Це означає бути весь час у тонусі, постійно працювати над собою. Л. Голота – письменниця гармонії, яка спостерігає за світом та намагається його зрозуміти.

2. Потужне осердя життєвого та творчого шляху письменниці – «чесність з собою».

3. Активна участь у політичному житті України.
4. Загострене почуття справедливості, непереборне прагнення допомогти всім знедоленим, скривдженим, ображеним на тлі великої любові до рідної України.
5. Прагнення поєднати соціальні (народоправні), етнічні (національні) основи з державними цінностями та традиціями.

Серед рис ідіолекту першу позицію посідає лексико-семантичний склад загалом і лексика окремих пластів зокрема. Потужний експресивний потенціал і художньо-естетичний ефект властивий стилістично маркований лексиці, спрямованій на інтенсифікацію емотивно-оцінних планів, актуалізацію впливу, індивідуальну характеристику персонажів, моделювання як експліцитної, так й імпліцитної інформації, що відображає суб'єктивно-особистісний аспект відображення фрагментів національної картини світу. Надавання переваги одним стилістично маркованим пластам лексики над іншими, що виявляється на основі частотності їхнього використання, належить до особливостей як ідіолекту, так й ідіостилю Любові Голоти, вільністю в доборі та використанні всього лексичного багатства (від високих – до низьких лексичних елементів), помітним багатством розмовної лексики, що знайшла відображення в мовленні соціально різnotипних персонажів.

Лексичний масив творів Любові Голоти багатий і різноманітний, він репрезентує абсолютно всі пласти словникового складу української літературної мови та стихію житого народного мовлення, елементи якого майстерно вплетені в канву художніх текстів авторки.

Ознакою ідіолекту, що відображає інтенції мовної особистості, є ключові слова – вербалізатори концептосфери письменниці, вияви її мовомислення. До знакових у мовотворчості Любові Голоти належать концепти *краса, сила, добро / зло, свій / чужий, життя / смерть, воля / неволя тощо*. Так, концепт *страх* відповідно до особливостей організації його інформаційно-значенневого плану має центральні (ядерні) та периферійні (приядерні) зони: 1) *страх* – базові сегменти: ‘ворог’, ‘зрадник’ і ‘той, хто пише доноси’. До зони концепту входять когнітивні одиниці, що відображають актуальні й комунікативно релевантні уявлення про ‘свої’ денотати, проте не мають власних, індивідуальних засобів вербалізації, зокрема ключових лексем.

«Чого ми всі так боялися, Господи? Цілі покоління народжених в утробному *страхові*, у вічному переляці перед владою, яка розорить,, виморить голодом, а потім ще й запроторить у табори... Десь за серпневим суховієм женеться девладівським шляхом добраєва бедка-біда, курить за нею вихор, – кине ножа сторчаком – і хтось заголосить, і кров потече у сиву пилоку, може, то наш *страх* спливає нашою ж кров’ю... Не бери його з собою, мамо!..» (48).

Відбиток інтенцій мовної особистості виявлено й у процесі моделювання якісно нових семантичних планів, у наповненні значенневих структур узуальних ЛО новими (позитивними чи негативними) аксіологічними планами, «обертонами смислів» у процесі контекстуальних метафоричних чи метонімічних слововживань, наприклад:

«...Ось і остання в ряду хата вже позаду, завертає жінка ліворуч і стищує ходу, кидає погляд за стернями, глибоко вдихає вітер, що охоплює її постать, проникає в груди,, робить очі особливо видющими, пориваючи зір на широкі поля чи здіймаючи його на білі низькі хмаровища, які мінливо позависали над ще свіжими скіртами соломи» (118).

Ідіостиль як стильово-стилістичний параметр належить до способів вираження змісту тексту в комунікативно-когнітивній моделі текстотворення, тобто індивідуальному, що передає суб'єктивні вподобання автора. Термін *ідіостиль* охоплює риси ідіолекту з необхідним нашаруванням ознак індивідуальної поетики. На думку В. В. Леденьової, ідіостиль проявляє себе в результаті діяльності зі створення тексту, а також естетичної діяльності мовної особистості. Тому він відображується в інтеграції тем, жанрів, засобів і прийомів, яким надається перевага, і які необхідні для побудови тексту і передачі як інформативних, так і емотивно-експресивних компонентів. Співвідношення понять ідіолект-ідіостиль трактується як ієрархічне: ідіостиль – це система відношень до різноманітних способів авторепрезентації засобами ідіолекту, що індивідуально встановлюється мовою особистістю [5: 39-40].

Риси ідіостилю письменниці проявляються у використанні традиційних й індивідуальних валентних зв'язків слів, тобто на рівні синтагматики, у надаванні переваги словосполучкам певного типу тощо. Такі словосполучки є результатом асоціативно-образного мовомислення, вони збагачені новими значенневими планами, передусім конотативними. Передумовами їхнього сприйняття стають раніше пізнані емоційно-оцінні, чуттєві образи, інтелектуальний рівень та індивідуальне світобачення: «*Курортне містечко на березі розкішної чорноморської затоки розбіглося на сіру мжичку, мокрі спізькі дороги і злісний солоний вітер, від якого щоки ставали шерхлими, а одяг важким і вологим*» (281).

До домінантних виявів ідіолекту Любов Голоти відносимо систему образних засобів, зокрема прийоми створення системи експресивних констант, до яких належать семантичні тропи та стилістичні фігури мовлення, особливі способи та прийоми побудови художніх текстів. Прагматикон авторки як мовної особистості експлікує її ставлення до фрагментів картини світу, виявляє риси творчої індивідуальності, характеризує мисткинню через його естетичну оцінку довкілля:

«*Цілу зиму (голодну й холодну) прожила на хлібові й чаї, але чогось іншого розхристана душа й не приймала, і Марина, ховаючи її в легкому тілі під благенським пальтечком, все несла та несла їх – і тіло, й душу – в простір кривих вуличок закоюблого містечка, в хлібні й аптеки, в бібліотеки й книгарні*» (295).

Отже, згадувані параметри дають підстави твердити, що ідіостиль – це індивідуальна система підходу до різних вербальних засобів і способів, їх вибір, тобто власне авторська репрезентація «Я» через ідіолект.

Проблему ідіолекту й ідіостилю розглядаємо у зв'язку з розвитком і становленням у сучасній лінгвістиці таких провідних напрямів, як антрополінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофілософія, когнітивна лінгвістика, що сформували передумови для вивчення фактів ідіомови та ідіомислення в їхніх безпосередніх зв'язках із національними цінностями, духовними, почуттєвими та аксіологічними вимірами народу й окремої особистості. Близькою до зазначених є проблема національних відмінностей у мовах, заявленіїа свого часу в працях В. фон Гумбольдта [1; 2; 3]. Вона залишається актуальною й зараз, зокрема в лінгвокультурології, лінгвістичній філософії та лінгвостилістиці. На сторінках мовознавчих праць українські та зарубіжні вчені порушують проблеми універсального та ідіоетнічного в мовних системах, наявності типологічних констант і

домінант, індивідуальних рис конкретних мов, об'єктивиції їхніх експресивних засобів у художніх дискурсах різних періодів тощо.

У дослідженні, що спирається на низку згадуваних методологічних принципів сучасного мовознавства, акцентовано насамперед на антропоцентризмі та функціоналізмі, які посідають пріоритетні позиції.

Комплексне дослідження ідолекту письменника передбачає використання низки методів, із-поміж яких виокремлюємо загальні, що їх застосовують у різних науках, та лінгвістичні, зосереджені на аналізові мовних одиниць, з'ясуванні їхньої ролі в комунікативних процесах, у соціокультурному житті етнічної спільноти. Вони зорієнтовані на вивчення зв'язків мови з її носіями, їхньою культурою, у контексті з такими поняттями, як «мовна особистість», «мовний образ автора», «індивідуальний мовосвіт», «світобачення письменника», «художнє мовомислення митця», «мовна картина світу автора» тощо.

Низка позалінгвальних чинників, що впливають на частотність використання тих чи інших мовних одиниць, пов'язана з урахуванням творчого методу митця, його літературно-художніх орієнтирів, позицій, культурного простору; принципу історизму (суголосність мовностилістичної системи тексту з певною епохою, часом написання твору, подіями, відображеннями в ньому); жанру твору, ідейно-політичними переконаннями автора, соціокультурним оточенням, етносвідомістю та ін. Так, з'ясовано, що особливість творчого методу Л. В. Голоти ґрунтується на синкретизмі.

Аналіз виявив, що індивідуально-авторській концептосфері властива еволюція та зв'язки з ментально-лінгвальним комплексом, маркованим динамічними процесами, який уможливлює визначення світоглядних орієнтирів його носія, рівня знань про фрагменти довкілля тощо, тобто сприяє експлікації лінгвокогнітивних маркерів мовотворчості мисткині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. М. : Прогресс, 1984. 397 с.
2. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода / В. фон Гумбольдт // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях : В 2 ч. М. : Гос.учебно-педаг. изд-во Мин.просв. РСФСР, 1960. Ч. 1. С. 68–86.
3. Гумбольдт В. фон. Языки и философия культуры / В. фон Гумбольдт; [пер. с нем. М. И. Левиной и др.] М. : Прогресс, 1985. 452 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. Київ: Довіра, 1999. 431 с.
5. Леденева В.В. Идиостиль (к уточнению понятия) / В.В. Леденева // Филологические науки. – 2001. – № 5. – С. 36-41.
6. Ставицька Леся. Про термін *iđiolekt* / Леся Ставицька // Українська мова, 2009. – №4. – С. 3 – 17.
7. Skudrzykowa A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej). — Kraków—Warszawa, 2000. — 169 s.

Марчук Л., доктор филолог. наук, профессор
Каменец-Подольск. нац. ун-т им. Ивана Огienко, Каменец-Подольский

ДОМИНАНТЫ И КОНСТАНТЫ ИДИОЛЕКТА ЛЮБОВИ ГОЛОТЫ

В статье проанализированы на материале текстов отдельного автора активные процессы интеллектуализации языка, вызванные необходимостью выражать сложные мыслительные операции, как эволюционные процессы реализации интеллектуальной деятельности человека, verbalизованные в языковых формах. В результате происходят изменения в частности использования языковых единиц, функциональной специализации, производительности грамматических и семантических моделей, сочетаемости слов, ассоциативных метонимичных переносах значений слов, процессе создания фразеологии литературного происхождения и тому подобное. В прозе Любови Голоты начала ХХI века наблюдаем полифонизм, интеллектуализацию, философичность и мифологичность как доминанты и константы ее стиля.

Ключевые слова: идиолект, индивидуальная языковая картина, концепт, доминанта, константа.

Marchuk L., doctor of Philology, professor
Ivan Ohienko national university, Kamyanets-Podilsky

DOMINANTES AND CONSTANTS OF THE IDEOLOGY LJUBOV GOLOTA

The article analyzes the active processes of intellectualization of the language based on the material of the texts of the individual author who are caused by the necessity to express complex thought operations, which, as evolutionary processes of realization of intellectual activity of a person, are verbalized in language forms. As a result, there are changes in the frequency of the use of linguistic units, functional specialization, the productivity of grammatical and semantic models, the compatibility of words, associative metonymic transitions of the meanings of words, the process of creating the phraseology of literary origin, etc. In the prose of Ljubov of the Golota at the beginning of the 21st century, polyphony, intellectualization, philosophy, and mythology are seen as dominant and constant in its style.

Key words: idiot, individual linguistic picture, concept, dominant, constant.

УДК 94 (574):8125

Шаймерденова М.Д., к. ист. н., ассоц. профессор, академик МАИН

Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова, Алматы, Казахстан

ПИСЬМА ИЗ СЕМЕЙНОГО АРХИВА КАК КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ

В статье автор рассматривает письма с фронта периода Великой Отечественной войны в качестве важнейшего эпистолярного источника, являющегося ярким культурно-историческим и интересным в плане языка, перевода и уникального наследия казахов – участников войны. Автор отобрал и перевел на русский язык письма, написанные в стихотворной форме своего дяди и показывает, что такого рода стихотворные письма важно и необходимо изучать в плане адекватности оригинала и перевода для фронтовых писем.

Ключевые слова: эпистолярный жанр, род, генеалогическое древо, письма с фронта, культура, архив.

В современном мире новейших технологий все меньше внимания уделяется эпистолярному жанру в том виде, в каком он представлен был в предшествующие эпохи и, поскольку этот жанр все больше меняет свой формат на краткие или развернутые сообщения в What's Up или же на информационные письма по Интернету, то мы наблюдаем как утрачивают былую содержательность, эмоциональность эти письма, все меньше включаются в них авторские размышления. Вместе с тем, В.И. Юдина подчеркивает, что эпистолярная литература, будучи важной частью культурно-исторического наследия мира, является важным источником для изучения отдельно взятой личности, а также источником истории народа и общества: «Переписка выдающихся деятелей культуры – составной компонент эпистолографии – привлекает внимание исследователей как исторический и биографический документ, способный раскрыть процесс становления и развития художника» [1].

Несомненно, интерес к эпистолярному жанру всех времен и стран вызывает интерес ученых различных направлений – историков, лингвистов, литературоведов, психологов. При этом обращение к творческой биографии ученых, педагогов, деятелей культуры позволяет обнаружить значительное количество документальных материалов, посвященных различным проблемам в истории Казахстана. В частности, особый интерес представляют письма с фронта, которые в одних случаях изучены, в других – ждут своих исследователей, будучи важнейшим эпистолярным источником.

Современная история во многом уже оцифрованная и представленная в большом количестве разнообразных документальных источников требует также введения в научный оборот фронтовых писем, в которых содержатся важные информационные и культурные материалы со своими историко-лингвистическими особенностями.

В данной статье рассматриваются письма с фронта в качестве надежного материала, описывающего эпистолярное наследие казахского народа, многие из которых хранятся в семейных архивах и передаются от одного поколения казахстанцев к другому. Причем

© Шаймерденова М.Д., 2019

рассматриваются они как культурно-исторический феномен казахского языка, требующий поисков в архивах и детального анализа. Изучение эпистолярного наследия фронтовиков-казахов в виде стихов дает возможность изучить смысловые, эмоциональные, философские мысли фронтовиков через особые формы казахского стихосложения, позволяют понять их глубинную мысль, чувства, желания, мечты и, в тоже время увидеть красоту и богатство казахского языка, культурную и кодовую составляющую казахского народа.

В Казахстане ежегодно в мае месяце проводятся лекции профессорско-преподавательским составом в вузах республики, организованные Ассамблеей народа Казахстана в рамках различных проектов. В частности, интересный опыт лектория связан с памятью тех, кто защищал Родину в годы Великой Отечественной войны, жертвами периода голода 30-х годов, репрессий и депортаций 30-40-х годов. Причем наиболее аутентичный материал лекторы находят в книгах и статьях, выполненных в рамках международного проекта «Тарихтан тағылым – өткенге тағзым» – «Память во имя будущего». Данный международный проект осуществляется под эгидой научно-экспертного совета Ассамблеи народа Казахстана, целью которого является укрепление единства и общественного согласия в Республике Казахстан, и направлен на формирование общих ценностей, объединение гражданского общества и государства, научного сообщества в сохранении исторической памяти и передаче исторического опыта будущим поколениям [2].

Проект «Тарихтан тағылым – өткенге тағзым» – «Память во имя будущего» способствовал тому, что были обнаружены письма с фронта, которые в свое время так и не дошли до адресата. Почти через 60-70 лет они были переданы потомкам и затем опубликованы в книгах [3]. Этот проект еще раз подчеркнул важность архивов в целом, и семейных, в частности. Причем за каждым письмом стоит своя история семьи, история государства, а работа с этими письмами показала, что письма с фронта – это очень интересный научный материал с точки зрения описания эпистолярного жанра в целом.

Так же, как и у многих, в нашей семье имеется семейный архив, в котором хранятся не только письма, но и стихи, написанные и неопубликованные, рисунки, автографы. Так, в книге «Дара тулға», посвященная известному в Казахстане общественному и политическому деятелю, внесшему значительный вклад в становление и развитие независимого Казахстана Шаймерденову Жамалбек Шаймерденовичу, опубликованы рукописи из семейного архива [4]. Таких семейных архивов в Казахстане много и все они требуют своей систематизации, описания, сохранения, анализа, изучения и наталкивают на размышления о ценностных и духовных ориентирах наших предков.

Также хотелось бы привести примеры и написать о письмах с фронта, присланных моим дядей Куандыком Тусупбековым в стихотворной форме, бережно хранимых его сестренкой и моей мамой. Эти письма с фронта нашего дяди, как и многие другие письма фронтовиков своим родным представляют собой интересный исторический материал и важный источник для изучения как одного из видов эпистолярного письма и жанра, в котором так тесно переплетаются суждения и эмоции.

Изучая письма воинов, дошедших до нас с того далекого и страшного времени, времени Великой Отечественной войны, а особенно письма, написанных воинами-казахами мы видим, что в отличие от писем других народностей, они почти все написаны в

стихотворной форме. Можно задаться вопросом, почему казахи писали письма в стихотворной форме?

Обзор литературы и документальных источников показывает, что для казахов, в большей степени, устное творчество и стихотворное изложение текстов было одной из важнейшей составляющей жизни, отражающей поэтическую составляющую культурного кода народа и, в первую очередь, это выражалось в таких формах, как айтысы, жырау. Казахский народ издревле свои мысли и чаяния выражали в стихотворной форме и в таком виде они донесли глубинную свою мысль, размышления, философию, красоту, богатство казахского языка.

Обращаясь к культурно-исторической парадигме казахского народа, мы особое внимание уделяем такому аспекту как описание шежіре – родовое, генеalogическое древо казахов. Для казахов крайне значимы такие концепты, как тағдыр – судьба, шежіре – родословная или генеalogическое древо, жуз – род, при этом в генеalogическом древе казахов указываются только мужчины, ведь родословное древо по традиции ведет свой отчет по мужской линии. Именно поэтому вполне понятным становится выраженное в эпистолярной культуре казахов – тоска по роду в целом и понимание того, что, если человек уходил на фронт и не осталось в семье мужчин, то вместе с ним прекращает существование весь род. И поэтому в письмах с фронта особенно ярко выражена боль тех совсем молодых солдат, которые ушли на фронт, не почувствовать радость семейного очага, не успев увидеть рождение сына. Понимание того, что после их смерти прекращается существование их рода и родословной семьи, не будет прорастать семейное генеalogическое древо, делало эти письма еще более острыми по накалу чувств. До сих пор у казахов сохранилось множество пословиц и поговорок на этот счет: [5]

Ата жолымен жсуру

Следовать заветам предков.

Тексіздін тегі – құл

Не знающий своей родословной – раб.

Жеті атасын білмеген – жетесіздік

Незнание семи поколений предков –

бездуховность.

Тұбін білмеген түгін білмейды

Не знающий своих истоков – не знает ничего.

Әкен өлсе де, әкенді көрген өлмесін

Пока живы знавшие отца, жива и память о нем.

Касательно национальных особенностей генеalogического древа, месте ценностей казахского народа в эпоху глобализации писатель, исследователь, директор издательства «Темірқазық» Хаким Нурланулы Омар в беседе с журналистом Д. Ельдесовым отмечает следующее: «Мощь генеalogического древа покоится на внутренней силе. Это благодатная биофизическая среда, где ежедневно происходит акт сотворения жизни, обновления, акт передачи генетической информации» [6].

Куандык Тусупбеков – брат мамы, ушел на фронт еще совсем молодым и уже в 1944 году пришло извещение о том, что он пропал без вести [7]. По воспоминаниям нашей мамы, ее брат Куандык с детства писал стихи, и, уйдя на фронт, присыпал письма домой в стихотворной форме В своих письмах в стихотворной форме Куандык выражал свою боль, что если он умрет, то род его семьи прекратит существование. Каждое письмо он

подписывал, кому оно адресовано. Но в письмах своему отцу он, чтобы не огорчать отца не пишет о своих глубинных думах и сожалениях, все свои размышления и печали он пишет своей сестренке Алипе:

Ардақты апама – Элипага:

Қайыр қош аман сау бол бауырласым

Қат жаздым жүрек шіркін ауырган сын.

Үй тігін отан қылар іні де жоқ,

Басылса қарлы жаңбыр дауылдан соң.

Дорогой сестренке – Алипе:

Прощай, сестренка, родная моя кровь!

Пишу письмо – стало тяжело в сердце вновь.

Я – здесь, и некому продолжить наш род,

Когда остановится войны кровавый ход [8].

Х.Н. Омар говорит: «На сохранение и углубление престижа члены рода направляют все силы и энергию. Каждый род имеет идентификационную характеристику, свою отличительную черту, индивидуальный портрет. В системе восприятия ценностей родового общества «родовой признак» является и остается важным индикатором его особенности, и каждый представитель очень дорожит достоинствами своего рода» [6].

Вполне естественно, что в многочисленных письмах Куандыка нет информации о дислокации, о боевых действиях, о настроении солдат, и вообще они не несли информационного завуалированного смысла. В них были представлены глубинные мысли и переживания за семью и родных, переживания, что некому поправить дом покосившийся, не кому помочь натаскать воды, поправить крыльцо, а главное – не кому продолжить родословную семьи, и боль за то, что генеалогическое древо их рода прекратит свое развитие.

В начале 1944 года наша семья получила последнее письмо от Куандыка. Долгие 70 лет наши родители искали его и без устали слали запросы и лишь в год 70-летнего Юбилея Победы в Великой Отечественной войне в архивах были найдены материалы о нашем Куандыке. Поиск велся долго и нашелся он благодаря запросам в разные архивы и путем видоизменения отдельных букв в его имени и фамилии. Только таким образом он был найдет, ведь записан он был, как оказалось – как Кувандык Тусупбеков, а не как Куандык Тусупбеков. Согласно архивным документам, Куандык погиб 26 января 1944 года в одном из крупнейших танковых сражений Второй мировой войны в Украине недалеко от села Зозовка, Липовецкого района Винницкой области и был захоронен в братской могиле [9]. За год до смерти он был награжден медалью «За отвагу» Приказом командира полка гвардии полковника Волошина 1277 стрелкового полка, 389 стрелковой дивизии, Северо-Кавказского фронта от 12 октября 1943 года от имени Президиума Верховного Совета СССР [10].

О том, как мы его искали и как нашли я писала в статье [11]. В селе Зозовка стоит памятник-обелиск воздвигнутый в честь Победы советского народа над фашистской Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов, в честь тех солдат, которые, не щадя своей жизни защищали свою Родину и погибли в танковом сражении под селом Зозовка. После переписки и переговоров с руководством села Зозовка и документального подтверждения о действительной его гибели в указанном танковом сражении и захоронении его в братской могиле имя нашего Куандыка Тусупбекова было высечено на мраморной плите памятника-обелиска воинам-героям, погибшим на фронтах Великой Отечественной войны 1941-1945 годов [12]. Видимо, перед началом этого сражения,

понимая какой это будет бой, и возможно ощущая приближение смерти, он написал свое последнее письмо в стихотворной форме своей сестренке, с горечью и болью в душе и с переживаниями за ее судьбу:

Әдірлеп темір қалтақ кидім басқа

Пайдалы болу керек өмір жасқа

«Болар» деп «қалай қалқам келешегің»

Сіңбейді бойға тарап ішкен ас та.

Надели железную каску мы на голову,

Спасет ли она нас, известно лишь одному богу,

Что тебя ждет, что будет в будущем с тобой,

Как подумаю, теряю я и сон, и покой

Таким образом, семейный архив является важнейшим культурно-историческим источником, в котором открываются многие страницы каждой семьи и каждого человека. Так, прочитывая письма с фронта мы многое узнаем о внутреннем мире адресата, его личности, эмоциональном состоянии, глубинные мысли, пожелания своим близким, тем, кого они особенно сильно любят. В качестве примера нами были взяты письма из нашего семейного архива, сохранившиеся лишь в виде блокнотных записей, куда сестренка Куандыка и наша мама Алипа бережно переписывала каждую строчку письма. Все письма оригиналы были залиты ее слезами, и с каждым годом размывались, оставляя в памяти не только ее, но и в памяти всей нашей семьи скорбные и вместе с тем добрые, и нежные воспоминания. Письма с фронта – эмоциональные, содержащие горечь и сожаление, написанные между боями в минуты затишья.

С гибелью Куандыка, его род Нарымбетова–Тусупбекова прекратил свое цветание. Генеалогическое семейное Древо, родословная рода Нарымбетова–Тусупбекова, завершилось на Куандыке. Почему Нарымбетова? Потому что, согласно казахской традиции, фамилия его отца Нарымбетов, а имя Тусупбек. Имя отца Тусупбек стало его фамилией – Тусупбеков. У казахов имена сыновьям дают по имени отца, т.е. имя его отца стало его фамилией. Если бы был у него сын, то фамилия его была бы Куандыков и генеалогическое древо его семьи продолжало бы произрастать. И каждый потомок Куандыка, дождавшись взросления очередного сына рассказывал бы ему о его родословной, вписывая очередное имя в шежире и еще раз пояснял бы ему как важно, чтобы генеалогическое Древо их рода не прекратило свое существование.

Сегодня в глобальное время важной парадигмой современного мира является обращение к прошлому с целью восстановления истории, в данном случае – военных лет Великой Отечественной войны. Мы рассмотрели только несколько писем из большого числа писем семейного архива как переведенных на русский язык, так и не переведенных. В перспективе предполагается анализ всех писем с фронта как важнейший эпистолярный источник, представляющий культурно-историческое и лингвистическое наследие всех народов и всех времен.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Музыкальный эпистолярный: художественный текст в русской культуре конца XIX – начала XX века В. И. Юдина Орловский государственный университет Поступила

- в редакцию 10 апреля 2010 Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/lingvo/2011/01/2011-01-50.pdf>.
2. Ассамблея народа Казахстана. Официальный сайт. Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://assembly.kz/ru>.
  3. Улы Отан соғысы жалдарындағы халықтар достығы: майдан газеттері бетіндегі. Дружба народов в годы Великой Отечественной войны по страницам фронтовых газет. (Сборник материалов) – Алматы: , 2015. – 308 с. Қазақша, орысша; Герои Великой Победы – казахстанцы: в 2-х томах. – Астана: Фолиант, 2016] и на сайте [Книги памяти о казахстанцах. Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://forum.vgd.ru/112/11053/>, <http://www.kremnik.ru/taxonomy/term/543>; <http://voenspez.ru/index.php?topic=315.1130;wap2>; http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30653681#pos=4;-284; <https://www.zakon.kz/171306-kniga-pamjati-o-kazakhstan-cakh.html>; <https://mod.gov.kz/memorial/pages/t/1.html>.
  4. Дара тулаға. Естеліктер (Воспоминания). / Құраст. Айтаканов Қ. – Астана: Фолиант, 2012. – 352.
  5. Алимжанова А.Ш., Шаймерденова М.Д. «Наурыз мейрамы: благодатный праздник весны, единства, прощения и милосердия. Учебное пособие. – Алматы: 2016, – 188с. Стр. 69-70, 164.
  6. Родовое древо казахов – основа нашей цивилизации. Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://www.matritca.kz/news/45036-rodovoe-drevo-kazahov-osnova-nashey-civilizacii.html>. 18.06.2017.
  7. Информация из донесения о безвозвратных потерях. Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=53919652>.
  8. Стихи из семейного архива Шаймерденовых; Он не вернулся домой. До 100 лет отец ждал с войны сына. // Литер, 2013г;
  9. Зозов (Липовецкий район). Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0#/media/File:%D0%97%D0%BE%D0%B7%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B06.jpg>
  10. Приказ о награждении медалью «За отвагу» № 043/Н от 12 октября 1943 года. Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=18276048&tab=navDetailDocument>.
  11. Он не вернулся домой. До 100 лет отец ждал с войны сына. // Литер, 2013г; Ничто не забыто. Далекие... близкие годы. // Казахстанская правда. 9 мая 2015 г. – Стр. 13; Помним. Ветераны Великой Отечественной войны. Тусупбеков Куандык. TV Первый канал. Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://veterani.1tv.ru/id=2598734>.
  12. Мемориал воинам Великой Отечественной войны. Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0#/media/File:%D0%97%D0%BE%D0%B7%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B06.jpg>

Шаймерденова М.Д., к. іст. н., асоц. професор, академік МАІН
Казахська національна академія мистецтв імені Т.К. Жургенова, Алмати, Казахстан

ЛИСТИ З СІМЕЙНОГО АРХІВУ ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА

У статті автор розглядає листи з фронту періоду Великої Вітчизняної війни як важливі епістолярні джерело, яскраве культурно-історичне і мовне явище, одиницю перекладу і унікальну пам'ятку культурної спадщини казахів – учасників війни. Автор відібрав і переклав російською мовою листи свого дядька, написані у віршованій формі, він демонструє, що листи-вірші такого характеру важливо і необхідно вивчати у плані їх адекватності по відношенню до оригіналу.

Ключові слова: епістолярний жанр, рід, генеалогічне дерево, листи з фронту, культура, архів.

Shaimerdenova M.D., candidate of historical sciences, assoc. professor,
T. Zhurgenov Kazakh national academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

LETTERS FROM THE FAMILY ARCHIVE AS A CULTURAL, HISTORICAL AND LINGUISTIC HERITAGE

In the article, the author considers letters from the battlefield of the period of the Great Patriotic War as the most important epistolary source, which is a vivid cultural, historical and interesting in terms of language, translation and unique heritage of the Kazakhs – the Great Patriotic War participants. Author selected some letters, written in the poetic form of his uncle, translated into Russian in order to show that such form of poetry and folklore is important to study in terms of the adequacy of the original and the translation of front-line letters.

Key words: epistolary genre, genus, genealogical tree, letters from the battlefield, culture, archive.

УКРАЇНСЬКІ КАЗКОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ У БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКАХ

Стаття присвячена огляду бібліографічних видань, в яких вміщено джерела з українського казкознавства: монографії, статті, рецензії, збірники українських народних казок тощо. Звернуто увагу на три найважоміші видання такого типу. Це бібліографічні покажчики Б. Грінченка (Чернігів, 1901), О. Андрієвського (Київ, 1930) та М. Мороза (Львів, 1999). Зроблено висновки про доцільність створення бібліографічного покажчика з українського казкознавства.

Ключові слова: бібліографічний покажчик, українське казкознавство, фольклористика, довідник.

Вивчення народної казки українськими вченими має понад півтора-столітню традицію. За цей час було напрацьовано безліч матеріалів, які безпосередньо або частково торкалися й бібліографічних переліків праць про українську народну казку. З огляду на те, що джерельна база казкознавства включас не лише монографії, дослідження, статті та передмови до збірників казок, а й бібліографічні покажчики, де максимально вміщено перелік усіх джерел із заданої теми та дуже стисло подано інформацію про їх наповнення.

Метою нашого дослідження є огляд бібліографічних покажчиків з української літератури, де у розділі присвяченому фольклористиці згадуються видання, що стосуються вивчення або побутування української народної казки. З огляду на те, що окремих бібліографічних видань з українського казкознавства не існує, вважаємо доцільним детальніше оглянути деякі з них. Адже інтенсивне оволодіння джерельною базою та сумою знань про народну казку сприятиме визначенням нових напрямів у розвитку українського казкознавства.

Не зважаючи на множину бібліографічних джерел з фольклористики, для казкознавства найголовнішими стали бібліографічні покажчики Б. Грінченка (Чернігів, 1901) [5], О. Андрієвського (Київ, 1930) [2] та М. Мороза (Львів, 1999) [3]. Якщо бібліографія О. Андрієвського використовує методу оформлення видання Б. Грінченка (за роками), то М. Мороз поділив джерела на тематичні блоки, в середині яких подав списки праць у алфавітному порядку. Такий підхід полегшує роботу науковців за певною тематикою, проте ускладнює історіографічний огляд матеріалу.

Зупинимося на докладнішому огляді довідників. 1901 р. у Чернігові було надруковано бібліографічний покажчик Б. Грінченка «Література українського фольклору 1777-1900. Досвід бібліографічного покажчика» [5], що охоплював фольклорні записи, видані з науковою та популяризаторською метою, твори художньої літератури, хрестоматії, шкільні читанки і наукові праці, в яких подано народні тексти, дослідження, присвячені українському фольклору та історіографії науки про народну творчість, різноманітні довідки про фольклористів тощо, – усього 1763 назви. І. Франко у рецензії на бібліографічний

покажчик Б. Грінченка, що 1986 року було вміщено у 33-му томі 50-ти томного видання творів Франка, писав: «Зібрати і впорядкувати суцільно все, що було доси опубліковане з нашого народного словесного скарбу і що було писане з приводу його – се один із де-зидератів не тільки українського патріотизму, але загалом слов'янської науки» (ЗНТШ. – 1901. – Т. XLIV. – С. 44-49.) Це видання стало виявом готовності української фольклористики до різновекторного вивчення фольклорних видів та жанрів, не оминувши і казку. Прискорене оволодіння науковцями джерельною базою досліджень сприяло входженню до загальноєвропейської наукової думки, розвитку вже існуючих та прогнозування нових досліджень, охопленню увагою різнерегіональних прогалин чи лакун, щоб створити потужний, злагоджений механізм вивчення народної творчості. Що ж стосується казкознавства, то упродовж 90-х років XIX ст. бібліографічні довідки про казки надсиалися до редакції «Етнографичного обозріння» а звідти за сприяння М. Драгоманова потрапили до збірника Б. Грінченка. Укладачем було використано бібліографічні огляди Катеринославських видань І. Манжури (1891), вміщених на сторінках вищезгаданого часопису, В. Каллаша (Ленора та Шемякін суд) [6] і його ж огляд етнографічного матеріалу в «Киевской старине» за 1882-1886 рр., В. Ястребова [15], М. Сумцова [11; 12], чеського науковця І. Полівки [17], польського – Р. Подбереського [16]. Джерела у покажчику даються 1777-1900 рр.

Між виданнями Б. Грінченка та О. Андрієвського був ще один бібліографічний показчик, про який згадує вже М. Мороз. У 1915 р. Ю. Яворський видав «Памятники Галицько-Руської народної словесності» [8], де був розділ присвячений казці та бібліографічній відомості. Матеріали з цього джерела увійшли до праці М. Мороза.

У 1926 р. О. Андрієвський у часописі «Етнографический вестник» опублікував статтю «До історії видання «Літератури українського фольклору» Б.Д. Грінченка» [1]. У статті подано лист В. Доманицького Б. Грінченку, в якому є доповнення до його праці «Література українського фольклору» (1901). Фактично з цього і почалася праця О. Андрієвського над бібліографічним виданням з фольклористики.

Видана 1930 р. Етнографічно-фольклорною Комісією ВУАН у серії «Матеріали до Історії української етнографії» «Бібліографія літератури з українського фольклору» упорядкована О. Андрієвським, за редакцією академіка А. Лободи збудила нову хвилю інтересу до узагальнених фольклористичних, а в тому числі й казкознавчих досліджень. У першому томі, присвяченому фольклористиці, вміщено «Передмову» акад. А. Лободи та «Вступ» наукового співробітника і дійсного члена Етнографічної Комісії О. Андрієвського. Фундаментальна бібліографія з українського фольклору О.Андрієвського охоплює літературу від 1800 р. до 1916 р. включно. Крім того, у вступі автор подає джерела датовані XVII-XVIII ст. з якими упорядникові пощастило ознайомитися у архівних фондах бібліотек м. Києва. Хоча прямого відношення до казки ці видання не мають, проте є яскравим виявом пояснення генези деяких елементів казкових тем та мотивів. Це граматика чеської мови Я. Благослава (1571), де у розділі про діалекти вміщено народну пісню «Дунао, Дунаю, чому смутен течеш», що О. Потебня визначив як українську; збірник народних звичаїв Лазіцького 1582 р., де описано українське весілля; праця Сарніцького 1587 р., де згадано сюжет збереженої думи про загибелі від волохів братів Струсів; нотатки мандрівника Баплана (1660) з подорожі Україною, де він представив широке народне тло з віруваннями, вподобаннями та соціальним устроєм; згадано збірник Л.

Барановича (1676) з народними псалмами, прислів'ями та приказками; український збірник народних легенд про Богородицю Д. Ростовського (1689); огляди про чумаків у праці В. Рубанова (1773) та про козаків, зібрани професором Георгієм упродовж 1776-1779 рр., 1796-1799 рр.

Позитивні відгуки науковців сприяли популяризації видання та визначали його наукову вартість. Це статті-рецензії: І. Огінка («Наша культура», 1935); В. Перетць («Труды института славяноведения АН СССР», 1932); Ф. Колесси («Slavia», 1934-35).

Зважаючи на стрімкий науковий злет української фольклористики, появу нових наукових шкіл та велику кількість збірників зразків поетичного та прозового народного слова, що відбувся у перші п'ятнадцять років ХХ ст., академік А. Лобода у «Передмові» зазначив, що «дослідники українського фольклору давно вже відчували потребу у більше-менше вичерпливому бібліографічному покажчуку. Единий до цього часу покажчик Б. Грінченка давно перестав задовільняти спеціалістів, а до того ще й саме видання те стало мало не бібліографічним раритетом. Думка про те, щоб за всяку ціну заповнити цю лякуну в нашій етнографічній літературі, виникла ще на самому початку існування Етнографічної Комісії ВУАН. У своїй програмовій статті «Сучасний стан і чергові завдання української етнографії», прочитаній на засіданні Етнографічної Комісії ВУАН 21/XI 1920, а опублікованій у доповненому вигляді тільки року 1925, я, підкresлюючи потребу в новому бібліографічному покажчуку, так уявляв план цієї праці: «Повстає нове завдання перевірити (видані раніше) покажчики, доповнити і звести докупи в один систематичний покажчик української етнографії в її цілому. Спочатку можна обмежитися хоча б тільки простішими бібліографічними завданнями, а далі треба поширювати їх» (Етнографічний Вісник, I, С.3. «Сучасний стан і чергові завдання української етнографії»). Академік визнає кропітку працю, що чекає на науковця, який вирішить зробити неоцінений вклад в українську фольклористику та літературознавство загалом, наголошує на важомісті результатів: «Випускаючи в світ перший том бібліографічного покажчика, який охоплює літературу українського фольклору за XIX та передреволюційні роки ХХ вв., мушу зазначити, що в успішному переведенні й закінченні праці чимало важив ентузіазм самого складача. Критичний розгляд усякої бібліографічної праці насамперед ставить питання про вичерпливість її та повноту». Видання, не зважаючи на завершеність, все ж лишалося відкритим для доповнення та, можливо, передбачало перевидання: «Певна річ, що і в цьому покажчику не перебудеться без огрихів. Ми просимо дослідників не відмовити вказати на них, щоб отримати ті можна було виправити при другому виданні. А тим часом проти Грінченкового покажчика ця книжка – великий крок уперед. Сподіваємося, що вона стане в пригоді не тільки українському спеціалістові, але й усім тим, хто цікавиться етнографією східного слов'янства взагалі» [2, С. VI].

У «Вступі» О. Андрієвській зазначив, що «спеціально бібліографії українського фольклору до цього часу було присвячено тільки одну роботу – Б.Д. Грінченка. До і після того український фольклор бібліографи заводили до покажчиків спорадично, випадково, пристосовуючи його до оглядів української літератури» [2].

Наголошуючи на цінності Грінченкової роботи, що «безперечно надзвичайно прислужилася дослідникам українського фольклору», автор вступної статті зауважує на її пережитковості: «...вже пережила себе. Тридцять років після виходу її в світ уже дають себе в знаки. Без певного бібліографічного покажчика працювати над українською

народною творчістю чимдалі стає важче; наспіла пекуча потреба в повніших покажчиках літератури українського фольклору. Задоволені цю потребу й ставить своїм завданням Етнографічна Комісія ВУАН, за ініціативою й з доручення якої виконано цю працю».

В основу покажчика покладено зазначену працю Б. Грінченка, взявши її за вихідний пункт. Бібліографія подає нові віднайдені матеріали попереднього століття, не позначені у Б. Грінченка й продовжує його покажчик, закінчуєчи літературою передреволюційної доби – 1916 роком включно. «Кінчиться наш бібліографічний огляд літератури українського фольклору на 1916 році, себто на межі двох епох. Цим роком заокруглюється попередня доба українського культурного життя. Дальший том бібліографії починатиметься з літератури року Жовтневої Революції» [2, С. VII].

Зазначається у вступі й про проблеми роботи над покажчиком: «Опрацьовуючи матеріали до покажчика, зрозуміла річ, прагнув складач можливої повноти й вичерпливості, яких, на жаль, не завсіди можна було досягнути з причин од автора незалежних, головне ж – з бібліотечних нестактів. Так, прикладом, автор не мав змоги опрацювати вичерпливо джерела до української етнографії до XIX віку; в київських умовах він міг обізнатися тільки з незначуючою частиною їх...» та термін виконання: «Віддавши збиранню та впорядкуванню бібліографії українського фольклору чотири роки впертої, важкої та невдачної праці, автор далекий від думки, що він вичерпав усе можливе. Без сумніву ще залишилося чимало незачеплених матеріалів, але це вже залежало не від упорядника, а від обставин, що перемагали його добру волю» [2, С. VIII].

Також у своїй статті О. Андрієвський зазначив спосіб подання джерел: «Метода розкладу матеріалів ми застосували Грінченкового – хронологічного, бажаючи зберегти момент історичний, щоб дослідників ясні були шляхи розвитку української етнографічної науки» та вказав на роль допоміжних покажчиків: «Щоб полегшити користування з нашого покажчика в разі потреби зорієнтуватися у матеріалі спеціально з тої чи тої теми, ми в кінці додали низку допоміжних покажчиків». Такі як: «Пояснення скорочень назов використаних періодичних виданнів та збірників» (С. XIV); «Уваги до користування покажчиком» (С. XXVII) (1. Зіркою (*) відзначенні ті джерела, що з ними складач покажчика не міг обізнатися *de visu*. 2. Чотирикутником – матеріали у літературній обробці. 3. Дві цифри з зазначками: диви або порівн., напр. 1855-4, 1875-15, 1900-89 указують на рік та номер, під якими треба шукати дану статтю чи автора); «Допоміжні покажчики до бібліографії українського фольклору» (С. 696); «Покажчик предметів» (перша цифра вказує сторінку, друга – порядковий номер на цій сторінці: наприклад, казки 44-23) (С. 697); «Покажчик власних імен» (як дослідників, так і персонажів) (С. 737); «Покажчик географічний» (міста, села, повіти, волости, місцини, територіальні назви) (С. 779); «Покажчик періодичних видань» (різними мовами) (С. 795); «*Cortigentia*» (надруковано і слід читати) (С. 815); на прикінці видання є зміст.

Казкознавчі матеріали упорядником подано за хронологічним принципом класифікації фольклористичних видань. У додатках є жанрова класифікація казок із паспортизацією джерел. Так, у рубриці казки налічується 344 одиниці; за різновидами: галицькі – 1, дитячі – 4, історичні – 1, кубанські – 1, мітичні – 2, побутові – 3, українські – 6 (всього 360 одиниць); окрім того, тут же окремо зазначено збірники, де йдеться про Бабу-ягу та інших персонажів, байки та байкарів, біографії дослідників, збирачів, оповідачів, а також бібліографії (!) та казкознавство (одне джерело німецькою мовою доктора Полівки,

де термін казкознавство використано у назві: Polivka, dr. Slavische Beiträge zur vergleichenden Märchenkunde. – Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde, 1895. Загалом у ви-данні нараховується до 500 одиниць літературних джерел, пов’язаних з українською на-родною казкою.

Звертали увагу упорядники й на періодичні матеріали, які найповніше у вітчизняній науці розкривають працю фольклористів, етнографів, істориків, мистецтвознавців у ца-рині казкознавства, ніж багатосторінкові дослідження. Виходячи з умов функціонування та поширення української науки (мається на увазі – несприятливих), такий підхід був абсолютно виправданим. «Застосовуючи до історії української етнографії її питання про популяризацію фольклорного матеріалу, ми заводили до нашої бібліографії часом і пе-ріодичні ілюстровані часописи, як от «Всесірна Іллюстрація», «Родина», «Дзвінок», «Klosy» та інші, тим більше, що там не тільки передруки траплялися, а й автентичний матеріал, цілком певний і придатний до досліду».

На завершення вступної статті, автор висловлює подяку помічникам проекту, що брали активну участь у редактуванні, керуванні, впорядкуванні, правці коректури (акад. А. М. Лобода, керівник Комісії, др. В.П. Петров, н.с., секретар Комісії В. В. Білій). «Складаємо їм на цім місці свою найсереднішу подяку. Цінними порадами в галузі музичної етнографії й пісенної творчості ми користувалися від Керівничого Музично-Етнографічного Кабінету К. В. Квітки, а в розшукуванні матеріалів по місцевих бібліо-теках від наукового співробітника ВБУ Ф. Ф. Максименка, за що їм теж широко дякуємо. Допомічні покажчики до збірника спільно з нами складав П. І. Демидко» [2, С. VIII].

Проміжними до бібліографічного покажчика М. Мороза були довідкові видання з лі-тературознавства, куди фольклористика входила як філологічна дисципліна. Такими ста-ли: «Анотований бібліографічний покажчик Х. Наделя «Художня література і фольклор народів СРСР» (1939) [14]; «Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.)», укладену співробітниками АН УРСР Н. Королевич та Ф. Сарана (1963) (рубрика «Фольклор» раз-міщена на С. 509-534) [7]. У аналогічному наступному виданні за 1963-1967 рр. розділу про фольклор не має. Про це пояснено у передмові до видання. Важливим бібліографіч-ним джерелом стала «Бібліографія фольклору Пряшівщини, 1945-1969» (1970) М. Гиря-ка [4]. Довідник про джерела регіонального фольклору вміщував 498 одиниць, що були детально описані. Схвальна рецензія О. Дея в часописі «Народна творчість та етногра-фія» за 1971р. підkreслювала важливість видання для фольклористики та прогнозувала появу такого видання у всеукраїнському масштабі.

Періодичним став з 1978 року бібліографічний покажчик «Слов'янська філологія на Україні (1968-1976 рр.). Мовознавство. Фольклористика. Частина 1», укладачами якого стали Л. Беляєва, Н. Деркач, А. Невольниченко [10]. Далі збірник видавався як «Філоло-гічні науки на Україні», де в кожному щорічному випуску був розділ «Фольклористика». Існують випуски за 1980-1987 рр. (наприклад, 1983 р. «Слов'янська філологія на Україні (1977-1981). Частина 1. Мовознавство, фольклористика», укладачі Л. Беляєва, Н. Деркач, Ю. Гунченко, О. Устінікова). Міжнародні наукові взаємини представило київське ака-демічне видання «Балканістика в Українській РСР: бібліографічний покажчик 1917-1980 рр.» укладачі Д. Димчева-Вирчева, Т. Балабушевич, М. Киреєнко. У книзі є бібліографія літератури з фольклору та літературно-фольклорних зв’язків України і Болгарії, Руму-нії, Югославії. Тематичні довідники укладав відомий казкознавець І. Хланта. Зокрема

це «Український фольклор Великої Вітчизняної війни (1945-1985) та «Бібліографічний покажчик праць Петра Васильовича Лінтура», укладений І. Хлантою та І. Сеньком, де подано біографію П. Лінтура, бібліографію його праць (157 одиниць), літературу про життя і творчість дослідника (36 одиниць). окрім довідкові статті-огляди з'являються на сторінках часопису «Народна творчість та етнографія»: «Книги з фольклористики, етнографії та питань народного мистецтва за 1987 рік» (1989) О. Розенко. У бібліографії праці не тільки з української, але й з фольклористики інших народів. Продовженням цього видання стала «Книги з фольклористики, етнографії та питань народного мистецтва за 1988 рік», в цьому ж часописі (1990), без вказівки хто склав цей покажчик. Пізніше видання такого типу стали називати «путівниками». До прикладу, «Бібліографічні джерела українського літературознавства. Путівник» (1990) Л. Гольденберга, де вміщено «Бібліографічні покажчики з української фольклористики». Усі ці видання стали безпосередньою науковою та джерельною базою для укладання покажчика «Бібліографія українського народознавства у 3-х томах. Т. 1. Фольклористика (у 2-х книгах)», зібраного й упорядкованого Мирославом Морозом 1999 р. [3]. Про нього детальніший огляд.

Бібліографічний матеріал у згаданому вище виданні розташований за темами, у течмах порядок праць за алфавітом. Зручно для дослідження конкретної теми, та не дає уявлення про історичність та послідовність появи праць. Розділ XX «Казка» поділений на підрозділи: «Видання текстів казок», «Українські казки у перекладах іноземними мовами», «Дослідження казки». Розділ XXX «Фольклор слов'янських народів» вміщує збірники казок цих народів у перекладі українською. Розділ XXXI «Фольклор народів колишнього СРСР» має збірники казок різних республік у перекладі українською. Розділ XXXII «Фольклор народів світу» – те ж саме. Кожній книжці присвоєно порядковий номер (нумерація наскрізна). У «Іменному покажчу» біляожної позиції зазначено номера книжок, в яких зустрічається певна назва (прізвище, жанр чи вид фольклору, назва збірки).

Це видання має найбільшу кількість казкознавчих джерел, зважаючи на обставини довідникової роботи попередників. Проте, українське казкознавство й до нині не має окремого бібліографічного покажчика. Обумовлено це відсутністю не тільки конкретизації поставлених завдань перед відділами та молодими науковцями, а й недалеким минулим, коли фольклор чітко не відокремлювався від літературознавства як науковий напрям та спеціалізація. Можливість сучасного казкознавства постати із загалу української фольклористики та розвинути свою структуру, що реально існує але розпорошена по різних напрямах науки, досить велика. Отже, перспективною вбачається робота над бібліографічним покажчиком з українського казкознавства, з метою подальшого розвитку цього напряму фольклористики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський О. До історії видання «Літератури українського фольклора» Б. Д. Грінченка / О. Андрієвський // Етнографічний вісник. – 1926. – Кн. 2. – С. 131-135 та 1927. – Кн. 4. – С. 135-141.
2. Бібліографія літератури з українського фольклору. / [Упор. О. Андрієвський. Матеріали до історії української етнографії за ред. акад. А. Лободи] – Том 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1930. – ХХУІІІ. – 822 с.

3. Бібліографія українського народознавства: У 3-х т. Т. 1; Кн. 1, 2: Фольклористика / [Упоряд. М. Мороз]. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1. Кн. 1 – 496 с.; Т. 1. Кн. 2. – 1097 с.
4. Бібліографія фольклору Пряшівщини, 1945-1969. / [Упор., вс. ст. М. Гиря] – Пряшів: ЦК КСУТ, 1970. – 60 с.
5. Гринченко Б. Литература украинского фольклора 1777-1900. Опыт библиографического указателя / [Сост. Б. Гринченко] – Чернигов, 1901. – 524 с.
6. Каллаш В. Библіографические этюды по литературе сказочныхъ схемъ и мотивовъ. 1. Ленора (женихъ или братъ-мертвецъ). 2. Шемякинъ судъ / В. Каллаш // Живая Старина. – 1892. – Вып. 2. – С. 142-145.
7. Марченко М.Г. Корисний бібліографічний покажчик. Рецензія на «Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.). Бібліографія / [Склали Н.Ф. Королевич, Ф.К. Сарана]» / М. Марченко // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 1. – С. 98-99.
8. Памятники галицко-русской народной словесности. Вып. 1. / [Ю. А. Яворський] // Записки Императорского Русского Географического Общества по отделению этнографии. Том XXXVII. Вып. 1. – Киев, 1915. – 336 с.
9. Петров Н. Южно-русская легенды. Библіографическая заметка / Н. Петров // ТКА. – 1877. – № 3 (март). – С. 550-612.
10. Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.). Бібліографія / [Склали Н.Ф. Королевич, Ф.К. Сарана] – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 615 с. (фольклор на с. 509-534).
11. Сумцов Н. Сказки // Энциклопедический словарь. / [Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон]. 59 полутом. – СПб., 1900.
12. Сумцов Н.Ф. Жаба и лягушка въ народныхъ поверьяхъ и сказкахъ (Къ предметной фольклорной бібліографії) / Н.Ф. Сумцов // СБХИО, 1896, т. IX, С. 242-243. Окрема відбитка – Харків, 1896. – 10 с.
13. Філологічні науки на Україні. Покажчик літератури / [Уклад. Л.В. Беляєва та ін. Ред. Г.Д. Вервес] – К., 1978. (наступні випуски – К., 1979 – 448 с. фольклористика на С. 389-404; К., 1980 – 404 с. фольклористика на С. 338-351).
14. Художня література і фольклор народів СРСР. Аnotowany bібліографічний покажчик. / [Упор. Х. Надель. Ред. Д. Алхін] – Вип. 1. – К.: Радянська школа, 1939. – 88 с.
15. Ястребовъ В. Къ бібліографії малорусскихъ сказокъ // Киевская Старина. – 1895. – Т. V. – С. 51-58.
16. Podbereski Romuald, Źródła tekstów, krótkie obejrzenie i spis russkich skazek. // Atheneum, I. – 1842. – S.169-177.
17. Polivka I. Slavische Beiträge zur vergleichender Märchenkunde. // Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde, 1895.

Карпенко С., к. филол. н., доцент

Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь

УКРАИНСКИЕ СКАЗКОВЕДЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ В БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАТЕЛЯХ

В статье рассматриваются библиографические издания, в которых присутствуют источники по украинскому сказковедению: монографии, статьи, рецензии, сборники

украинских народных сказок и подобное. Обращено внимание на три наиболее весомых издания такого типа. Это библиографические указатели Б. Гринченко (Чернигов, 1901), А. Андриевского (Киев, 1930) и М. Мороза (Львов, 1999). Сделаны выводы о целесообразности создания библиографического указателя по украинскому сказковедению.

Ключевые слова: библиографический указатель, украинское сказковедение, фольклористика, справочник.

Karpenko S., PhD, associate professor
National agrarian university, Bila Tserkva

UKRAINIAN FAIRY TALE STUDYING MATERIALS IN BIBLIOGRAPHIC INDICATORS

The article is devoted to the review of bibliographic publications which contain sources from the Ukrainian fairy tale studying: monographs, articles, reviews, collections of Ukrainian folk tales, etc. The three most important editions of this type are drawn attention to. These are bibliographical indexes of B. Hrynenko (Chernihiv, 1901), O. Andriyivsky (Kyiv, 1930), and M. Moroz (Lviv, 1999). The conclusions about the expediency of creating of a bibliographic index on Ukrainian fairy tale studying have been made.

Key words: bibliographical index, the Ukrainian fairy tale studying, folklore, reference book.

УДК 81'366(100)

Kravchenko O., lecturer

Kyiv national linguistics university, Kyiv

COMBINATORY PROPERTIES OF ECONOMIC TERMS IN THE COGNITIVE LIGHT

The article deals with some cognitive aspects relating to terminology. In doing this, the paper carries out the contrastive analysis of combinatory properties of English, Ukrainian and Russian terms. The research has it that different languages display divergence when representing an identical referent situation. Simultaneously, with the world picture invariant shared by the contrasted languages, the resultant outcome is the neutralisation of distinctive lexico-semantic features.

Key words: linguistic worldview, combinatory properties, referent situation, divergence.

The article takes a cursory cognitive look at some issues relating to terminology and provides the contrastive analysis of combinatory properties of some English, Ukrainian and Russian economic terms.

The relevance of cognitive approaches in terminological research stems from the fact that cognitive linguistics provides an attractive paradigm for analysing this segment of lexis and

© Kravchenko O., 2019

allows insight into the relationship between scientific/scholarly thinking and language patterns showing up in representing specialist knowledge.

The scholarly novelty of the paper is seen in undertaking contrastive investigation of combinatory properties displayed by English, Ukrainian and Russian equivalent terms.

One of the cognitive features marking lexis is its cultural embeddedness. As regards scientific terminologies, economic one in particular, their cultural embeddedness is less salient if contrasted to scholarly terminologies and general lexis, this being accounted by more universal character of exact sciences. This finds its reflection in transculturalism value of the former terminologies. Though bearing the imprint of a worldview of a particular language, scientific terminologies cannot be extremely divergent in this respect. It is to be mentioned that owing to the fact that «the general function of specialised language texts is the transmission of knowledge, such texts tend to conform to templates in order to facilitate understanding» [3, p. 26]. Another contributing factor to this is the endeavours to standardise different fields of knowledge as a medium for specialised language planning [4, p. 18-21].

Moving on to the analysis of the language matter, it is to be stated that word collocability is one of the dimensions through which a linguistic worldview is configured. As is known the linguistic worldview is based on the cognitive function of the sign [2, p. 12]. By extension, the same can be said about the environment of the sign. As regards crosslinguistic aspects, even highly transcultural and highly equivalent terms can showcase specific features in relation to their combinatory and situational potential. For example, the phrase *three-man economy* is quite natural-sounding to speakers of English, whereas in the Ukrainian and Russian languages the identically worded equivalent phrases with *економіка* and *экономика* would be a stylistically unpalatable choice. More appropriate terms to be used in this context will be *господарство* and *хозяйство* (for example, *господарство, що складається з трьох чоловік* and *хозяйство, состоящее из трех человек*). Though all three terms actualise an identical meaning, the combinatory patterns formed by Ukrainian *господарство* and Russian *хозяйство* are distinct from those of *economy*. In contrast to the latter, which forms an analytical construction by way of taking pre-positive attributive elements, the Ukrainian and Russian equivalents collocate with post-positive elements.

To our way of thinking, this status quo stems from a specific vision and imaging of one and the same situation by speakers of English, on the one hand, and by speakers of Ukrainian and Russian, on the other, this being reflected in the distinct combinatory properties of the contrasted lexical items, which are treated as complete interlingual equivalents.

Though mostly an unstable and dynamic knowledge entity, semantic information encoded in scientific terms is fairly rigid, this especially relating to phrasal terms, which is concordance with the conceptualised nature of the respective segment of lexis.

In regards to the relationship between mental processes which are at play in speech generation and peculiarities of a particular language, it is to be noted that this relationship is marked by reciprocal influences: mental processes and world vision of members of a speech community have impact on patterns and features of a respective language. Conversely, exposure to a particular language leaves imprint on the worldview of its native speakers by way of ingraining into their minds language patterns reflective of the nuances of the referent situation or concept. What has been said above is in conformity with the premise that language is embedded in human thinking and a considerable portion of this thinking is expressed verbally [2, p. 65].

In more specific terms, correlate referents reside in the minds of speakers in the form of a particular language.

In support of this premise, it is worth examining the collocation *to sell services* and their equivalent Ukrainian and Russian phrases *надавати послуги* and *предоставлять услуги*. To use items such as *продаєти* and *продажувати* would be an awkward option, as it is in breach of combinatory and stylistic norms of the Ukrainian and Russian languages. In cognitive and semantic terms, the phrase *to sell services* highlights the money-related character of the effort denoted, whereas the Ukrainian and Russian do not emphasise this feature of the referent. To make items *надавати послуги* and *предоставлять услуги* semantically symmetric to the English counterpart, one has to incorporate into them plural adjectives as *плотні* and *плотні*. This example is illustrative of how one and the same situation represented in different languages features different mental configurations and highlights different features or attributes of the situation which parallel the semantic configurations of the units reflecting these situations. What is interesting is that the ability of the verb *to sell* to take nouns *service* and *goods* allows the formation of coordinate phrases like *to sell goods and services*, this being stylistically unpalatable in Ukrainian and Russian due to the fact that nouns *послуги* and *услуги* do not collocate with the verbs *продавати* и *продажувати*. Combinatory patterns are highly illustrative of the differences in the mental configurations for identical situations rendered by different languages. Such examples show the syncretism of English-language semantics and thinking and discreteness of these phenomena in Ukrainian and Russian.

The difference and similarities in mental configurations can also be tracked via the contrastive breakdown of phrasal equivalents. This can be seen in the oppositions such as *buoyant market* - *підвищувальна ринкова кон'юнктура* - *повышательная рыночная конъюнктура*; *ринок, що характеризується зростанням цін* - *рынок, характеризующийся ростом цен*; *живавий ринок* - *оживлённый рынок*. The overall meaning of the contrasted items being identical, of all the Ukrainian and Russian collocations, only *живавий ринок* and *оживлённый рынок* are underpinned by motivation patterns similar to *buoyant market*. Marked by the equivalence of the key words *market*, *ринок* and *рынок*, these three collocations also incorporate adjectives *buoyant*, *живавий* and *оживлённый*, which are similar in their correlative meanings containing the core seme «lively». We may say that these three collocations are reflective of the similarity of mental configuration when describing the referent in question. On the other hand, the rest of Ukrainian and Russian collocations display motivation patterns vastly different from that of *buoyant market*. If we compare the English collocation with *ринок, що характеризується зростанням цін* and *рынок, характеризующийся ростом цен*, we see that the adjective *buoyant* correlates with descriptive phrases *що характеризується зростанням* and *характеризующийся ростом цен*, which feature completely another set of semes. In cognitive terms this means that Ukrainian and Russian speakers, on the one hand, and English, on the other, emphasise different attributes of the same referent. Things are getting even more divergent with *buoyant market* contrasted to the pair *підвищувальна ринкова кон'юнктура* - *повышательная рыночная конъюнктура*. This difference is reinforced by the semantic discrepancies in key words, i.e. *market* and the mutually equivalent items *кон'юнктура* and *конъюнктура*. The cited discrepancies put the English collocation in the metonymic relationship to *підвищувальна ринкова кон'юнктура* and *повышательная рыночная конъюнктура*.

In the light of the above breakdown, it is to be stated that the unique feature of a particular language as a semiotic system is its ability to represent identical information with a set of semantically divergent signs if compared with the representation of this information by other languages, thus enabling interlingual communication, even if languages contrasted are marked by substantial semantic and structural differences. If to project it to a cognitive dimension, we may posit that even the most discrepant languages share the invariant part of the worldview with a number of divergent lexical and semantic nuances, this allowing the representation of identical referent situations when these divergent nuances are neutralised by context.

As for theoretical and practical use of the obtained results, they may be used in furthering cognitive, terminological and translation studies, as well as in compiling lexicographic resources.

REFERENCES

1. Bartmiński J. Linguistic Worldview as a Problem of Cognitive Ethnolinguistics. – 47 p. [Digital Resource]. - Access Mode: http://www.ethnolinguistica-slavica.org/index.php?option=com_content&view=article&id=82:linguistic-worldview-as-a-problem-of-cognitive-ethnolinguistics&catid=4:2008-12-13-17-04-25&Itemid=3
2. Cook G. Discourse and Literature. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 285 p.
3. Faber P. Terminology and Specialized Language // Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. - P. 13-33 [Digital Resource]. - Access Mode: https://www.academia.edu/7197226/A_cognitive_linguistics_view_of_terminology_and_specialized_language
4. Leichik V.M. Shelov S.D. Some Basic Concepts of Terminology: Tradition and Innovation.// Terminology Science and Research. - Vienna: TermNet, 2003. - Vol. 14. – P. 87-101
5. Pitch H. The Science of Terminology: History and Evolution // Terminologija 18. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. – 2011. - P. 6-26.

ILLUSTRATIVE SOURCES

6. Англо-русский экономический словарь / Под ред. А.В. Аникина. – М.: Рус. яз., 1977. – 728 с.
7. Англо-русский словарь по экономике и финансам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi?l=ru&base=xn_economy&page=showindex
8. Электронный словарь Мультиран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.multitran.ru/c/m.exe?a=5&s=searches>
9. Яковенко Р. В. Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики: дидакт. довід. - Кропивницький: Лисенко В. Ф., 2015. – 127 с.
10. ABBY Lingvo x3. – Moscow: ABBY Software Ltd, 2008.
11. Dictionary of Economics – London: A & C Black Publ. Ltd, 2006. - 220 p.
12. The BBI Combinatory Dictionary of English / Comp. by M. Benson, E. Benson, R. F. Ilson [Digital Resource]. - Access Mode: <http://www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi?l=en&base=bbicombinatory&page=showindex>

Кравченко О., викладач
КНЛУ, Київ

КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ КОМБІНАТОРНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ АНГЛІЙСЬКИХ, УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті розглядаються деякі когнітивні аспекти, що стосуються термінології. При цьому здійснюється контрастивний аналіз комбінаторних властивостей англійських, українських і російських економічних термінів. Дослідження показує, що різні мови виявляють дивергентність при відображені ідентичної позамовної ситуації. Водночас, за наявності спільного інваріанту картини світу у відповідних мовах при відображені ідентичної референтної ситуації відбувається нейтралізація диференційних лексико-семантических елементів.

Ключові слова: картина світу, комбінаторні властивості, позамовна ситуація, дивергентність.

Кравченко О., преподаватель
КНЛУ, Киев

КОНТРАСТИВНЫЙ АНАЛИЗ КОМБИНАТОРНЫХ СВОЙСТВ АНГЛИЙСКИХ, УКРАИНСКИХ И РУССКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

В статье рассматриваются некоторые когнитивные аспекты, касающиеся терминологии. При этом проводится контрастивный анализ комбинаторных свойств английских, украинских и русских экономических терминов. Исследование показывает, что разные языки проявляют дивергентность при отражении идентичной внеязыковой ситуации. В то же время, при наличии общего инварианта картины мира в соответствующих языках при отражении идентичной референтной ситуации происходит нейтрализация дифференциальных лексико-семантических элементов.

Ключевые слова: картина мира, комбинаторные свойства, внеязыковые ситуации, дивергентность.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ХЕДЖИНГА В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена огляду сучасних тенденцій трактування значення поняття “гендер” та дослідженю його ролі в реалізації комунікативної стратегії вираження невпевненості – хеджинг. Представлено особливості чоловічого і жіночого мовлення, виходячи з їх біологічних, соціокультурних та когнітивних характеристик, а також значення стереотипних уявлень у ході даного дослідження. Запропонована класифікація хедж-маркерів відповідно до чотирьох мовних рівнів – фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного та синтаксичного – і досліджена їхня роль у реалізації хеджинга на матеріалі сучасного англомовного діалогічного дискурсу з урахуванням гендерного параметра. Встановлено особливості застосування стратегії і тактик чоловіками та жінками для досягнення поставлених комунікативних цілей.

Ключові слова: *стать, гендер, стереотипи, хеджинг, хедж-маркери, діалогічний дискурс, комунікація, стратегія, тактика, невпевненість, маніпуляція.*

У сучасній лінгвістиці особливої актуальності набуває проблема “стать і мова”. Відповідно до антропоцентричного підходу виникла необхідність у використанні нової термінології під час дослідження всіх параметрів людської особистості, у тому числі і статі, що стало однією з причин введення у науковий обіг терміна **“гендер”**. Спочатку цей термін виник і почав використовуватися в історії, психології, соціології, а потім його перейняла й лінгвістика [3; 7].

Підходячи до проблеми відмінностей у мовленні чоловіків і жінок із позицій теорії мовної особистості та враховуючи соціальну обумовленість цих відмінностей, Т. Ф. Семашко пропонує під гендером розуміти “динамічні, культурно-детерміновані соціальні характеристики чоловіків та жінок – носіїв відмінних картин світу, які реконструюються в основних своїх рисах на базі мовних засобів як усного, так і писемного мовлення” [7, с. 167].

І. В. Коноваленко відзначає, що питання сьогодні полягає не в тому, як говорять чоловіки і жінки, а саме яким чином, за допомогою яких мовних засобів вони створюють певні контексти. “Відмінності у чоловічій / жіночій комунікації не настільки значні, не виявляють себе у кожному мовленнєвому акті і в цілому не свідчать, що стать є визначальним фактором, як це передбачалося на початковому етапі. Попередньо були допущені деякі помилки: приписування фактору статі більшої значимості, ніж це є насправді” [4, с. 32].

Спираючись на дослідження О. І. Горошко та І. Г. Малкіної-Пих, з одного боку, не має жодних сумнівів у тому, що чоловіки і жінки суттєво відрізняються за психічними та фізіологічними параметрами, що виступають їх біологічними характеристиками. Різницю між статями вчені вбачають в організації структури головного мозку чоловіка / жінки та у спеціалізації його півкуль [2; 5]. З іншого боку, сюди також слід

долучити соціокультурну, комунікативну та когнітивну орієнтацію особистості у світі. Саме тому І. Г. Малкіна-Пих зазначає, що “гендер – це специфічний набір культурних характеристик, які визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків, їх взаємини між собою” [5]. Гендер стосується відносин між чоловіками і жінками, способу соціального конструювання цих відносин, а також подібностей та відмінностей у їх сприйнятті дійсності.

На думку Т.Ф. Семашко, “гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічого і жіночого бачення, а також вплив статі на мовну практику та мовну поведінку” [7, с. 169]. Гендерні особливості проявляються у вигляді **мовних стереотипів**, які накладають відбиток на поведінку особистості, зокрема й на мовленнєву, а також на процеси її мовної соціалізації.

Зазвичай чоловікам і жінкам приписують певні соціально-психологічні характеристики та стиль поведінки. Ми звикли до основних чоловічих якостей відносити мужність, хоробрість, відважність, домінування, лідерство, впевненість у собі, агресивність, логічне мислення та активність у будь-якому її прояві. Жіночність у нашому уявленні, на-впаки, проявляється більш у пасивному вигляді, що реалізується в залежності, слабкості, тендентності, ніжності, інтуїтивному мисленні, дбайливості, піклуванні, тривожності та емоційності.

Досить часто застосовуються стереотипи щодо жінок в основному негативної спрямованості. В. З. Санніков у своїй праці *“Російська мова у дзеркалі мовної гри”* підкреслює, що “жінкам приписується і зараз, а тим більше в попередній період, насамперед багатослівність, емоційність, схильність до перебільшення. Жінки частіше вдаються до евфемістичних висловлень і схильні до ухилення від відповідей” [6, с. 337]. Дана стереотипізація має місце, але нині досить часто простежується прояв феміністичних та маскуліністичних рис в осіб протилежної статі, що є проявом впливу сучасного суспільства та умов життя на особистість.

Саме тому слід брати до уваги прояв стилевих особливостей, характерних для мовлення чоловіків чи жінок відповідно до чітко окресленої ситуації спілкування. О. М. Бахарєва та С. М. Дорошенко відзначають, що найбільш перспективним та доцільним напрямком дослідження чоловічої і жіночої мови на сьогодні вважається “вивчення стратегій і тактик мовної поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов’язковим урахуванням культурної традиції даного суспільства” [1, с. 17; 3].

У даному дослідженні особливий інтерес представляє гендерний аспект реалізації комунікативної стратегії вираження невпевненості, яка в лінгвістиці отримала назву *“хеджинг”* (hedging). Вище зазначений термін ввів у науковий простір Дж. Лакоф. Хеджинг використовується для позначення текстових стратегій використання мовних засобів як інструментів у певному контексті для досягнення певних комунікативних цілей [10]. Неможливо не відзначити, що хеджинг – це своєрідна стратегія збереження обличчя (face-saving strategy), що допомагає уникнути непорозуміння, неточностей, пом’якшення категоричності, встановити більш довірливі відносини, виразити свою невпевненість, скромність та вихованість, ухилитися від точної відповіді, а також зняти в деякій мірі з себе відповідальність за сказане.

Дуже важливу роль у сучасній лінгвістиці посідає вивчення тих мовних засобів, які впливають на підвищення ефективності міжособистісної комунікації, а також сприяють

стратегічному впливу на співрозмовників у досягненні поставлених цілей. У нашому дослідженні неабияку роль у реалізації хеджинга відіграють мовні засоби вираження невпевненості – *хедж-маркери* (hedge-markers), досліження яких буде співвіднесене з *гендерним параметром*.

Відомий американський лінгвіст Р. Лакофф у своїй праці “*Language and Woman's Place*” досліджував особливості жіночої мовленнєвої поведінки. На його думку мовлення жінок має ряд особливостей і характеризується проявом невпевненості у спілкуванні, меншою агресивністю, більшою гуманністю та орієнтацією на свого співрозмовника. Жінка намагається уважно вислухати його думку, не прагне домінувати над ходом бесіди та подальшими подіями. Чоловіки ж навпаки більш агресивні, прагнуть у процесі комунікації тримати ситуацію під контролем, менш схильні до компромісів та змін своєї твердої позиції. У зв’язку з цим такий мовний стиль жінки сприяє прояву невпевненості у собі і некомпетентності, що завдає шкоди її іміджу. Які особливості жіночого мовлення сприяють цьому? Р. Лакофф вважає, що в англійській мові сюди можна віднести преференцію жінок до використання семантично спустошеної лексики, спеціальних пластів словника та граматичних форм і конструкцій, які характеризуються вираженням невпевненості [9].

У цьому велику роль відіграють хеджи, роль яких варіюється в залежності від контексту. Ми спробуємо прослідкувати, якими лінгвістичними одиницями можуть бути представлені хедж-маркери на чотирох мовних рівнях. На *фонетичному рівні* ми можемо виділити наступні типи хеджів: фонетичні повтори, паузацию і використання висхідної інтонації замість низхідної. На *морфологічному та лексико-семантичному рівнях* слід відокремлювати наступні типи хедж-маркерів: утворення нових слів із додаванням суфіксів, що виражають невпевненість, кваліфікатори, абстрактні іменники, модальні дієслова та прислівники, а на *синтаксичному рівні* – умовні граматичні конструкції зі значенням гіпотетичності, пасивно-безособові конструкції, розділовий тип запитання, який не містить запиту інформації, модуси припущення та коментарі невпевненості, прохання у формі запитання, а також вступні слова і конструкції, що дозволяють уникнути категоричність висловлення.

Спираючись на вище згадані дані нашого дослідження, спробуємо прослідкувати роль гендерного фактора в реалізації комунікативної стратегії вираження невпевненості – хеджинг – на прикладі англомовного діалогічного дискурсу, виходячи з урахування специфіки комунікації чоловіків і жінок, а також зауваження комунікативних стратегій і тактик чоловіками та жінками у певних ситуаціях спілкування. Звернемося до фрагменту тексту з роману відомого англійського письменника Дж. Фаулза “*The Collector*”. Перед нами постає діалог між Мірандою і Фредеріком Клегтом, де Фредерік викрадає і закриває молоду дівчину у себе в підвальні, аби вона звикла до нього і полюбила його: “*I suppose it's in all the papers*”. “*I haven't looked*”. “*You might go to prison for years*”. “*Be worth it. Be worth going for life,*” I said. “*I promise, I swear that if you let me go I will not tell anyone. I'll tell them all some story...*” “*I can't,*” I said. “*Not now*”. I felt like a cruel king, her appealing like she did. “*If you let me go now I shall begin to admire you...*” “*I can't,*” I said. “*Don't ask. Please don't ask*”. “*I should think, someone like that must be worth knowing...*” [8, с. 146]

Зосередимо увагу на виділених лінгвістичних одиницях (*I suppose, you might go, I should think*), які вселяють у репліки дівчини невпевненість. З одного боку, вона дуже

хоче вирватися і втекти звідти, але, з іншого боку, вона все ж боїться цієї людини. Міранда розуміє, що навряд чи так легко втече й намагається домовитися з Фредеріком, знайти спільну мову, не тисне на чоловіка, а навпаки прагне зрозуміти його і навіть умовляє. У даному випадку простежується реалізація **хеджинга** як комунікативної стратегії, яка спрямована на **вияв невтівненості, пом'якшення категоричності комунікації та встановлення більш довірливих відносин** між Мірандою і Клеггом, а також **маніпулятивний вплив** на співрозмовника. За рахунок цього дівчина намагається вплинути на Клегга таким чином, щоб він змінився і відпустив її. Ця тактика трохи вплинула на Фредеріка, і він починає себе відчувати зніяковіло: “*I felt like a cruel king, her appealing like she did,*” але все одно не піддається такому впливу.

Слід також відмітити риси “жіночого” мовлення, які були попередньо нами зазначені, виходячи з положень Р. Лакоффа. На прикладі даного діалогічного дискурсу ми також можемо простежити невтівненість та меншою мірою агресивність у мовленні Міранди. Вона не прагне домінувати над ходом бесіди, як це робить Фредерік Клегг, проявляючи агресивність та непохитність своєї твердої позиції. Він тримає ситуацію під контролем і не схильний до компромісу. Комунікативну поведінку Міранди ми можемо охарактеризувати, як певну маніпулятивну стратегію для досягнення імпліцитної цілі, проте її вона призводить до комунікативної невдачі.

Даний стереотип мовленнєвої поведінки нав’язується жінці соціумом, частиною якої вона виступає. Р. Лакофф вважає, що така мовленнєва поведінка жінки часто приводить до невдач у процесі комунікації. Проте не слід забувати, що значенневу роль відіграє конкретно визначена комунікативна ситуація, відповідно до якої жінки та чоловіки відбирають певні мовні засоби з урахуванням їх уявлень, обізнаності та усвідомленості даної мовленнєвої картини, адекватного її розуміння, вихованості та освіченості, а також ряду інших біологічних та соціокультурних факторів для реалізації поставленої цілі, залишаючи також при цьому різноманітні тактики і стратегії.

Отже, ми можемо відзначити, що чоловіки і жінки по-особливому лінгвалізують світ та одні одних у своїй мові. Саме тому і спостерігаються певні відмінності в їх мовленні. На сьогодні існують усі підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки, а отже, є відповідно цим настановам вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов’язковий для інших. Крім того, чоловіки та жінки залишають певні тактики і стратегії для досягнення своїх цілей, що може виражатися як експліцитно, так й імпліцитно у самому мовленні комунікантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахарева Е. Н. Аспекты коммуникативного поведения женщин, представляющих различные культуры / Е. Н. Бахарева // Гендер: язык, культура, коммуникация: Материалы I Международной конференции. – М.: МГЛУ, 1999. – С. 17-26.
2. Горощко Е. И. Пол, гендер, язык / Е. И. Горощко // Женщина. Гендер. Культура. – М.: МЦГИ, 1999. – С. 98-108.
3. Дорошенко С. М. Гендерні особливості спілкування / С. М. Дорошенко. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/Philologia/8_100640.doc.htm

4. Коноваленко И. В. Роль гендерного фактора в коммуникативном поведении мужчин и женщин: дис. канд. фил. наук: 10.02.01 / Коноваленко Ирина Владимировна. – Омск, 2003. – 143 с.
5. Малкіна-Пих І. Г. Гендерна терапія: Довідник практичного психолога / І. Г. Малкіна-Пих. – М.: Ексмо, 2003. – Режим доступу: <http://medbib.in.ua/gendernaya-terapiya-spravochnik-prakticheskogo.html>
6. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 544 с.
7. Семашко Т. Ф. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки / Т. Ф. Семашко // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету: Філологія / [за заг. ред. С. В. Безчотнікової]. – Маріуполь: Принт Сервіс, 2010. – Вип. 3. – С. 166-170.
8. Fowles J. The Collector / John Fowles. – NY: Random House, 1998. – 282 p.
9. Lakoff R. Language and Woman's Place / Robin Lakoff // Language in Society. – 1973. – Vol. 2. – №1. – P. 45-80.
10. Markkanen R., Schröder H. Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis / R. Markkanen, H. Schröder // Hedging and Discourse: Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts. – Berlin: Walter de Gruyter, 1997. – P. 3-18.

Грежук Ю.В., преподаватель
КНЛУ, Киев

ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ РЕАЛИЗАЦИИ ХЕДЖИНГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена обзору современных тенденций трактовки значения понятия “гендер” и исследованию его роли в реализации коммуникативной стратегии выражения неуверенности – хеджинг. Представлены особенности мужской и женской речи, исходя из их биологических, социокультурных и когнитивных характеристик, а также значение стереотипных представлений в ходе данного исследования. Предложена классификация хедж-маркеров согласно четырем языковым уровням – фонетическому, морфологическому, лексико-семантическому и синтаксическому – и исследована их роль в реализации хеджинга на материале современного англоязычного диалогического дискурса с учетом гендерного параметра. Установлены особенности применения стратегий и тактик мужчинами и женщинами для достижения поставленных коммуникативных целей.

Ключевые слова: пол, гендер, стереотипы, хеджинг, хедж-маркеры, диалогический дискурс, коммуникация, стратегия, тактика, неуверенность, манипуляция.

Hrezhuk Yu.V., lecturer
KNLU, Kyiv

THE GENDER ASPECT OF HEDGING IMPLEMENTATION IN MODERN ENGLISH CONVERSATIONAL DISCOURSE

The article is focused on the survey of modern tendencies in the meaning interpretation of the "gender" concept and the study of its role in the implementation of a communicative strategy of expressing uncertainty – hedging. The features of male and female speech are presented, based on their biological, sociocultural and cognitive characteristics, as well as the importance of stereotypical representations in the course of this study. The classification of hedge-markers according to four language levels – phonetic, morphological, lexical-semantic and syntactic – is provided, and their role in the implementation of hedging in modern English conversational discourse is investigated, taking into consideration the gender parameter. The application peculiarities of strategies and tactics by men and women to achieve their set communication goals are established.

Key words: sex, gender, stereotypes, hedging, hedge-markers, conversational discourse, communication, strategy, tactics, uncertainty, manipulation.

УДК 811.111'373.43

Демченко Н.С., асистент

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В СУЧASNІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено особливостям функціонування неологізмів у сучасній англійській мові. Розкрита сутність поняття «неологізм». Представлено та охарактеризовано способи творення неологізмів. Визначено, що у сучасній англійській мові найбільш продуктивними способами є словоскладання та телескопія. В семантичному плані виділено ряд тематичних груп / сфер функціонування.

Ключові слова: неологізми, словотворення, словоскладання, телескопія, сфери функціонування.

Мова як будь-який живий організм безперервно еволюціонує та збагачується різноманітними мовними засобами. Найбільш рухомою і гнуучкою є, як відомо, лексична система мови, що постійно змінюється. Лінгвісти завжди цікавилися питанням поповнення мової системи новою лексикою і прагнули досліджувати цей процес. Нині все більше уваги приділяється вивчення новоутворень в лексичному складі мови, кількість яких постійно збільшується у зв'язку з бурхливим розвитком науки, сучасних Інтернет-технологій, суспільно-політичного та культурного життя. Ці нові лексичні одиниці виникають в усіх галузях людських знань та закріплюються в усній і письмовій мові. У наш час

© Демченко Н.С., 2019

англійська мова переживає неологічний бум. З'являється безліч нових лексичних одиниць, а необхідність їх опису викликала виникнення такого розділу лексикології, як неологія – наука про неологізми.

Питанням неологізмів займається і займаються багато науковців, серед яких А. А. Харковська, Ю. А. Зацній, І. І. Мурко, Л. Омельченко, М. Поляжин, Л. Бауер, В. Реннер, Е. Маттіелло, В. Заботкіна, К. Ковтун, О. Селіванова та багато інших.

Актуальність дослідження визначається тим, що утворення нових слів – це один з найдинамічніших процесів сучасної англійської мови, який вимагає постійного глибоко вивчення.

Мета дослідження – проаналізувати особливості функціонування англійських неологізмів. **Завдання:** визначити поняття «неологізм» у сучасній лінгвістиці, виявити продуктивні способи творення неологізмів та розподілити їх за семантико-тематичними групами. **Об'єктом** даного дослідження є неологізми, що з'явилися у 2017 – 2019 рр. у лексиконі сучасної англійської мови. **Предметом** дослідження виступають семантичні та словотвірні особливості англійських сучасних неологізмів. **Матеріалами** дослідження послугували англійські неологізми, отримані шляхом суцільної вибірки, зафіксованих на веб-сайті <https://dictionaryblog.cambridge.org>.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники пояснюють причини утворення неологізмів різними чинниками (зовнішніми і внутрішніми), серед яких необхідно назвати нові процеси та явища в галузі новітніх технологій, інтернет-комунікації, науки тощо. Також утворення неологізмів зумовлюється дією внутрішніх законів мови: закону аналогії, закону мовної економії, тенденції до однотипності внутрішньомовних відносин, прагнення до узагальнення, тенденції до диференціації, тенденції до вживання більш експресивних позначень для вже відомих явищ, загальної тенденції розвитку системи англійської мови, у якій слова, що виникають, стають коротшими, а семантичне навантаження значення слова, навпаки, об'ємнішим. Загалом можна стверджувати, що неологізація словника відбувається під впливом різних чинників, одні з яких пов'язані з відображенням у мові сучасної картини світу, інші – з призначенням мови як засобу спілкування. Перші слугують цілям номінації нових предметів і понять, що з'являються в об'єктивній дійсності, другі – потребам уполіпшення мової техніки [7; 13].

На думку В. М. Ярцевої, виникнення великої кількості неологізмів зумовлене соціальною потребою в іменуванні всього нового, його осмисленні, а також внутрішньомовними факторами – прагненням до економії, уніфікації, до системності мовних засобів, варіюванням номінацій з різною внутрішньою формою, етимологією [12: 29].

К.Ф. Заболотний дотримується думки, що «неологізм – це нове слово (стійке поєднання слів), яке відповідає вимогам спілкування, нове за значенням і за формою (або за формою, або за значенням), утворене за словотвірними законами мови або ж запозичене з іншої, яке сприймається мовцями мови як нове протягом деякого періоду часу» [5: 4].

Н.А. Князев визначає, що «неологізм»: – це лексична одиниця, що володіє новизною, але створена за існуючими в мові словотвірними моделями, що виникла і стала фактом мови в силу суспільної потреби за ініціативою її покоління, що може вийти з ужитку під час змінених соціальних умов» [2: 21].

За визначенням А. Рея, неологізм – це одиниця словникового складу, слово, елемент слова або фраза, значення якої передбачає ефективне функціонування в специфічній моделі комунікації і яка не мала ні матеріальної форми, ані лінгвістичної форми на попередньому щаблі розвитку словникового складу мови. Ця новизна, яка спостерігається у відношенні до точного і емпіричного визначення словникового складу, відповідає звичайно специфічним почуттям мови. Згідно з обраною моделлю словника неологізм буде розглядатися як такий, що належить мові взагалі або тільки одній з її особливих сфер використання, або як притаманний предметно-спеціфічному використанню, яке може бути спеціальним або загальним [16: 97].

П. Ньюмарк відзначає, що неологізми з'являються з pragматичної чи естетичної потреб. Прагматична потреба має на увазі виникнення нових явищ та об'єктів у соціальній сфері та сфері технологій. Естетична потреба пов'язана з використанням креативних можливостей мови [15: 140].

Заслуговує на увагу, на наш погляд, думка Є.Я. Городецької, яка пропонує в якості першого і основного визначника конкретизацію за параметром «час». Тобто, неологізми – це слова, які існують у мові «пізніше якогось періоду, прийнятого за вихідний». Пояння неологізму мінливе в часі, в просторі і відносне: неологізмом слово залишається до тих пір, поки в ньому відчувається новизна. Ставши загальновживаним, неологізм зберігає тимчасову конотацію новизни, яка продовжує відчуватися протягом відносно тривалого періоду часу [3: 55]. Що частіше слово використовується, то швидше воно втрачає конотацію новизни.

Отже, неологізм це – нова лексична одиниця у єдності своєї форми та значення (нова лексема) або зовсім нове (додається до вже існуючих) значення певної усталеної лексичної одиниці (нове значення), які [8: 112]: не віднесені спочатку до жодного словника; протягом визначеного періоду часу у суспільнстві виникли і поширилися передусім за потреб комунікації; увійшли до загальновживаної лексики (узуалазація); прийняті як мовна норма (акцептуалізація); більшістю мовців сприймаються як нові.

З точки зору способу творення В.І. Заботкіна ділить неологізми на фонологічні, запозичення, семантичні і синтаксичні [6: 57]. Розглянемо докладніше ті способи, які найбільш часто використовуються для утворення англійських неологізмів: морфологічні неологізми та запозичення. Наприклад, Заботкіна В.І. вважає, що афіксація, абревіація, телескопія, словоскладання та конверсія залишаються основними способами створення морфологічних неологізмів [6: 66].

Словоскладання. Одним з найбільш універсальних і поширеніших способів словотвору вважається словоскладання. Саме цей спосіб показує специфіку мови, розкриваючи її характерні риси. За твердженнями багатьох дослідників, більшість британських неологізмів – це складні слова [11]. Під словоскладанням розуміють процес і правила утворення слів шляхом морфологічного поєднання двох або декількох основ, що збігаються з самостійно функціонуючими словами. У результаті словоскладання утворюється складне слово, або композит [1]. Проиллюструємо дане явище такими прикладами новоутворень: **skip-care** – a skin care routine that uses a limited number of products, all of which have essential ingredients for healthy skin; **blokebuster** – a book, usually one that sells a large number of copies, aimed particularly at men; **groomsmaid** – a female friend of a man who is getting married who has special duties at the wedding; **droneway** – a long, level piece

of ground with a specially prepared smooth, hard surface on which drones take off and land; **swimrun** – a competition in which the people competing must swim and run a certain distance without stopping between events [14].

Афіксація. Афіксація – це утворення нових слів за допомогою суфіксів і префіксів. Афіксалізація лексичних одиниць є складним і послідовним процесом перетворення синтаксично вільної, самостійної лексеми на зв'язаний, позбавлений комунікативної самостійності, словотворчий формант. Першим кроком у процесі афіксалізації лексеми слід вважати її входження до складу композитів [4:20]. В процесі дослідження було виявлено, що найбільш частотними суфіксами є ing та ie, префікси micro –, bio: **dooring** – a type of road traffic accident caused by someone in a car opening the door without checking it is safe to do so, causing a collision with another road user; **lampshading** – wearing a baggy top or short dress with bare legs and sometimes boots; **stashing** – the practice of not telling anyone about the person with whom you are in a romantic relationship; **surroundie** – a 360-degree photograph taken with a special camera; **biohacking** – using the principles of biology to make your body work more efficiently; **biobag** – a plastic bag filled with a special liquid that can keep an animal alive that has been born prematurely by mimicking the conditions of its mother's womb; **micromastery** – the activity of learning how to do one or more small things very well; **micro-influencer** – someone who has a small number of followers on social media and who influences what people buy through the products they write about [14].

Телескопія. Одним із виявень закону економії мовних засобів можна вважати утворення телескопічних номінацій. З-поміж неологізмів останніх десятиліть намічається тенденція до збільшення одиниць цього типу. У сучасних дослідженнях зустрічаємо таку класифікацію неологізмів телескопізмів [7; 9]

1) Повні, сутність яких полягає в утворенні слова шляхом злиття двох усічених основ: **phast** = phone + fast – a period of time during which someone chooses not to use their smartphone; **smombie** = smartphone + zombie – a pedestrian who is distracted by their mobile phone or similar device; **nutrichondriac** = nutrition + hypochondriac – someone who is constantly worried about being allergic to or intolerant of certain foods, usually with no good reason; **Crotilla** = croissant + tortilla – a brand name for a type of food that is shaped like a tortilla (a type of thin, round Mexican bread) but made of pastry layers like a croissant [14].

2) Часткові телескопізми утворюються внаслідок злиття усіченої основи одного слова з повною формою іншого: **shrobing** = shoulder+ robbing – wearing a coat around one's shoulders; **firenado** = fire + tornado – a strong, dangerous wind created by a large fire that forms itself into an upside-down spinning cone; **peticure** = pet + pedicure – a pedicure (a beauty treatment for the feet and toenails) given to pets such as dogs; **flybrary** = fly + library – a collection of books at an airport or on an aeroplane that people can borrow to read during their flight; **bleisure** = business+leisure – the activity of combining business travel with leisure time [14].

3) До третьої групи належать телескопізми-гаплологи, в яких є спільній звук на стику двох компонентів: **proats** = protein + oats – oats (a type of grain often cooked and eaten for breakfast) with added protein; **headtrepreneur** = headteacher + entrepreneur – a headteacher who looks for and develops opportunities to raise money to provide funds for their school; **runch** = run +lunch – a run that you do for exercise during your lunch break; **femoir** = feminist

+memoir – a book or other piece of writing based on a female writer’s personal knowledge and experiences, written from a feminist viewpoint [14].

В ході дослідження було виявлено, що найбільш продуктивними типами є часткові-телескопізми та телескопізми-гаплогоди.

Абревіація. Найчастіше абревіації позначають терміни, назви груп і організацій та утворюються за початковими літерами. Абревіація характеризується тим, що скорочене слово не є єдиним словесним позначенням відповідного поняття, а живе в мові поряд з повним словом, від якого воно утворилось. Таким чином, абревіація – це скорочення лінгвістичних одиниць, в результаті якого ціле заміщується частиною, що репрезентує все ціле [10: 225]. Наведемо приклади даного способу: **MAMRI** – abbreviation for middle-aged man with a running injury: a man who takes up running in middle age and suffers an injury, often due to his belief that he is fitter than he actually is; **HIIS** – abbreviation for high-intensity interval skipping: physical training that consists of short periods of intense skipping with short periods of rest in between; **LALS** – abbreviation for low-alcohol, low-sugar, user to refer to a type of food or drink, or a way of eating, that contains little or no alcohol or sugar; **MAMIL** – abbreviation for middle-aged man in lycra: a man who takes up cycling in middle age, especially one who rides an expensive bike and spends a lot of money on clothing, accessories and so on [14].

Запозичення. Запозичення як джерело поповнення словникового складу посідають в англійській мові значне місце. Однак, не дивлячись на те, що запозичення в даний час становлять незначну частину від загальної кількості неологізмів їх розгляд є дуже необхідний, так як без цього шару неможливо уявити собі весь корпус нової лексики. В процесі дослідження було з’ясовано, що загалом запозичення надходять з японської мови: **sando** – a type of sandwich made with soft white bread, originating in Japan; **tsundoku** – the activity of buying a lot of books that you never have time to read; **wabi-sabi** – the Japanese concept of appreciating the beauty in old and imperfect things; **kakeibo** – a Japanese approach to managing your money that involves using a journal to plan and monitor your spending each month. Отже, запозичення, як один із способів утворення в англійській мові нових слів і позначень не виявляє тенденції до активізації.

В ході аналізу відібраних нами прикладів ми виявили, що більшість з вибірки нових слів утворено за допомогою способу словоскладання, а саме 44,9%. Другою за продуктивністю виявилася телескопія – 30,2%; на третьому місці опинилася аффіксація – 16,4%. Абревіація (4,8) та запозичення (3,7%) є найменш продуктивними способами.

Неологізми пов’язані практично з усіма сферами життя сучасного англомовного суспільства, відповідно до сфер їх вживання в ході дослідження було виділено наступні семантико-тематичні групи:

- 1) Спорт і культура (8%): **fitness snacking** – keeping fit by doing very short periods of physical activity regularly; **coming-of-old** – referring to a book or literary genre that focuses on the growth of a main character as they enter old age [14].
- 2) Стиль (5,1%): **drouser** – an item of clothing comprising a dress attached to a pair of trousers; **jarfing**-wearing a jumper or sweater wrapped around one’s neck and shoulders [14].
- 3) Харчування та кулінарія (13,2%): **crossushi** – a croissant with sushi inside it; **planetary health diet** – a way of eating that aims to give everyone in the world enough food to eat

without damaging the planet; **vegducken** – a cooked dish consisting of three different types of vegetables placed inside each other [14].

4) Здоров'я та догляд (5,1%): **tweakment** – a cosmetic procedure that is carried out by a trained specialist but does not involve surgery; **ecotherapy** – a method of improving someone's well-being by engaging them in outdoor activities such as gardening and conservation work; **heartfulness** – a type of meditation that involves being aware of your heart, thought to create a feeling of calm [14].

5) Технології (8%): **Rovable** – a very small robot that can be worn on your body and carry out a number of different tasks; **awareable** – a device worn on the body that uses computer technology and connects to the internet, and is used to monitor and decrease stress; **macroscope** – a system of computer programs and mathematical instructions that will enable very large amounts of data about the world to be analysed and understood [14].

6) Інтернет та соціальні мережі (8%): **kittenfishing** – the activity of exaggerating your positive qualities in an online profile; **finsta** – a second account on the social media site Instagram, to which a limited number of people have access; **shoefie** – a photo of one's shoes, posted on a social media site [14].

7) Клімат (4%): **laze** – a lava haze: a toxic cloud formed when hot lava flows into cold seawater; **thundersnow** – a thunderstorm with snow instead of the more usual heavy rain; **precipitation whiplash** – a period of very dry weather followed by a period of very wet weather, thought to be caused by the effects of climate change [14].

8) Повсякденне життя (21,2%): **cart abandonment** the practice of adding items to your online shopping cart on an e-commerce site but leaving the site without making the purchase; **nonconsumption** the activity of not buying new items but instead making them or buying them second-hand, in order to minimize the damage caused to the environment; **infobesity** – the state of having access to so much information that it leads to difficulties with decision-making, concentration and understanding [14].

9) Антропоцентричні номінації (17,1%): **manfant** – an adult male who behaves like a young child; **perennial** – a middle-aged woman whose behaviour, interests and attitudes are traditionally thought to be those of younger women; **rooftopper** – someone who climbs onto the roof of a high building to take photographs, often putting themselves in physical danger; **funsultant** – someone who advises employees on how to make the company a more fun place to work; **nutrichondriac** – someone who is constantly worried about being allergic to or intolerant of certain foods, usually with no good reason [14].

10) Економіка (4%): **recommerce** – the business of buying and selling used items, such as electronics and clothes, on the internet; **surveillance capitalism** – an economic system where a company, usually a website, makes money by selling its users' personal data to other companies [14].

11) Відпочинок та дозвілля (6,3%): **honeypeer** a honeymoon spent doing voluntary work, usually abroad; **flashpacking** – a type of backpacking (travelling or camping while carrying everything you need in a backpack) that is more comfortable and luxurious than traditional backpacking; **megamoon** – a honeymoon on which the married couple's friends are also invited [14].

Висновки: Підводячи підсумок, можна відзначити, що англійська мова активно пристосовується до нових умов життя, створюючи різні неологізми. Слід зазначити, що

система створення нових слів є цілісною, компоненти якої необхідні для створення новоутворень і поповнення словникового складу мови. Вибір необхідного способу утворення обумовлений як екстрапінгвістичними, так і лінгвістичними факторами. Осмислення всіх тонкощів словотворення нових лексичних одиниць допомагає більш точно використовувати їх у мовленні.

Аналіз способів творення неологізмів за даний період продемонстрував, що найбільш продуктивними способами є словоскладання, телескопія та афіксація. Найменш продуктивними способами є абревіація та запозичення.

Фактичний матеріал, що відображає розвиток словникового складу англійської мови за період 2017-2019 рр. дав змогу розподілити неологізми за їх семантикою на наступні тематичні групи: повсякденне життя, антропоцентричні номінації, харчування та кулінарія, спорт і культура, технології, Інтернет, відпочинок та дозвілля, стиль, здоров'я та додгляд, клімат, економіка. Розгляд даного матеріалу свідчить про домінування неологізмів в наступних областях: повсякденне життя, антропоцентричні номінації, харчування та кулінарія.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні особливостей перекладу сучасних неологізмів з англійської мови на українську.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко Д.В. Англомовні лексичні інновації військової сфери, утворені шляхом словоскладання/ Д.В. Василенко// Вісник Запорізького нац. ун-ту. Філологічні науки: Збірник наукових статей. Випуск 1. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – С. 41-47.
2. Гак В.Г. Новые слова и новые словари / В.Г. Гак // Новые слова и словари новых слов. – Л., 1983. – С. 15–29.
3. Городецкая Е.Я. К вопросу о путях образования неологизмов в английском языке (на материале анализа неологизмов в терминосистеме компьютерных технологий) / Р.Г. Гатауллин // Научные труды ДВГТУ. – Владивосток, 2001. – Вып. 128. – С. 52–61.
4. Єнікієва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століття): автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / С. М. Єнікієва . – Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2011. – 32с.
5. Заболотный К.Ф. Семантические неологизмы в словообразовательной системе английского языка / К.Ф. Заболотный // Депон. рукопись в ИНИОН АН СССР №42482 от 23.07.90. – Черновцы, 1991. – С. 3–9.
6. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка: учеб.пособ. для ин-тов и фак-твиностр. яз. / В.И.Заботкина. – М.:Высшая школа, 1989. – 126 с.
7. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови : [монографія] / Ю.А. Зацний. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
9. Омельченко Л.Ф. Телескопійні слова сучасної англійської мови та їх структурно-семантична характеристика / Л.Ф. Омельченко // Збірник Львівського університету. Серія «Іноземна філологія». – Л., 2003 – Вип. 2. – С. 15-54.

10. Ткачик О.В. Номінативні процеси в англомовному політично му дискурсі (скорочення, усічення, злиття, реверсія, конверсія). [Електронний ресурс] / О.В. Ткачик. – Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id81/>
11. Харитончик З.А. Лексикология английского языка: учебное пособие / З.А. Харитончик. – Мин.: Выш. шк., 1992. – 229 с.
12. Ярцева В. Н. Научно-техническая революция и развитие языка / В. Н. Ярцева // Научно-техническая революция и функционирование языков мира. – М., 1977. – С. 28–36.
13. Bauer L. Lexical Word-Formation I L. Bauer, R. Huddleston II The Cambridge Grammar of the English Language I ed. by R. Huddleston, G.K. Pullum. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – P. 1621–1721.
14. Cambridge Dictionary. About words. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionaryblog.cambridge.org>.
15. Newmark P. Textbook of Translation / Peter Newmark. – London : Prentice, 1988. – 304 p.
16. Rey A. Semantics / A. Rey. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. – 184 p.

Демченко Н.С., асистент

Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена особенностям функционирования неологизмов в современном английском языке. Раскрыта сущность понятия «неологизм». Представлены и охарактеризованы способы создания неологизмов. Определено, что в современном английском языке наиболее продуктивными способами являются словообразование и телескопия. В семантическом плане выделен ряд тематических групп / сфер функционирования.

Ключевые слова: неологизмы, словообразование, словосложение, телескопия, сферы функционирования.

Demchenko N. S., teaching assistant

Bila Tserkva national agrarian university, Bila Tserkva

PECULIARITIES OF NEOLOGISMS FUNCTIONING IN MODERN ENGLISH

The study deals with the peculiarities of neologisms functioning in modern English. The essence of the concept «neologism» is stated. The word formation ways of neologisms are presented and characterized. It is found out that in modern English the most productive formation ways of neologisms are compounding and telescoping. A number of thematic group / functioning spheres have been identified in the semantic aspect.

Key words: neologisms, word formation, compounding, telescoping, spheres of functioning.

УДК 371.124:51; 378.22: 004.032.6

Іванова О.С., канд. фіз.-мат. наук,
Засець П.М., старший викладач кафедри,
Кононова Д.В., канд. філол. наук
НА СБ України, Київ

ЗООМОРФІЧНІ КОМПОНЕНТИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ЗНАННЯ НАРОДУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

У статті мова йде про зоологічні номени, які вживаються як в прямих, так і в переносних значеннях, наприклад, для емоційно-оцінної характеристики людей в розмовній мові. Зокрема, увага приділяється фразеологічним одиницям із зооморфічним компонентом, які відрізняються семантичної цілісністю, своєрідністю значення цілого в порівнянні зі значеннями складових частин, яке виникає як результат їх повного або часткового переосмислення.

Ключові слова: зооніми, зооморфізми, зоосемізми, фразеологічні одиниці, номени, концепт.

У словниковому складі англійської мови існують спеціальні одиниці оцінювання виразів, які є засобами вторинної номінації. Зміст цих вторинних форм – це не факти об'єктивного досвіду, а ставлення до них носіїв мови. Відомо, що зоологічні імена використовуються не тільки в прямому, але й у переносному значенні, наприклад, для емоційних та оціночних характеристик людей у розмовній мові. У виразно-оцінній лексиці можна виділити одиниці, утворені метафоричним перенесенням на основі імені тварин – зооніми, які можуть бути образною характеристикою людини. Зоологічні номени, що використовуються в прямих значеннях, називаються «зоосемізми», а ті, що використовуються в портативних значеннях (по відношенню до характеристик людини) – «зооморфізми».

Ідіоматичність – це семантична характеристика фразеологічних одиниць, і полягає вона в неможливості виведення значення цілої мовоної освіти з сукупності значень частин, що до неї входять. Фразеологічні одиниці, незважаючи на свою структурну роздільність і відповідність структурних моделей побудові граматичним моделям вільних словосполучень і пропозицій, відрізняються від останніх семантичною цілісністю, своєрідністю значення цілого в порівнянні зі значеннями складових частин, яке виникає в результаті їх повного або часткового переосмислення [1].

Становлення фразеології як самостійної лінгвістичної дисципліни тісно пов’язане з визначенням фразеологічних одиниць як об’єкта дослідження.

Отже, мета зазначененої статті – дослідити етно-стилістичні особливості англійської мови на прикладі зооморфічної фразеології з семеною дієслова *to play*.

Основні задачі:

- Проаналізувати поняття фразеологічних одиниць;
- Дати характеристику зоонімам;
- З’ясувати парадигматику, синтагматику і деривації семеми дієслова *to play*;

© Іванова О.С., Засець П.М., Кононова Д.В., 2019

- Проаналізувати образ людини на матеріалі лексико-фразеологічних одиниць із зооморфічним компонентом.

Матеріалом дослідження слугувала вибірка фразеологічних одиниць та словосполучень зі словника *ABBYY Lingvo*.

Аналізуючи поняття фразеології та ідіоматики, слід звернути увагу на нетотожність явища фразеологізації та ідіоматизації. Головною ознакою фразеологізації визнається стійкість. Ідіоматика розглядається як окремий семантичний клас фразеологізмів, до якого належать немотивовані фразеологічні одиниці. Таким чином **фразеологізація** – це процес стабілізації закріплення у мовній практиці певного мовного колективу готових (відтворюваних), відносно стійких мовних комплексів. За формально-граматичним критерієм ці комплекси співвідносяться зі словосполученням або реченням. **Ідіоматизація** є процесом перетворення закріпленого в узусі відтворюваного мовного комплексу в експресивну одиницю мови. Явище ідіоматизації завжди супроводжується семантичними трансформаціями. В основі явища **ідіоматизації лежить процес переінтерпретації значення**, у результаті якого спостерігається відносна непрозорість зв'язку між актуальним значенням ідіомі та її формою [5].

Отже, явище **фразеологізації** пов'язане з усталенням структур словосполучення або речення, їх легкою відтворюваністю у процесі мовлення, у той час як **ідіоматизація** є семантичним явищем, кінцевим результатом якого є набуття одиницею експресивності з метою ефективного впливу на свідомість мовлення [5].

Ідіоматичність і стійкість зближують фразеологічну одиницю зі словом. Оскільки фразеологічна одиниця вживається в мові саме як ціла одиниця і функціонує як одне ціле слово, вона виявляється відомим «еквівалентом слова». Еквівалентність фразеологічної одиниці слову (її уподібнення слова) полягає в тому, що фразеологічної одиниці притаманні дві характерні ознаки типового слова: семантична цілісність та існування як готової одиниці в мові, її відтворюваність у мовленні. Уподібнення фразеологічної одиниці слову проходить також вздовж лінії спільноти синтаксичних функцій, внаслідок чого можлива в певних контекстах заміна фразеологічного словосполучення словом [1].

Образ людини є важливим фрагментом мовної картини світу, і спроба створення концепту «людина» на матеріалі фразеологічних одиниць із зооморфічним компонентом дозволяє виділити універсальні та етноспецифічні ознаки в баченні світу і відображенійого фрагментів [4]. Для емоційно-оцінної характеристики людини в розмовній мові вживаються порівняння та метафори, засновані на встановленні подібності між представниками різних класів (людина – тварина), і привносять таким чином у висловлювання елемент образності (тобто зооніми, зооморфізми, зоосемізми). Зооморфізми описують не лише культурні особливості та емоційний стан людини, а також зовнішність людини, спираючись на її поведінку, фізичні та інтелектуальні особливості.

Зооморфні обrazи можуть містити в собі конотації для наділення людини певних ознак оціночного характеру. Переносні значення зооморфізмів виникають як результат метафоризації та творчого переосмислення реалій минулого, сучасного та майбутнього у навколошньому світі. Їх формування відбувається на основі загальнолюдський та національних уявлень про тварин.

Зоологічні номени вживаються як в прямих, так і в переносних значеннях, наприклад, для емоційно-оцінної характеристики людей в розмовній мові. Зооморфізми

можуть використовуватися і для характеристики неживих об'єктів через властивості живих («біоморфізація» неживої природи). Крім того, живі об'єкти можуть характеризуватися через властивості неживих об'єктів («дебіологізація» живих об'єктів). Всі ці прийоми спрямовані на створення образної мови і заслуговують спеціального розгляду [4].

Особлива родо-видова зоосемія, що включає до свого складу зооморфізми, одиниці фразеології з зооморфічним компонентом, може бути розглянута в якості експонента культурного знання, через який здійснюється взаємодія мовної та культурної семантики.

Збіги, розбіжності і специфіка вживання зооморфізмів для характеристики людини свідчать про те, що мовна картина світу при її об'єктивності та цілісності є інтерпретацією відображення світу, при чому специфічною для кожної мови, наприклад, *play horse* – клейті дурнія vs *to play the horses* – грати на скачках [3].

Тематична організацію зооморфічної фразеології демонструє схожість і відмінності відображення в культурі таких фрагментів мовної картини світу, як внутрішні і зовнішні властивості людини, його поведінка, універсальні життєві ситуації: ставлення до праці, до системи керівник-підлеглий, до проблеми вибору і переваг, до понять лінощі, неробство, брехня, перебільшення, досвід [4].

Національно-культурний компонент зооморфічної фразеології свідчить про важливість для національної мовної картини світу народу Великобританії наступних понять: політика, бізнес, національні традиції.

Необхідно зазначити, що системи асоціацій, конотацій, які пов'язані у носіїв з уявленням про дану тварину в проекції на людину, аналіз спирається в основному на лексикографічно закріплених дані, що містяться в тлумачних, фразеологічних, лінгвокраїнознавчих словниках. Ці одиниці аналізу показують вже сформовану мовну картину, де можуть відображатися асоціації, конотації, пов'язані з останніми десятками або сотнями років. Сучасні тенденції, а також динаміку і зміни в системі прирощених смислів у зооморфізмах виявляє лінгвістичний експеримент, який показав сучасні тенденції до використання зоометафор у носіїв мови. Паралелізм і розбіжність в оціночних зооморфічні символах свідчить про те, що метафора працює не стільки за законами логіки, скільки за правилами асоціативного мислення, що є специфічним для кожної нації, культури. Це і сприяє виявленню розбіжностей в семантичному розвитку зооморфізмів в мовах.

Дієслово *to play* має власну парадигматику, синтагматику і деривації, що дозволяє досить чітко розрізняти його семами. Семантика дієслова *to play* дозволяє виявити наступні ознаки [2]: 1) робити щось, що весело, цікаво, приносить радість, наприклад: *play ducks and drakes with; ducks and drakes = Duck and drake* «качка і селезень» (дитяча гра: плоскі камінчики кидають так, щоб вони стрибали по поверхні води) vs *to play ducks and drakes with smth.* – марнувати, промотувати будь-що; ставитися до будь-чого легковажно [3]; 2) рухатися легко, невимушено, а іноді динамічно, із застосуванням фізичної сили; 3) рух може супроводжуватися випусканням світла і звуку; 4) здійснюючи рух, можна запустити будь-який механізм, пристрій; 5) рух може бути цілеспрямованим; 6) можливе зачленення в дію знаряддя / предмета гри та іншої особи, наприклад: *play chicken. The kids were at it again playing chicken and that smart ass was chicken* – Ці хлопці знову взялися за цю безглазуду гру. Тиснуть на машинах назустріч один одному: хто перший зверне вбік [3]; 7) діяльність може носити характер змагань, матися на увазі, будуватися за правилами, бути обмеженим в просторі і часі; наприклад, *to play pussy* – лягти, прикриваючись

(будь-чим) *Play pussy, to speed from one cloud to another in order to escape detection or to pounce upon a shadowed enemy aircraft.* – «Летіти під прикриттям» означає, намагаючись прикритися, летіти від одного хмар до іншого, щоб не бути виявленим або щоб раптово атакувати літак противника [3]; 8) діяльність іноді пов’язана зі зміною способу, перевтіленням, імітацією дійсності, наприклад, *play the sedulous ape* – сліпо, рабськи наслідувати (стилю будь-якого поета, письменника) [вираз створено Р. Л. Стівенсоном; цитата] *I have thus played the sedulous ape to Hazlitt, to Lamb, to Wordsworth ... (RL Stevenson, 'Memories and Portraits', ch. IV)* – Таким чином, я старанно копіював Хезлітта, Лема, Вордsworthа ... *This literary hack is always playing the sedulous ape to somebody.* – Цей літературний компілятор завжди кого-небудь сліпо наслідує [3].

Предикативно-характеризуючий семантичний варіант зооморфізмів включає в себе в якості основи номінативний, до якого додається ще значення (сема) характеристики, що ускладнює структуру варіанту і вносить в нїї якісну зміну. Тобто зооморфізми, як і вся оцінна лексика будь-якої мови, сприяють вираженню почуттів, реакцій, емоційного життя людини в цілому, формуочи і позначаючи ціннісну картину світу: оцінку предметів з етичних і естетичних норм даного мовного колективу (хороший – поганий, гарний – негарний і т. п.). Щодо лінгвістичної специфіки цього значення, то воно проявляється в тому, що зміст характеристики обумовлено не стільки якостями реального позалінгвістичного об’єкта (у разі зоонімів – тварини), скільки якостями, які приписуються цьому об’єкту колективною мовою свідомістю, наприклад: *play possum* – 1) прикидатися сплячим, хворим або мертвим (в разі небезпеки опосум прикидається мертвим) 2) прикидатися нерозуміючим щось [3]. Мова закріплює ці якості як властиві денотату (об’єкта, як він відображеній в мові), що дозволяє регулярно використовувати назву об’єкта як еталон певних якостей [4].

Зооморфізми в різних мовах описують зовнішність, характер і стиль поведінки, професійну діяльність людини, наприклад: *play fox* (*play (the) fox*) – хитрувати, вдавати, прикидатися [3]; ставлення до протилежної статі, сім’ї, дітей. Англійська мова зображує людину як індивідуальність, особистість, акцентуючи увагу на таких позитивних якостях, як тяжіння до змагань, самостійність, разом з тим засуджує шахрайство і несумлінне ставлення, наприклад: *to play the bear* – поводитися неввічливо, грубо; *play the hog* – бути егоїстом, думати тільки про себе; поводити себе по-свинськи; *play the peacock* – триматися пихато, зарозуміло, величаться [3]. Англійський культурі не влаштовує обмежувати права людини, особистість цінується як цілісна, незалежна. На прикладі зоометафор, що показують взаємини жінки з чоловіком, виділяються моделі їх поведінки. Англійська мова підкреслює прямий сексуальний аспект, розглядаючи чоловіка як виробника і споживача. Наприклад: *Playboy bunny* – «зайчик Плейбоя» – гарненька дівчина, яка виступає в ролі «господині Плейбой-клубу» – ексклюзивного клубу для процвітаючих чоловіків, кожен член якого має персональний ключ для входу в нього. «Зайчики» носять «уніформу» – купальник з заячим хвостиком, на голові бант-защіпку у вигляді заячих вушок і комірець з бантиком (звідки і назва) [3].

Відомо, що існують особливі експресивно-оцінні одиниці, які є засобами вторинної номінації. Змістом цих вторинних форм є не самі факти об’єктивного досвіду, але ставлення до них носіїв мови. Відомо, що зоологічні номени вживаються не тільки в прямих, але і в переносних значеннях, наприклад, для емоційно-оцінної характеристики людей

в розмовній мові. Одиниці фразеології з зооморфічні компонентом, можуть бути розглянуті в якості експонента культурного знання, через яке здійснюється взаємодія мовної та культурної семантики. Образ людини є важливим фрагментом мовної картини світу, і спроба створення концепту «людина» на матеріалі лексикографічних фразеологічних одиниць з зооморфічним компонентом дозволяє виділити універсальні і етноспецифічні ознаки в баченні світу і відображені його фрагментів. Семема дієслова *to play* із зооморфізмами значно збагачує англійську мову, допомагаючи утворювати фразеологізми, які мають характеристики основного значення дієслова *to play* та зоонімів, які беруть характеристики тварин (іх специфічні особливості) та переносять на людей, їх якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семантика зооморфизмов. URL: https://otherreferats.allbest.ru/languages/00053280_0.html
2. Семантический ареал многозначного слова :На материале русского глагола играть и английского глагола To play. URL: <http://www.dissertcat.com/content/semanticheskii-areal-mnogoznachnogo-slova-na-materiale-russkogo-glagola-igrat-i-angliiskogo>
3. Словник ABBYY Lingvo. URL: <https://www.lingvolve.com/ru-ru>
4. Этнокультурные особенности зооморфизмов в разноструктурных языках. URL: https://knowledge.allbest.ru/languages/2c0b65625b3ad68a5d53b88421206c27_0.html#text
5. Фразеологія та ідіоматика. Категоріальні ознаки фразеологізмів та ідіом. URL: <https://studopedia.info/10-32179.html>

Іванова О.С., канд. физ.-мат. наук,
Заяць П.М., старший преподаватель кафедры,
Кононова Д.В., канд. филол. наук
НА СБ України, Київ

ЗООМОРФИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО ЗНАНИЯ НАРОДА ВЕЛИКОБРИТАНИИ

В статье речь идет о зоологических номенах, которые употребляются как в прямом, так и в переносном значении, например, для эмоционально-оценочной характеристики людей в разговорном языке. В частности, внимание уделяется фразеологическим единицам с зооморфическим компонентом, которые отличаются семантической целостностью, своеобразностью значения целого в сравнении со значениями составляющих, которое возникает как результат их полного либо частичного переосмыслиения.

Ключевые слова: зоонимы, зооморфизмы, зоосемизмы, фразеологические единицы, номены, концепт.

ZOOMORPHIC COMPONENTS AS A CULTURAL KNOWLEDGE REPRESENTATION OF THE PEOPLE OF GREAT BRITAIN

In the article the zoological names, which are used both in direct and in figurative values, for example, for the emotional and appraisal characteristics of people in colloquial language are discussed and analyzed. In particular, the attention is paid to phraseological units with a zoomorphic component that differ in semantic integrity, the peculiarity of the value of the whole in comparison with the values of the constituent parts, which arises as a result of their complete or partial rethinking.

Formation of phraseology as an independent linguistic discipline is closely connected with the definition of phraseological units as an object of study.

So, the purpose of this article is to investigate the ethno-stylistic features of the English language based on the zoomorphic phraseology with the semime of verb "to play".

Main tasks are:

- Analyze the concepts of phraseological units;
- Give a description of the "zoonimos";
- Find out the paradigm, syntactics and derivation of the semantics of the verb "to play";
- Analyze the image of a person based on the material of lexical-phraseological units with a zoomorphic component.

The research material was a sample of phraseological units and phrases from the dictionary ABBYY Lingvo.

It is known that there are special expressive-estimating units that are means of secondary nomination. The content of these secondary forms is not the facts of objective experience, but the attitude towards them of native speakers. It is known that zoological names are used not only in direct, but also in figurative meanings, for example, for the emotional and appraisal characteristics of people in colloquial speech. The units of phraseology with the zoomorphic component can be considered as an exponent of cultural knowledge through which the interaction of linguistic and cultural semantics is carried out. Zomorphisms can also be used to characterize inanimate objects through the properties of the living objects ("biomorphization" of inanimate nature). In addition, living objects can be characterized through the properties of inanimate objects ("debiologization" of living objects).

The human image is an important part of the linguistic picture of the world, and the attempt to create the concept of "human" based on the material of lexicographic phraseological units with a zoomorphic component, makes it possible to distinguish between universal and ethno-specific features in the world's vision and the reflection of its fragments. The semantics of the verb "to play" with zomorphisms greatly enriches the English language, helping to create phraseologisms that have the characteristics of the main meaning of the verb "to play" and zoonimos that take on the characteristics of animals (their specific features) and transfer to people, their qualities.

Key words: zoonimos, zomorphisms, zoosemizm, phraseological units, nomines, concept.

УДК 811.111-26 + 81'373.2

Хижняк С.П., д. филол. н., профессор

Саратовская государственная юридическая академия, Саратов, Россия

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ПРОПРИАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается одна из национально-культурных особенностей английской юридической терминологии по сравнению с русской – специфика проприальных номинаций в подсистемах терминов и номенов англо-саксонского права. Выявлены лингвистические и экстралингвистические факторы формирования проприальных номинаций в правовой терминологии англоязычных стран, обуславливающие структурную и семантическую специфику исследуемых единиц.

Ключевые слова: юридический термин, номен, оним, структура, значение.

Проблема имени собственного как особого средства терминологической номинации постоянно находились в центре внимания на всем протяжении развития терминоведения (2, 8, 11 и др.). Наиболее часто проприальные единицы используются в терминопроизводстве номинативных единиц медицины (4), математики (3), социологии (6), техники (16).

В качестве примера проявления национально-культурной специфики использования проприальных терминов можно привести юридические терминосистемы русского и английского языков, которым в целом свойственна национально-культурная маркированность. В русской юридической терминологии проприальные термины не используются, несмотря на широкие номинативные возможности онимов в русском языке, в то время как в юридической терминологии английского языка их использование традиционно. В русском языке эпонимические наименования юридических феноменов заметны только в политическом дискурсе (*закон Димы Яковлева, закон Яровой, дело Могильянского*).

Проблема использования имен собственных для терминологической номинации усложняется тем, что они выступают как структурные компоненты разных единиц – терминов и номенов.

В сфере образования терминов проприальные номинативные единицы используются исключительно для формирования видовых терминов и представлены словосочетаниями, в которых опорные компоненты – терминологические единицы-апеллятивы, имеющие значения: 1) законов (*act – Lanham Act, law – Megan's Law*), 2) соглашений (*agreement – Mary Carter agreement*), 3) норм права (*rule – M'Naghten rule*), 4) правовых доктрин (*doctrine – Erie doctrine*), 5) процессуальных норм (*warning – Miranda warning, defence – Kolstad Defense, search – Terry Search*), 6) процессуальных документов (*material – Jencks material, order – Anton Piller Order*), 7) правонарушений (*conspiracy – Klein Conspiracy*), 8) право-мерных действий (*mortgage – Welsh Mortgage* – юридический историзм).

Как видим, проприальные правовые термины соотносятся с довольно широким количеством микрополей правового терминологического поля, хотя далеко не со всеми.

© Хижняк С.П., 2019

Например, среди них нет терминов со значением должностных и преступных лиц, но имеются особые номинации для обозначения гипотетических сторон судебного процесса, например ответчиков: «**Jane Doe** n. 1) a fictitious name used for a possible female defendant who is unknown at the time a complaint is filed to start a lawsuit»; «**John Doe** n. 1) a fictitious name used for a possible male defendant who is unknown at the time a complaint is filed to start a lawsuit» (LD). Для именования сторон судебного процесса, чьи имена не известны, в разные исторические периоды развития правовой терминологии англоязычных стран использовались и другие имена собственные: *John Doo, John Roe, Richard Roe, John Noakes (Nokes), John Stiles* и др. Для того, чтобы подчеркнуть неизвестность имени стороны в процессе, использовались также комбинации имени собственного с неопределенным артиклем (*John-a-Nokes, John-a-Stiles*).

Номенклатурные отонимические единицы составляют практически неисчислимый пласт единиц, так как они возникают в каждом случае, когда на основе рассмотрения конкретного дела формируется прецедент и его имя. Онимический термоэлемент в каждом номене обусловлен определенными условиями формирования юридической прецедентности, которая представляет собой одну из разновидностей социолингвистической прецедентности онима. Прецеденты публикуются в сборниках судебной практики и озаглавлены с использованием имен истцов и ответчиков. Например, в названии прецедента *Read v. Lyons Read* – имя истца, *Lions* – имя ответчика, *v.* – сокращение от лат. *versus* (против). Поскольку в роли истцов и ответчиков могут выступать физические и юридические лица, а также административно-территориальные единицы и государство в целом, в левой и правой части конструкции могут быть представлены проприальные единицы разного типа: 1) только эпонимы (*Allhusen v. Whittel*), 2) эргонимы и эпонимы (*Chain Store Construction, Inc. v. Doris Swader, Brown v. Board of Education*), 3) только эргонимы (*Eickhoff Corporation v. Warrior Met Coal, LLC*), 4) эпонимы и хоронимы (*Lochner v. New York, District of Columbia v. Heller, United States v. Nixon*), 5) хоронимы и эргонимы (*Santa Clara County v. Southern Pacific Railroad, Heart of Atlanta Motel, Inc. v. United States*).

Разнообразие типов онимов, используемых в структуре номенов, как и в структуре терминов, обусловлено экстралингвистическими факторами – системой предметов, вовлеченных в сферу правового регулирования.

Терминологи отмечают, что проприальные элементы терминов и номенов представлены широко известными именами, используемыми в качестве особых культурных знаков, символов «определенных качеств, событий, судеб» (7:4). Что касается юридических проприальных терминов и номенов, вряд ли можно утверждать, что их появление всегда связано с их постепенным информационным насыщением и с использованием широко известных имен. Их формирование обусловлено разными причинами.

1. Новым правовым явлением, возникшим в конкретном гражданском, административном или уголовном деле, в которое было вовлечено определенное лицо или лица. В последнем случае имя главного ответчика становится основой образования проприального термина. Примером может служить термин права США *Klein conspiracy*, который возник в результате рассмотрения дела *United States v. Klein*. Это дело было связано с уклонением от уплаты подоходного налога и связанных с ним нарушением сделок. В преступную деятельность в соответствии с этим делом были вовлечены три человека Нутман

H. Klein, Maurice Haas, Morris O. Alprin, однако номен *United States v. Klein* и термин *Klein conspiracy* образованы только от одного эпонима в связи с тем, что три обвинения были направлены против Кляйна и лишь четвертое против всех участников преступной группы (16). Юридическая основа прецедентности имен собственных связана с традициями индексации судебных прецедентов, а сам эпоним приобретает информационную значимость для юристов лишь после публикации прецедента. Именно поэтому лишь впоследствии на основе имен, используемых для обозначения и регистрации прецедента, возникают проприальные термины (*Klein conspiracy*, *Miranda warning*, *Miranda rule* и др.).

2. Необходимостью указания на административно-территориальную ограниченность юрисдикции правового явления (*Welsh Mortgage*). Первоначально термин относился только к праву пользования кредитором заложенной вещью на территориях Уэльса и Ирландии (18), поэтому в данном случае экстралингвистические основания для использования оттопонимического прилагательного очевидны.

3. Необходимостью обозначения в англо-саксонском праве неизвестного ответчика, установление которого входит в обязанности суда (*Jane Doe*, *John Doe*). Имя неизвестного ответчика при этом становится прецедентным.

Проблема значения имен собственных обладает определенной спецификой в общей теории термина, так как их семантическая позиция предопределяется системными оппозициями (9:88), которые отражают место любого термина в иерархической структуре терминосистемы. Проблема значения проприальных терминов обусловлена также их функциями в ней, одной из важнейших из которых является выражение видовой дифференциации понятий в терминологическом поле, а функции проприальных номенов обусловлены необходимостью конкретизации выраженных видовыми терминами признаков правомерных действий, преступлений или правонарушений, постоянно выявляемых в ходе рассмотрения новых дел, поскольку номены представлены на конечной ступени дифференциации терминов.

Большинство терминологов считает, что значение термина равно понятию. Общепринятым является также подход при котором в качестве такого терминологического значения рассматривается искусственно сформулированная дефиниция, включающая в себя существенные признаки предмета или явления, поэтому решение вопроса о значении термина связано с обязательным наличием дефиниций, способствующих закреплению терминов за определенными терминологическими микрополями, например: а) **«Kolstad Defense (USA): A defense an employer can make in a civil rights case to defeat a claim for punitive damages»** (DLD); б) **«Mary Carter agreement: A device for settling cases that involves multiple defendants, with one or more defendants paying money to plaintiff in exchange for a release from further liability, but with an ongoing role to participate in the trial of the case, a portion of any monies received by the plaintiff from other defendant(s) is paid to the settling defendant(s)»** (DLD). В этих терминах интегральная сема микрополя представлена либо повторением в дефиниции в качестве интегральной семы опорного термина ‘defense’ (а), либо толкованием опорного термина ‘device for settling cases’ (б), а все дифференциальные семы закрепляются за именем собственным.

В современной лингвистике широко представлена идея двухуровневой семантики (13), которая предопределяется наличием не только традиционно понимаемого

лексического значения, но и концептосфера – систем человеческого опыта (доменов), которые обеспечивают необходимые знания для понимания окружающего мира, имеют отношение к характеристику значения, а количество доменов, относящихся к одной номинативной единице может быть значительным (15).

С точки зрения когнитивной лингвистики понятие – часть концепта, который шире понятия, так как он не сводим к чисто логическим категориям. На уровне концептов происходит дальнейшее усложнение семантической парадигмы терминов. Терминологические понятия – сущности, подчиненные концептам, представляющим собой более полное по своему объему знание, – терминологический фон, подобный лексическому (см.: 1:56-5). Часть фоновых знаний может быть представлена в юридических словарях наряду с дефиницией. В следующем примере концептуальное содержание термина выделено курсивом (*C.X*): «**Mann Act** n. a federal statute making it a crime to transport a woman across state lines for “immoral” purposes. *The Mann Act was intended to prevent the movement of prostitutes from one state to another or in and out of the country in the so-called “white slave” trade. However, it also applies to a male taking his under-age girlfriend to a love-nest in a neighboring state, or a female transporting an under-age boy across the state line for such purposes. Maximum term is five years in a federal prison*» (LD). Однако выраженное в дефиниции концептуальное содержание нельзя считать полным, поскольку оно может включать иные знания о социально-экономических причинах возникновения термина и понятия, об истории развития явления, сведения о возможном историческом изменении явления и др. Такая информация о терминологическом фоне не закрепляется за конкретными терминоэлементами проприального составного термина, но и неотделима от его целостного языкового выражения.

Что касается юридических номенов, можно сказать, что они также обладают значениями, выражеными, как правило, контекстуальными (описательными) дефинициями (см: 12:3): **Miranda v. Arizona** – «Under the Fourth Amendment, any statements that a defendant in custody makes during an interrogation are admissible as evidence at a criminal trial only if law enforcement told the defendant of the right to remain silent and the right to speak with an attorney before the interrogation started, and the rights were either exercised or waived in a knowing, voluntary, and intelligent manner» (14). У таких номенов терминологическое значение представляет собой сформулированную законодателем норму права, а семантические доли не принадлежат конкретным терминоэлементам.

Материал исследования, с одной стороны, еще раз подтверждает тезис о наличии национально-культурной специфики терминосистем, который не всегда принимается терминологами, утверждающими, что системы понятий, выражаемые терминами соотносимых терминосистем в разных языках, носят универсальный характер, (10:205), как и научные картины мира (5:43-46). С другой стороны, анализ отонимических терминологических единиц в юридической терминологии свидетельствует о специфике их использования в языке права.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. 3-е изд. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1983. – 238 с.

2. Даниленко В.П. Имена собственные как производящие основы современного словообразования / В.П. Даниленко // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1964. – С. 77–92.
3. Казанкова Е.М. Лингвокогнитивное описание математического текста / Е.М. Казанкова // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкоznания и педагогики. – 2014. – № 6. – С. 139-143.
4. Калмазова Н.А. Специфика отонимических терминов в английском языке / Н.А. Калмазова. – Саратов: ИЦ «Наука», 2013. – 176 с.
5. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во «ЧеРо», 2003. – 349 с.
6. Майкова Т.А. Эпонимы в составе англоязычной терминологический лексики предметной области «Социология» / Т.А. Майкова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2017. – Т. 8. – № 2. – С. 326-334.
7. Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е.А. Нахимова. – Екатеринбург: Уральский гос. пед. ун-т, 2007. – 207 с.
8. Реформатский А.А. Мысли о терминологии / Реформатский А.А. // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 163-198.
9. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 336 с.
10. Чернышенко А.Г. Системные отношения внутри терминосистем прикладного характера (на материале терминологии информационных технологий и терминологии медиации) / А.Г. Чернышенко, М.Н. Лату // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 1 (43): в 2-х ч. – Ч. II. – С. 202-206.
11. Шарапова Т.Н. Особенности эпонимных терминов в немецкой терминологии бионики // Lingua mobilis. – 2013. № 1 (40). – С. 159-165.
12. Шелов С.Д. Терминоведение: семь вопросов и семь ответов по семантике термина // НТИ. Сер 2. Информационные процессы и системы. – 2001. – № 2. – С. 3-9.
13. Bierwisch M. Formal and Lexical Semantics / M. Bierwisch // Proceedings of the XIII International Congress of Linguistics. – 1982. – August 29 – September 4. – Tokyo. – P. 122-136.
14. Justia. US Supreme Court [electronic resource]. Available at: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/384/436>.
15. Paradis C. Lexical Semantics / C. Paradis // The encyclopedia of applied linguistics C.A. Chapelle (Ed.), Wiley-Blackwell. 2012. DOI: 10.1002/9781405198431 [electronic resource] Available at: <https://lup.lub.lu.se/search/ws/files/5751127/4857965.pdf>.
16. Todea L. Eponyms and the language of technology. O. Felecan (ed.) / L.Todea // The Proceedings of the International Conference on Onomastics “Name and Naming”. – 2013. – 2. – P. 1052-1062.
17. United States of America, Appellee, v. Hyman Harvey KLEIN, Maurice Haas, and Morris O. Alprin, Defendants-Appellants [electronic resource] Available at: <https://ru.scribd.com/document/320172947/> United-States-v-Hyman-Harvey-Klein-Maurice-Haas-and-Morris-O-Alprin-247-F-2d-908-2d-Cir-1957.
18. USLegal [electronic resource] Available at: <https://definitions.uslegal.com/w/welsh-mortgage> 18.

СЛОВАРИ

DLD – Duhaime's Law Dictionary [electronic resource] Available at: URL: <http://www.duhaime.org>.

LD – Legal dictionary [electronic resource] Available at: <http://dictionary.law.com>.

Хіжняк С. П., д. фіол. н., професор
Саратовська державна юридична академія, Саратов, Росія

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ПРОПРІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ В ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається одна з національно-культурних особливостей англійської юридичної термінології в порівнянні з російською – специфіка пропріальних номінацій в підсистемах термінів і номенів англо-саксонського права. Виявлено лінгвістичні та екстраполінгвістичні чинники формування пропріальних номінацій у правовій термінології англомовних країн, що зумовлюють структурну та семантичну систему досліджуваних одиниць.

Ключові слова: юридичний термін, номен, онім, структура, значення.

Khizhnyak S.P., doctor of Philology, professor
State law academy, Saratov, Russia

NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICITY OF TERMS WITH PROPER NAMES IN THE ENGLISH LEGAL TERMINOLOGICAL SYSTEM

The article deals with one of the national and cultural peculiarities of the English legal language as compared to Russian – the specifics of denotations with proper in subsystems of the terms and nomenclature signs in the Anglo-Saxon law. Linguistic and extra-linguistic factors of formation of such linguistic units in the legal terminology of the English-speaking countries, which determine the structural and semantic specificity of the units under consideration, are revealed.

Key words: legal term, nomenclature sign, proper name, structure, meaning.

МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ В ПЛОЩИНІ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті досліджуються особливості мовної та концептуальної картин світу на тлі лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології. Мовна та концептуальна картина світу відіграють значну роль в інтерпретації концепту та його прояві у художніх творах та перекладі. Завдяки висвітленню їх характерних ознак, а також розбіжностей, ми можемо глибше осягнути протяжність концепту в парадигмі певного світоглядного та ментального світу країни, водночас відкрити нові межі для його тлумачення в художньому тексті.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, концептуальна картина світу, лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний.

Інтерес до вивчення мовної та концептуальної картин світу є невід'ємною частиною дослідження концептів через призму лінгвокогнітивних та лінгвокультурологічних вчень, адже концептологія відкриває нові межі для дослідження художніх текстів та розкриває до цього невідомі грані ментальних кордонів людського розуму.

Питання мовної та концептуальної картин світу, які уособлюють концептуальний вимір та позамовну діяльність завжди посідало чільне місце в лінгвістичних дослідженнях, а також за її межами. І не дивно, що на рубежі ХХ-ХХІ століть інтерес до даного явища значно підріс і може характеризуватися розширенням досліджень у галузі застосування когнітивного підходу в мові, пошуком характерних рис мовної картини світу та створенням нових концептуальних теорій аби вивчити їх в цілому, на ряду з дослідженням їх складників. Дослідження концептів, в першу чергу, імплікує виокремлення певної домінант у творі, концептосфери до якої відноситься даний елемент. Відтак, дослідження окремих концептів може бути складним, багатошаровим та трудомістким завданням, адже чітке охарактеризування концепту і визначення його функцій у концептосфері вимагає багато часу та ґрунтовного розуміння самого поняття та його складових.

Багато науковців присвятили свої здобутки темі дослідження мовної картини світу, серед яких Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, С.Г. Воркачов, Ф. С. Бацевич, Н.Ф. Вендинович, О.С. Кубрякова, Ж.П. Соколовська, М.М. Болдирев, Б.О. Серебренников, А.А. Уфімцева, О.А. Радченко, Є.В. Урисон, М.Фуко, В.Чукіна, О. Шпенглер, І.О. Голововська, М.П. Кочерган, Ю.М. Карапулов, Г.А. Брутян, В.В. Красних, В.А. Маслова, В.І. Постовалова, Ю.С. Степанов, В.М. Телія та інші. Вивченням концептуальної картини світу займалися Ю.Д. Апресян, Т.В. Булигіна, Д.С. Лихачов, З.Д. Попова, І.А. Стернін, О.Т. Хроленко, О.Г. Шмелев та інші.

Біля витоків вчення про мовну картину світу стоїть визначний німецький філософ, просвітитель, лінгвіст, громадський та державний діяч Вільгельм фон Гумбольдт. Вчений стверджував, що мова створює проміжний світ між мисленням та реальністю за допомогою системи понять. «Кожна мова утворює навколо народу свого роду сферу, яку

треба залишити, щоб прийти в сферу іншого народу. Тому вивчення чужої мови завжди має бути придбанням нової точки світогляду» [3, с. 80]. Цим пояснюється той факт, що коли ми вивчаємо нову мову, ми виходимо зі своїх звичних зон розуміння інформації та перебудовуємося на незвичний лад. Заглиблюючись у нову культуру, світогляд, традиції, звички та історію, наша свідомість карбує інше положення речей, тим самим розширює наш світогляд, змітаючи на своєму шляху до цього побудовані перепони.

Послідовник В. фон Гумбольдта, неогумбольдтіанець Лео Вайсгербер ввів в антропологію і семіотику поняття мовної картини світу, а термін «мовна картина світу» вперше був вживений у 1921 році в праці австрійського філософа, вченого Людвіга Вітгенштейна «Логіко-філософський трактат». На думку Йоганна Лео Вайсгербера, «словниковий запас конкретної мови включає в себе разом із сукупністю мовних знаків також і сукупність понятійних мисленневих засобів; і залежно від того, як носій мови вивчає цей словник, він опановує ці мисленневі засоби. Отже, мова містить у своїх поняттях певну картину світу і передає її всім членам мовного суспільства» [2, с. 51]. Як можна побачити, науковці засвідчують існування «системи понять», «систему понятійних розумових засобів» та «того, що містить в поняттях певну картину світу», чим і визначається концептосфера з мовною картиною світу.

На сьогоднішній день існують різноманітні теорії щодо відмінностей та розбіжностей між мовою та концептуальними картинами світу. В нашій розвідці ми ставимо за мету ознайомитися з стрижневими твердженнями про багатоаспектні параметри даних понять та прослідкуємо за їх взаємозв'язком та взаємодією в художньому тексті.

Про метафоричність власне поняття мовної картини світу стверджує В.А.Маслова, яка зазначає, що це поняття не вказує на специфічний характер світобачення, а відтворює видиме певним народом забарвлення, що залежить від низки чинників. Авторка наголошує, що «термін «мовна картина світу» – не більше, ніж метафора, оскільки специфічні особливості національного характеру, які фіксують унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільноти людей, створюють для носіїв мови не якусь особливу, неповторну картину світу, відмінну від об'ективно існуючої, а лише специфічне «забарвлення» цього світу, зумовлене значимістю предметів, явищ, процесів, вибірковим ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя і національної культури даного народу» [6, с. 66].

Використання знання про світ через призму концептуально-мовної площини з його структурою та сталими звичаями зазначає І.Б. Штерн. Мовна картина світу, за визначенням І.Б.Штерн, це – «способ відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколошнього світу за національними концептуально-структурними канонами» [9, с.156]. Таку думку поділяє Г.О.Брутян, підкреслюючи лексичний фактор як приналежність до мовної картини світу, яка вміщує « ...знання, закріплене в словах і словосполученнях конкретної розмовної мови» [1, 109]. Саме завдяки цьому мовна картина світу проявляє свої здібності як симбіоз мислення, дійсності та мови, а також може переламувати певну ідею чи дію через свої особисті фільтри та створювати індивідуальне розуміння подій.

Влучним є теза О.О. Корнілова про двозначність значення мовної картини світу, а саме: «що будь-яке тлумачення поняття картини світу не може претендувати на

абсолютну істинність, оскільки це є не об'єктивно наявна реалія, а уявна будова, яка використовується його творцями для вирішення яких-небудь теоретичних або практичних завдань ... З цієї причини ми припускаємо, що різні дослідники, виходячи зі своїх інтересів і цілей, можуть наповнювати поняття мовної картини світу різним змістом, мати на увазі щось відмінне від інших тлумачень...» [4, с. 4].

Пліч-о-пліч з терміном мовна картина світу співіснує термін концептуальна картина світу. В.А. Маслова наголошує, що концептуальна картина світу «постійно змінюється, перемальовується, мовна ще довго зберігає сліди різних помилок» [7, с. 51]. З цього твердження бачимо, що на відміну від сталої мовної картини світу, концептуальна картина світу нестійка та може підлаштовуватися під нові обставини.

Деякі вчені виокремлюють концептуальну картину світу як складнішу та комплексну структуру, аніж мовна картина світу. О.С.Кубрякова відзначає: «Картина світу – те, яким собі малоє світ людина в своїй уяві, – феномен складніший, ніж мовна картина світу, оскільки та частина концептуального світу людини, яка має «прив'язку» до мови і переломлена через мовні форми» [5, с. 34]. О.Б. Новосадська вирізняє в статті «Співвідношення мовної та концептуальної картин світу» «основний елемент мовної картини світу семантичне поле, одиниці концептуальної моделі світу – константи свідомості. В мовній картині світу знання містяться в семантичних категоріях, семантичних полях, які складаються з окремих слів та словосполучень. У концептуальній картині світу зміст міститься в поняттях» [8, с. 113].

На загал, серед основних відмінностей між мовною картиною світу і концептуальною картиною світу можна виділити той факт, що концептуальна картина світу інваріантна, не має чітко виділених кордонів та меж розподілу. Відтак, вона не залежить від національної приналежності особистості до тої чи іншої культури чи мови. На противагу цьому твердженню, мовна картина світу завжди унікальна, персоналізована до відповідної культури та країни-носія, адже кожна мова по-своєму бачить світ та створює певні концепти, а отже концептуалізує світ. Часто в науковій літературі можна побачити, що мовну картину світу називають «найвною», бо вона включає в собі стереотипи, традиційні судження та національні троїзми та інші показники приналежності до певного народу. Ще одним фактором розбіжності є те, що концептуальна картина світу постійно перебуває в ключі еволюції, розвитку та привносить все нові елементи до свого складу, натомість, мовна картина світу залишається більш сталовою, може зберігати застарілі уявлення про буденність. Мовна картина світу вважається простішою за концептуальну, бо вона є частиною цілої концептосфери, яка пов'язана з мовою.

Отже, поняття мовна та концептуальна картини світу, а особливо їх розбіжності, є доволі спірним питанням у сучасній науці. Деякі вчені уніфікують ці два терміни, виходячи з думки, що власне мова і мислення відтворює нашу ідею світу, з унікальним світобаченням для кожної людини, а значить, і створює свою персональну концептуалізацію дійсності. Мовна і концептуальна картини світу взаємопов'язані, але мають свої відмінності, що відкривають подальші можливості для їх дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брутян Г.А. Язык и картина мира. / Г.А. Брутян. // Науч. докл. высш. шк. Философ. науки. – 1973. № 1. – С. 108 – 111.
2. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа / Йоханн Лео Вайсгербер; [пер. с нем.]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 224 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкоznанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов/ Олег Александрович Корнилов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.:ЧеРо, 2003. – 349 с.
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма. Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопр. языкоznания. – М., 1994. – № 4. – С.34– 37.
6. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику [Текст]: учеб. пособие/ В. А. Маслова. – 5-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 296 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебн. пособие] / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
8. Новосадська О.Б. Співвідношення мовної та концептуальної картини світу / О.Б. Новосадська // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія】. Сер.: Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 112– 113.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енцикл. словник для фахівців з теорет. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформ. / І.Б.Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 336 с.

Пригодий О.С., аспирант

Киевский национальный университет им. Т.Г Шевченко, Киев

ЯЗЫКОВАЯ И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ КАРТИНЫ МИРА В ПЛОСКОСТИ ЛИНГВОКОГНИТИВНЫХ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье исследуются особенности языковой и концептуальной картин мира на фоне лингвокогнитивистики и лингвокультурологии. Языковая и концептуальная картины мира играют значительную роль в интерпретации концептов и его проявления в художественных произведениях и переводе. Благодаря освещению их отличительных признаков, а также различий, мы можем глубже изучить протяженность концепта в парадигме определенного мировоззренческого и ментального мира страны, одновременно с этим, мы можем открыть новые грани к его толкованию в художественном тексте.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, концептуальная картина мира, лингвокогнитивный, лингвокультурологический.

Prygodii O., PhD student
Kyiv national Taras Shevchenko university, Kyiv

THE LANGUAGE AND CONCEPTUAL PICTURES OF THE WORLD IN THE FIELD OF LINGUACOGNITIVE AND LINGUACULTURAL STUDIES

This article serves to introduce the distinguishing features of the language and conceptual pictures of the world in the remit of linguacognitive and linguacultural studies. The language and conceptual pictures of the world play a significant role in interpreting the concept and its manifestation in literature and translation. We explore their key features, as well as the ways they differ from each other. Through this, we can grasp the continuity of the concept in the paradigm of a certain worldview and mental world of the country. At the same time, it helps us to broaden new horizons for its interpretation in the text.

Key words: *concept, language picture of the world, conceptual picture of the world, linguacognitive, linguacultural*

УДК 811.161.2'27'42

Брага І.І., канд. фіол. наук, доцент

Саларьова А.В., магістрант

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Суми

ПЕРСОНАЖ ЯК МОВНА ОСОБИСТІСТЬ У СУЧASNІЙ УКРАЇНСЬКІЙ П'ЄСІ

У статті досліджується проблема мовної особистості персонажа драматичного твору. Простежено взаємозв'язок між мовою особистістю персонажа і динамічними соціополінгвальними чинниками – соціальним статусом і соціальною роллю. Виявлено низку комунікативних тактик, якими послуговується мовна особистість в процесі спілкування, проаналізовано мовні засоби їх конструювання. Встановлено, що мова на особистість персонажа є узагальненим образом мовця з його думками, поглядами, намірами, що реperезентуються в його мовленні.

Ключові слова: мовна особистість, персонаж, соціальний статус, соціальна роль, комунікативні тактики, комунікативні стратегії, мовні засоби.

Початок ХХІ століття в мовознавчій парадигмі характеризується утвердженням ідеї антропоцентричності, що зумовило появу теорії мовної особистості, розробку якої розпочали В. В. Виноградов, Ю. М. Карапулов, Г. І. Богін. Вагомі наукові здобутки у вирішенні проблеми мовної особистості здійснили такі українські мовознавці, як С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Л. О. Ставицька, Т. М. Снітко, І. А. Синиця, О. В. Сахарова, В. В. Корольова, А. С. Шаповал та ін. (короткий огляд див.: [10]).

Існує декілька поглядів на визначення поняття «мовної особистості». У потрактуванні дослідника Ю. М. Карапулова мовна особистість визначається як «особистість, виражена

© Брага І.І., Саларьова А.В., 2019

в мові (текстах) і через мову, особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів» [2, с. 38]. Мовознавець О. О. Селіванова під цим поняттям розуміє «іманентну ознаку особистості – носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та їх реалізацію у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів та комунікативні взаємодій» [7, с. 107]. У лінгвокультурології мовною особистістю називають «феномен, в якому проявляється як індивідуальна специфіка особистості, так і загальні національно-культурні риси мовленневого спілкування» [5, с. 47].

Утім, незважаючи на значну кількість грунтovих досліджень, проблема мовної особистості персонажів сучасної української драми на сьогодні недостатньо вивчена, що і зумовлює **актуальність** нашої розвідки. **Метою** нашої роботи є соціолінгвістичний і прагматичний, механізмів конструювання мовної особистості персонажа на матеріалі п'єси Павла Ар’є «На початку і наприкінці часів» [1].

У процесі комунікації на вибір мовних засобів суттєво впливають соціолінгвальні параметри, зокрема такі динамічні соціолінгвальні чинники, як соціальний статус та соціальна роль. У нашому дослідженні пріоритетним чинником вважаємо соціальну роль мовця, що визначається як «манера поведінки, нормативно схвалена суспільством та очікувана від кожного, хто посідає певну соціальну позицію» [8, с. 202].

Аналіз мовлення персонажів п'єси Павла Ар’є, яке відображає життя членів однієї родини, дозволяє виокремити декілька соціальних ролей, які вони виконують. У центрі п'єси – голова родини Баба Пріся, яка виконує три соціальні ролі – матері, баби і тещі. Для українців, за словами антрополога О. Кісів, «мати яко культурна і духовна цінність посідає один із найвищих щаблів в ієархії соціокультурних та особистісних вартостей. У народній свідомості її образ оточений ореолом святості,твори про матір переповнені найніжнішими почуттями до неї» [3, с. 181]. Образ матері є одним із центральних в українському фольклорі та художній літературі, де сформувалося ідилічно-романтичне уявлення про материнство. Проте Павло Ар’є зобразив матір «на початку і наприкінці часів», тобто в той період, коли руйнується світ. Саме через образ матері, яка прагне зберегти свій рід і свою землю, драматург намагається розкрити сутність Чорнобильської трагедії.

Найповніше схарактеризувати мовну особистість матері допомагають мовленнєві партії Баби Прісі з її доно́кою (Славою), що дозволяють простежити «соціокультурну роль матері як агента соціалізації та енкультурації власної дитини» [3, с. 170].

На перший погляд, у стосунках між матір’ю і доно́кою відсутні теплота і взаємопідтримка, адже Баба Пріся застосовує комунікативні тактики знущання та до-кору. Маті критикує дій доно́кі, використовуючи лайку (*У тебе шо – две ліві руки, чи шо?* [1, с. 21]; *У тебе шо, очі на потилици?* [1, с. 21]; *Ти хоч щось можеш по-людськи зробить?* [1, с. 21]; *Породила я тебе пропащу, ото як жити з такою? Не зря чоловік тебе кинув, правильно зробив...* [1, с. 22]; *Дура ти, Слава* [1, с. 44]), причтання (*Ox ти ж Боже мій!* [1, с. 20]; *Ой йой, Боже ж ти мій, за що мені така кара?* [1, с. 21]) і прокльони (*Тъху, тъху на твої руки, тъху!* [1, с. 22]). Інвективна лексика та фразеологія надає мовцеві можливості психологічно розвантажитися, зняти емоційну напругу, вербалізувати негативні імпульси та своєрідним чином сублімувати їх. Вигук *тъху* належить до антистихетичних засобів, однак він має також «оберігальне» значення. Слушною

вважаємо думку Я. Радевича-Винницького, який уважає, що «магічне тъху – це відгомін дохристиянських вірувань, коли плюванням відганяли «нечисту силу», оберігали від «недоброго ока» [6, с. 78].

На особливу увагу заслуговує наявність прокльонів у мовленнєвому репертуарі матері, спрямованих на доньку, адже відомо, що «материнське прокляття є способом відторгнення дитини, яке позбавляє її захисту Бога, повноцінної самореалізації (у сім'ї), розриває встановлені родові та суспільні зв'язки» [4, с. 232]. Дослідники наголошують, що «діти суб'ективно не сприймали поведінку матері як вияв ворожості чи то лихих почуттів з її боку. Це підтверджує однозначно позитивний образ матері, витворений в українському фольклорі» [4, с. 233].

Водночас сакральність образу матері підкреслюється тактикою прохання, що втілюється в молитвах, з якими вона неодноразово звертається до Бога: ...*Благослови Ти, Господи, Боже наш, Цар Небесний, що створює світло, і наводить пітьму, встановлює мир і творить все суще...* [1, с. 75]. На релігійність мовця також вказує використаний старослов'янізм *вовекі всіков* [1, с. 22]. Прикметно, що навіть при виголошенні молитви Баба Прісія застосовує лайку (...*Зведи гнів свій на сучиних дітей цих і придаї їх анафемі...* [1, с. 75]), змішуючи у своєму мовленні сакральне і профанне.

Мати за допомогою тактик повчання та надання поради підтримує моральні основи своєї родини (*Земля наша, вона мати нам усім, на ній небо стойти, не можна землі своєї цуратися* [1, с. 24]; *Це – наше рідне, від матері Землі до нас перейшло від тих, хто в могилах лежить, від предків наших ЗНАННЯ* [1, с. 60]). Виховний потенціал актуалізує репліка Баби Прісі *Ми живемо в такий час, коли просто возьми своє життя, свою землю в руки і живи щасливо. Але ви не можете, ваші душі калічні, ви поламане покоління...* [1, с. 60].

Аналіз мовлення Баби Прісі дозволив помітити, що відкрите вираження своїх почуттів для неї не притаманне, а співчуття до доньки вона виражає завуальовано: *то поважай свою матір, комра тебе назад у свою хату впustila* [1, с. 20]. Зменшувально-пестливий суфікс – ечк, вжитий у звертанні матері до доньки (*дочеко* [1, с. 68]), оприявлює материнський мовний світ, що ґрунтується на традиціях українського мовного етикету.

Мовлення Баби Прісі насычено такими лексичними одиницями, як просторіччя (*ши* [1, с. 21]; *ото – то, а оце – осьо, тут іти мона, а отут незя* [1, с. 22]; *нічо* [1, с. 24]), росіянізми (*ви не, а я да* [1, с. 19]; *двє* [1, с. 21]; *начньоть* [1, с. 23]; *грамотей* [1, с. 25]; *жууть* [1, с. 59]), гібридні власні суржикові лексеми (*воняє* [1, с. 23]; *здаровений* [1, с. 38]; *смачнейший* [1, с. 38]), які у своїй сукупності її утворюють суржикове мовлення. Таке мовлення засвідчує низький рівень освіти та мовленнєвої культури аналізованої мовної особистості.

Про сприймання Баби Прісі іншими персонажами твору свідчать номінації: іменники *травниця* [1, с. 73], *партизанчиха* [1, с. 80], *герой* [1, с. 81], прикметники *отважна* [1, с. 46], *стара* [1, с. 61], що оприялюють вік, риси її характеру та рід заняття.

Важливу роль у творенні мовної особистості матері відіграють жести та міміка, які набувають значення індикаторів душевного стану, думок, емоцій і прагнень. Так, показовими маркерами конструювання мовної особистості Баби Прісі вважаємо її жестову поведінку та міміку, які автор використовує для психологічної характеристики

персонажу: хреститься [1, с. 41], хитро мрежиться і човгає черевиком по землі [1, с. 42], закриває обличчя руками, гірко плаче [1, с. 82].

Якщо Баба Прісія свідомо асоціює себе лише з покинутою землею, яка дає їй сили для виживання, то її онук Вовчик відчуває прагнення повернутися до міста, що підтверджується використаними тактиками надання нової інформації та демонстрації опозиції (*Я до Києва хочу, подивитися на метро і на «Макдональдс», і на інтернет, і ще я хочу «Кока-колу»* [1, с. 47]; *Все одні до Києва підуть!* [1, с. 48]; ...*Так би гуляв досхочу, і в Київ жити би поїхав...* [1, с. 58]).

Зауважимо, що подана автором вікова характеристика Вовчика (30 років) не збігається з мовленнєвими одиницями, які використовує персонаж у процесі спілкуванні, а також з його поведінкою (*Ех, давай я тобі на ручки сяду, так правильніше буде, ти ж старше, ніж я* [1, с. 26]). Ім'я Вовчик забезпечує ідентифікацію цього персонажа впродовж усього тексту. Таку вікову ідентифікацію підтримують і баба, і маті.

Спілкування Баби Прісі зі своїм зятем позначений застосуванням тактик демонстрації опозиції, погрози та образі. Вербална агресія тещі реалізується за допомогою вживання лайльової лексики (*чорт проклятий* [1, с. 32]; *чорт вбогий* [1, с. 32]; *Нехай вони мене в зад цілють!* [1, с. 32]), прокльону (*Шо б ти здох, окаянний* [1, с. 32]), а також погрози (...*то я тобі голову відріжу, й-Богу* [1, с. 32]).

Наше дослідження передбачає виокремлення особливостей мовної особистості персонажа Слави, яка виконує соціальну роль матері, доньки та дружини. В аналізованій п'єсі донька після розірвання шлюбу повертається у дім до матері. У спілкуванні між донькою та матір'ю спостерігаємо використання тактик докору та осуду. Характер мовленнєвих одиниць, вказує на те, що донька засуджує матір, що зумовлює вибір комунікативних засобів (*Ти тільки про себе думаєш, тобі наплювати, що буде з нами через ті всі твої причуди* [1, с. 19]; *Геть на голову хвора! Це ж поганка! Дивися, аж світиться! Носиш тут в хату погибель усяку...* [1, с. 44]; *Гріх це, ведовство твое! Дивись, покотися в пекло догори дригом!* [1, с. 60]; *Розлінилась ти, мать* [1, с. 70]). Прикметним, що саме донька докоряє матері за лінь (*Розлінилась ти, мать; Точко не як ти: від лінтяйства не страждаю* [1, с. 70]), а не навпаки, як те зображене в українському фольклорі.

У комунікації з матір'ю донька використовує фамільярну (*Ти ще, мама, нас усіх перескашеш!* [1, с. 61]) та згрубілу лексику (*Ти що, зовсім вже ръхнулася, чи що?* [1, с. 26]; *Ти що, мать, зовсім ужсе?* [1, с. 43]; *Мам, ну що ти мелеш?* [1, с. 61]) та згрубілу фразеологію (*Тіпун тобі на язика, стара!* [1, с. 61]). Особливої уваги заслуговують апелятиви, які вживаються за напрямом поступового зниження стилістичного регістру: *мама; мам; мать; стара*, що підкреслюють зневажливе ставлення до матері. Варто зауважити, що в репертуарі комунікантів спостерігаємо протиставлення апелятивів *донечко – мать*, які виступають соціо – і етнокультурними маркерами.

З іншого боку, невербалний компонент висловлювань, виражений за допомогою ремарок (*Жартівливо штовхає Прісію; Обіймає матір* [1, с. 61]) слугує засобом пом'якшення доньчиних слів і дозволяє зробити висновок, що для Слави, як і її матері, не властиве відкрите вираження своїх почуттів.

Аналіз соціальної ролі дружини, яку виконує Слава, потребує характеристики мовної особистості її чоловіка.

Автор не наділив персонажа іменем, означивши його лише номінацією «батько». На думку А. С. Шаповал, «ім'я персонажа наділяється статусом ключового слова, яке служить стимулом текстових асоціацій» [12, с. 81]. Відповідно, безіменність персонажа опосередковано свідчить про негативне ставлення автора, що виявляється в мовленнєвій характеристиці персонажа. Так, вживання інвектив (*нахер; ніхера; йобаних дітей; йобаних підлітків; йобаних дорослих* [1, с. 53]) і лайльової лексики (*Всім насрать; сруть звисока* [1, с. 53]) у розмові зі своєю дружиною вказує на те, що мовець – представник соціальних низів, безробітній пияка. Чоловік вербалізує так звану зовнішню ідентифікацію (*Не Слава, не Вова, не Петя і не сім'я Савченко!; ізгої; «чорнобильці»* [1, с. 53]), відповідаючи на питання *«І хто ми для них?»* [1, с. 53]. Очевидно, що відсутність імені у персонажа посилює контраст між мовною особистістю матері та мовною особистістю батька, а та-кож сприяє узагальненню, типізації останньої.

Репліки Слави демонструють, що між чоловіком та дружиною відсутня злагода, унаслідок чого опікуватися сином Вовчиком доводиться матері (*Тобі що, байдуже?... Тобі байдуже! На моїх руках кров твоого сина?!* [1, с. 52]). На вибір мовленнєвих одиниць, які вживає чоловік, значною мірою впливає його пияцтво, за допомогою якого персонаж намагається втекти від проблем (...*A ти просто заливаєшся горілкою!!! Вони вбивають твоого сина, а ти бухай з ранку до вечора!* [1, с. 53]).

Чоловік використовує тактику демонстрації опозиції, що вказує на його пасивне ставлення до вирішення сімейних проблем (*Шо я можу зробити? Шо!? Піти і розбити цим дітям голови?; А може, повбивати їх нахер?* [Ар’є, с. 53]; *Так ти ж ходила! І? До-помогло?* [1, с. 53]).

Проте на початку твору авторська ремарка, що характеризує невербальну поведінку персонажа батька (*Батько піжно обіймає дружину і сплячого у неї на руках малюка* [1, с. 32]), оприявлює ніжні почуття батька до членів своєї родини. Відтак його мовленнєва агресія, зреалізована в тактиках докору та образи, зумовлюється екстралінгвальними чинниками – і вимушеною евакуацією із зони відчуження, і безпорадністю перед хворобою сина (*Ти народила мені виродка! Я не можу захистити виродка!!! Він урод, я тут безсил... він урод...* [1, с. 54]).

Показовим маркером ставлення дружини до чоловіка є її невербальна поведінка: *Слава відступає від свого заплаканого чоловіка і поводиться так, ніби його тут і нема* [1, с. 55]. Син Вовчик, характеризуючи батька, перемикає невербальне відсторонення матері від батька у вербальну площину: *зник у невідомому напрямку, без нього (...Мій батько зник у невідомому напрямку, назавжди. Чесно кажучи, без нього жить стало країце...)* [1, с. 29]).

Як помітив Б. Цимбалістий: «Коли запитувати багатьох українців про їхнє дитинство, найчастіше чується спогади, навіяні глибокою любов'ю і пієтизмом до матері. Постать батька зате виходить у тих спогадах бліда, невиразна, мовби вона не мала ніякого значення для їх життя і розвитку» [11, с. 85]. Подібну думку наводить і Л. Ставицька. Результати проведеного асоціативного експерименту дозволили стверджувати, що образ батька в мовній свідомості сучасних українців неначе «стертий». Дослідниця зазначає: *«Батько – до певної міри семантично спустошене слово»* [9, с. 48].

Отже, на мовну особистість членів родини у драматичному творі Павла Ар’є істотно впливають соціальна роль і соціальний статус, що визначає місце мовця у сімейній

ієрархії. Мовна особистість як соціокультурний феномен завдяки мовленню відображає індивідуальні особливості персонажів – моральні риси, психологічні особливості, інтенції. Засобами конструювання мової особистості Баби Прісі є комунікативні тактики знущання, докору, прохання, повчання, надання поради, демонстрації опозиції, погрози та образи, що виражаються за допомогою інвективної лексики та фразеології. Для мовлення Слави властиве використання тактик докору та осуду, які реалізуються за допомогою фамільярної, згрубілої лексики та згрубілої фразеології. Мовну особистість батька визначають тактики демонстрації опозиції, докору та образи, що досягається вживанням інвектив та лайльвої лексики. Як бачимо, мовні засоби реалізують комунікативні тактики, несуть негативнооцінний характер, що вповні передає внутрішній стан мової особистості, яка перебуває в стані душевної крази «на початку і наприкінці часів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ар'є Павло. Баба Прісі та інші герої. Брустури: Дискурсус, 2015. 275 с.
2. Карапулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 264 с.
3. Кісі О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок ХХ ст.) : монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 271 с.
4. Кісі О. Мати: соціокультурні аспекти материнства. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т.* / наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ: Дуліби, 2012. С. 217–233.
5. Корольова Т.М., Шаповал А.С. Мовна особистість у художньому творі. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки.* 2015. №20. С. 46–52.
6. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів: В-во «СПОЛОМ», 2001. 224 с.
7. Селіванова О.О. Основи теорії мової комунікації : підручник. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. 350 с.
8. Словарь социолингвистических терминов / Ин-т языкоznания РАН; отв. ред. В.Ю. Михальченко. Москва: [б.в.], 2006. 315 с.
9. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості. *Дивослово.* 2005. №5. С. 47–51.
10. Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в україністиці. *Культура слова.* 2012. Вип. 77. С. 127–133.
11. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. *Українська душа : зб. наук. праць / відп. ред. В. Храмова.* Київ: Фенікс, 1992. С. 66–96.
12. Шаповал А.С. Лінгвокультурологічна характеристика мової особистості персонажа художнього твору (на матеріалі романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана») : дис. .... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2015. 192 с.

Брага И.И., канд. филол. наук, доцент

Саларёва А.В., магистрант

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка,
Суми

ПЕРСОНАЖ КАК ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПЬЕСЕ

В статье исследуется проблема языковой личности персонажа драматического произведения. Целью нашей работы является комплексный анализ (социолингвистический, прагматический, стилистический) механизмов конструирования языковой личности персонажа на материале пьесы Павла Ария «На початку і наприкінці часів». Удалось проследить взаимосвязь между языковой личностью персонажа и динамическими социолингвальными факторами – социальным статусом и социальной ролью. Выявлены коммуникативные тактики, которые языковая личность использует в процессе общения, проанализированы языковые средства их конструирования. Было установлено, что языковая личность персонажа является обобщенным образом говорящего с его мыслями, взглядами, интенциями, представленными в его речи.

Braha I.I., PhD, assistant professor

Salarova A.V., graduate student

A. S. Makarenko State Pedagogical University of Sumy, Sumy, Ukraine

THE CHARACTER AS LINGUISTIC PERSONALITY IN THE MODERN UKRAINIAN DRAMATIC WORK

The article deals with the problem of the linguistic personality of the character of a dramatic work. The aim of our work is a sociolinguistic and pragmatic analysis of the mechanisms of constructing the character's linguistics personality on the material of Pavlo Arie's play «At the beginning and the end of time». The interrelation between the character's linguistic personality and dynamic sociolinguial factors – social status and social role is traced. A number of communicative tactics used by linguistic personalities in the process of communication are revealed, the linguistic means of their construction are analyzed. It was determined that the linguistic personality of the character is a generalized image of speaker with his thoughts, views, intentions, which are represented in his speech.

Key words: linguistic personality, character, social status, social role, communicative tactics, communicative strategies, language means.

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО ТИПУ ЛЮДИНА В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ О. ПОЧАПСЬКОЇ «КЛЕНОПИС ОСЕНІ»

У статті йдеться про аналіз метафори структурно-семантичного типу людина, покликаної утворювати поетичні образи. Виділено метафори в поетичних текстах збірки «Кленопис осені» сучасної подільської поетки Оксани Почапської.

Ключові слова: метафора, поетична метафора, метафора структурно-семантичного типу людина.

Метафора є складним і багатогранним явищем, пов'язаним із мовою, мисленням, пізнанням і творчістю людини. Її сутність, природу, внутрішню організацію й зовнішні зв'язки досліджують як у лінгвістичному руслі, так і у філософському. Процес наукового осмислення метафори в межах цих напрямів відбувається не ізольовано, а взаємозумовлено. Лінгвістичні дослідження проводять на основі філософських методологій, відповідно до яких вибудовують систему дослідницьких принципів та способів вивчення метафори, а у філософських теоріях нерідко враховують результати лінгвістичних студій цього феномену. Водночас вивчення метафори і в лінгвістиці, і у філософії має свою специфіку та характеризується неоднорідністю та суперечливістю підходів. У науці існують різні, іноді діаметрально протилежні лінгвофілософські концепції: від повного заперечення метафори Дж. Локком [6] до розуміння її як моделі істини й методу пізнання об'ективної дійсності Дж. Лакофром [5], О. О. Селівановою [8], С. А. Жаботинською [2], О. М. Тищенко [12], Л. І. Белеховою [1]. Таке осмислення метафори зумовлене впливом різних світоглядних парадигм, панівних у ту чи ту культурно-історичну епоху та визначальних для розуміння цього мовного, когнітивного й культурного феномену, його онтологічних і функціональних властивостей через певну модель мови, яка вибудовувалася у межах узагальнених теоретичних концепцій.

У мові художньої літератури мистецтво слова, образну систему спілкування як специфічну рису можна виявити більшою мірою, ніж в інших стилях. Вона – найчутливіший інструмент, який оперативно відображає динаміку мови, мовні зміни в певну епоху тощо. Художній стиль активізує індивідуально-авторські мовні засоби, серед яких метафорі як засобові поетичного осмислення світу й мовного вираження особистості митця належить головна роль.

Вивчення поетичних метафор у художніх текстах, де діють особливі мовностилістичні правила, є перспективним з погляду розкриття мовних механізмів людини з урахуванням етнічної специфіки, суспільного устрою.

Сучасна українська література – унікальне явище. Його неможливо охопити і вивчити одномоментно, тенденції його розвитку можна лише констатувати, але неможливо передбачити, оскільки українська література спершу розвивається регіонально, а вже тоді

повільно докочується до центру, формуючи стиль, напрям, метод. Подільський регіон надзвичайно гордий поетичним талантом Оксани Іванівни Почапської (25 січня 1983 р. н.), кандидата наук із соціальних комунікацій, члена Національної спілки письменників України, лауреата обласної літературної премії імені Г. Костюка та регіональної премії «Скарби землі Блохівської». Сьогодні О. І. Почапська працює на посаді доцента кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огінського. Творчий доробок Оксани Почапської складають збірки поетичних творів «За тридев'ять життів, за тридесять дзеркал» (2006 р.), «КлЕнопис осені» (2007 р.), «Через бруки», яким характерне глибоке філософське осмислення всіх аспектів людського буття.

Ліричний герой поезій Оксани Іванівни здійснює мандрівку в часі та просторі, переміщаючись то цілком реальними, то вигаданими світами, осмислюючи і власне життя, і суть буття **людини**. Значення людини виявляється у природі. Тому **природа** достатньо часто опиняється в центрі уваги автора, що зумовлено впливом фольклорної та літературної традиції, які виражают ментальність етносу.

Важливою зоною метафоричних перенесень у поезіях «КлЕнопис осені» є **ЛЮДИНА**. Уесь навколошній світ набуває свого ідейно-художнього змісту тільки у співвідношенні з людиною, її характером, життям, думками, переживаннями, почуттями. Людина по-всякчас є провідним суб'єктом літературної творчості. У співвідношенні з відтворенням образу **людини** перебуває й природа, історична мінливість світу тощо. У щільному ж контакті зображенням людини знаходиться й арсенал художніх засобів, що передають палітру духовно-емоційного життя.

Психічні явища і процеси в уявленнях часто пов'язують із *серцем* та *душою*, ототожнюючи їх з усім внутрішнім світом людини. Серце й душа володіють певною мовно-естетичною самоцінністю у тексті з огляду на кордоцентрізм національної художньої свідомості. За спостереженнями професора Л. О. Ставицької метафоричний «вибух», що стався в поетичній мові, зумовив активне взаємопроникнення семантичних комплексів *серце / душа – зовнішній світ* [10, с. 77].

Серце в уявленнях українського народу здавна було центром душевного, духовного і фізичного життя людини. Українці здавна вважають, що в серці зароджуються і перевібають кохання, туга, страх, віра тощо. Із серцем також пов'язують моральні якості людини, зокрема доброту (добросердечність), совісність (добросовісність), милосердя, людяність, духовне багатство. Фольклорна традиція, зазнавши впливу, з одного боку, християнського світогляду, а з іншого – художньо-естетичних систем сентименталізму, романтизму, символізму, модернізму була продовжена у вищих, інтелектуальних формах української культури, зокрема в поезії.

У збірці «КлЕнопис осені» О. І. Почапської *серце* постає не як орган людського організму, а як внутрішній психічний світ людини. Для поетичного осмислення *серця* митець використовує традиційні метафоричні моделі, модифікуючи їх та ускладнюючи. Наприклад, традиційна метафора *серце плаче*, що означає сумний настрій, модифікована метафорою *серце заскимить*. Наприклад, «*Кохасмо пізно. І завжди недовго й не-вчасно / I впившишь, чекаєм, зак серце чиєсь заскимить*» (с. 87). У наведений метафорі відображені уявлення про серце як про внутрішній простір, світ. А значення важкого, гнітючого стану виражає метафора *гріти під серцем* змію: «*Купаю душу в чисті четверги / I кубла змій під серцем грію вперто*» (с. 49). Поетка, відтворюючи внутрішній стан

ліричного персонажа, демонструє оригінальне індивідуально-авторське осмислення *серця*. Наприклад, метафора *замерзло серце*: «Замерзло серце в сніжній круговерті... / Ось так, неждано, посеред весни» (с. 28); «Замерзло серце... Треба відігріти б... / А день як ніч, і тиша без тепла» (с. 29) стала внаслідок трансформації традиційної моделі *серце горить* (палає) шляхом уведення компонента *замерзло*, який осмислено як своєрідну опозицію до вогню. Якщо вогонь традиційно пов'язують із сильним почуттям, то холод – із його ослабленням або зникненням.

До індивідуально-авторських належать метафори *грихи сповнюють серце, стерти з серця сни, слова серця, роз'їдати серце*: «І сім гріхів **сповнюють серце** вщерь / Отим, одним, стонадцять вічним «винен!» // (с. 5); «Я вірш читатиму голосно, / А ти мої **сни** серветкою з **серця зітри**» (с. 48); «Де шепочуть протягам фіранки / **Серця** неспоторені слова» (с. 21); «І ліхтарів збуруківлена розкутість / Не роз'їдала очі і **серця**» (с. 63), які передають авторські погляди на метафоризацію компонента *серце*.

У поетичних текстах збірки «КлЕнопис осені» зустрічаються також метафори камінне *серце, серце скиміє, серце тріпоче, застигле серце; серце мерехтить*: «**Камінним серцем** перетроїців мрії / і відрошли два зламані крила» (с. 58); «А як на серці? Знаєш, є іще **серце...** / То й грець із ним – нехай собі буде / А що воно, не скиміє ночами?/ Так то ж вночі – не відає земля» (с. 67); «Іди собі, іди... **Тріпоче серце.** / Пощо його тривожити дарма?» (с. 67);

«Для білого снігу / Потрібен незайманий спокій, / **Застиглі серця** і щирий воронячий крик» (с. 84); «Не зорі гаснуть – **серце мерехтить**, / Вдивляючись у небо, наче в спомин, / Де мить – як вічність, де життя – як мить, / I море стену, і ромену море» (с. 11), у яких осмислюється *серце* як живий організм, який здатний відчувати, що є виявом кор-доцентризму.

Загалом розвиток метафоризації *серця* подібний до розвитку метафоризації *душі*, що пов'язано з частим їхнім ототожненням. Адже душа посідає чільне місце в мовних уявленнях українців, постає як певний невидимий орган, що забезпечує внутрішнє життя людини. Формування цієї структури знань почалось ще в язичницькій культурі і пов'язане з віруваннями слов'ян. Уявлення про душу, даровану Богом, про її бессмерття є основою християнської релігії. Проте в науці терміна «душа» не існує, що спричинено відсутністю поняттєвої чіткості. Душа як непросторова, нематеріальна субстанція залишається науково нез'ясованим фактом. Наукових доведень того, що душа міститься всередині тіла немає. Філософія представляє душу як відмінність між внутрішнім і зовнішнім, як щось невидиме. У ментальності українського народу ця когнітивна структура існувала завжди, про що свідчить активне функціонування відповідного слова в мові на різних етапах її розвитку. Українці на відміну від багатьох інших народів, вважають, що людина має одну душу, яку Бог їй дає при народженні.

Форму існування душі Оксана Почапська осмислює по-різному, а саме *душа буде, купати душу, душа гине* часто асоціює з живою істотою, проте *крилати душа, душа курличе* асоціює з природою: «Твоя **душа** до тіла не прикута. / Вона сама буде ці мости / Из прогріхів і Кайна, і Брута» (с. 31); «**Купаю душу.** Крижана вода / Хай вимісє, хай виморозить гррати, / Щоб підійти – як в перший день – одна – / Из чистою душою до Пілат» (с. 49); «Мій любий друже, мій безкрилий друже, / **Крилаті душі гинуть** без землі...» (с. 89);

«Розкрий долоні – не затримуй душу... / *Крилатим душам тісно на землі* // (с. 89); «Навіщо крила, як опало листя, / I он душа курличе?...» (с. 50). Використані в наведених рядках мовні знаки *курличе*, *крилатий* свідчать про те, що донорською зоною цих метафор є когнітивні структури концептосфери *природа*, а для мовних знаків будувати, *купати*, *гинутти* донорською зоною є людина.

О. І. Почапська аналогізує душу з певними частинами або органами тіла, використовує відповідні мовні знаки. Важливим органом людини є *око* – цінний і чи не найбільш вразливий інструмент пізнання світу, через який людина отримує понад 80% інформації. Метафора *душу з очей обітерти*: «*Малі потерчата чатують на сильних і впертих, / Щоб очі закрили, щоб душу з очей обітерти* / Глибоко – глибоко, ачей, на саміському дні...» (с. 43) також може бути зарахована до антропоморфної моделі. Проте вона постала не тільки як результат олюдення митцем душі, а й на основі уявлень про душу як «внутрішнє око». Містичне *око* – це світло, осяяння, прозріння, знання. І це світило проливається в людську душу або ж виливається з людської душі.

Душа також випромінює світло, яке може позначати і застереження від втрати духовності, доброти, любові: «*Щоб не сіріли душі і слова, / Щоб не молились ідолам і левам, / Щоб низько-низько не впадало небо, / Розчавлюючи втомлені тіла...*» (с. 63). Душа постає такою, що не лише відображає почуття, а й сама їх переживає як жива істота. Вона може *радіти* (*душа курличе*), бути *байдужою* (*душа обезкрилено-німа, стигне душа*) тощо. Метафоризація душі за антропоморфною моделлю ґрунтується на давніх асоціативних зв’язках слів і є традиційним явищем для української культури: «Навіщо крила, як опало листя, / I он душа курличе?» (с. 50); «*Коли душа обезкрилено-німа... / А, мо', зростеться*» (с. 68); «*Від протягів з віршів / Все стигне і стигне душа*» (с. 23).

За віруваннями українців душа вічна. Це найцінніше, що є в людині, невидимий осередок життя, який, перебуваючи всередині тіла, робить людину живою. З погляду релігії та езотеричних учень, душа пов’язує людину з вищим духовним началом, а також із містичним астральним світом: «*Твоя душа до тіла не прикута / Вона сама будеє ці мости*» (с. 31); «*Нехай простяться всі гріхи*», –хоралом / За тридцять срібних – / *Душу і церкви*» (с. 60); «*Бо більше у світі немає такого Іуди, / Щоб душу свою цілунком поклав на вітмар*» (с. 87).

Авторка аналогізує душу також із *вогнем*. Ця традиція пов’язана з образом Прометеєвого вогню як горіння душі, що прагне пізнання законів буття, осмислення свого Я і навколошнього світу. Для цього використовує мовний знак *вогонь*: «*Щоб стрічним потокам здавалася злітною смуга / Де стрічні прокляття до души не пускає вогонь*» (с. 7). Часто душа в поезії постає *крилатою*: «*Розкрий долоні – не затримуй душу / Мій безкрилий друже, / Крилатим душам тісно на землі; / Крилатим душам зраджує блакить; / Крилаті душі гинуть без землі*» (с. 89). Метафоризація душі в поезії О. І. Почапської відбувалась переважно за традиційними метафоричними моделями, які відображають світоглядні орієнтири, уявлення людей.

Отже, види метафор, зафікованих у збірці О. І. Почапської «КлЕнопис осені», засвідчують особливості мовної картини світу поетки, що відображає її власний світогляд. Концептосфера *людина* містить метафори, ототожнюючи їх із внутрішнім світом людини. Духовну характеристику людини О. І. Почапська пов’язує із *серцем* та *душою*, що представлена угрупованням метафор у кількості 27 одиниць.

Щодо граматичного вираження метафор концептосфери *людина* у поетичній збірці «КлЕнопис осені», потрібно відзначити, що авторка використовує переважно іменні метафори, в основі яких лежать асоціативні зв'язки за подібністю. Метафора у поетичній збірці О. І. Почапської виконує дві основні функції: номінативно-пізнавальну та експресивно стилістичну та є важливим елементом художності тексту.

Метафорична система мовних засобів у поетичній збірці «КлЕнопис осені» – надзвичайно багатогранне явище, яке органічно вплітається в індивідуально-художнє мислення поетеси, розкриваючи особливості світосприйняття і творчу індивідуальність митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бележова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... д-ра фіол. наук : 10. 02. 04 – германські мови. Київ, 2002. 476 с.
2. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии // Проблемы загального, германского и слов'янского мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького / [за ред. Г. Алльтмана, І. Задорожної, Ю. Мацкуля]. Чернівці : Книга ХХІ, 2008. С. 357 – 368.
3. Кабачинський М. Філософські мотиви у творчості молодої подільської поетеси Оксани Почапської // Духовні витоки поділля : митці в історії краю. Матеріали IV всеукраїнської науково – практичної конференції. 2014. С. 75 – 79.
4. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
5. Лакоф Дж. Метафоры, которыми мы живем. Москва, 2004. 256 с.
6. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении : собр. соч. в 3 т. Москва : Мысль, 1985. Т. 1. 621 с.
7. Почапська О. КлЕнопис осені : поезія. Хмельницький : А. Цюпак, 2007. 112 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
9. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1975 – 1980.
10. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. ХХ ст. Київ : Правда Ярославичів, 2000. 156 с.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. 2 – ге видання. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
12. Тищенко О. М. Метафора Євгена Маланюка : монографія. Київ, 2004. 236 с.
13. Фразеологічний словник української мови : у 2 – х книгах. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 1. 528 с. ; Т. 2. 980 с.

Монастырская Р.И., Сирант А.М.

Камянець-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко, Камянець-Подольский

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ТИПА ЛЮДИНА В ПОЭТИЧЕСКОМ СБОРНИКЕ О. ПОЧАПСКОЙ «КЛЕНОПИС ОСЕНЬ»

В статье речь идет об анализе метафоры структурно-семантического типа людина, имеющую целью создавать поэтические образы. Выделено метафоры в поэтических текстах сборника «Кленопис осени» современной подольской поэтессы Оксаны Почапской.

Ключевые слова: метафора, поэтическая метафора, метафора структурно-семантического типа людина.

ANALYSIS OF METAPHOR OF STRUCTURAL-SEMANICAL TYPE HUMAN

The article deals with the analysis of metaphor of structural-semantical type human, that concerns on the creation of the poetical images. Metaphors in the texts of modern Podillia poet Oksana Pochapska's poetry collection "Klenopys oseni" are picked out.

Key words: metaphor; poetic metaphor; metaphor of structural-semantical type human

УДК 81'27

Самигулина Ф.Г., к.ф.н., доц.

Южный федеральный университете, Ростов-на-Дону, Россия

**ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В МЕДИАДИСКУРСЕ:
ЛИНГВОЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье представлено исследование особенностей функционирования прецедентных феноменов в медиадискурсе, анализируется прагматика использования модифицированных прецедентных высказываний, структурно-семантические трансформации которых способствуют формированию новых смыслов. Языковая игра на базе прецедентных феноменов рассматривается как эффективное средство смыслопорождения в рекламной коммуникации, реализуемой в медиадискурсе, и основывается на специфике фигуро-фоновых отношений в восприятии человека.

Ключевые слова: медиадискурс, модифицированные и немодифицированные прецедентные высказывания, языковая игра.

В современной языковой ситуации востребованы разные формы языковой игры, которые активно используются в медиадискурсе, в частности активно используются в рекламном контенте. Но при актуализации лингворекативности в дискурсивной

© Самигулина Ф.Г., 2019

деятельности встречается нарушение лингвоэкологии, проявляющееся в трансформации аксиологических доминант социума, что определяет актуальность исследуемой проблематики. В настоящей статье анализируются языковые средства, которые способствуют достижению перлокутивного эффекта, выражющегося в манипулировании адресатом сообщения, в навязывании ему определенных оценок. В этом качестве могут выступать прецедентные феномены разного вида, которые рассматриваются нами с позиции экологической лингвистики, так как в ряде случаев при этом могут быть использованы недобросовестные приемы, имплицитно воздействующие на эмоции адресата и формирующие перцептивную установку, порождающую необходимую реакцию на сообщение, понимание информационного блока в нужном ключе, что обуславливает новизну исследования. Цель работы – рассмотреть лингвокреативную деятельность, представленную в медиадискурсе, с точки зрения национально-культурной ментальности. В этом плане в качестве объекта изучения интересны разного рода прецедентные высказывания с разной степенью модификации их структуры и содержания, которые являются, по сути, одним из средств воздействия на эмоциональную сферу человека и часто встречаются в медиадискурсе.

В целом языковая игра на базе прецедентных феноменов рассматривается нами как эффективное средство смыслопорождения в медиадискурсе, механизма которого основан на специфике реализации фигуро-фоновых отношений в восприятии человека. При этом понятие прецедентности рассматривается нами в когнитивном аспекте, так как прецедентные высказывания часто квалифицируются в качестве ключевых элементов (различных знаний и представлений) когнитивной базы определенного лингвокультурного сообщества. В связи с этим они актуальны в когнитивном и эмоциональном планах, а значение их часто бывает понятным носителям языка (достаточно большой ее части) без дополнительных комментариев и подробной расшифровки: *Прими на грудь* («Наша водка»). Именно этот факт лежит в основе их манипулятивных возможностей и объясняет достаточно частую апелляцию к ним в разнообразных рекламных сообщениях, реализуемых в современном медиадискурсе [3]. Суггестивная природа прецедентных высказываний (как модифицированных, так и немодифицированных), полагаем, определяется ассоциативной природой человеческого мышления, поскольку при перцепции адресатом любого прецедентного высказывания осуществляется (часто на бессознательном уровне) актуализация поля прецедентных смыслов, на основе которого представлена игра с образцами-примерами. Подобная интертекстуальность, безусловно, ведет к лучшему запоминанию и последующему воздействию на эмоциональную сферу мышления. При включении в контекст рекламного сообщения знакомой (прецедентной) ситуации значительно облегчается восприятие рекламы и задается вектор нужной интерпретации смысла: *Водка «Дамская»... Между нами, девочками* (реклама водки). Именно обращение к эмоциям позволяет преодолеть актуализацию рационального мышления и, следовательно, избежать критичности восприятия рекламного текста, представляющего продукцию, вредную для здоровья: *To, что доктор прописал* (сигареты «Philip Morris»). Возникшие положительные эмоции (благодаря ассоциативному характеру мышления человека) переносятся затем и на рекламируемый товар, услугу, направленно формируя позитивный эмоциональный фон, который способствует беспрепятственному прохождению значимой рекламной информации сквозь ограничивающие фильтры перцепции

(названия магазина, товара, фирмы, вида услуги): *Я тебе, конечно, верю* (Сбербанк РФ); *Курица довольна!* (куриные полуфабрикаты «ПЕТЕЛИНКА»); *Опоздавшему – штрафную!* (водка «Славянская»); *Перед выходом – на посошок!* (реклама водки «Славянская»).

Все, представленные выше примеры, иллюстрируют использование немодифицированных прецедентных высказываний, которые для повышения выразительности и изобразительности часто модифицируются, видоизменяются при помощи включения в них слов, актуализирующих необходимую рекламную информацию: *Вы привлекательны. Наши условия очень привлекательны. Зачем время терять?* (реклама Альфа-банка, к/ф «Обыкновенное чудо») [3]. Новые слова, вводимые в прецедентное высказывание, как правило, представляют собой значимые рекламные единицы (название товара, фирмы, магазина, услуги и т.п.), например: *Хорошего такси должно быть много* (реклама к/ф «Такси-3»); *Мальчишки и девчонки!!! В солнечную Болгарию поехали не хотите ли?* (турфирма «Оптима»). В этом случае эмоциональность сообщения повышается за счет игры со старыми смыслами, ассоциируемыми с данным прецедентным высказыванием, и новыми, привнесенными в него с определенной рекламной целью [3]. Казалось бы, формально ПВ не меняется, но это уже совершенно другая смысловая единица, так как выражение приобрело новый смысл, неразрывно связанный в сознании с объектом рекламы. В данном случае удачно используется прием «обманутое ожидание», с помощью которого привлекается и задерживается внимание адресата на значимой для рекламного сообщения информации: *Лучшая подруга девушки – это рыба!* (Рыботорговая компания «Камча»). Как правило, ключевой (для рекламы) элемент чаще всего вводится в начало или конец сообщения: *Влюбленные часов не наблюдают* (услуга «Бесценный номер», Билайн), что связано со значимостью данных отрезков при непроизвольном запоминании, базирующемся на правополушарном эмоциональном мышлении.

Модификация возможна не только при введении новой лексемы, но и при актуализации иного смысла у полисемантического слова в составе исходного высказывания. Так, в слогане «*Устраивайтесь поудобнее. “Труд” – газета о работе и жизни*» актуализируются одновременно два смысла: ‘устраиваться в кресле’ и ‘устраиваться на работу’. Приведем еще примеры обыгрывания контекстуальной многозначности в рекламных сообщениях: *Мужчины за все заплатят. ...Недорого* (реклама магазина «Медиа Маркет»); *На зарядку становись!* (реклама энергетического коктейля «Adrenalin Rush») [2; 3]. Подобные слоганы имеют манипулятивный характер, потому что наличие двойного смысла (явного и скрытого) – это показатель манипулятивного сообщения [1]. В качестве источников для разнообразных модифицированных прецедентных высказываний служат устойчивые выражения, пословицы, поговорки, лозунги, что обусловлено тем, что фразеологизмы составляют значимый фонд знаний социума и выступают в качестве своего рода символов, знаков различных ситуаций. При замене одного или даже нескольких элементов в их структуре прецедентность сохраняется, поскольку эти формальные признаки прочно вписаны в сознание этноса или членов лингвокультурного сообщества, что и обеспечивает их большой модификационный потенциал. Это касается и разного рода прецедентных высказываний, источником которых послужили известные художественные произведения: *Она звалась KURASA* (реклама внедорожника марки «Infiniti»). В качестве источника модифицированных прецедентных высказываний

могут выступать и музыкальные произведения: *Капитал, Капитал, улыбнитесь!* (реклама Волго-Вятского банка), *Велла. Перехоть нечаянно нагрянет, когда ее совсем не ждешь... Но ты можешь сразу от нее избавиться* (реклама шампуня «Велла»); фразы из популярных кинофильмов: *В чем сила, Brother?* (реклама офисной техники, к/ф «Брат»), *Вечное сияние чистого... кузова* (в рекламе использована апелляция к к/ф «Вечное сияние чистого разума, актуализирован прием «обманутое ожидание»). Некоторые лозунги как прецедентные феномены советского периода до сих пор функционируют в когнитивной базе социума, актуализируясь в дискурсивных практиках: *Пролетарии всех стран, остерегайтесь!* (реклама сервиса для работодателей) [3]. В основе достаточно популярной модели лежит лозунг *«Мир! Труд! Май!»: Мир! Труд! Драйв* (реклама молодежного танцевального мероприятия); *Мир! Труд! Цемент!* (продажа цемента); *Мир. Труд. Зебра* (магазин канцтоваров «Zebra»); *Мир! Труд! Косметика!*

Прецедентные высказывания – это сложные лингвокультурные знаки, апелляция к которым в современном контексте ведет к актуализации различных фоновых знаний и представлений, связанных с прошлым культурным опытом языкового сообщества, значимых в интеллектуальном и эмоциональном планах для его представителей. При внесении такого высказывания в новый контекст (или при его изменении) происходит трансформация прецедентного (первичного) значения, что ведет к трансформации прецедентных феноменов, к вытеснению одного кода из индивидуального сознания другим – отличным символическим кодом, так как на базе рекламных слоганов в свое время возникали новые прецедентные феномены [3:102-103]. К примеру, известное всем прецедентное высказывание *«Родина-мать зовет!»*, постоянно воспроизводимое в русской лингвокультуре не только в советский период, но и в современный, транслирует высокие нравственные смыслы, но в последнее время разного рода модификации его структуры с помощью введения дополнительного слов под современные реалии трансформируют исходные смыслы и профанируют их: *Ночь Победы: РОДИНА МАТЬ ЗОВЕТ ТАНЦЕВАТЬ!!! ...Всем пришедшим с георгиевской лентой на баре бонус, с 00.00 каждый час минута бесплатного алкоголя* (реклама концерта, бар «Хайп», Ростов-на-Дону, 8.05.2015). В уже измененном виде оно тиражируется в различных рекламных слоганах (причем используется в разных городах и в разное время в различных вариантах написания исходного ПВ *«Родина-мать зовет!»*), которые дублируются в различных электронных медиа, а также в социальных сетях, чаще всего в сети «ВКонтакте»: *РОДИНА-МАТЬ ЗОВЕТ ТАНЦЕВАТЬ* (Танцевальный центр, г. Тосно, 25.05.2016); *РОДИНА МАТЬ ЗОВЕТ ТАНЦЕВАТЬ* Ночной клуб 3F, г. Кемерово, г. Днепропетровск, 9.05.2016; Клуб «PLATINUM», г. Орджоникидзе, 7.05.2017). В 2019 году в интернет-коммуникации также появляется подобного рода рекламное сообщение: *РОДИНА-МАТЬ ЗОВЕТ ТАНЦЕВАТЬ* (Center Club Karaoke Holl, г. Усть-Лабинск, 13.04.2019), в социальной сети «ВКонтакте»: *Родина – мать зовет танцевать, на главный танцпол города, там же размещается рекламный видеоролик, использующий образ Родины-матери с микрофоном в руке (<https://vk.com/clubcenter93>)*. Встречаются и более вульгаризированные варианты трансформации данного прецедентного высказывания, профанирующие сакральное пространство его исходного смысла, к примеру: *РОДИНА МАТЬ ЗОВЕТ БУХ#ТЬ* (бар All Inclusive, 2.05.2016). Примечательно, что Ульяновское УФАС России запретило использование в щитовой рекламе строительного торгового центра образа Родины-матери, который сопровождался

слоганом «Хватит бухать, пора покупать! Строительные материалы, мебель, двери, товары для дома» как нарушающего законодательство о рекламе (<https://mosaica.ru/ru/ul/news/2017/03/22/ufas-zapretil-reklamu-s-obrazom-rodiny-materi-khvitat-bukhat-pora-okupat#hcq>). Танцевальный центр в Ленинградской области также стал объектом критики со стороны общественности за рекламный плакат «Родина-мать зовет танцевать!» (Родина на нем была представлена в виде танцовщицы фламенко), который не был удален из контента различных электронных медиа (<https://www.spb.kp.ru/daily/26519/3535447/>; https://life.ru/plakat_rodina-mat_zoviot_tantsievat_vyzval_skandal_v_lienoblasti и др.).

Подводя итоги, заметим, что подобного рода модификации прецедентных высказываний приводят к изменению содержания когнитивной базы лингвокультурного сообщества, что и позволяет рассматривать использование в медиадискурсе рекламных сообщений с вкраплением модифицированных прецедентных высказываний в рамках лингвоэкологии, так как содержание и структура рекламного медиадискурса не просто отражает представление людей о мире, но и создают символическую реальность, влияет на культуру, иногда трансформируя ее, что обуславливает теоретическую и практическую значимость анализа языковой специфики данного вида дискурса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Рюмшина Л.И. Манипуляция в рекламе / Л.И Рюмшина. – М., Ростов н/Д, 2004. – Изд-во «Март». – 240 с.
2. Самигулина Ф.Г. Реклама как средство моделирования сознания (актуальные вопросы языковой политики) / Ф.Г. Самигулина // Мова і культура (Науковий журнал). Випуск 15. – Т. V (159). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 416 с. – С. 244-248.
3. Самигулина Ф.Г. Языковая игра на базе прецедентных феноменов в манипулятивном дискурсе рекламы / Ф.Г. Самигулина // Язык и социальная динамика. № 13-1. – Красноярск: Издательство: ФГБОУ ВО «Сибирский государственный университет науки и технологий имени академика М.Ф. Решетнева», 2013. – 334 с. – С.101-107.

Самігуліна Ф.Г., к.ф.н., доц.

Південний федеральний університет, Ростов-на-Дону, Росія

ПРЕЦЕДЕНТНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ В МЕДІАДИСКУРСІ: ЛІНГВОЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті представлено дослідження особливостей функціонування прецедентних феноменів в медіадискурсі, аналізується прагматика використання модифікованих прецедентних висловлювань, структурно-семантичні трансформації яких сприяють формуванню нових сенсів. Мовна гра на базі прецедентних феноменів розглядається як ефективний засіб смислопорождения в рекламній комунікації, що реалізується в медіадискурсі і ґрунтується на специфіці фігуро-фонових стосунків устроїння людини.

Ключові слова: медіадискурс, модифіковані і немодифіковані прецедентні висловлювання, мовна гра.

Samigulina F., PhD, assistant professor
South Federal University, Rostov on Don, Russia

PRECEDENTIAL MEDIA DISCUSSION EXPRESSIONS: LINGUO-ECOLOGICAL ASPECT

The article presents a study of functioning of the precedent phenomena in the media discourse, analyze the pragmatic use of modified precedent statements, structural and semantic transformations which contribute to the formation of new meanings. Language-game based on precedent phenomena is considered as an effective means of meaning-generating in advertising communication realized in a media discourse, and is based on the specifics of figure-background relations in human perception.

Keywords: media discourse, modified and unmodified case statements, language-game

УДК 81'373; 001.4

Habibli Reyhan Yusif, associate professor
State university, Baku, Azerbaijan

LINGUISTIC CULTUROLOGICAL AND ETHNIC ASPECTS OF TOPOONYM

The Azerbaijani toponyms are considered in the linguoculturological aspect in the article. This aspect is quite an urgent direction of linguistics that makes it possible to trace connection between a language and culture. Attaches of cultural linguistics are used in some branches of applied linguistics, onomastics. Onomastic picture of the world based on toponyms makes it possible to represent more completely ethnic stereotypes of any linguoculturological community. The basic idea of the article is that toponyms in addition to the territorial and natural – geographical features also reflect the people's national-cultural peculiarities, national psychology.

Keywords: language, linguoculturology, onomastics, toponym, national-cultural peculiarities

INTRODUCTION

The different communicative processes take place in the society in the modern period of globalization; alliance of civilizations, peoples, cultures have been widely disseminated. A large part of communicative processes in the world occur in intercultural communication which create difficulties for the participants of these processes.

The urgency of the article is caused by the general orientation of modern linguistics towards study of the cultural factor in a language. The problem of the national-cultural component of the semantics of toponym is researched on the material of the Azerbaijani language in the article. The purpose of the research is identification of the linguoculturological peculiarities of the toponymic units in the Azerbaijani language. Toponyms are considered in the linguoculturological aspect that is quite an urgent direction of linguistics which makes it possible to trace relation between a language and culture.

The materials of the article are toponyms. The factual material for research is taken from the toponymic dictionaries.

METHODOLOGY

The main methods of research are descriptive, etymological, linguoculturological ones.

1. National language and culture

It is well known, that language is one of the modes of identification of objects of the world, classification and regulation of information about them. Language is the means of identical valuing of reality, phenomena. Language is expression of national communicative consciousness which is the mental category of communication process.

Language is the most valuable source of formation and manifestation of people's mentality; by its means culture is preserved and passed to the other generations. Language being an instrument of mentality is creative power that forms and change ethnocultural consciousness.

Language is the mode of human adaptation to surroundings. As it is necessary to adapt new cultural conditions, people come into contact with representatives of the other culture. But ethnic cultural adaptation will be successful in case the language barrier is overcome. Language is connected with culture genetically and functionaly. Language is the result of society and culture.

National language and culture are determined by peculiarities of history of development and life of the corresponding ethnos. Language, culture and cultural traditions produced by ethnos during adaptation to the conditions of life inevitably are under the influence of the language and cultural traditions of the peoples with whom they interact actively.

Interaction of the peoples at all stages of their historical development is reflected in ethnic history. Ethnic history affects language, intellectual and material culture. Ideas about environment and national-ethnic peculiarities that manifest themselves in people's traditional culture, are fixed in the language and are subjects of research of linguists, ethnologists, historians, psychologists, archeologists. Language is reflection of culture; language and real world are connected by a person who is an exponent of culture and language. A person perceives the world and creates own ideas of the world.

Language accumulates knowledge, skills, material and intellectual values gained by many generations that are preserved in their language system. Culture is combined volume of this knowledge. Language is an attribute of culture that forms the world. Language bounds separate peoples' culture. In linguistics it is necessary to study language both as means of communication and as essential component of ethnos' culture.

2. Linguoculturology as a scientific discipline

On the border of the XX and XXI centuries essential changes took place in the scientific paradigm. New ideas and approach to linguistic research were firmly established and among them must be emphasized linguistic culturology — close connection between people's language and culture, understanding of development of language as a result of human creative activity. Linguistic culturologist must apply new methods of analysis of language material.

Currently in this connection it has been risen the researchers' interest to the problems of linguoculturology and intercultural communication. "During the 1970s study of interaction between a language and culture acquired new perspectives with in the new direction which arose at the intersection between linguistics and culturology – linguoculturology developing in

A.Wierzbicka's, Yu.N.Karaulov's, V.V.Vorobyova's, I.G.Olshanski's, V.A.Maslova's and other scientists' works" [8].

It is generally accepted that linguistic culturology research is defined as study of language in indissoluble ties with culture [5].

V.A.Maslova defines linguistic culturology as "a branch of linguistics that formed on the joint of linguistics and culturology", as "a humane discipline that studies material and intellectual culture incarnated in the national language and manifested itself in language processes" [6].

V. V. Krasnikh defines linguistic culturology as "a discipline that studies manifestation, reflection and fixation of culture in the language and discourse, directly connected with study of national picture of the world and language mentality" [3].

Linguoculturology is a sphere of integrated knowledge about relationship and interaction between a language and culture. It studies reflection of culture in the language and use language materials to research cultural phenomena and it also reveals relations between a language, ethnic mentality and culture. Linguistic culturological systems form linguistic culturological situations which are dynamic process of interaction of languages and culture.

For successful intercultural and interlinguistic communication it is necessary to acquire background knowledge, to have an idea about national-cultural peculiarities of native speakers.

3. Toponyms as carriers of culture

Attitude to language as a cultural phenomenon, its description from this point of view demand attention to the signs of national mentality and their reflection in vocabulary, phraseology, speech habits and onomastics.

Onomastic material has large cultural potential. It is necessary to work up methodology of deriving cultural-historical information from onomasticon and methodology of description and interpretation of this information.

Proper names are specific realia that are related to background vocabulary. Onomastic realia are the most important language source of information about intellectual culture. Onomastic material makes it possible to work with linguistic culturological and pragmatic information. Purpose of name is to select things, phenomena, objects, realia, to preserve the memory of the historical past and to contain language information about this past.

Object of onomastic research is history of origin of names and nomination motives, their formation in certain class of onyms, the different by character and form transfer of onyms from one class into the other one. System description of onyms is impossible without information about historical perspective of the different phenomena, about origin of studied object. In general study of proper names demands attraction of vast extralinguistic information. It is necessary because onomastic vocabulary keenly reacts to social-political, cultural reforms. Onyms depends on social-cultural circumstances more than common nouns. Onyms as language signs inseparable from corresponding linguistic culture acquire pragmatic significance.

Oonyms are related to kernel of language means that preserve cultural information, play an important role in formation of national-linguistic mentality and determine the scale of values and behavior models of members of the linguistic culturological society.

Lexical-semantic changes in the language express the connection between the language and life, activities, past of the native speakers more than the other ones. Semantics of words reflects the changes in the development of society at the different stages. It reveals itself clearly in toponyms as in special signs of culture.

A person explores cognitive space through a national language. Every people have their own historical, material and spiritual values that form the national model of the world as a whole. The national-ethnic peculiarities and world views are reflected in the language and culture.

A language is a primary element of the ethnos's culture. Ethnic society, its world outlook, views, ethic and aesthetic values, information about language and speech norms are concentrated on toponyms that are language units. Toponymy is a part of people's cultural environment. Toponyms contain information about people's historical past, their settlement on the concrete territory, their cultural, trading and geographical centres, and they are also signs concentrating information about universal and national values. They focus lexical layers that reflect people's material and spiritual notions in order to carry out the main function.

Toponyms are both linguoculturological and systemic phenomena. They are the richest cultural-historical information carriers, keepers of the extralinguistic collective experience and ensure the mutual influence and communication of ethnoses.

Toponymic vocabulary has specific functions. It is remarkable for its special informativeness in addressing ethnic – genetic problems. The stages of the cultural development are reflected in toponyms. Correct use of toponyms is essential for intercultural communication. "Toponyms are integral part of background knowledge and culture of native speakers: they reflect history of the people, history of settling and assimilation of the territory. That is why this part of vocabulary attracts not only philologist' but also ethnographers', geographers' attention" [9].

Toponyms is a real component of system of geographical names that belong to the concrete ethnus and its history, culture, territory and have common language history and separate historical-cultural biography.

Toponyms is a custodian of historical-cultural information. National-cultural component of toponyms' semantics is remarkable for its rich cultural-historical association.

Toponyms are studied as one of the components of cultural landscape which is fixed in mentality. Toponyms contain language imagery and can incarnate feelings, ideas, mood.

The employment of graphic means in toponymy reflects ideas of native speakers' culture. These ideas can be examined in two aspects: first as reflection of the people's cultural-historical experience; secondly as person's ability to perceive stereotype models.

Toponyms is a result of understanding processes that are directed to cognition of the essence of toponymic object. The main function of toponyms is a nominative-cognitive function. Peculiarities of nomination of geographical object testify to the following fact: moral principles play an important role in the world perception and cultural development of people. They reflects the different sides of material and intellectual life.

Toponyms are product of people's mentality. Toponyms contain information about historical past of peoples, borders of their settlement, cultural, trade and geographical centers.

Toponymic system is formed during the long time; it reflects culture, languages, time and space, stages and social-historical conditions of the development of society. The main parameter of toponymic system is dependence on social-cultural peculiarities. The different extralinguistic factors influence the composition and function of toponyms, and this influence is determined by the special character of onym signs. Such factors are social history, prevailing ideology, ethnic cultural processes, processes of concretization and standardization.

Description of toponymic system makes it possible to re-create geographical picture of the world of certain ethos. Toponymy is unique means of reflection, identification and appreciation of the world. Modeling of the toponymic picture of the world on the basis of mental images expressed in toponyms makes it possible to reveal ethnic cultural information connected with social structure of society, interethnic and intercultural relations, system of moral values.

Some toponyms are also precedential units. Precedential units are the most important part of the national culture. They are closely linked to the national values, customs, traditions. They are important components of the national world picture. Such names make it possible to learn more about the national culture, customs, traditions taking into consideration universal values within global civilization. Precedential names are units well known to most of members of lingoculturological unity. They remain in people's memory and are regularly updated in speech.

The toponyms "Azerbaijan", "Baku" have been often used as precedential name in the different mass media on a global scale lately. Azerbaijan based on its rich history, customs, traditions plays an increasingly important role in preservation of national, religious values in the world. Azerbaijan has become a point of uniting of cultures, civilizations, documents, multination literary traditions, a centre of an intercultural dialogue.

The Great Silk Road that united the East and the West several centuries ago gained historical significance. Azerbaijan situated on the advantageous geographical space, located on the border between Europe and Asia and considered to be the Caucasian "corridor" to Russia and Africa for the countries of the Middle East, South Asia, Africa plays an important role in rehabilitation of the historical way at the present stage.

According to the resolution adopted at the V Islamic Conference (21-23 November, 2007) in the capital of Libya Tripoli Baku was declared "The capital of Islamic culture" of 2009. According to the relevant UNESCO programme, the city-candidate for this rank is to have rich history, heritage in the field of Islamic and universal culture, educational centres, organizations that hold cultural activities in the individual and cultural forms. The capital of Azerbaijan meets the requirements both by its antiquity and contemporaneity. Toponym "Baku" is known all over the world as a centre of the national, religious and ethnic tolerance.

In 2003 Azerbaijani Mugham was listed by UNESCO as representative works of intangible cultural heritage of mankind. In 2003 the International festival "The world of Mugham" was held in Azerbaijan and there was the international scientific symposium at the festival. Through those activities there was an intercultural dialogue that introduced the toponyms "Azerbaijan" and "Baku" to the world.

Acquaintance with toponyms, exploration of a new territory take place through a system of perception of the outside world included in names. The national-cultural component of the semantics of toponyms are remarkable for its wealth of cultural-historical associations. In M.V.Gorbanevski's opinion, each toponym has its own historical-cultural biography. This biography can have unique, individual (typed), phatic (standard) characters [4]. Let's consider it one the basis of the concrete examples.

Azerbaijan having the richest oil and gas deposit was known as the Land of Fire throughout its history. "Yanar Dag" [2; 270] ("Burning Mountain") is one of the unique natural monuments situated in the Absheron region. This monument is famous for its eternal flame. It was the fire – worshippers' place before Islam. There is a weakly erupting volcano behind this mountain that throws out mud with water. The local residents speak about healing properties of this water.

The fire of this miraculous mountain comes up to 10-15 metres in height. This toponym means “a fire-spitting, flame spitting mountain”.

Ashabi-Kahf [1; 187] is a mountain in the Babek region of Nakhchivan. Its height is 1665 m. Ressearches suggest that this toponym formed from the words Asaf (Arabic “idol”) and kaf (Arabic “natural cave”) means “idol’s cave”. The place of pilgrimage is in this mountain. There is a legend related to the cave in this mountain: during the prophet Yusif’s time three saints entered this cave with a dog and died there. Long after a miracle happened: they rose from the dead. According to another legend a group of people persecuted for conversion to Islam entered this cave, slept 300 years and woke up. Actually the toponym was formed from the Arabic word *ashab* “a group of people” and the word *kaf* “cave” and means “cavemen”.

Gamigaya [7] (literally “A ship-rock”) – is a mountain on the territory of the Ordubad region in Nakhchivan. Its height is 3725 m. Its name is related to the legend about Noah. This mountain looks like a large ship sailing against the blue sky. The mountain Gamigaya is considered to be one of the sacred pantheon of the ancient world. Its fantastic appearance is shocking. There are cave paintings – pictograms (ancient inscriptions) on it dated the third-first millennium B.C. Analysis of petroglyphs of the mountain Gamigaya makes it possible to draw conclusions about the spiritual life and art of the ancient population of Azerbaijan and relate them to Nakhchivan culture of fine arts of ancient Azerbaijan.

CONCLUSION

Apparently the historical-cultural biography of toponyms contains the rich linguistic, etymological, social information about them and historical-geographical information about toponymic objects. These toponyms are the most important sources of information about spiritual culture. They contain background knowledge and large culturological potential.

Problem of formation of toponymic picture of the world is an urgent task of contemporary linguistics owing to its ethnic cultural significance. Employment of linguistic culturological, conceptual and ethnic linguistic approach to study of toponyms makes it possible to reveal information about ethnic history, social life, material and intellectual culture of people, to reconstruct toponymic picture of the world. Knowledge of toponyms, settling of new territories occur thought perception of the world that consists in names. Thus historical names are cultural property of nation.

Revealing peculiarities of exploration of the surrounding reality innate to certain people toponyms make it possible to identify the universal character of thinking. The national-cultural peculiarities of toponyms are explained by belonging to the different cultures, national mentalities, lifestyle, thinking, geographical location and history.

Linguoculturological study both of local toponymic space and macrotoponymics in general are perspective.

REFERENCES

1. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. I cild. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 304 s.
2. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. II cild. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 304 s.
3. Красных, В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
4. Горбаневский, М.В. Русская городская топонимия: Методы историко-культурного изучения и создания компьютерных словарей. – М.: 1996. – С.268-276.

5. Лучинина, Е.Н. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Критика и семиотика. Вып.7, 2004. – С.238-243
6. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: «Академия», 2001 – 208 с.
7. Naxçıvan ensiklopediyası. – Bakı: AMEA, 2002 – 598 s.
8. Ражина, В.А. Ономастические реалии: лингвокультурологический и прагматический аспекты: Автореф.дис. .... канд.филол.наук. – Краснодар, 2007 – 19 с.
9. Томахин, Г.Д. Топонимы как реалии языка и культуры (на материале географических названий США) / Вопросы языкоznания, 1984, №4, С.84-89

УОТ 81'373; 001.4

Габіблі Р.Ю., к.ф.н., доцент.

Бакинський державний університет, Баку, Азербайджан

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ЕТНІЧНІ АСПЕКТИ ТОПОНІМІЙ

У статті азербайджанські топоніми розглядаються в лінгвокультурологічному аспекті, який дає можливість простежити зв’язок мови та культури в дуже актуальному напрямку мовознавства. Лінгвокультурологічні підходи вже знаходить своє застосування в деяких областях прикладного мовознавства – в ономастичі. В основі ономастичної картини світу також стоять топоніми, які дають можливість повною мірою уявити етнічні стереотипи того чи іншого лінгвокультурного об’єднання. Основна думка статті полягає в тому, що топоніми, крім територіальних і природно-географічних особливостей, також відображають національно-культурні особливості народу, національну психологію.

Ключові слова: мова, лінгвокультурологія, ономастика, топонім, національно-культурні особливості.

Габибли Р.Ю., к.ф.н., доцент

Государственный университет, Баку, Азербайджан

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ЭТНИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ ТОПОНИМИИ

В статье на основе конкретных примеров и фактов рассматриваются топонимы в лингвокультурологическом аспекте – одном из актуальных направлений лингвистики, позволяющих проследить связь языка с культурой. Лингвокультурологические подходы уже находят свое применение в некоторых областях прикладной лингвистики, в ономастике. Ономастическая картина мира, которой составляют топонимы, дает полное представление об этнических стереотипах того или иного лингвокультурологического единства. Основная мысль статьи заключается в том, что топонимы наряду с территориальными и природно-географическими особенностями отражают также национально-культурную специфику и национальную психологию народа.

Ключевые слова: язык, лингвокультурология, ономастика, топоним, национально-культурные особенности

УДК 812.00

Хо Сун Чхоль, професор

Університет «Коръё», посол Республіки Корея в Україні (2006–2008 рр.), Сеул, Корея

МЕРЫ ПО АКТИВНОМУ КУЛЬТУРНОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И КОРЕЕЙ

Статья посвящена истории взаимоотношений между Южной Кореей и Украиной и необходимости активизировать их связи и сотрудничество.

Ключевые слова: сотрудничество, переводы, памятники, словари, почитание.

После установления дипломатических отношений в 1992 году украиноведение в Корее неуклонно развивается. Профессор Ким Суквон перевёл стихи Тараса Шевченко на корейский и издал в Сеуле сборник под названием «О Украина! О Днепр!», а в 2003 году перевёл на корейский поэму того же автора «Гайдамаки». Также в 2005 году Хан Чжонсук перевела «Кобзарь» на корейский. В прошлом году я перевёл на корейский книгу Павла Зайцева «Жизнь Тараса Шевченко» и привёз её на эту конференцию.

Что касается области истории, «Иллюстрированная история Украины» Михаила Грушевского была переведена на корейский в двух версиях в 2016 и 2017 годах. Один из этих переводов принадлежит мне. Кроме того, в 2011 году я написал и издал монографию «Современная история Украины».

В 2009 году в Университете иностранных языков Ханкук была создана первая в Корее кафедра украинистики. Так началось преподавание украинского языка в Корее. Каждый год на факультет поступает около двадцати студентов, которые изучают украинский язык и литературу, а также занимаются региональными исследованиями, включая исследования политики и истории.

Вместе с тем, корееведение в Украине также неуклонно развивается. В Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко и Киевском национальном лингвистическом университете около 300 студентов изучают корейский язык, литературу и другие предметы, связанные с Кореей. Два года назад при поддержке Министерства образования Кореи в Киеве на Крецатике был создан Корейский образовательный центр. На сегодняшний день там изучают корейский язык несколько сотен студентов. Кроме того, в прошлом году в Университете Таможенной службы и финансов в городе Днепре открылась новая специальность – корейский язык. На данный момент 50 студентов выбрали её в качестве первой специальности и 30 – в качестве второй.

Этот год вместе с прошлым ознаменовались академическими достижениями как в Корее, так и в Украине. Осенью прошлого года профессор Иван Петрович Бондаренко

© Хо Сун Чхоль, 2019

провёл один семестр на стажировке в нашем университете и завершил работу над книгой «Антология корейской поэзии», которая охватывает почти тысячелетнюю традицию корейской поэзии: от эпохи Корё до современности. Мне выпала честь участвовать в жюри при оценке этого труда объёмом в 700 страниц. Я надеюсь, что книга профессора Бондаренко скоро будет издана в Киеве.

В начале июня я опубликовал в Сеуле книгу «Украинская культура и страноведение». Также в Киеве Издательский Дом «Бураго» выпустил «Корейско-украинский словарь». Этот словарь составил я вместе с Инной Чечельницкой, выпускницей отделения корейского языка Киевского национального лингвистического университета. Я счастлив иметь возможность представить эти книги здесь перед всеми вами.

Кроме того, я хочу предложить новый проект, который может привести к более конкретным результатам культурного сотрудничества между Украиной и Кореей. Этот проект – установка памятников или бюстов известных поэтов и писателей как в Киеве, так и в Сеуле.

Похожий проект я уже проводил с памятниками русским поэтам. В 2013 году я непосредственно участвовал в установке памятника Александру Сергеевичу Пушкину в центре Сеула. После этого в прошлом году на территории Санкт-Петербургского университета был установлен памятник корейской писательнице Пак Кённи, которая написала эпический роман «Земля» в 21 томе. В церемонии открытия приняли участие министры культуры как Кореи, так и России.

21 июня, всего четыре дня назад, я принял участие в церемонии годовщины открытия памятника, на Корейском литературном фестивале в Санкт-Петербурге, где выступил с поздравительной речью, а затем сразу приехал в Киев через Латвию.

В 2008 году Иван Петрович Бондаренко опубликовал сборник переводов стихов Ким Соволя, одного из самых известных корейских поэтов первой половины XX века. В течение нескольких лет мы с профессором Бондаренко обсуждали детали касательно установки бюста поэта в саду рядом с Институтом филологии Национального университета имени Тараса Шевченко. Я уже обсуждал этот проект с новым корейским послом г-ном Квон Гичханом. После памятника Ким Соволю мы можем ещё установить памятник Хан Ёнуну, который также является известным корейским поэтом и вместе с тем прославился как деятель движения за независимость Кореи во время японской оккупации. В качестве встречного проекта можно будет установить памятник или бюст Тараса Шевченко в Сеуле. Я приложу все усилия для того, чтобы реализовать этот проект в ближайшем будущем.

Хо Сун Чхоль, профессор

Університет «Корйо», посол Республіки Корея в Україні (2006-2008 pp.), Сеул, Корея

КРОКИ НА ШЛЯХУ ДО АКТИВНОГО КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ПІВНІЧНОЮ КОРЕЄЮ ТА УКРАЇНОЮ

Стаття присвячена історії взаємин між Північною Кореєю та Україною та необхідності посилити зв'язки та співробітництво.

Ключові слова: співробітництво, переклади, монументи, словники, вищанування пам'яті.

MEASURES FOR ACTIVE CULTURAL COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND KOREA

The article deals with the history of Ukraine-South Korea diplomatic relations and with the necessity of strengthening ties and cooperation between the two countries.

Key words: *cooperation, translations, monuments, commemoration, dictionary.*

УДК 821.01.8

Мадатли Э., доктор исторических наук, заместитель директора по научной работе
Институт философии НАНА, Баку, Азербайджан

ОТНОШЕНИЕ К НАСЛЕДИЮ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В ИРАНЕ: ПРЕТЕНЗИИ И ИСТИНЫ

Несмотря на то, что прошло много веков, почти тысяча лет, в Азербайджане, а также в разных странах мира интерес к наследию Низами Гянджеви (1141-1209) не утихает, скорее, постоянно растет, поскольку это богатое наследие, начиная с XII века, в котором оно возникло, стало духовным достоянием, ценностью не только литературы и философии Азербайджана, но и народов всех близких-далеких стран Востока и Запада. Низами вдохновил на Востоке десятки, сотни поэтов и осветил их творческий путь. Целый ряд поэтов его времени и последующих эпох писали назиру (произведение, следующее какому-л. образцу), подражали ему, и даже такие выдающиеся поэты и мыслители Востока как Амир Хосров Дехлеви, Абдулрахман Джами и Алишер Навои, идя по пути Низами, создали поэмы-хамса (пятерицы). Великий немецкий поэт Гете был восторженным почитателем поэзии Низами, посвятил ему в своем «Западно-Восточном Диване» отдельную главу, с любовью говорил о Низами, его родине Азербайджане, его родном городе Гяндже. Народный писатель Анар пишет: «Невозможно представить азербайджанскую литературу, а также литературу Ирана и других стран Востока без Низами. Без него мир культуры выглядел бы очень бедно» (1, с.54).

В Иране политика паниранизма, единого языка и единой нации, основы которой были заложены в период так называемой династии Пехлеви (1925-1979), начавшейся с приходом к власти Рза Хана в 1925 году, и которая, к сожалению, продолжалась и после падения режима, оставила свой негативный след в истории, литературе, этнографии и в других науках гуманитарной сферы. Хотя Каджарское государство Ирана, не желавшее признавать Азербайджанскую Демократическую Республику (АДР), созданную еще 28 мая 1918 года, на Версальской конференции предприняло попытку по возвращению 17 городов Кавказа, Хивинского ханства и Туркестана – территории, потерянных заключением Туркманчайского мирного договора (1828), завершившего русско-персидскую войну, оно ничего не добилось. После этого иранское государство было вынуждено примириться со сложившейся в регионе новой реальностью и встало на путь взаимопонимания и сотрудничества с Советской Россией, серьезно обеспокоенной

появлением новых независимых государств на Кавказе, считающегося провинцией в бывшей царской Россией.(2, с.20)

То, что после признания АДР де-факто союзными державами в январе 1920 г., Иран 20 марта того же года объявил о признании АДР не де-юре, а де-факто, также было сделано для того, чтобы не вызвать недовольство большевистской России, и в этой связи правительство Ирана давало России обещание.(3, с.208)

Понимая всю тщетность предъявления каких-либо территориальных претензий Советскому Союзу, который чем дальше, тем больше набирался сил и постепенно добивался своего признания государствами мира, Реза Шах (1925-1941), а затем его преемник, Мухаммед Реза Шах (1941-1979) были вынуждены отказаться от этой политики, но моральные претензии все еще оставались. Эти времена от времени возрастающие претензии почти не признавали географию, и поэты и писатели, пишущие на фарси не только в пространстве этого языка, но даже далеко за его пределами, объявлялись принадлежащими к персидско-иранской культуре. Объявление иранцами («ирани») ряда неперсидских поэтов и философов, известных во всем мире гениальных деятелей науки и литературы средневековья, стало официальной политикой. Ибн Сина, Абу Рейхан Бируни, Мевлана Джалаладдин Руми, Низами Гянджеви, Хагани Ширвани, Шах Исмаил Хатаи и другие выдавались за иранских поэтов и упоминались в учебниках средних и высших школ как персидские. Даже великого философа-поэта Насими, пишущего на азербайджанском языке, представляли как «ирани». И продолжение этих безосновательных утверждений и в течение 40 лет после свержения шахского режима в Иране вызывает сожаление.

Конечно, среди поэтов, кому приписывают иранское происхождение, Низами Гянджеви (1141-1209) занимает особое место. Академик Теймур Керимли пишет, что имя Низами Гянджеви было широко известно на всем Востоке, и своими пятью поэмами под общим названием «Хамса» он внес большой вклад в мировое литературное наследие.(4)

Низами, обретший своими поэмами «Сокровищница тайн», «Лейли и Меджнун», «Хосров и Ширин», «Семь красавиц» и «Искендернаме» неувядаемое величие в азербайджанской и мировой литературе, дававший наставления шахам благодаря своим глубоким философским и общественным взглядам, мощному поэтическому таланту и глубочайшей мудрости, высоким мастерством воспевший в своих трудах божественную любовь в органической связи с возвышенной человеческой любовью, на протяжении веков был источником национальной гордости для народа всего - и Северного и Южного - Азербайджана. Сколько поколений нашего народа выросло на духовно-нравственных ценностях Низами, и обогащаясь ими? В то же время, иранская литературная критика, которая представляет Низами как персидского поэта, ничтоже сумняшеся, присваивает себе, априоририрует это духовно-литературное наследие. Однако в то же время, она не признает великого Низами равным таким персидского происхождения представителям богатой иранской литературы, как Абулгасим Фирдовси, Саади Ширази, Хафиз Ширази, Аттар Нишапури, Омар Хайям. Например, хотя у иранских ученых есть много исследований по Низами, в учебниках по истории литературы или вообще по истории Ирана, Низами отведено мало места. Например, один из известных экспертов по истории Ирана, Гусейн Фарифар, писал, что Низами родился в 535 году (1141) в Гяндже, в одном из самых важных городов Персии того времени. После изучения науки и морали он

занялся поэзией и никогда не отправлялся из родного города, чтобы путешествовать. Он писал свои стихи и оды на своей родине и отправлял азербайджанским атабекам и Абулмузефферу Ахистану и только один раз посетил Тебриз по приглашению Алл Арслана (5, с.170).

Следует отметить, что в этом учебнике великому Низами Гянджеви отведено всего полстраницы, тогда как Аттару и Хайяму – в несколько раз больше.

Следует отметить, что востоковеды всего мира всегда проявляли интерес к наследию Низами, и это отношение в Иране, в основном, встречалось неоднозначно. Автор ряда ценных исследований в области истории, философии, литературы, языка, права и других наук в Иране Ахмед Кесрави Тебризи, который в свое время сыграл особую роль в ориентировании иранской общественно-политической мысли, в своей книге «О литературе» пишет, что государство царской России, отставшее от европейских государств во всех областях, «как и другие европейские государства проводило восточную политику. В русском государстве также выросли востоковеды...и среди них были те, кто считал себя «поклонниками Низами» или те, кто тратил три месяца труда на составление «комментария» на один бейт Хагани. Больше всего от них слышно то, что в нынешнем русском государстве ...проводят праздник в честь Низами». (Имеется в виду 40-е годы XX века – Е. Мадатли).

После этих предвзятых положений Ахмед Кесрави пишет:

«Что сделал Низами? Что хорошего он сделал для человечества? Какую ценность может иметь в глазах социалистического общества человек, который склонился перед правителем низкого ранга, провел жизнь в тунеядстве, в пустых и бессмысленных разговорах? Как советское государство может проводить посвященные ему празднества? Если Советское государство хочет проявить уважение к иранцам или выразить свою дружбу этим массам людей, то будет лучше, если оно выберет достойных и свободолюбивых людей, имеющих большие заслуги в истории этой страны ». Далее Кесрави пишет: «Я очень удивился услышанным от господина Батманова в Ахвазе. Он сказал, что, несмотря на знаменитость и популярность Толстого, он не нравится коммунистам. Поскольку написанное Толстым не согласуется с коммунистическими учениями, они не ценят его. В такой ситуации мы видим, что востоковеды Советского Союза ценят Низами с этой точки зрения, а советское государство празднует его юбилей. Это очень важные слова, которые я считал нужным сказать здесь о (советских) востоковедах» (6, с.153-154)

Так некрасиво представляя здесь великого Низами, Кесрави ставит себя в очень унизительное положение, таким неуважительным отношением к наследию Низами позорит себя и, в то же время, оказывает поддержку недругам Азербайджана. Ряд некоторых других ошибочных и предвзятых заявлений Кесрави привели к формированию антитюркского (антиазербайджанского) умонастроения в иранской научно-литературной мысли с первой половины XX века до наших дней.

Однако, как видно из произведений Низами, он никогда не соглашался служить правителям и дворцам. Более того, в его поэме «Лейли и Меджнун» есть раздел, так и озаглавленный «Отклонение служения правителям». Низами писал:

Не зарься на деньги султана,
Не окажись в капкане закона
Держись подальше от пищества шахов,

Хлопок вспыхнет при виде огня.

Теперь рассмотрим некоторые образцы иранской литературы, посвященные наследию Низами. В своей книге «Иран и Кавказ» Парвиз Варджавенд пишет: «Низами иранского происхождения (*iraninejad*), его мать была курдчанкой из племен арыйи (*aryayi*) и ирани (*irani*), однако этот великий поэт является одним из ведущих (*sahsavar*) поэтов персидской литературы. Родился в Гяндже, там жил и там он умер, и теперь считается представителем истории литературы Азербайджана (конечно, так называемого Северного, Советского Азербайджана)»(7,с.280).

В отличие от иранских ученых, востоковеды мира, а также российские исследователи всегда высоко оценивали наследие Низами и в работах по литературе его наследию выделяли достойное место. И в докладах и выступлениях участников XXV Международного конгресса востоковедов, состоявшегося в Москве с 9 по 16 августа 1960 года, наследию Низами уделялось большое внимание. Участвующие на этой конференции известные деятели иранского научного сообщества Пур Давуд, Мейневи, Саид Нафиси, Моин, Яршатер, Ирадж Афшар из шахского Ирана, не могли выставить обоснованные возражения против представления на форуме Низами как великого азербайджанского поэта.(2, с.228)

Проведение 800-летнего юбилея Низами в Ленинграде (Санкт-Петербурге) в условиях длительной осады немецкими фашистами, в самый тяжелый для СССР период Второй мировой войны, издание его произведений, а впоследствии увековечивание его имени, воздвигжение ему великолепного памятника в центре Баку и другие подобные мероприятия, конечно, были неоднозначно встречены в Иране. В научной литературе, политических кулаурах и средствах массовой информации Ирана с этого времени стало расти количество тех, кто утверждал о принадлежности Низами именно к Ирану как поэту «с персидским языком и духом».

Вообще говоря, попытки признать азербайджанцев (азербайджанских тюрок) ирано-персидского происхождения в Иране предпринимались всегда, и сегодня различные исследователи продолжают так думать и писать. Иногда даже профессиональные или непрофессиональные исследователи, пишущие об истории и литературе, часто озвучивают весьма упрощенные и нелогичные утверждения. В конце XX века также подобные утверждения стали появляться все чаще и чаще. Исследователь Мухаммед Али Саджадие в своей работе «Исследование об общем этногенезе иранцев и туранцев» утверждал, что Иран и Туран в древности были единой страной и позже отделились, свидетельством чему являются совпадения в языке и культуре. Он пишет: «А азербайджанцы по своему происхождению и корням являются ирани, спустя столетия во времена правления татар, казанов (?), моголов их персидский язык смешался с тюркским языком, ... и сейчас в этом языке много персидских слов, поэтому исследователи называют его »языком Азери»»(8, с.22-23). На эти необоснованные утверждения в самом Иране ответили ряд известных исследователей. Например, филолог Мухаммед Реза Бигдели пишет: «Нынешний азербайджанский язык по своему происхождению и исторической соотнесенности относится к тюркской группе алтайских языков, тюркоязычные народы и племена, населявшие в древние исторические периоды обширные степи Центральной Азии, берега Енисея, затем в течение веков в результате переселения и миграции распространились оттуда до Сирии и Балкан и заселили их, тюркский язык широко

распространялся одновременно и как устный, и как письменный язык разных народов». (9, с.300)

Следует отметить, что некоторые иранские исследователи не только отдельных выдающихся мыслителей азербайджанского народа, но и весь азербайджанский народ в целом с населением больше 30 миллионов (Иранский Азербайджан - Э.М.) представляют как неотъемлемую часть иранского народа. Например, Энаятулла Рза (1920-2010 гг.) без каких-либо доказательств, ссылок на историко-научную литературу пишет, что Азербайджан был частью Ирана, существовал отдельно от Кавказской Албании. А народ Азербайджана якобы имеет иранские корни и относится к иранской расе.(10)

Необоснованность утверждений Э.Рзы подтверждается взглядами и вышеупомянутого иранского автора. С другой стороны, если, как он говорит, Кавказская Албания (Северный Азербайджан – Э.М.) не имеет ничего общего с Иранским Азербайджаном, то, как родившийся в Гяндже, в Северном Азербайджане Низами можно считать иранским поэтом?

Следует отметить, что во время президентства в Исламской Республике Иран (ИРИ) Мухаммеда Хатами (1997-2005), возрождение деятельности ряда азербайджанских (турецких) СМИ в Иране, обращение к произведениям выдающихся поэтов и писателей Азербайджана, в том числе к наследию Низами Гянджеви, было встречено открытыми протестами исследователями, принадлежащими к шовинистско-националистическим кругам. В качестве примера можно привести открытое письмо вышеупомянутого Парвиза Верджавенда президенту ИРИ М. Хатами.(11)

В письме, выражающем, исходя из персидско-иранского национализма и модернизированного арийства, откровенно враждебное отношение к азербайджанским тюркам, их языку и литературе, истории и культуре, требуется закрыть немногочисленные тюркоязычные или тюрко-персоязычные печатные СМИ, отмечается, что журналы и газеты “Varlıq”, “Çığır”, “Nəvid-e Azərbaycan”, “Omid-e Zəncan”, “Şəms-e Təbriz” («Варлык», «Чичек», «Навид-э-Азербайджан», «Омид-э-Занджан», «Шамс-и-Тебриз») и другие подобные издания, которые якобы публикуют статьи, наносящие ущерб единству Ирана, и подчеркивается: «В Иране есть тюркоязычные, но не тюрки».

Профессор, доктор Джавад Хейет в своей обширной статье, опубликованной в журнале “Varlıq” («Варлык» - «Бытие») напоминает П. Верджавенду и другим как он ультранационалистам, что шовинистский, фашистский национализм режима Пехлеви остался в прошлом, а в Основном Законе Исламской Республики Иран, в священном Коране различия между языками и генеалогией народов признаются, и это должно уважать (12,с.42).

Следует отметить, что подобные ненаучные утверждения иранских научных кругов находили отклик у руководителей и дипломатов дипломатических миссий Ирана в иностранных государствах. Например, высокопоставленный дипломат посольства Ирана, а затем посол Ирана в Москве Теймурас Адамийят пишет в своей книге «Путешествие в прошлое»:

«По случаю 750-летия со дня смерти Низами известный востоковед СССР Бертельс в декабре 1953 года опубликовал в «Литературной газете» статью о Низами Гянджеви. В этой статье, как и в других опубликованных тогда статьях, утверждалось, что иранский

поэт принадлежит к другому народу. Я написал письмо редактору газеты и попросил, чтобы г-н Бертельс, член Академии наук СССР, ответил на мои следующие вопросы:

1. Автор статьи называет Низами азербайджанским поэтом, родившимся в Гяндже, Хайяма, родившегося в Нишапуре, - таджикским поэтом. Оба они писали свои произведения на одном языке – на персидском. Как один из них может быть азербайджанцем, а другой – таджиком? Суть моей мысли такова: если Низами считается азербайджанцем по той причине, что он уроженец Гянджи, ныне являющегося городом Советского Азербайджана, то почему Хайям, родившийся в Нишапуре, городе Ирана, признается таджиком, а не иранцем? Потому что критерием того, что Хайям таджик, является то, что он писал на фарси. А почему тогда Низами, тоже писавший на фарси, называются азербайджанцем, а не таджиком?

Выходит, что Низами, родившегося в Гяндже, городе Советского Азербайджана, нельзя отнять у азербайджанцев и отдать таджикам. Но ничего не препятствует тому, чтобы персоязычного поэта Ирана Хайяма, родившегося в Нишапуре, расположенному не в СССР, а в Иране, можно взять и отдать таджикам.

2. Мой второй вопрос был таким: в чем разница между тем, чтобы быть таджикским и быть азербайджанским поэтом?

3. Мой третий вопрос: в чем разница между иранским и таджикским поэтом, и если есть, то в чем она выражается?»

По словам Т. Адамийата, короткий ответ Бертельса показал, что он оказался в безвыходном положении. То есть, оказавшись в тупике, он был вынужден учесть требования последних лет (?). Конечно, эти ненаучные критерии не могут быть приняты. (2,с.240-243)

Следует отметить, что Т. Адамийат 17 декабря 1953 г. направил письмо-протест редактору газеты «Правда» в связи со статьей члена-корреспондента АН СССР Е. Бертельса «Великое творение Низами» и адресовал аналогичные вопросы (2, с. 245).

15 декабря 1953 года газета «Правда» опубликовала статью Самеда Вургуна о Низами Гянджеви «Великий гуманист». С.Вургун писал в статье: «Многострадальный азербайджанский народ прошел через множество испытаний истории. Однако он не забыл самого главного: свою историю, свой родной язык, свою культуру, своего родного сына и поэта Низами, который родился и жил в древнем азербайджанском городе Гяндже (нынешнем Кировабаде)» .

Т. Адамийат аналогичным образом среагировал и на статью С. Вургуна «Великий гуманист» и обратился к редактору с письмом протеста. Представление и воспевание Низами как азербайджанского поэта разгневало иранского посла в прямом смысле этого слова. Т. Адамийат писал, что тематика трех поэм Низами из пяти не имеет отношения к Азербайджану(?): «Лейли и Меджнун» имеет арабский сюжет, «Искендернаме» связана с Македонией и др., «Хосров и Ширин» - с армянскими элементами и т. д. Подчеркивая персоязычность творчества Низами и тематико-сюжетное разнообразие его произведений, Адамийат утверждал, что он не был азербайджанским поэтом. (2,с.242)

Эти попытки дипломата, конечно, имели причину: этого требовала государственная политика, проводимая Мухамедом Реза-шахом, продолжавшим в Иране пресловутую политику арийства своего отца Реза-шаха. В рамках этой политики утверждалось, что

все принадлежавшие другим народам персоязычные мыслители и известные поэты, жившие и творившие в разные эпохи, имеют ирано-персидское происхождение.

Заметки Т. Адамийата о Гяндже также обращают на себя внимание. В примечании он указывает, что название города Гянджа было переименовано Советами как «...овабад». Три буквы в начале этого слова означают непристойность на фарси, и неплохо было бы назвать его Курушабад, так как русские называют Куруша (Ахеменидского царя - Э.М.) Киром. И здесь обнажается скрытое намерение Т. Адамийата. Так, иранский дипломат печется не о восстановлении исторического названия этого азербайджанского города Гянджа (переименованного советами Кировабад), а о его иранизации и переименовании в честь царя Ахеменидов Куруша (Кира).

Примечательно, что вопреки признанию Низами великим азербайджанским поэтом авторитетными учеными и научными организациями мира, в Иране до сих пор встречаются попытки присвоить его имя. Подобные беспочвенные утверждения можно встретить как в научных кругах, так и на страницах прессы. Высокопоставленные иранские чиновники также не упускают случая, пусть даже между прочим, утверждать, что якобы Низами является иранским поэтом. Несколько лет тому назад иранец Резван Анари писал, что нельзя допускать, чтобы персидская надпись на стенах мавзолея Низами во время ремонта была вновь написана на тюркском языке и новым алфавитом (об этом сообщило иранское информационное агентство). Он отмечал, что присвоение иранского поэта другим народом и утверждение о его тюркском происхождении неприемлемы. Он даже выражает сомнение в подлинности известного двустишия Низами, утверждая, что это не является надежным источником для подтверждения его тюркского происхождения:

Pedər bər pedər mərə tərk bud,
Be fərzənəgi hər yeki qorq bud.
Педяр бер педяр мяра торк буд,
Бе фярзанеги хяр йеки горг буд.

В этих строках Низами очень четко подчеркивает, что его предки – тюрки, и каждый из них храбр как волк. (13)

Даже сама странная реакция иранских чиновников, придающих политический смысл чисто внутреннему делу Азербайджана – переводу с фарси на азербайджанский язык двустиший Низами при проведении ремонта в мавзолее поэта в Гяндже, непонятна. Во-первых, эти надписи были сделаны в свое время при строительстве мавзолея решением азербайджанских властей, и что плохого в том, что сегодня, когда в стране очень мало людей, знающих фарси, эти надписи переведены на азербайджанский язык? Наоборот, посетители мавзолея, поняв смысл созданных гением Низами стихов, имеющих общечеловеческое значение, гордятся им. Даже в то время пресс-секретарь МИД Ирана Арагчи, комментируя сообщение информационного агентства ISNA об этом, заявил, что «они обеспокоены заявлением руководителя Центра Низами Академии наук Азербайджана Халила Юсифа об изменении надписи на персидском языке при реставрации и желают уделяния внимания этой деликатной культурной проблеме». Посол Ирана в Азербайджане и культурный атташе в связи с этим обратились к руководству Азербайджана и министру культуры с просьбой о встрече. Посол Ирана Мохсен Пакайн тоже сказал, что перевод надписи на мавзолее Низами на тюркский (азербайджанский) язык является очень странным, это общее культурное богатство двух стран и похоже

на то, будто «Виктор Гюго писал свои стихи на арабском языке». Кстати, то, что азербайджанский поэт писал на фарси, вовсе не говорит об общем наследии, так же как создание произведений на французском языке, не дают Франции права претендовать на общность этого наследия.(4)

С сожалением приходится констатировать, что и в наше время сохраняется тенденция представлять, как и при шахском режиме, Низами, а также средневековых мыслителей многих народов как иранских поэтов и ученых, только потому, что они писали свои произведения на персидском языке. Такие идеи озвучиваются не только учеными и мыслителями, но и высокопоставленными государственными лицами. Стало быть, когда невозможно предъявить территориальные претензии, то выдвигаются претензии на культурное и духовное наследие.

Сираджаддин Хаджи, исследователь наследия Низами в своем десятитомнике «Понятие пророчества и Святой Мухаммед в творчестве Низами Гянджеви», рассматривая двустишия Низами в «Сокровищнице тайн», еще раз вносит ясность в вопрос о его национальной принадлежности и говорит о том, что его стихи проникнуты тюркским духом, симпатией к тюркам:

Сахар смущался перед улыбкой тюркских красавиц
Их взгляд удалял сурьму с глаз газелей.

Или:

Государство тюрок потому возвысилось,
Что в стране восторжествовала справедливость.

Сираджаддин Хаджи пишет: «Низами - тюрок, но не националист, а интернационалист, он поэт всего человечества».(14)

Действительно, хотя он писал на фарси, любовь к тюркам, высокая оценка тюркской красавицы, воспевание тюркских правителей и героев в поэзии Низами вызывает симпатию. Нет сомнений в том, что великий узбекский поэт Алишер Навои также восхищался и вдохновлялся этими качествами наследия Низами. Знаменитый индийский поэт тюркского происхождения Амир Хосров Дехлеви (1255-1325) под влиянием поэзии Низами спустя сто лет после него создал «Хамсу» («Пятерицу»), он также писал на (дари) фарси, принятых в качестве языка поэзии того времени.

Здесь следует также обратить внимание на определенный нюанс. Хотя иранские историки, филологи считают Низами своим, в то же время, они уделяют ему очень мало места в своих книгах и статьях. Историк Хасан Нараги, описывая историю тюрок-сельджуков и аatabеков в своей книге «Çekide Tarix-e İran» («Чекиде Тарих-е Иран»), хотя и повествует о Хайяме Нишапури, Саади Ширази, ни слова не пишет о Низами, которого считают «иранцем».(15,с.83-85)

Но отнюдь не все в Иране считают Низами ирано-персидским поэтом. Историк Гусейн Абадиан пишет, что «В 1950 году М.Э. Расулзаде издал в Анкаре книгу о современной истории Азербайджана. Он даже написал книгу о жизни и деятельности Низами Гянджеви, назвав ее «Азербайджанский поэт Низами». Его статьи были опубликованы в Соединенных Штатах и Англии, некоторые работы были изданы на французском, английском, русском, немецком, польском, турецком и персидском языках, и он был известной личностью».(16,с.31)

Рустам Алиев, признанный низамиедами мира известный ученый, решительно заявляет, что претензии на признание Низами персидским или таджикским поэтом должны быть отвергнуты. Низами –азербайджанский поэт, потому что его выпестовали Азербайджан и его древний народ. Поэт неоднократно говорил, что он тюрок (азербайджанец). Низами в своей четвертой знаменитой поэме «Семь красавиц», жалуясь на своих современников и земляков, пишет :

Torkiyəmra dər in həbəş pəxərənd
Lağərəm dughayemeş pəxərənd.
(Торкияма дер ин хәбеш няхерянд
Лагярым дугхаемеш няхорянд.)
Нет среди абессинцев тех, кто ценит мое тюркское происхождение,
Из-за моей худобы никто не пьет мой айран.

Рустам Алиев пишет, что под словом «турки» Низами имел в виду свой народ – азербайджанских тюрок. Он призывал тюркского султана Санджара к мудрому правлению и к справедливости, по его мнению, если тюркский правитель не обеспечивает истину и справедливость, не милосерден, он не может быть тюрком, а только называет себя так. В «Сокровищнице тайн» Низами говорит:

Dovlat-e torkan ke boləndi gereft
Məmləkət əz dadresəndi gereft
Conke to bidadgəri pərvəri
Tork neyi, həndu-ye bidadgəri
- Государство тюрок потому возвысилось,
Что в стране восторжествовала справедливость.
Если ты не препятствуешь угнетению,
Значит, ты не тюрок, а жестокий индус (17,с.22)

Рустам Алиев пишет, что для Низами тюрок всегда герой, полководец, богатырь, непобедимый воин ... Слово тюрок также используется у Низами в значениях «белый», «красивый», «нежный». Низами использовал в своих поэмах слова своего родного языка “alaçıq” («войлочный шатер юрта»), “muncıq” («бусы»), “yataq” («постель»), “uşaq” («ребенок») и так далее.(17, с.23)

Гамид Араслы, всемирно известный исследователь наследия Низами, проанализировав поэму «Хосров и Ширин», завершенную Низами Гянджеви в 1180 году, писал: «Поэма имеет интересное содержание, перекликающееся с историей азербайджанского народа. Это произведение, являющееся первым романом в стихах в истории азербайджанской литературы, посвящено любви между Сасанидским правителем Хосровом Парвизом и наследницей правителя Барды, прекрасной Ширин. А Ширин вовсе не армянская девушка, как утверждает выше упомянутый иранский дипломат, эта красавица-христианка – дочь правителя Албании (в основном, нынешняя территория современной Азербайджанской Республики), где в то время было распространено христианство. И в этом великолепном произведении Низами восхваляет тюркских правителей – Султана Тогрула, Атабека Эльданиза, Кызыл Арслана и с большой любовью и приязнью описывает тюркского богатыря Фархада. Что касается Ширин, то Низами с любовью воспевает ее как мудрую и прекрасную азербайджанскую красавицу, наделенную знаниями,

высокой нравственностью, справедливостью, достойную быть правительницей и во всех отношениях превосходящую Хосрова Парвиза.(18)

В произведении «Хосров и Ширин» Низами, используя выражение «торкан-е калем», давал знать о грамотности, просвещенности тюрок и высоко ценил это. Проживающие в Гяндже и других уголках Азербайджана азербайджанские тюрки знали цену науке, образованию, поэзии и нравственности, духовности. Город Гянджа, в котором родился Низами, в средние века был одним из центров науки и культуры как в Азербайджане, так и на всем Востоке. Арабский путешественник X века Ибн Хейкял пишет, что «Ганза (Гянджа) – красивый, богатый и густонаселенный город. Люди этого гостеприимного города очень великодушные, понятливые, доброизначальные и дружелюбные. Они любят иностранцев и ученых».(19,с.50)

Один из идеологов и создателей Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920), великий мыслитель Мухаммед Амин Расулзаде подчеркивал, что Гянджа, где родился и жил Низами, в XII веке имел большое значение как центр Аранской области Азербайджана. В книге «Азербайджанский поэт Низами», изданном в Анкаре в 1951 году, он процитировал следующие слова арабского историка и путешественника Ибн-Азрака, написанные им в XI веке: «Гянджа является большой столицей тюрок (азербайджанских тюрков). Насави, знаменитый историк Хорезмшаха Джалаладдина Мангибурина писал, что тюрок в Аране и Мугане неисчислимое количество...».(17, с.17)

Конечно, Низами хорошо знал предшествующее ему литературное наследие и произведения своих современников. Наряду с арабскими и персидскими поэтами, он был хорошо знаком с творчеством азербайджанских поэтов своего времени. Достаточно упомянуть такие имена, как Гяtran Тебризи (1010-1085), Абул-ула Гянджеви (XII век), Фяляки Ширвани (1108-1146), Иzzаддин Ширвани (XII век), Хагани Ширвани (-1199), Мехсети Гянджеви и другие. То есть, Низами вырос в Азербайджане, хотя и находившейся под управлением тюркских султанов, но сохранившей номинальную самостоятельность страны, в которой наука, литература, культура, искусство, архитектура, философия, право, астрономия, медицина переживали период подлинного развития и процветания. Его поэмы, считавшиеся жемчужинами мировой литературы, написаны на персидском языке –литературном языке того периода (XI-XII вв.), однако в них господствуют азербайджанский дух, тюркские сознание и образ мышления. Низами Гянджеви со всем своим наследием – богатыми литературно-философскими идеями, гуманистическими идеалами и взглядами, бессмертными произведениями, обогатившими мировую литературу, является глубочайшим мыслителем, который принадлежит всему человечеству.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Анар, Литература, Искусство, Культура Азербайджан-I, Баку, 2010, с.54
2. یوروش رد ناری ریبک ریفس تارطاخ، هتشذگ رب یتشگ، سرمهط تیمدآ 1945-1965. ارسپاتک، نارهت 1368 (1989). Адамийят Тахмурас: «Путешествие в прошлое» (воспоминания посла Ирана в СССР 1945-1965 гг.), Тегеран, Ketabsara 1368.
3. Mədətli Eynulla. Azərbaycan tarixi məsələləri İran tarixşünaslığında (XX əsrin əvvəlləri), Baki, Turxan, 2017, s – Эйнулла Мадатли. Вопросы истории Азербайджана и историографии Ирана (начало XX века), Баку, Турхан, 2017.

4. Visions of Azerbaijan/ Discover the Land of Fire/? Nizami – poet for all Humanity Literature? March-April 23309, 2011– Видение Азербайджана / Открой Страну Огня / Март-Апрель 23309, 2011.
5. مطسونتم مود ىارب(ارخش خىرات و نارىا تايى بدا خىرات نىسخ رفىرف، 1338، هەتھە پاج .-Гусейн Фарифар: История и литература в Иране и история поэтов (doureye dovvome motobaster) , 1338, с.170).
6. خىرات و اج نووب، انگداز آدامهاب ىىرىشىن، بىراچ رشن، تايى بدا نومارىپ رد، دەمچا ىورسک.
7. Ahmed Kezravi. О литературе, 4-е издание, год и место не указаны, издание Bahemad Azadegan, s.153-154)
8. عروادىگ، مەتشون (نارىش و نارا) زاقفق و نارىا 1378.، هەرطق رشن، نارەت دنواج رو زىورپ رتكىد مىظننت
9. "Иран и Кавказ. (Аран и Ширван). Невесте, гердавери ве тензим. Тегеран, издательство Гатре, 1378, стр. 280.)
10. داینب، خلب رشن. نایانىرىا و نایانىروت كىرتىش راپت نومارىپ شۇرۇپ، ھىداجىس ىلدىمەم 1368. – Мухаммед Али Саджаджадие, Пежюшеш пирамуне табак-э миштарек тураниян ве ирианиян, Издано в Балхе, Бонъяд-э Нишапур, 1989, стр. 22-23)
11. داگىرساپ تاراشتنى، نارەت، نارىا (نوسااش) ئاهنوسلا، ھىلدەيىپ اضرىدمەم 1384. – Мухаммед Реза Бикىلди, Эльсанхайи (Шахсеван), Иран, Тегеран, Энтешарат-э Пасаргад, 1384 (1995), с. 300)
12. زورما درم تاراشتنى، نارەت. زورما ات مائى نىرەتنىك زا نارا و ناجىابردا، مەللا تىيانع اضىر 1367 دادرخ، مود پاج (1988).Рза Э. Азербайджан и Аран из древних времен до наших дней. Тегеран. Энтешарат-э Мерд-е эмруз, чап-е доввом, хордад, 1367 (1988).
13. 1379 (2000). (Nəvid-e Azərbaycan) qəzeti, şömareye 137, şənbe, 13 esfənd, 1379, (2000). səh.8 - См.: газета Навид-е Азербайджан, шомаре 137, суббота, 13-й день эсфандя, 1379, (2000) с.8)
14. "Varlıq", Özəl sayı, 28-ci il, payız , Tehran, 1375 (1996), sayı 142, səh 42 – «Варлык», специальный выпуск, 28-й год, осень, Тегеран, 1375 (1996), выпуск 142, стр. 42
15. <http://tarikhiran.iit/fa/new>
16. 525-я газета, 17 апреля 2019 г
17. نارەت، (ىولەپ مەلسىسى نایاپ ات اه ئىايرآ چوک زا) نارىا خىرات مەتكىچ، ئىقارن نىسخ 1394 (2015).Хасан Нареки. Краткая история Ирана: «От переселения арийцев до конца династии Пехлевидов», Тегеран, 2015, стр. 83-85
18. زىئاپ، نارەت، لوا پاج، نارىا رصاعم تالوحىت و تارىكم مۆرف، ھازلۇسر، نىسخ نایايدابا 1376.
19. Abadian Hüseyin. Rəsulzade,Firqeye Demokrat və təhovvulate moaser-e İran, çapə evvəl,Tehran,payez 1376. Абадиан Хусейн, «Расулзаде, Демократическая партия и изменения в современном Иране» Чап-е еввел, Тегеран, 1376 (1997), с.31.
20. Rüstəm Əliyev. Nizami Gəncəvi. Bakı, Yaziçi-1991, s.22. – Рустам Алиев, Низами Гянджеви, Баку, Язычи-1991, с. 22.
21. "Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, "Ölməz məhəbbət dastanı" ön sözü, s.4 – Низами Гянджеви. «Хосров и Ширин», Баку, Предисловие «История бессмертной любви», с.4.
22. Leviatov V.N. Nizami dönəmi. Nizami toplusu, Baku, 1940, s.50 – См. Левиатов В. Н. Эпоха Низами, Сборник «Низами», Баку, 1940, с. 50.

Мадатлі Е., доктор історичних наук, заступник директора з наукової роботи
Інститут філософії НАНА, Баку, Азербайджан

СТАВЛЕННЯ ДО СПАДЩИНИ НІЗАМІ ГЯНДЖЕВІ В ІРАНІ: ПРЕТЕНЗІЇ Й ИСТИНИ

Ключові слова: Нізамі, азербайджанський поет, іранські претензії, тюрки, людство.

Madatli E., deputy director for scientific affairs, Phd., associate professor
Institute of Philosophy of ANAS, Baku, Azerbaijan

THE HERITAGE OF NIZAMI GANJAVI IN IRAN: CLAIMS AND TRUTHS

Although centuries have passed an interest in the heritage of Nizami Ganjavi (1141-1209) has not declined, on the contrary there is an increasing inclination for researching his works both in Azerbaijan and in various countries throughout the world. However, it has to be regrettably noted that the long-held tendency to present the poet Nizami as Iranian along with many thinkers of Middle Ages who belonged to other nations just because they produced their main works in Persian, is still being continued in Iran as it was during the Shah's regime. Interestingly, despite assigning Nizami an Iranian identity, the Iranian philologists and historians in fact devote little or no attention to Nizami's works in their books and articles.

Nizami was raised and cultivated in Azerbaijan, a country that had undergone an intense period of development and significant renaissance in science, literature, culture, art, architecture, philosophy, law, astronomy and medicine under the rule of Turkish sultans, albeit with a nominal independence. Although Nizami's major works which are often cited among the most outstanding masterpieces of the world literature were written in Persian which was a literary language at the time (XI-XII centuries), the predominance of his Azerbaijani spirit and Turkish mentality is felt extensively through all his works. As a matter of fact, Nizami Ganjavi was a great thinker belonging to all humanity. His visionary ideals surpassed the pre-defined boundaries and outlasted all these centuries. Indeed, the deep literary-philosophical ideas and profound humanistic views that characterized his timeless works turned him into an invaluable influential literary figure above his national identity.

Key words: Nizami, Azerbaijani poet, Iranian claims, Turk, mankind.

УДК 81–116.4

Шаймерденова Н.Ж., д. филол. н., проф.

Казахстанский филиал МГУ имени М.В. Ломоносова,

Национальная академия образования имени І. Алтынсарина, Казахстан

ГЛОССЫ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ КАК НАУЧНЫЙ ФЕНОМЕН И ИСТОЧНИК СКАЗОЧНОГО ОБРАЗА

В статье рассматривается универсальный научный феномен – глоссы, которые свидетельствуют о межкультурной коммуникации и являются важным источником толкования семантики языковых единиц. Вместе с тем, именно глоссы послужили источником создания сказочного героя с целью популяризации научных знаний и повышения читательского интереса школьников к различным языкам.

Ключевые слова: глоссы, межкультурная коммуникация, памятники русской письменности.

Межкультурная коммуникация в современном многоголосом, полизтическом и многоглавом мире становится важным направлением в науке и практике. Не случайно показатели поиска в браузере Интернет свидетельствуют о достаточно частом обращении на запрос «межкультурная коммуникация» – 632 000 (0,32 сек.) результата, не считая показателей, связанных с соответствующими словосочетаниями в различных странах, в том числе и в Казахстане. Межкультурная коммуникация, полиглечение, взаимодействие языков, языковые контакты, коммуникативные процессы, теория коммуникаций – это только небольшой перечень запросов в этом направлении, к которым обращаются пользователи интернета во всех странах.

Принято считать, что будущее, несмотря на создание и интенсивное развитие искусственного интеллекта, стремительных технологических изменений, которые, казалось бы на первый взгляд сужают сферы реального общения, при этом одна из важнейших функций человека – способность к общению – представляет собой его будущее, вызывает особый научно-исследовательский интерес.

Сегодня в Казахстане меняется формат учебников, типовых программ, все большее внимание в обучении детей уделяется четырем видам речевой деятельности, которые рассматриваются в различных сферах общения. Также не случайно то, что и просмотр видеовыступлений на канале по ТВ и Интернету, по прочтению научной и учебной литературы особый интерес вызывают публикации и лекции доктора филологических наук, профессора С.Г. Тер-Минасовой, автора книг по межкультурной коммуникации [1]. Перевод же ее книги “Язык и межкультурная коммуникация” на казахский язык в рамках Государственной программы “Новое гуманитарное знание. 100 новых книг” стало особым событием для студентов казахстанских вузов, обучающихся на казахском языке. Тем более, что в казахстанских вузах в социо-гуманитарном направлении введена учебная дисциплина “Межкультурная коммуникации” с различными вариантами названий как в качестве базовых, так и элективных дисциплин. Современные возможности активного

общения между представителями различных этносов и потребность в исследованиях национально-культурной специфики языков все время возрастает.

Как известно, межкультурная коммуникация предполагает коммуникативное общение представителей разных культур и, чтобы это общение было успешным, важно знать о существующих не только культурных, но и языковых барьеров. Именно поэтому сегодня необходимо понимание другой культуры, ее новых образов, традиций, национально-специфического поведения представителей разных этнических групп, и вместе с тем изучать, что же становится источником конфликта, который не всегда бывает понятен и осмыслен. Так, С. Тер-Минасова в своей книге “Война и мир языков и культур”, представляющей несколько иной стилевой жанр учебного пособия, смогла образным и ненаучным языком изложить довольно сложный и дискуссионный материал по теории межкультурной коммуникации [2]. Само название книги отражает проблему, которая была всегда в поле внимания как обычных людей, так и исследователей. При этом, если обратиться к истории письменности, созданию первых словарей – азбуковников и прикнижных словарей в виде глоссария, то можно увидеть, что на данный аспект обращали внимание древние книжники, писцы, путешественники, имевшие в силу своей деятельности необходимость обращаться к межкультурным аспектам, ко взаимодействию народов, и выражению этого взаимодействия в языках.

В этой связи обратимся также с достаточно сложному и вместе с тем интереснейшему научному феномену – глоссам, которые свидетельствуют о межкультурном взаимодействии народов мира и на которые многие, не только ученые, но и писцы, переписчики, переводчики, составители словарей в разные времена обращали внимание. Так, с давних времен в памятниках письменности в XI–XVII вв. широкое распространение получили толкования в самом тексте, на полях и между строк, которые собственно и назывались лингвистическим термином глоссы.

Термин «глоссы» на разных этапах развития культуры истолковывался по-разному, а его первоначальное определение было предложено еще авторами античных грамматик, которые под глоссами понимали самые непонятные и устаревшие слова, встречавшиеся в поэзии Гомера. В древнерусской письменности этот прием глоссирования сначала использовался, как правило, в церковнославянских богословских и церковно-богослужебных книгах и рассматривался в рамках герменевтики и экзегетики, а в дальнейшем стал применяться в других видах литературы, встречался во всех письменных памятниках, включая и деловые источники.

В настоящее время все документы, представляющие собой яркое свидетельство длительных языковых контактов, хранятся в Центральном государственном архиве Республики Казахстан (г. Алматы), Государственном архиве древних актов (г. Москва), многих архивов мира и представляют собой важные источники изучения языкового развития, описания культуры и языковых контактов народов в разные периоды их развития, процессы заимствования языковых единиц. При этом важнейшим аспектом является исследование межкультурного взаимодействия, включающего в себя как интрапрограммические, так и экстрапрограммические факторы, свидетельствующие о таком интересном явлении как народная дипломатия наряду с официальной дипломатией, что, в свою очередь, также оказывало воздействие на изменение лексического состава в результате активных этнических и языковых контактов.

Глоссы как феномен текста свидетельствуют об основных вехах в истории слова (вхождения языковой единицы и выхода ее из употребления) и являются не только источником языковых контактов, но и являются результатом межкультурной коммуникации, встречающиеся практически во всех древних источниках в различном количестве. Вопросы, касающиеся самого феномена глоссирования, неоднократно рассматривались в наших работах [3], а комплексное исследование с расширением хронологических рамок до сегодняшнего дня, позволяют прийти к выводу о том, что данное явление с течением времени не исчезло, а только трансформировалось.

Глоссы в письменных источниках свидетельствуют о том, что в течение длительного времени наблюдаемые в истории каждого народа культурные, политические и экономические контакты находили отражение особенно ярко на лексическом уровне. При этом появляющиеся в текстах глоссы свидетельствуют о различных способах межкультурного общения, в особенности путешественников, которые были внимательны к различным сторонам жизни незнакомых людей с их культурно-языковой парадигмой. Такое отношение путешественников, возьмем, например, Арсения Суханова, Афанасия Никитина, Ф. Котова и мн. других, к различным сторонам жизни людей другого социокультурного контекста позволило им успешно общаться, обмениваться материальными и духовными ценностями, при этом устанавливая мир и взаимное сотрудничество. В этот период наблюдается активное пополнение словарного состава языка за счет неологизмов, экзотизмов, регионализмов, что вместе с тем свидетельствует о закономерных исторически обусловленных этапах в истории этносов и в истории слов.

В настоящее время уже имеется мощная теоретико-исследовательская база по проблемам тюркско-славянских контактов, представлены различные типы словарей, свидетельствующие о языковом изменении, например, Словарь русского языка XI–XVII вв., Словарь тюркизмов в русском языке, этимологические словари. Все это позволяет воссоздать историю слов, установить их хронологизацию и провести этимологизацию тюркизмов. Интересным исследовательским материалом в теории языковых контактов является употребление тюркизмов с различными вариантами, которые с течением времени преобразуются в нормированное функционирование языковой единицы, которая затем становится неотъемлемой частью новой языковой системы.

Среди источников обнаружения тюркизмов следует указать на памятники русской деловой письменности как яркое свидетельство древнейших торговых, экономических и политических связей между народами евразийского континента. В результате деловых контактов между народами в состав русского словаря проникали тюркизмы через оригинальные и переводные источники. В этих источниках речь шла об иноземных реалиях, причем количество тюркизмов в этих документах представлено в большом количестве, например, иноязычное слово *кара-сарай* в вариантах – *карам-сарай*, *как-сарай* при первом употреблении в русском языке дается в сопровождении внутритекстовой глоссы в виде словосочетания *гостиные дворы*.

Интересна история вхождения тюркского слова в русский и другие славянские языки, связанная со словом «*майдан*», которое неоднократно встречалось в памятниках русской письменности, датируемых 1618 годом, например: *«И пристав Усенбек сказал ... слышал*

де про тое статию на мойдане, а сказывают де, что приехали из Астрахани торговые люди Астрахани» (Пам. Дип. Снош. Моск. Рус. с Перс., III, 442. 1618 г.) [4].

Выдающийся ученый-турколог и славист профессор И.Г. Добродомов впервые обратил внимание на уникальный для исторической лексикологии и лексикографии материал, связанный с глоссами, а также предложил нам изучать их в качестве самостоятельного объекта исследования в рамках кандидатской диссертации «Глоссы в памятниках русской письменности XI–XVII вв. как материал для исторической лексикологии и лексикографии» (1989 г., руководитель – С.Г. Капралова). Это исследование послужило отправной точкой комплексного изучения глосс как источника тюркско-славянских и других контактов в перспективе.

В своих историко-лингвистических изысканиях И.Г. Добродомов, с присущей ему детальностью и полнотой поиска, раскрывает историю тюркизмов с учетом данных архивов, лексикографических источников, письменных памятников, максимально охватывая всю источниковедческую базу и всевозможные контексты, включая глоссы.

Особое внимание к тюркизмам с позиции историко-культурных аспектов в языковом развитии народов представлено в исследованиях казахстанских ученых, в частности, М.А. Бурибаевой [5].

Лингвистическое исследование столь сложного и вместе с тем уникального явления в языке как глоссы, а также труды И.Г. Добродомова вдохновили нас на популяризацию научных лингвистических знаний, что нашло отражение в сказке «Первое путешествие Глоссика» [6]. В этой сказке дети смогут познакомиться с миром древних книг и понять, как главный герой – Глоссик (Ерке-Глосс на казахском языке) приглашает юных читателей в путешествие по книжным полкам, а придуманная страна – Глоссария является тем источником знаний, где Глоссик живет на перекрестке культур и языков различных народов.

Таким образом, зафиксированные в памятниках письменности глоссы представляют собой важный источник, позволяющий судить о тюркско-славянских языковых контактах и о желании переписчиков, переводчиков периода создания документа или текста давать разъяснения непонятным словам и выражениям, появляющимся в языке. Изучение сложного лингвистического феномена вместе с тем сопровождается созданием сказочного образа, который популяризирует научные знания и именно поэтому автором статьи предпринята попытка объяснить уникальный научный феномен через сказку, которая позволяет детям понять суть данного явления и увлечься прочтением книг, в которых по замыслу автора сказки живет их славный герой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. – М.,
2. Тер -Минасова С. Война и мир языков и культур. – М.,
3. Шаймерденова Н.Ж. Глоссы как феномен текста. – Алматы: Борки, 1997. – 150 с.; Экспликация семантики лексических единиц: монография. – Алматы: Казак университеті, 2003. – С. 3–70; Проект НАО «Международная Тюркская Академия» на тему «Корпус тюркских языковых единиц в восточнославянских языках: пути проникновения и адаптация» (На правах рукописи). – Астана, 2014.

4. Памятники дипломатических сношений Московской Руси с Персами, III, 442. 1618 г. // Электронный ресурс [Режим доступа: <https://books.google.kz/books?id=Xvb uAgAAQBAJ&pg=PA650&lpg=PA650&dq=5.%0>]
5. Бурибаева М.А. Тюркизмы в русском языке: от вариантов к норме. – М.: Флинта-Наука, 2015.– 312 стр.
6. Шаймерденова Н.Ж. Первое путешествие Глоссика: сказка. – Астана: ИП «ProffDesignStudio», 2015. – 24 с.: с илл. /Худож. А Шаймерденова.

Шаймерденова Н.Ж., д. філол. н., проф.

Казахстанська філія МДУ імені М.В. Ломоносова, Національна академія освіти імені І. Алтынсаріна, Казахстан

ГЛОСИ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ЯК НАУКОВИЙ ФЕНОМЕН І ДЖЕРЕЛО КАЗКОВОГО ОБРАЗУ

У статті розглядається універсальний науковий феномен – гlosi, які свідчать про міжкультурну комунікацію і виступають важливим джерелом тлумачення семантики мовних одиниць. Разом з тим, саме гlosi послужили джерелом створення казкового героя з метою популяризації наукових знань і підвищення читацького інтересу школярів до різних мов.

Ключові слова: гlosi, міжкультурна комунікація, пам'ятки російської писемності.

Shaimerdenova N.Zh.

Kazakhstan branch of Lomonosov Moscow state university

Y. Altynsarin national academy of education

The article discusses a universal scientific phenomenon - glosses, which testify to intercultural communication and are an important source of interpretation of the semantics of linguistic units. At the same time, it was the glossaries that served as the source for the creation of the fairy-tale hero in order to popularize scientific knowledge and increase the reading interest of schoolchildren in various languages.

Key words: glosses, intercultural communication, monuments of Russian writing

УДК 821.89

Калашникова Н.П., доктор политических наук, член Научно-экспертного совета Ассамблеи народа Казахстана, профессор
ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРОЕКТ «ПАМЯТЬ ВО ИМЯ БУДУЩЕГО»: ОБЩАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ

В статье приведены фрагменты научного и общественно-значимого исследования международного проекта «Память во имя будущего» в контексте формирования общей исторической памяти народов. Отражены данные об участниках международного проекта, его роли в историографии и архивной документалистике, музееоведении для формирования истоков и новых трендов общей истории. Показаны государственные программы по сохранению исторической памяти, увековечиванию памятных дат, посвященных жертвам политических репрессий и голода.

Ключевые слова: национальное сознание, историческая память, дорожная карта памяти, общность судеб.

Тема исторической памяти глубока и многогранна, она особенно актуальна сегодня, когда общества в поиске своей национальной идентичности. Ведь не случайно эксперты называют память истории – своеобразным пантеоном национального сознания.

Двойственная природа исторической памяти соответствует противоречивости реальной жизни. Понимая «тонкость» проблемы, необходимость в справедливом ее освещении, современные исследователи взвешенно относятся к содержательному наполнению этого понятия. Так, российский социолог Тощенко Ж.Т. отмечает, что при обсуждении проблемы исторической памяти, мы выходим на два слоя - интеллигенции и народа. Анализ темы исторической памяти сегодня идет на уровне второго слоя... Поэтому необходимо разделять уровни исторической памяти и нашего понимания и тех людей, которые на самом деле делают историю.

Справедливости ради следует отметить, что «историческая память» в последнее время активно вводится в научный оборот, написано немало научных трудов и монографий, хотя отдельные из них, отчасти, дискуссионные.

Обозначим лишь три основных месседжа, характерных для укрепления исторической памяти в современных условиях развития сотрудничества.

Первый месседж – научное осмысление феномена «историческая память».

В современном мире в последнее время особо актуализируется проблематика исторической памяти. Только зная историю развития своего народа, люди способны определить, что будет полезным для общества в будущем. Сохранение исторической памяти – главная его задача. У теории исторической коллективной памяти, как и у любой другой, есть свои основатели и последователи. К примеру, французский философ и социолог Морис Хальбвакс первым выдвинул гипотезу о том, что понятия исторической памяти и истории далеко не одно и то же. Он впервые предположил, что история начинается именно тогда, когда заканчивается социальная память и традиция.

Возникшая в последние годы тенденция к переписыванию исторических событий так же должна насторожить все человечество. В свое время У. Черчиль не случайно отмечал, что власть школьного учителя не снилась никакому премьер-министру. Пока национальное сознание не освободится от комплекса и предрассудков не возродит историческую память, уважение к прошлому и настоящему, не научиться гордиться своей страной, оно не станет полезным духовным ресурсом.

В этой связи необходимо формировать и укреплять сознание по сохранению исторической памяти. Историческая память в контексте исторического сознания рассматривается как один из факторов консолидации общества. Она формируется и укрепляется, в первую очередь, в процессе изучения истории. Роль истории в сохранении исторической памяти чрезвычайно важна. Поэтому одной из главных причин появления термина «память» в приложении к истории, как нам представляется, стало повышенное и во многом оправданное внимание к воспоминаниям участников и, главным образом, жертв величайших трагедий XX века, среди которых в особом ряду стоит период тоталитарного режима, массовых депортаций, политических репрессий и голода. Об этом времени не принято было говорить, давать оценку событиям, и только в последние годы возросла общественная и исследовательская активность.

Первый международный проект «Память во имя будущего» был проведен в Казахстане по инициативе Ассамблеи народа Казахстана стал авторитетной международной площадкой, объединившей более 20 государств, в которых тема исторической памяти стала основополагающей не только для научно-экспертного сообщества, но и для политиков, государственных и общественных деятелей. Форум историков стран СНГ «От истории - к современности», проведенный в **2010** году, собрал более 300 отечественных и зарубежных ученых историков, принявший Астанинскую Хартию по выработке единых подходов к изучению исторического наследия, дал в определенной степени старт таким научным изысканиям современной истории.

На форуме историков были презентованы два уникальных проекта, подготовленных учеными Казахстана и зарубежья —исследовательский проект «Депортация народов в Казахстан в 1930-1950 гг.: общность истории» и проект «Казахстан нас объединяет», в котором в открытом доступе были представлены редкие архивные материалы музеино-мемориального комплекса жертв политических репрессий «АЛЖИР» (Акмолинский лагерь жен изменников родины), повествующие о трагической, горькой летописи жестокого времени. Данные исследования стали одними из первых масштабных международных проектов в Казахстане, использовавших метод «устной истории» (Oral history). Среди материалов Форума заслуживает внимания исследование доктора исторических наук из Киева Тамары Вронской - «Из Украины в «АЛЖИР: судьбы репрессированных жен «врагов народа», послужившее дальнейшему развитию сотрудничества казахстанских и украинских историков по данной проблематике.

В **2011** году эстафету памяти принял Музей жертв политических репрессий, открытый после реставрации в пос. Долинка Карагандинской области. История КарЛАГа – это скорбный след в сознании всего человечества. В системе КарЛАГа были 292 лагерных точки, 26 отделений, через этот лагерь прошел 1 миллион человек.

В **2012** году проект «Память во имя будущего» был посвящен 80-летию Памяти жертв массового голода 30-х годов и 75-летию начала депортации народов в Казахстан. Великой

трагедией казахского народа стал искусственно организованный Советской властью массовый голод 1920-1930-х гг. Мы вспоминаем только масштабные человеческие потери голода 1930-33 годов. Но мы не имеем права забывать о жертвах голода 1921-22 годов в Казахской степи. В Астане был открыт монумент «Ашаршылық құрбандарына ескерткіш».

В своем выступлении на I сессии Ассамблеи народа Казахстана «За мир и согласие в нашем общем доме» в 1995 году, Глава Государства - Председатель АНК Н.А. Назарбаев подчеркивал «...голод 1920-1930-х годов, когда погибли миллионы граждан, численность казахов сократилась почти наполовину, русские и другие народы потеряли миллионы честных тружеников, образованных и предпримчивых людей. Был подорван генофонд многих наций...».

Народный протест против колLECTIVизации приобрел форму вооруженного сопротивления. С 1930 по 1932 год в республике произошло 372 массовых выступления и восстания. После подавления восстаний, спасаясь от голода и репрессий, свыше 1 млн. человек мигрировало за пределы Казахстана, из них более 600 тыс. человек ушли безвозвратно.

Трагедия голода рассеяла казахов по странам мира - в Китай, Монголию, Афганистан, Иран, Западную Европу. Всего за пределами Казахстана в данное время проживает около 4,5 млн. казахов. Благодаря Независимости и политической воле Елбасы, из-за рубежа на историческую Родину вернулось более 1 млн казахов.

В 2013 году мероприятия по сохранению исторической памяти прошли в Южно-Казахстанской области у мемориала «Қасірет», где в страшные годы расстрелу подверглись более 7 тысяч человек. В период массовых политических репрессий необоснованные карательные меры применялись против отдельных народов по этнической принадлежности. В результате представители 62 этносов не по своей воле оказались в Казахстане, практически представители всех народов Северного Кавказа были депортированы в Казахстан, а казахская земля стала для многих этносов родиной.

В 2014 году эта дата отмечалась на земле Восточного Казахстана, в Семее, где накал политических репрессий был особенно высоким. Исторический масштаб репрессий против собственного народа не имеет аналогов в отечественной истории. Только за «контрреволюционные преступления» с 1921 по 1954 годы осуждены 3 миллиона 777 тысяч человек, из них расстреляно 642 тысячи. В Казахстане по политическим мотивам осуждено более 103 тысяч человек, 25 тысяч из них приговорены к высшей мере наказания. По мнению исследователей, эти сведения являются далеко не окончательными, и предстоит еще огромная работа по дальнейшему изучению численности, социального и этнического состава репрессированных.

С 25 февраля по 13 марта 1938 года было репрессировано почти все руководство республики – 650 человек. Среди них выдающиеся писатели – А. Букейханов, С.Сейфуллин, И.Джансугуров, А. Байтурсынов, члены правительства, партийные и государственные деятели, представители интеллигенции.

В 2015 году – в Западно-Казахстанской области прошли мероприятия Международного форума «Шерлі шежіре аманаты». На этой территории мовою репрессий было уничтожено свыше 4 тысяч человек. Историческая память в рамках форума посвящалась движению «Алаш» и Великой отечественной войне 1941-1945 гг.

В 2016 году эстафету исторической памяти приняла Жезказганская земля, богатая историческими событиями и судьбами людей. Среди лагерей КарЛАГ был построен ЖезЛАГ, созданный в 1940 году. В нем содержалось 12 тысяч заключенных всех национальностей: русские, казахи, украинцы, литовцы, эстонцы и др. Сразу после войны к 12 тысячам заключенных добавилось около 8 тысяч репрессированных «националистов» и военнопленных: немцев, японцев, французов, румын и венгров, испанцев.

В 1948 году здесь был создан Особый лагерь № 4 для «врагов народа» – СтепЛАГ. Узник СтепЛАГа жезказганский поэт и художник Ю. Грунин три года запоминал свои стихи о плене. Его стихи «Пелена плена» – небывалая летопись неволи. Восемь с половиной лет из 25-ти провела в СтепЛАГе поэтесса и публицист Руфь Тамарина.

В 2017 году – в Кызылординской области организованы в рамках проекта мероприятия «Историческая память – фундамент модернизации общественного сознания», посвященные 20-летию со дня принятия Указа Президента, учредившего День памяти жертв политических репрессий и голода и 80-летию депортации народов в Казахстан.

2018 год – международный проект «Память во имя будущего состоялся в Актюбинской области под тематическим названием: «Рухани жаңғыру жолындағы тарих тағылымы» – «Исторический опыт на пути духовной модернизации», подчеркивая объединительный феномен сохранения исторической памяти. Казахская земля объединила всех в единый, сплоченный народ. Среди сакральных памятных дат, которые укрепляют единство, День памяти жертв политических репрессий занимает в работе Ассамблей особое место.

В 2019 году международный проект «Память во имя будущего пройдет в городе Нур-Султан и будет посвящен 75-летию депортации в Казахстан народов Северного Кавказа. Специально к дате реализации проекта совместно с Архивом Президента РК, готовится выпуск многотомного издания, посвященный исторической памяти.

Казахстан стал местом создания лагерей для репрессированных лиц и депортированных народов. За годы репрессий в стране было создано 11 лагерей: КарЛАГ, АЛЖИР, ДальЛАГ, ПесчанЛАГ, ЛугЛАГ, ЖезЛАГ, КамышЛАГ, Актюбинский, Петропавловский и Усть-Каменогорский лагеря, насчитывавших 953 лагерных отделений и поселений. По поручению Первого Президента Елбасы Н.А. Назарбаева на месте всех лагерей и их отделений в Казахстане созданы мемориально-музейные комплексы, финансируемые за счет государственного бюджета.

С 1990 года в республике ведется целенаправленная работа по сохранению исторической памяти и реабилитации жертв тоталитаризма: принят Указ «О мерах по оказанию помощи реабилитированным гражданам, пострадавшим от незаконных репрессий в период 1940-х и начале 50-х годов», в 1993 году принят Закон «Об реабилитации жертв массовых политических репрессий». 1997 год Указом Главы государства объявлен Годом общечеркесского согласия и памяти жертв политических репрессий, в этом же году подписан Указ Президента РК Н.А. Назарбаева об учреждении 31 мая - Днем памяти жертв политических репрессий и голода.

Органами прокуратуры реабилитировано более 340 тысяч незаконно репрессированных, изданы 14 «Книг скорби» со списками 146 400 безвинно пострадавших. Активно работают историко-просветительское общество «Аділет»,

международное общество «Мемориал», ряд республиканских научно-образовательных учреждений.

Таким образом, казахстанские исследователи могли бы предложить свои наработки по осмыслению и сохранению исторической памяти, показать работу по расширению депозитария АНК в Национальной академической библиотеке РК, депозитариях в центральных областных и школьных библиотеках, а так же в музеях, что позволило сформировать достаточно обширный оцифрованный Банк данных документов и научных трудов по данной проблематике и передаче их на информационные ресурсы для широкого доступа.

Второй месседж – благодарность казахскому народу.

Логическим продолжением системной работы по формированию исторического сознания народа Казахстана, сохранению исторической памяти стал Указ Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева от 14 января 2016 года об учреждении 1 марта праздника День благодарности. В своём выступлении на Дне благодарности Первый Президент Казахстана Н.А. Назарбаев отметил: «Наша многоэтничность была искусственно создана. Но в этом нет вины людей, не по своей воле оказавшихся на нашей земле. Уже в новую эпоху Независимости мы сумели объединить все этносы в единый, сплочённый народ. Сегодня это наше главное преимущество. В этом наша сила...».

История формирования полигэтничного народа Казахстана относится своими корнями к XVIII веку, когда на его территорию переселились достаточно большими группами и общинами русские, украинцы, уйгуры, дунгане, татары, узбеки и другие этносы.

В течение XX века в Казахстане шел сложный процесс формирования многоэтничного общества. По данным архивных материалов, в начале века в Казахстан было переселено 1 миллион 150 тысяч человек из России, Украины и Беларуси для освоения пустующих земель.

В начале XX века из центральных районов бывшего СССР в Казахстан было сослано 250 тысяч крестьян. В это же время на строительство промышленных объектов со всех уголков страны было переселено порядка 1,2 миллиона человек.

В разные годы в Казахстан были депортированы - 800 тысяч немцев, 102 тысячи поляков, 550 тысяч представителей народов Северного Кавказа, около 100 тысяч корейских семей из Дальнего Востока.

В целом с начала XX века в Казахстан, по данным историков, было переселено 5,6 миллиона человек. Казахские семьи, сами подвергшиеся небывалой репрессии, находясь в сложных экономических условиях, несмотря на все трудности, приняли и поддержали переселенцев.

История многократно проверялась на прочность на крутых поворотах времени, например, таких как насильственная депортация народов в Казахстан в годы массовых политических репрессий, Великая Отечественная война, распад Советского Союза и последовавшие за ним вызовы, в том числе такие глобальные как мировой кризис.

Чувство безмерной благодарности за помощь и поддержку в трудные периоды жизни стало главным мерилом укрепившихся в стране - согласия и единства.

Общее прошлое – есть наследие и достояние, оставленное современному поколению. В сознании казахстанцев, в их социальной памяти хранятся трудные периоды, пережитые вместе со всеми этносами, сопричастность к судьбе Казахстана, его дальнейшему

успешному развитию, активной их роли в решении комплекса общегосударственных задач.

Общая историческая судьба, особая толерантность, сформировала особый менталитет народа, его жизненные представления и устремления, укрепила общие ценности и идеалы.

Основной целью празднования Дня Благодарности является укрепление и развитие казахстанской идентичности и единства на основе общей истории, коллективной памяти о совместных трудностях, пережитых благодаря поддержке казахов и всех этносов друг к другу.

В таком контексте представляет интерес и для исследователей, и для общественности уникальная историческая интерактивная карта «Народ Казахстана», созданная по поручению Главы государства, показывающая в электронном режиме и размещенная на сайте АНК, исторический процесс становления новой общности людей, консолидации всех национальностей на древней казахской земле. Учрежденный День Благодарности несет в себе глубинные корни солидарности и сострадания, бережного отношения к традициям уважительного отношения и доверия друг к другу. Он становится одним из самых главных праздников страны.

Потенциал исторической миссии и духовные скрепы, отмечаемого ежегодно 1 марта Дня благодарности, безусловно, еще до конца не исследованы, и дальнейшее изучение привнесет в изучении феномена исторической памяти новые грани общественного восприятия и понимания. К примеру, многие исследовательские экспедиции, в том числе торговый, консолидирующий народы Великой степи «Великий Шелковый путь», стал объединяющим шатром для людей разных национальностей.

Таким образом, в формировании полизничного Казахстана, по свидетельствам исторических летописей, открывается новая страница для осмыслиения сегодняшнего феномена общеноционального единства и общественного согласия, казахстанской модели мира и созидания.

Третий месседж — общественное восприятие и международное сотрудничество.

Международный проект «Память во имя будущего», инициированный Ассамблей народа Казахстана, стал, по сути, народной «Дорожной картой мира и общей истории». Это было продиктовано стремлением структурировать накопленный опыт АНК за десятилетие, предложить новые векторы ее модернизации. Посредством его эффективной реализации общая историческая память пополнилась новыми событиями, архивными материалами, а главное новыми именами, о которых нельзя забывать.

По данной теме под эгидой АНК издано немало уникальных социально значимых изданий, их уже свыше 500. И задача научно-экспертного сообщества - способствовать включению их для широкого изучения истории.

Международные инициативы АНК, показали, что данный проект не имеет границ. В нем, по данным экспертов, за десятилетие с момента первой международной встречи потомков, приняло участие свыше 1 млн участников из более 20 стран, тем самым расширены границы социальной заинтересованности и общественной сплоченности в дальнейшей его реализации.

Следует так же отметить, что значительно повысилась и вовлеченность этнокультурных объединений в реализацию проекта «Память во имя будущего», который

с первых дней способствовал укреплению мостов дружбы со странами происхождения казахстанских этносов, изучению их участия в развитии общей истории. При поддержке Архива Президента РК появились уникальные издания об истории казахстанских армян, курдов, евреев, корейцев, украинцев и др., тем самым вносится значительный вклад в изучении полигэтничного Казахстана, национального сознания по отношению к исторической памяти.

Базовую основу исследований составляют фундаментальные и архивные издания - Ассамблея народа Казахстана: исторический очерк (*на казахском и русском языках, 2011 г.*), основанная на архивных материалах и документах, освещающих историю формирования полигэтничного Казахстана и межэтнических отношений; многотомное издание (14 томов) «История Карагандинской области» на казахском и русском языках и др.; совместно с Архивом Президента Республики Казахстан АНК издан сборник «Из истории депортации. Казахстан. 1930-1935 гг. Сборник документов» (2012). «Из истории депортации. Казахстан. 1935-1939 гг. Сборник документов» (2014); История Казахстана. Документы и материалы (1917-2012) (2017); Международное социологическое исследование «Депортация народов Казахстана в 1930-1950 гг.: общность истории», которое легко ретроспективным материалом в основу фильма - Истории депортаций народов, получившего признание на многих международных площадках; и многие другие материалы. Основной задачей исследований - ретроспективный сбор информации о депортации в Казахстан в 1930-50 гг. от непосредственных участников процесса, что позволило собрать уникальную историческую информацию и создать базу из 82 интервью, собранных в Казахстане, Армении, Белоруссии, Узбекистане, Азербайджане, Германии, Молдове, России, Турции, в том числе проведенных и с учеными из Южной Кореи, Великобритании, США, Турции, исследующими историю депортаций народов.

В контексте дальнейшего развития международного проекта «Память во имя будущего» с помощью АНК получила художественная и кинодокументалистика. Это фильмы и спектакли о реальных историях, о людях, человеколюбии, благодарности казахской земле. Некоторые из них созданы совместно с зарубежными экспертами и журналистами.

Таким образом, сохранение исторической памяти, формирование общенационального исторического сознания, поиск объединительных факторов, укрепляющих национальное единство – имеют неоценимое значение для будущих поколений, их бережного отношения к историческому наследию. Историческая память живет активной жизнью, которую ведут люди. Она не только воссоздает образы прошлого, но и выдает широкий спектр эмоций — восхищения и поклонения, скорби и сострадания...

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Назарбаев Н.А. Эра независимости – Астана, 2017. – 508 с.
2. Народ Казахстана. Энциклопедия на казахском и русском языках – Алматы «Казак энциклопедиясы», 2016. – 480 с.
3. История Казахстана. Документы и материалы (1917-2012) – ТОО «Шанырак Медиа». – Астана, 2017. -320 с.

4. Кан Г.В. История Казахстана: Учебник для вузов. 5-издание – Алматы: «Алматықітап баспасы», 2013. – 304 с.
5. Книга пожеланий мира (письма народа Президенту) издание РГУ «Қоғамдық келісім» при Президенте РК, издательство ТОО «KERULEN», Астана – 2016.
6. <http://map.kazcontent.kz/?iframe=true&width=95%25&height=95%25>
7. Указ № 173 «О внесении изменения и дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 20 января 1998 г. №3827 «О профессиональных и иных праздниках в Республике Казахстан» от 04.01.2016 г. www.zakon.kz
8. Депортация народов в Казахстан в 1930-1950 гг.: общность истории (*интервью с пострадавшими от депортаций в 1930-50 годы в Казахстан*) под общей редакцией Ракишевой Б.И. (в составе авторского коллектива), Астана, 2013 г. – 683 с. – (Серия «Устная история»).
9. Международный проект «Память во имя будущего»: научное и общественное осмысление». Материалы Международного форума «Память во имя будущего, посвященного Дню памяти жертв политических репрессий 30-31 мая 2014 г. Семей, Восточно-Казахстанской области. С. 96-99. – 0.25 пл.
10. Калашникова Н.П. «День благодарности – философия мудрости народа Казахстана». Сборник материалов круглого стола, организованного Библиотекой Первого Президента-Лидера Нации 28 февраля 2017 г. Астана, март 2017 г.
11. Из истории депортаций. Казахстан.1939-1945 гг.:Сборник документов. – Алматы, 2018. – 712 с. Третий том, посвященный истории насильтственного переселения в Казахстан 1939-1945гг. поляков, немцев, финнов, греков, итальянцев и др. Ассамблея народа Казахстана совместно с Архивом Президента РК, (Калашникова Н.П. – в составе редакционной коллегии).
12. Книга «История. Память. Люди: Материалы IX Международной научно-практической конференции. Выступление на пленарной сессии с докладом: «Национальное сознание в контексте исторической памяти». 27 сентября 2018 г., Алматы. – Алматы, 2019. – 594 с. , С.20-25.

Калашникова Н.П., доктор політичних наук, член Науково-експертної

Ради Асамблей народу Казахстана, професор

ЄНУ імені Л.М. Гумільова, Нур-Султан, Республіка Казахстан

МІЖНАРОДНИЙ ПРОЕКТ «ПАМ'ЯТЬ ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО»: СПІЛЬНА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

У статті наведені фрагменти наукового і суспільно важливого дослідження міжнародного проекту «Пам'ять заради майбутнього» у контексті формування спільної історичної пам'яті народів. Відображені відомості про учасників міжнародного проекту, його ролі в історіографії і архівній документалістиці, музеєзнавстві для формування джерел і нових трендів спільнотої історії. Показано державні програми по збереженню історичної пам'яті, пам'ятних дат, присвячених жертвам політичних репресій і голоду.

Ключові слова: національна свідомість, історична пам'ять, дорожня карта пам'яті, спільність долі.

ПРОБЛЕМИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ТОЧКИ ЗОРУ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядаються ключові питання актуалізації нового наукового напрямку і, водночас, новітньої освітньої дисципліни – «міжкультурна комунікація» у контексті сучасної лінгвістики; висвітлюються механізми і чинники, що мають визначальний вплив на якість та результативність спілкування представників різних мовних і духовних культур світу.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна компетентність, комунікативна лінгвістика, елемент комунікації, лінгвокультурна спільність, лінгвістичний стереотип.

Визначення поняття «міжкультурна комунікація» у найбільш загальному вигляді тлумачиться як безпосередній чи опосередкований обмін відповідною інформацією між представниками, чи вірніше – носіями різних лінгвокультур. Міжкультурна комунікація – на відміну від публічної, міжособистісної, групової або професійної комунікації не є однією із сфер комунікації як такої. Скоріше і справедливіше буде стверджувати, що міжкультурна комунікація – це excellence, оскільки в ній у загостреному вигляді мають прояв усі суттєві, вузлові проблеми комунікації, зокрема – проблеми контекстualізації, якщо можна так виразитися, та реконструювання смислу в межах комунікативного акту.

На наш погляд, чи не найвдалішим визначенням терміну «міжкультурна комунікація» за точністю суті і лаконічністю змісту – є визначення, подане в «Українській дипломатичній енциклопедії»: «... – це особлива форма верbalного та невербалного спілкування людей, що належить до різних мовно-культурних та національних спільнот». Там само ж, другий варіант: «... – це адекватне взаєморозуміння двох (і більше) учасників комунікативного акту, що є приналежним до різних національних культур» [5].

Процес міжкультурної комунікації можна чітко визначити як особливу форму спілкування двох чи більше осіб – носіїв різних національних різномовних культур, у процесі якого здійснюється взаємообмін інформацією та духовними цінностями цих культур. Таким чином, термін «міжкультурна комунікація» цілком адекватний поняттю «діалог культур». На думку провідних вітчизняних фахівців, міжкультурна комунікація перебуває в органічному взаємозв'язку з багатьма галузями знань, зокрема: мовознавством, фольклористикою, культурологією, етнологією, історією, соціологією, психологією та ін. Проте, все ж таки, провідну позицію вона посідає у системі мовознавства та сумісних з ним наукових дисциплін, до яких, у першу чергу, слід віднести: лінгвокультурологію, етнолінгвістику, соціолінгвістику [8, с.36].

Слід, крім цього, додати, що останнім часом у сфері міжкультурної комунікації виокремилися нові напрямки досліджень – комунікації в контексті глобалізації культури,

а також – опосередкована і безпосередня масова міжкультурна комунікація, базована на електронних ЗМІ та Інтернеті.

Саме поняття–термін «міжкультурна комунікація» у його вузькому розумінні з'явилося у фаховій літературі у 1970-х роках. На той час сформувався і науковий напрямок, суттєвим вектором якого стало вивчення комунікативних проблемних бар'єрів та наслідків їх впливу на міжкультурне спілкування. Згодом відбулося поширення поняття «міжкультурна комунікація» на такі галузі, як теорія перекладу, навчання іноземних мов, порівняльна культурологія та ін. На сьогодні наукові дослідження у сфері міжкультурної комунікації активно фокусуються також на поведінці людей, що зіштовхуються з відмінностями у мовній (лінгвістичній) діяльності і наслідками цих відмінностей.

В самостійну наукову дисципліну у сфері міжкультурної комунікації впевнено виділився і виокремився, на нашу думку, в самостійну освітнянську галузь – лінгвістичний напрямок. Не потребує доведення, що культура і мова взаємозв'язані, тому що так склалося історично. Давно помічено, що в процесі двомовної комунікації має чіткий прояв не лише міжмовна, а й міжкультурна комунікація. Під останньою прийнято бачити адекватне взаємопорозуміння учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур. Результативна міжкультурна комунікація, таким чином, є обов'язковою умовою успішності спілкування за допомогою перекладу. Разом з тим, необхідно враховувати і те, що навіть коли люди володіють однією і тією ж мовою, вони далеко не завжди можуть вірно зрозуміти один одного, і причиною тут часто є розходження саме їхнього культурного рівня – рівня їх культурного потенціалу. Та не все так однозначно. Справа в тому, що система і норма мови пов'язані з культурою не напряму, а опосередковано. Оскільки духовна культура народу виражається у мові, то система і норма мови здійснюють, в свою чергу, комплексний вплив на цю культуру [1, 8–10].

Як вже остаточно констатовано – і не тільки фахівцями, а й суспільним загалом – у сучасну епоху, на відміну від усіх попередніх, – багатократно активізувалося спілкування людей, що належать до різних етнонаціональних і лінгвокультурних спільнот. Суттєвим чином це прискорила новітня науково-технічна революція, пов'язана з нестримним розвитком комп'ютерних технологій. Але якими б модерніми засобами не забезпечувався процес такого спілкування, він так само вимагає від людей чітко висловлюватися і уважно слухати, вірно сприймати специфічні смисли, які виражаютися та інтерпретують учасники «міжкультурної комунікації». Тому цю наукову дисципліну ввели у свої освітні програми більшість університетів світу [6, с. 8].

Мовознавців-лінгвістів повинно, насамперед, цікавити, як складається і діє механізм міжкультурної комунікації, як все це відбувається на практиці. По-перше, що у мовному повідомленні сигналізує про наявність такої взаємодії. По-друге, що саме характеризують повідомлення, якими обмінюються носії різних культур. По-третє, в яких комунікативних контекстах це підтверджується. По-четверте, як саме проявляється нерозуміння, неповне розуміння і т.п. І, по-п'яте, які мовні (лінгвістичні) особливості та механізми дозволяють чи не дозволяють компенсувати такі недорозуміння.

На сьогодні стало абсолютно очевидним, що успішність контактів з представниками інших культур неможлива без знання особливостей цих культур і практичних навичок у міжкультурному спілкуванні. У відповідь на такий запит у ряді українських вузів у

навчальні плани була включена нова освітня дисципліна – «Міжкультурна комунікація». Введення її в навчальний процес мало на меті підготувати студентів до ефективних міжкультурних контактів на рівні повсякденного міжособистісного спілкування. Для цього знання іноземної мови повинно бути доповнене знанням характерних особливостей культури, наявністю належних для таких ситуацій практичних навичок та умінь у особистій поведінці і навіть, що теж важливо, аби точніше виразитися, – врахуванням «природи культурного нерозуміння» [3, с.72].

Що стосується психологічних аспектів проблеми, то найближче до психології із розроблених лінгвістичних тем, наше переконання, знаходиться вивчення різноманітних комунікативних стилів в їхньому використанні всередині і так само – за межами своєї групи. Так, психологічне поняття «акомодація» (простіше – «пристосування») застосовується при регулюванні таких параметрів комунікації, як темп мови, вибір відповідної лексики при спілкуванні з іноземцем, спрощена або ускладнена граматична структура. Акомодація, зазвичай, може бути позитивною («підлаштування» під співбесідника) або негативною (використання відмінного від співбесідника стилю, тобто – певною мірою його ігнорування). Спрямованість акомодації при спілкуванні носіїв різних культур залежить, кажучи про вклад відповідного культурного компоненту, від того, яким чином одна група ставиться до іншої. Особлива увага звертається на такі протиставлення, як функції власне мовлення і мовчання, як відсутності мовлення [11, с.228].

Практика свідчить, що незнання чи неповне розуміння чужої мови, її символіки, міміки та інших елементів «чужомовлення» часто призводить до спотвореного розтлумачення смислу, що, як правило, породжує настороженість, і навіть ворожість. Реальним і ефективним виходом з негативних ситуацій служать «стереотипи», які допомагають сформувати судження, припущення і оцінки інших людей [10, с.112]. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі існують різноманітні підходи і точки зору на сутність стереотипів. Західні автори висувають думку, що стереотип лінгвістично є своєрідним узагальненням явищ, які існують у реальності, але які в стереотипах не отримали адекватного відображення. Вони, таким чином, бачать у стереотипі лише носія помилкової інформації. Ми ж більше поділяємо позицію тих фахівців-лінгвістів, які визначають стереотип як схематичний, стандартизований образ або уявлення про соціальне явище чи об'єкт, зазвичай емоційно забарвлений і такий, що володіє стійкістю, виражася звичне ставлення людини до якого-небудь явища, що склалося під впливом соціальних умов і попереднього досвіду [2; 4; 9].

Близькими до означених нами вище питань є дослідження зарубіжних вчених з проблеми комунікативної лінгвістичної невпевненості. Результати їхніх науково-прикладних пошуків дозволили їм встановити, що коли невпевненість стане надто великою, то люди або намагатимуться уникати спілкування, або, власне, перестануть думати про самий акт комунікації, а будуть турбуватися, в першу чергу, про враження, яке вони можуть спровокувати на співбесідника. В такому випадку люди, як правило, покладаються лише на відомі їм стереотипи і невірно сприймають поведінку іншої особи, з якою відбувається спілкування. Таким чином, ефективній комунікації повинен бути властивий лише певний – оптимальний рівень невизначеності. Звести свою

невпевненість в процесі комунікації до цього рівня – першочергове завдання кожного комуніканта [7, с.193].

Завдяки своїй цілісності, усталеності, консерватизму, раціональності мовні (лінгвістичні) стереотипи виконують різноманітні функції, серед яких, на наш погляд, особливе значення для процесу міжкультурної комунікації мають наступні: захист традицій, звичаїв та звичок своєї культури; забезпечення представників своєї суспільної спільноти відповідним моделям поведінки; передбачення різноманітних форм поведінки партнерів по комунікації; пояснення дій і вчинків людей їхніми специфічними соціокультурними особливостями.

За всього свого схематизму і узагальненості стереотипних уявлень про іншомовні, іншоцивілізаційні культури вони, все ж, достатньою мірою готують людей до взаємодії з чужеземною культурою, знижують взаємонерозуміння. Отже, за допомогою стереотипів людина наділяється тими чи іншими рисами і якостями, на основі яких партнер по комунікації зможе прогнозувати її поведінку і дії, що значно полегшує міжкультурний діалог [10, с.227]. У зазначеній сфері необхідно особливо уважно ставитися до свого роду «міжкультурних неадекватностей», які історично склалися у різних мовах світу. Дано обставина повинна враховуватися в навчальних програмах тих вузів, де вивчаються іноземні мови, соціальні комунікації, менеджмент, міжнародні відносини, туризм, культурологія, міждисципліні, в яких важливими складовими є лінгвістичні (мовні) аспекти застосування.

Цілком очевидним є те, що ключовою умовою успішності ділових відносин із зарубіжними колегами чи партнерами є владіння іноземними мовами. Але, як доводить практика, цього сьогодні замало для повноцінної комунікації. Тут, виявляється, суттєвою перешкодою у якісному спілкуванні з іноземцями виступає відсутність знань про їхні культурні та етнонаціональні особливості. Саме «міжкультурна комунікація», як навчальна дисципліна, і має подавати рекомендації щодо методів і способів усунення непорозумінь чи «нерозумінь» у спілкуванні з іноземцями.

Зрозуміло, що в офіційному (протокольному) спілкуванні – чи на міждержавному, чи бізнесовому міжнародному рівні неналежно грамотний рівень міжмовної комунікації здатний унеможливити повноцінне і результативне спілкування – це оцінка суто з лінгвістичної точки зору. Крім того, відсутність знання особливих – символічних, в тому числі – метафоричних змістів, призводить до невірних, а часто навіть до спотворених тлумачень і мовних порівнянь, котрими так багаті мовні картини світу. Наслідки цього можуть бути зовсім серйозними, коли неправильне вживання не тих, які потрібні для даного контексту, міжмовних омонімів спричинює непорозуміння, а то й справжні конфліктні ситуації. І тут теж у вирішенні означених вище питань повинна добре прислужитися методика сучасної міжкультурної комунікації. Але, разом з тим, слід наголосити, що лінгвістичні аспекти поставленої проблеми не повинні обмежуватися виявленням семантичних особливостей лексики різних мов світу. Він має органічно включати в себе ще й порівняння (зіставлення) різних комунікативних ситуацій, способи об'єднання світу мовними засобами, порівняльні характеристики різних мов, мовної поведінки носіїв різних світових культур і духовностей.

Підводячи підсумки нашого наукового повідомлення, вважаємо за необхідне наголосити, що в ньому не ставилося «глобальне» завдання подати системний аналіз

дії лінгвістичних аспектів міжкультурної комунікації. Натомість, хотілося тільки означити ключові питання, звернути суспільну увагу на серйозність проблеми вивчення міжкультурної комунікації в будь-якій діяльності, спрямованій на надання, вивчення і збереження культурно-значущої інформації на мовах народів світу. А головними завданнями міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетенції, накопичення необхідних знань і інформації про різні нації та держави, особливості їхніх культур і звичаїв з метою запобігання міжетнічних і міжкультурних напруженостей та конфліктогенності і встановлення сприятливих умов для взаємодії у різноманітних сферах соціального буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барилова Г.К., Глуховцева К.Д. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева // Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 228 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики // Ф.С. Бацевич. – К., «Академія», 2009 . – 376 с.
3. Гончаренко Т.Е., Нетецкая Т.Н. Практические методики обучения межкультурной коммуникации на занятиях английского языка / Т.Е. Гончаренко, Т.Н. Нетецкая // Материалы V междунар. сем. «Образование в многокультурном обществе: традиции и инновации». – Симферополь, 2006. – С.72-75.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. // В.В.Жайворонок. – К., «Довіра», 2007. – 262 с.
5. Кучмій О.П. Міжкультурні комунікації // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. (Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін.). – К., «Знання України», 2004. – Т.2. – 812 с.
6. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація // В.М. Манакін. – К., «Академія», 2012. – 288 с.
7. Martin J., Nakayma Th. Interkultural Kommunikation in Contexts. – Mounains View, 2000. – 498 р.
8. Мігірін П.І. Мова як засіб міжкультурної комунікації / П.І.Мігірін // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 24. – С.275-279.
9. Радевич-Винницький Я. Соціолінгвістика і лінгвонаціологія: український варіант взаємодії / Я. Радевич-Винницький // Мова і суспільство. – К., 2012. – Вип. 3. – С.31-37.
10. Садохін А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / Садохін А.П. // Уч. пос. – М., «Высшая школа», 2005. – 310 с.
11. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація як феномен сучасної культури / Б.В.Слющинський // Нова парадигма. – К., 2004. – Вип.37. – С.223-232.

Овчаренко Л.Н., преподаватель

Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев

ПРОБЛЕМЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВИСТИКИ

В статье рассматриваются ключевые вопросы актуализации нового научного направления и, одновременно, новейшей образовательной дисциплины – «межкультурная коммуникация» в контексте современной лингвистики; освещаются механизмы и факторы, имеющие определяющее влияние на качество и результативность общения представителей разных языковых и духовных культур мира.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетентность, коммуникативная лингвистика, элемент коммуникации, лингвокультурная общность, лингвистический стереотип.

Ovcharenko L.N., lecturer

Kiev national university of culture and arts

THE PROBLEMS OF MODERN COMMUNICATION FROM THE POINT OF VIEW OF LINGUISTICS

The article deals the key issues updates new scientific direction, and at the same time, the newest education discipline, – “intercultural communication in context of modern linguistics describing mechanisms and factors, rendering defining influence on quality and effectiveness of communication representatives of different linguistic and spiritual of the world.

Key words: intercultural communication, intercultural competence, communicative linguistics, communication element, linguacultural community, linguistic stereotype.

УДК 378.12:811.133.1 (045)

Дементьева Т.Г., кандидат филологических наук, доцент

Минский государственный лингвистический университет, Минск, Беларусь

ЛИНГВО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ

В статье рассматривается методика преподавания иностранных языков, основанная на аутентичных материалах в условиях коммуникативно-ориентированного обучения; выявляется эффективность культурологического подхода к обучению специалистов иностранным языкам в процессе формирования социокультурной компетенции и подготовки к межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: культурологический подход, иностранный язык, аутентичные материалы, межкультурная коммуникация.

© Дементьева Т.Г., 2019

Дополнительное языковое образование выполняет социальный заказ на высококвалифицированных специалистов, способных активно использовать иностранные языки в своей профессиональной деятельности и осуществлять эффективную межкультурную коммуникацию [2:39]. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции специалистов, то есть формирование практических навыков и умений, которые обеспечивают развитие этнокультурной восприимчивости индивида, его способности к правильной интерпретации конкретных проявлений коммуникативного поведения в различных этнокультурах – одна из главных задач, стоящих перед преподавателем системы последипломного образования. Основой развития межкультурной компетенции является культурологический подход, в контексте которого актуализируется педагогическая и культурная антропология, изучающая способность человека развивать культуру через межличностное общение, диалог культур и профессиональные контакты. Лингвострановедческие знания, которыми овладевает взрослый обучающийся при изучении иностранных языков, являются предпосылкой и гарантией его будущей успешной межкультурной коммуникации.

Аутентичные материалы не только поднимают мотивацию обучающихся, но являются богатым источником для изучения иностранного языка. В качестве примера приведем опыт работы по теме «Париж». Изучение лексического материала темы проходит с опорой на диалог и тексты аутентичного учебника французского языка «Страноведение в диалогах» [3], грамматического материала – с опорой на систему упражнений и диалоги аутентичного учебника французского языка «Грамматика в диалогах» [4]. Изучение темы продолжается просмотром фильма «Paris la nuit» из учебного видеокурса «Bienvenue en France» [5] и заканчивается ролевой игрой «Путешествие по Парижу».

Социокультурный фон аутентичных материалов реализуется через продуктивный словарный запас, в который входят наиболее коммуникативно-значимые лексические единицы, распространенные в типичных ситуациях общения, в том числе оценочная лексика для выражения своего мнения, разговорных клише, а также слов с национально-культурным компонентом: фоновая и безэквивалентная лексика; реалии повседневной жизни. [1, с. 117-118]. Аудиодиалоги учебника «Civilisation en dialogues» выполняют именно такую функцию: они позволяют обучающимся проникнуть в иную национальную культуру, овладеть повседневной лексикой носителя языка. Грамматические упражнения из учебника «Grammaire en dialogues» ориентированы на распознавание в аудиодиалоге, в учебном видеофильме и текстах учебника того или иного грамматического явления, на выделение его отличительных признаков; на употребление различных грамматических явлений, которое соответствовало бы грамматической и орфоэпической норме французского языка.

Отличительной чертой видеоматериалов является то, что они представляют процесс коммуникации в звуковом и визуальном формате, кроме того, при необходимости возможно и текстовое сопровождение видеоряда. При работе с видеоматериалами обучающиеся имеют возможность восприятия, как лингвистических аспектов, так и паралингвистических: выражение лиц, жестикуляцию, сопровождающих акт коммуникации.

Видеокурс «Bienvenue en France» включает фабульные фильмы, раскрывающие определённую тему и одновременно предъявляющие языковой материал. Каждый урок

видеокурса представлен в учебнике А. Монри-Гоарен [5] в виде досье, которое включает: 1) иллюстрированную транскрипцию эпизодов фильма; 2) рубрику *Savoir Dire*, представляющую лексико-грамматический комментарий к коммуникативным ситуациям фильма; 3) рубрику *Savoir Vivre*, включающую лингвострановедческую информацию, а также полезные практические советы по теме урока и фильма; 4) рубрику *Tests*, имеющие целью проверку усвоения лексического материала урока.

Работа с видео строится таким образом, чтобы наилучшим образом подготовить обучающихся к восприятию данного видеоматериала. Комплекс заданий и упражнений из рубрики *Savoir Dire*, предлагаемый перед просмотром видеофильма, обеспечивает подготовку к восприятию лексического наполнения видеоряда, обусловленного его основным тематическим содержанием. На преддемонстрационном этапе объясняются лингвострановедческие реалии, даются общие сведения о содержании видеосюжета. Просмотр предваряется общим вопросом о содержании сюжета, обучающимся предлагается предугадать ответ на него, что стимулирует их интерес, нацеливает на поиск необходимой информации. Такой подход помогает и мотивирует восприятие материала.

Демонстрационный этап подразделяется на два подэтапа: после первого просмотра следует обсуждение ответов на поставленный вопрос; после второго просмотра задаются более детальные вопросы, уточняющие содержание сюжета, предлагается озвучить видеоряд при выключенном звуке или стоп-кадре.

После демонстрации фильма выполняются упражнения из рубрики *Tests*, направленные на закрепление языкового материала, представленного в видеосюжете. На заключительном этапе работы слушатели могут прочитать тексты, содержащие дополнительную информацию по теме в учебнике «Civilisation en dialogues»; обсудить лингвострановедческую информацию из рубрики *Savoir Vivre*. Содержание работы на последнем этапе может включать беседу или сообщение по просмотренному сюжету с выражением отношения обучающихся к сюжету, драматизацию сюжета и/или ролевое озвучивание с переносом на повседневную жизнь обучающихся и их профессиональную деятельность. На данном этапе возможно заключительное обсуждение всей темы в формате «круглого стола».

В каждом фильме видеокурса происходит «живой» диалог в обстановке максимально приближенной к реальным условиям иноязычного общения, что делает работу с данными фильмами чрезвычайно эффективной при обучении правилам иноязычного речевого этикета и помогает знакомить с обычаями и традициями страны изучаемого языка, ее культурой и историей, что способствует формированию и совершенствованию социокультурной компетенции обучающегося.

Ролевая игра «Путешествие по Парижу» проводится на завершающем этапе изучения данной темы. Дидактическая ценность использования игровой деятельности взрослых обусловлена тем, что в игре сочетаются такие принципы оптимальной технологии обучения, как активность, динамичность, занимательность, коллективность, моделирование, проблемность, самостоятельность, обратная связь. Игра вовлекает всех участников в совместную коллективную деятельность, способствует формированию учебного сотрудничества и партнёрства, так как охватывает всю группу слушателей, которые должны взаимодействовать, точно учитывая реакции и помогая друг другу.

Эффективность культурологического лингвострановедческого подхода неоспорима, так как успешное освоение основ речевого этикета и понимание национального характера народа, являющегося носителем изучаемого языка, существенно облегчает изучение иностранного языка, укрепляет интерес к нему со стороны учащихся и способствует более успешной подготовке к межкультурной коммуникации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Савинова, Н.А., Михалева, Л.В. Аутентичные материалы как составная часть формирования коммуникативной компетенции / Н.А. Савинова, Л.В. Михалева // Вестник Томского государственного университета. – 2007. - № 294. – С. 116-119.
2. Тригубова, Л.А. Стратегия дополнительного языкового образования / Л.А. Тригубова // Непрерывное дополнительное образование в государствах – участниках СНГ: опыт, приоритеты и перспективы развития: Материалы III Междунар. науч.-практ. конф. Могилев, 2018. – С. 37–41.
3. Grand-Clément, O. Civilisation en dialogues (Niveau débutant) / O. Grand-Clement. – Paris: CLE International, 2007. – 128 p.
4. Miquel, C. Grammaire en dialogues. (Niveau débutant) / C. Miquel. – Paris: CLE International, 2009. – 128 p.
5. Monnerie-Goarin, A., Hussenot-Jakubowski, F., Goarin, M. Bienvenue en France / A. Monnerie-Goarin, F. Hussenot-Jakubowski, M. Goarin. – Paris: Les éditions Didier, 1991. – 159 p.

Демент'єва Т.Г., кандидат філологічних наук, доцент
Мінський державний лінгвістичний університет, Мінськ, Білорусь

ЛІНГВО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ

У статті розглядається методика викладання іноземних мов, заснована на автентичних матеріалах в умовах комунікативно-орієнтованого навчання; виявляється ефективність культурологічного підходу до навчання фахівців іноземних мов в процесі формування соціокультурної компетенції та підготовки до міжкультурної комунікації.

Ключові слова: культурологічний підхід, іноземна мова, автентичні матеріали, міжкультурна комунікація.

Dementieva T.G., candidate of Philological sciences, docent
State linguistic university, Minsk, Belarus

LINGUO-CULTURAL CONDITIONS OF THE ORGANIZATION OF EFFECTIVE INTERCULTURAL COMMUNICATION OF SPECIALISTS

The article discusses the methodology of teaching foreign languages, based on authentic materials in terms of communication-oriented learning. The effectiveness of the cultural approach to training specialists in foreign languages in the process of formation of socio-cultural competence and preparation for intercultural communication is revealed.

Key words: culturological approach, a foreign language, authentic materials, intercultural communication.

УДК: 351.852+853.1/001.9

Ковальчук Ін. М., канд. філолог. наук

Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти, Київ

Ковальчук Ір. М., завідувач відділу проектно-грантової діяльності та зв'язків з громадськістю

Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти, Київ

ОСВІТНЯ СКЛАДОВА КУЛЬТУРНИХ ЗАКЛАДІВ (МУЗЕЇ ЛАТВІЇ)

Статтю присвячено вивченю функціонального навантаження закладів культури Латвії, а саме музейів, яке зростає через впровадження культурно-просвітницьких заходів, навчальних програм та курсів, призначених для фахівців сфери культури і працівників творчих професій. Дослідження підтверджує, що освіта і культура, які стають невід'ємними складовими розвитку установ культурної пам'яті, об'єднуються для забезпечення безперервної освіти для суспільства.

Ключові слова: освіта, культура, культурні заклади, музей.

Тенденції ХХІ століття трансформують функціональні складові культурних установ, зокрема, музейів, доповнюючи процеси збереження та презентації культурної спадщини освітнім та комунікаційним компонентами. Сучасні музейі, відображаючи культурні орієнтири суспільства, прагнуть до взаємодії з публікою, виступаючи центром духовного та морального виховання [1]. Вивченням питання переоцінки завдань інститутів пам'яті займаються О. Агапова, Є.С. Грачова, Г.В. Ганьшина, Г.І. Грибкова, О.С. Сапанжа, С.Ш. Умеркаєва, Л.М. Шляхтина та ін.

Дана стаття присвячена вивченю досвіду функціонування музейів Латвії, оскільки країна входить у п'ятірку країн з найвищими показниками відвідувань музейів у порівнянні з чисельністю населення в Європі. Вивчення успіхів або проблем інших держав сприятиме вдосконаленню власної культурної політики. Іноземний досвід слугуватиме платформою побудови нових стратегій розвитку культурної індустрії України.

Одним з індикаторів успішної культурної політики Латвії є «пропорційне збільшення музейних, архівних, бібліотечних одиниць у цифровому форматі» [2: 55]. Головне завдання культурної політики країни – це зміцнення присутності культури як цінності, створення середовища, що сприятиме розвитку особистості, громадської діяльності та процвітанню держави.

Інституції культури Латвії (музеї, бібліотеки, Національний культурний центр Латвії, Національний кіноцентр) регулярно пропонують різноманітні культурно-просвітницькі та навчальні заходи, навчальні програми та курси, призначенні для фахівців сфери культури і працівників творчих професій. Освіта і культура, які стають невід'ємними складовими розвитку установ культурної пам'яті, об'єднуються для впровадження безперервної освіти для суспільства Латвії. Пропозиція культурної освіти може сприяти поліпшенню соціальних та комунікативних навичок людей, співпраці суспільства, комунікації між

© Ковальчук Ін. М., Ковальчук Ір. М., 2019

поколіннями та соціальній інтеграції. Для досягнення цих цілей, як демонструє одна з країн Європи, освітні та культурні заклади повинні покращити співпрацю з місцевими органами влади, підприємцями, неурядовим сектором та міжнародними організаціями [2: 28].

Музей в Латвії є однією з найпопулярніших культурних установ. Цей сектор складається з державних, муніципальних, автономних і приватних закладів, діяльність яких регулюється Законом «Про музеї». У 2018 році музейна мережа складалася з 28 музеїв під керівництвом Міністерства культури, 11 музеїв під керівництвом інших міністерств, 11 автономних, 6 приватних, 94 муніципальних, які розташовані по всій країні. Слід зазначити, що загальна кількість музеїв у Латвії набагато більша, оскільки вона включає більше 100 приватних, які не були акредитовані і тому не включені до офіційної статистики [4: 4].

Закон Латвії визначає наступну концепцію музею: «*Музей є загально доступним освітньо-дослідним закладом, завданням якого є збереження і популяризація цінностей природи, матеріальних і нематеріальних культурних цінностей громадськості, а також сприяння їх використанню для освіти і розвитку громадськості*» та встановлює основні показники, за якими музеї визнаються професійними:

- 1) накопичення, документування та збереження культурних цінностей;
- 2) дослідження музейних колекцій та супутньої інформації;
- 3) виховання громадськості, популяризація культурної спадщини через виставки та іншими шляхами [3: 4].

Музейні фахівці прописали наступну мету розвитку цього сектору з 2014 по 2020: «Реалізація стратегії розвитку музейного сектору в Латвії забезпечить необхідні передумови для того, щоб музеї діяли як динамічні, сучасні, інклюзивні установи, які відповідають потребам суспільства, орієнтовані на використання матеріальної та нематеріальної культурної спадщини як джерела креативності, національного багатства, освіти, науки, економічного розвитку, а також як засіб збагачення особистості та якісного дозвілля» [3: 3]. Документ формує пріоритетні напрямки роботи:

1. Основою виховної роботи та спілкування з громадськістю є доступність музеїв та успішне залучення громадськості через науково-дослідні та спільні музейні виставки, розроблені користувачами музею.

2. Музейний потенціал та конкуренція, на основі професіоналізму та адекватної і мотивуючої винагороди за інвестиції.

3. Створення, дослідження, збереження та активне використання культурної спадщини, що вимагає належного забезпечення інфраструктури [3: 3.]

Роль музеїв істотно змінилася за останні кілька десятиліть. Вони перетворилися з охоронців чітко визначених національних скарбів на динамічні та відкриті платформи соціальної взаємодії. Функції збереження, дослідження та комунікації музеїв тепер вважаються однаково важливими та взаємопов'язаними. Ці зміни впливають на те, що суспільство очікує від музеїв, а отже, і на те, як керують музеями, як вони визначають свої стратегічні пріоритети і як вони спілкуються зі своєю аудиторією та партнерами. В ході дослідження латвійських музеїв було встановлено, що більше третини нинішніх не-відвідувачів можуть бути мотивовані відвідати музей, якщо розширити спектр їхніх культурних послуг [4: 13]. Серед потенційних мотиваторів частіших візитів до музеїв,

зокрема, нова виставка, креативні майстер-класи для дорослих, лекції та семінари. Серед потенційних перешкод зростанню аудиторії: відсутність компаній, мовний бар'єр, фінансові перешкоди, занадто мало інтерактивних, цифрових та мультимедійних можливостей, занадто мало можливостей взаємодія і брати участь. [4: 24]. Більшість музеїв планують спеціальні заходи для учнів, але роботи з молоддю, літніми людьми, іноземними туристами набагато менше, що також формує обмежену аудиторію відвідувачів.

В процесі вивчення проблематики латвійські дослідники дійшли висновку, що музеї сприймаються як місця, де можна побачити певні виставки або експозиції, проте додаткові заходи – майстер-класи для дітей або зустрічі з експертами, митцями та істориками – сприяли б відвідуванню. Проблема не лише Латвії, а й більшості країн, полягає в тому, що музеї не сприймаються як місця для зустрічей, обговорення, співпраці, участі та навчання.

Однак, насичені програми музеїв західної Європи успішно залишають такі цільові групи: жінки, учні, вікова група 15-34, які говорять латвійською, з вищою освітою, з високим рівнем доходу (понад 600 євро на місяць на члена сім'ї), сім'ї з 3 і більше неповнолітніми дітьми, жителі Риги. Поза увагою залишаються чоловіки, вікова група 65-74, з середньою або професійною освітою, безробітні, з низьким рівнем доходу (299 євро на місяць на одного члена сім'ї), самотні дорослі без неповнолітніх дітей, сільські жителі. Крім того, дослідження в сфері управління музеями показує, що більшість музеїв мають спеціальні програми для учнів, сімей з дітьми та для місцевого населення, але дуже мало музеїв мають спеціальні заходи та програми для російськомовних, людей з особливими потребами, іноземних та місцевих туристів. [4: 29].

Незважаючи на високі показники відвідувань музеїв, Балтійські країни продовжують удосконалювати музейну систему, розширяючи аудиторію за допомогою нових освітніх програм, покращення комунікаційної складової. Таким чином, у першу чергу має змінитися розуміння функціонального наповнення культурної установи, цільової аудиторії, а, у зв'язку з цим, контенту закладу, зокрема, мовного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грачева Е.С. Музей как поле социокультурной коммуникации: автореф. дис. канд. соц. наук / Е.С. Грачева. – Саратов : 2010. – 20 с.
2. Cultural policy guidelines 2014-2020 “Creative Latvia”. – Riga: 2014. – 93 p.
3. Muzeju nozares strategijas. – Riga : 2015, 55 p.
4. Research report “Relations between museums and society”. – 2018. Access mode : p. 29 : <https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/EN/Museums/RESEARCH%20REPORT%20“RELATIONS%20BETWEEN%20MUSEUMS%20AND%20SOCIETY”%20-%20summary.pdf>

Ковальчук Ин. М., канд. филолог. наук
Государственный научно-методический центр содержания культурно-художественного образования, Киев

Ковальчук Ир. М., заведующая отделом проектно-грантовой деятельности и связей с общественностью

Государственный научно-методический центр содержания культурно-художественного образования, Киев

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА УЧРЕЖДЕНИЙ КУЛЬТУРЫ ЛАТВИИ

Статья посвящена изучению функциональной нагрузки учреждений культуры Латвии, а именно – музеев, которая увеличивается в результате внедрения культурно-просветительских мероприятий, учебных программ и курсов, предназначенных для специалистов сферы культуры и работников творческих профессий. Исследование подтверждает, что компонент просвещения является неотъемлемой составляющей для развития учреждений культурной памяти, обеспечивающих непрерывное образование общества.

Ключевые слова: образование, культура, культурные учреждения, музеи.

Kovalchuk Inna, PhD, the head of scientific content of cultural and artistic education department

State scientific and methodological center for the content of cultural and artistic education, Kyiv

Kovalchuk Iryna, the head of the project, grants and public relations department

THE FUNCTIONS OF LATVIAN CULTURAL INSTITUTIONS

The article deals with the study of the functions of Latvian cultural institutions, namely, museums, which are increased through the introduction of cultural and educational activities, curricula and courses developed for specialists in the field of culture and creative professions. The research confirms that education and culture, which have become integral parts of the development of cultural memory institutions, are united for the introduction of lifelong education for society.

Key words: education, culture, cultural institutions, museums.

УДК 82.09; 82-95

Раджабова Гюнель

Бакинский Инженерный Университет, Баку, Азербайджан

РОЛЬ М. Ф. АХУНДЗАДЕ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЫ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ТУРЦИЕЙ

Статья посвящена некоторым страницам исторической роли М.Ф. Ахундзаде в развитии современной прозы и литературных связей между Азербайджаном и Турцией. Говоря о литературных отношениях между Азербайджаном и Турцией в этот период, автор упоминает тот факт, что визит М.Ф. Ахундзаде в Турцию в 1863 году был связан с изучением методологии смены алфавита для азербайджанского языка.

Так же в статье отмечается, что М.Ф. Ахундзаде являлся основателем драматической и реалистической литературной критики Азербайджана и основоположником новой реалистической прозы как в азербайджанской, так и в восточной литературе.

Ключевые слова: Азербайджан, Турция, художественные отношения, М.Ф. Ахундзаде.

Введение. Турки – одна из древнейших и могущественных наций мира. По словам представителя тюркской литературы XX века А. Несина, «величие каждой нации не определяется численностью ее населения и размером ее территории. Величие каждого народа определяется древностью и богатством ее истории и культуры». Турки в этом смысле смогли полностью подтвердить свое величие. Когда мы говорим «Азербайджан и Турция», мы вспоминаем фразу «Два государства, одна нация», которую наш лидер Гейдар Алиев превратил в афоризм. Давайте взглянем на историю этих двух тюркских государств.

Степень изученности темы. Тема статьи охватывает конец 19 века и начало двадцатого века. Говоря о литературных отношениях между Азербайджаном и Турцией в этот период, в первую очередь, вспоминается поездка М.Ф. Ахундзаде в Турцию в 1863 году для смены алфавита. М.Ф. Ахундзаде, развивая свои общественно-политические, философские и литературные взгляды, опирался на лучшие достижения мировой культуры, истории и общественных событий эпохи. Однако, азербайджанские интеллектуалы, включая и его, новшества с Запада получали не только из России, они знакомились с ними также посредством Турции. Когда речь заходит о нашей культуре конца 19 и начала 20 века, этот путь не должен быть забыт. Многие из наших интеллектуалов уезжали в Россию, в Турцию для получения образования и работали там.

Турция среди стран Ближнего и Среднего Востока была страной с широкими связями с Западной Европой. Еще с XVIII-го века западноевропейско-турецкие культурные отношения начали расширяться, а в XIX-м веке эти отношения усилились. Азербайджанская интеллигенция была в курсе событий в Западной Европе через

Турцию. В Азербайджане также обсуждались некоторые газеты и журналы, такие как “Hürtiyyət”, “Müxbir”, “Şurai- Ümimət”, “Osmanlı”, “Qanuni-əsasi”, “Nəqq”, “Anadolu”, “İctihad”, “Tərəqqi”. В Азербайджане были распространены и читались произведения известных деятелей искусства, таких как Н. Камала, Зии Паши, Ибрагима Синаси, А. Хамида, А. Мидхата, М. Наджина, М. Эшрефа, Ш. Сами, Т. Фикрета, Р. Тофига и других.

Цель статьи. Целью статьи является рассмотреть некоторые страницы исторической роли М.Ф. Ахундзаде в развитии современной прозы и литературных связей между Азербайджаном и Турцией.

Изложение основного материала. Посездка М.Ф. Ахундзаде в Турцию в связи с алфавитом, встреча А. Бакиханова с султаном Турции в XIX столетии в истории Турции приходится на период реформ, известный под названием «Танзимат», время, когда в турецкой литературе появились новые идеи, новое литературное мировоззрение. Литературная и социально-философская идея Азербайджана в XIX-XX веках развивалась во взаимодействии с танзиматом, движением мэшруте (конституция), с борьбой за новую культуру и литературу. Наследие Бакиханова, Ахундзаде, Сабира, журнал Молла Насреддин, газета «Иршад» оказали свою пользу для культурного развития тюркского народа, как и самые лучшие произведения тюркских классиков (Мидхат Паши, Намик Кемаля, Гамида, Фикрета) на развитие нашей литературы и культуры.

В начале XIX века с включением Азербайджана в состав Российской империи, в его истории начался новый период. Существенные изменения, происходящие в общественной и политической жизни с первых лет столетия повлияли на культурную жизнь страны, в том числе на развитие литературно-эстетических идей. Азербайджанские интеллектуалы начали проявлять интерес к европейской науке, литературе, общественно-философскому мнению. В результате знакомства ведущих знатных интеллектуалов с европейским образованием «В Азербайджане традиционные отрасли философии, географии, астрономии научно-философского мышления заметно возрождаются и развиваются» [8, с.146].

Абасгулу Ага Бакиханов, Мирза Шафи Вазех, Исмаил бек Гутгашинли, Гасым бек Закир, Хуршидбану Натаван были свободно и демократически мыслящими просветителями этой эпохи.

Роль М.Ф. Ахундзаде в процессе становления азербайджанской литературы, культуры и нового поколения велика.

М.Ф. Ахундзаде, основатель драматической и реалистической литературной критики, заложил основы новой реалистической прозы как в азербайджанской, так и в восточной литературе. Он славный мыслитель в истории философии и историографии Азербайджана. На его мировоззрение оказали влияние западноевропейская философская литература, философское мышление, древнегреческая наука и философия, российское общественное мнение. Научное наследие М.Ф. Ахундзаде многогранно и глубоко.

Он впервые выступил сторонником национального правительства, его демократического управления и создания парламента путем реформирования национально-общественного мнения. Он впервые в историю Азербайджана привел идею создания конституционной монархии управления.

М.Ф. Ахундзаде сделал первый шаг на пути смены алфавита. В 1857 году он, отправив новый алфавитный проект в Иран, решает представить его также и главам Османской империи. В творчестве М.Ф. Ахундзаде отношение с Турцией тесно связано с его новым алфавитом. Во время поездки М.Ф. Ахундзаде в Турцию в стране был начат процесс реформы Танзимат. В Турции создавалась литература нового периода. Ахундзаде ехал в Турцию не только с новым алфавитным проектом, но и с новыми идеями, как основатель созданной в Азербайджане школы нового реализма [11, с.56].

М. Кепрюлюзаде, высоко оценивающий литературное наследие М.Ф. Ахундзаде, однозначно приходит к такому выводу: «Первый период озападнивания «Новой азербайджанской литературы» надо назвать периодом М.Ф. Ахундзаде» [10, с.131].

До М. Фатали у Ходжа Тахсин Эфенди, Ахмеда Джовдет Паши, Муниф Паши были предложения про алфавит, но они не смогли осуществить этот вопрос. М.Ф. Ахундзаде же своим смелым поступком совершил революцию.

В 1850-1855-ы годы Ахундзаде пишет свои известные комедии, а позже философско-публицистические сочинения. Цель написания всех этих работ состояла в том, чтобы привлечь внимание людей и воспитать молодое поколение в новом духе, в соответствии с требованиями времени.

Комедиями «Молла Ибрагим-Халил, алхимик, обладатель философского камня», «Повесть о Мусье Жордане - ученом-ботанике и дервише Масталишахе, знаменитом колдуне», «Приключения везира Ленкоранского ханства», «Медведь, победитель разбойника», «Приключение скряги», «Восточные адвокаты» Мирза Фатали сделал большой поворот в азербайджанской литературе. Он принес современные темы и драму в азербайджанскую литературу. «Как и западноевропейские и русские просветители, М.Ф. Ахундзаде справедливо и своевременно увидел, что драматургия является наиболее подходящим и острым средством для распространения идей просвещения среди широких масс, и, будучи грамотным просветителем, начав свою литературную деятельность, в первую очередь, обратился к драматургии и в своих литературных и критических статьях уделял особое внимание востребованности драматических произведений» [9, с.14].

Предполагается, что образ Муллы Ибрагимхалила был взят из реальной жизни, изображен на основе реальных событий, сформирован в духе комедии, типизирован [9, с.42]. Через Муллу Ибрагимхалила, главного героя произведения, драматург с горькой ironией смотрит на невежество людей, страсть разбогатеть, призывает их не верить «алхимику».

Комедия «Повесть о Мусье Жордане – ученом-ботанике и дервише Масталишахе, знаменитом колдуне» по своей теме близка к предыдущей комедии. Здесь наука и невежество противопоставляются друг другу.

Просветительскими взглядами М.Ф. Ахундзаде является его третья комедия «Визирь Ленкоранского хана». Здесь, он образом Теймур ага пропагандировал просветительские идеи судьи.

В произведении разоблачаются не конкретные исторические события и личности, а деспотизм. Здесь разоблачаются феодальный метод правления в Азербайджане, жесткая власть иранского шаха Насреддина, лесть его окружающих.

В 1851 году М.Ф. Ахундзаде написал свою следующую комедию «Медведь, победитель разбойника» на русском языке и в том же году в Тбилиси опубликовал ее

в газете «Кавказ». Автор, создав здесь трудолюбивые крестьянские образы, впервые в литературе Азербайджана затронул крестьянский вопрос. В то время в России режим крепостничества, являющийся самой тяжелой рабской властью, поставил перед революционерами задачу спасти простых крестьян от этого бремени. М.Ф. Ахундзаде выход из этой ситуации видел в получении образования крестьянами. Хотя конфликт комедии был построен на семейно-бытовых проблемах, это напряжение носило публичный характер.

Образ Гаджи Кара в произведении драматурга «Приключение скряги» вошел в галерею скучных образов мировой литературы [11, с.65]. Он хотел очистить мир от людей наподобии Гаджи Кара, Мирзы Хабиба, Дервиша Местели шаха.

В 1855 году М.Ф. Ахундзаде пишет свою последнюю комедию «Восточные адвокаты», где через это произведение выступает против несправедливости в общественных и государственных учреждениях, критикует их.

В 1857-ом году появляется новая проза «Обманутые звезды». В 1863-65-ы годы создается философский трактат «Письма Кемаль - уд - Довле». По мнению Гималая Энвероглы эту работу следует рассматривать как первый роман, написанный в жанре письма.

Просветительские идеи в комедиях М.Ф. Ахундзаде приобрели новый размах в повести «Обманутые звезды». Эта работа сыграла большую роль в становлении прозы в азербайджанской литературе. Ахундзаде при написании этого произведения воспользовался интересным историческим событием. Всем известно, что Шах Аббас в седьмой год своего правления, поверив предсказаниям астрологов, на три дня отстранился от власти, привел на свое место Юсифа Харраджа, которого позже казнил. Писатель-гуманист, использовав это событие, поднял резкий голос возражения против деспотизма, невежества и фанатизма, которые доминировали в его время. В повести, как и в комедиях, Ахундзаде широко пользовался средством саморазоблачения образов. Шах Аббас, сильно испугавшись от прогнозов астрологов, призывает к себе визирей и адвокатов, а они, воспользовавшись ситуацией, начинают рассказывать о своих заслугах. Становится известно, что визирь Мирза Мухсун, приступив к работе, видит опустошение шахской казны и для пополнения ее совершает странный поступок. Вместо того, чтобы находить источники дохода, используя внутренние возможности страны, он считает более выгодным пополнить казну путем взяток. Визирь, хотя и выполняет эту сложную работу, отмечает свое бессилие перед звездами.

Наместник шаха Заман хан в таких вопросах не отстает от визиря. Он видит успех своей службы в том, что, услышав о наступлении Бекир паши в страну, вместо того, чтобы вывести против него войско, разрушает все дороги и мосты, поджигает зерно, прогоняет скот. Удовлетворенный своим поступком, наместник для защиты от агрессии врагов в будущем не разрешает восстанавливать дороги и мосты. Он также признает свое бессилие перед звездами.

Но самый опасный из них – старший мулла. Заслуга Ахунда заключается в том, что став старшего муллы, он пытается сделать людей в суннитском Иране шиитами. Хотя Ахунд не принимает никаких мер, чтобы спасти короля, пользуется этим случаем и подставляет старшего астролога. Подстрекает шаха и говорит, что если астролог предсказывает опасность, то зачем тогда не показывает способ выхода из этой опасности?

Рассерженный шах поручает старшего астролога палачу. Однако, Заман бек успокаивает его и рассказывает о предложении старшего астролога. Он предлагает шаху временно покинуть трон и дать возможность Юсуфу Сарраджу стать шахом, который пытался открыть глаза людям, смело выступал против гнета и лицемерия.

В произведении образ Шаха Аббаса был раскрыт с большим мастерством. Он наивный человек, который верит словам лживых астрологов. И, как правитель, он беспощаден и жесток. Противостоит жестокому Шаху Аббасу Юсиф Саррадж. Писатель создал идеальный образ правителя, который понравился читателям. За время своего трехдневного правления Ю. Саррадж сделал то, чего не смогли сделать шахи за всю свою жизнь. Он посадил угнетателей в темницу, издал ряд законов в пользу народных масс, отменил должность старшего астролога, отделил религию от государства, отобрал судейские дела у духовенства, ограничил полномочия провинциальных судей.

Выводы. Как видно, в произведении М.Ф. Ахундзаде подвергал острому сатирическому огню деспотов, судей, грабящих народ, мулл, наивных правителей своего времени.

Жанр произведения «Повесть о Юсиф шахе» давно является предметом спора. Эту работу назвали и романом, и повестью, и рассказом. Ф. Кочарли назвал его повестью, а С. Асадулаев – романом, а С. Шарифова, посчитав произведение более значимым по сравнению с некоторыми произведениями, названными «маленькими романами» в начале XX века, назвала его романом. По нашему мнению, произведение с жанровыми качествами и образами ближе к жанру повести.

В конце XIX в начале XX века произведения М.Ф. Ахундзаде «Обманутые звезды» и «Письма Кемаль – уд – Довле» оказали глубокое влияние на развитие реалистической художественной прозы в Азербайджане. С. Шарифова абсолютна права в том, что М.Ф. Ахундзаде «Повестью о Юсиф шахе» и «Письмами Кемаль - уд - Довле» заложил основу азербайджанского романа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. “XIX- XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (nəşr)”, II cild, Bakı, Nurlan, 2012, – 712 s.
2. Türk ədəbiyyatı tarixi - iki cilddə, Bakı, MBM, – Bengü, 2010 – I cild, 602 s., II cild, 658 s.
3. Saraklı (Məmmədov) Ə. Azərbaycan bədii nəşri (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri) Bakı, “Elm”, 1983, – 183 s.
4. Məmmədzadə H.R. Mirzə Fətəli Axundzadə və Şərq. Bakı: Elm, 1971, – 367 s.
5. M.F.Axundov. “Seçilmiş əsərləri”, Bakı, Uşaqgənəcəşir, 1938, – 253 s.
6. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov. “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”. Ali məktəblər üçün dərslik II nəşri: -Bakı, maarif, 1988, – 280 s.
7. Qarayev Y. Azərbaycan realizminin mərhələləri, Bakı, “Elm”, 1980, – 255s.
8. Azərbaycan tarixi. IV cild. Bakı: Elm, 2007, – 507 s.
9. Məmmədov X.Q. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçi realist ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 1978, – 112 s.
10. Məmmədov Cahangir. “Nəşrimiz, düşüncələr, axtarışlar”, Bakı, yaziçi, 1984, 128s.
11. Karahan Hüseyin Muzaffer. “XIX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında maarifçi-ədəbi hərəkatın müqaisəli tədqiqi”. Bakı, 2016, 162.s.

Раджабова Гюнель

Бакинський інженерний університет, Баку, Азербайджан

РОЛЬ М. Ф. АХУНДОВА У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ І ЛІТЕРАТУРНИХ ВІДНОСИН МІЖ АЗЕРБАЙДЖАНОМ І ТУРЕЧЧИНОЮ

Стаття присвячена деяким сторінкам історичної ролі М.Ф. Ахундзаде у розвитку сучасної прози і літературних зв'язків між Азербайджаном і Туреччиною. Говорячи про літературні відносини між Азербайджаном і Туреччиною в цей період, автор згадує той факт, що візит М.Ф. Ахундзаде до Туреччини в 1863 році був пов'язаний з вивченням методології зміни азбуки для азербайджанської мови.

Так само в статті зазначається, що М.Ф. Ахундзаде був засновником драматичної і реалістичної літературної критики Азербайджану і основоположником нової реалістичної прози як в азербайджанській, так і в східній літературі.

Ключові слова: Азербайджан, Туреччина, художні відносини, М.Ф. Ахундзаде.

Radjabova Gunel

Baku engineering university

THE ROLE OF M. F. AKHUNDZADE IN THE DEVELOPMENT OF MODERN PROSE AND LITERARY RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND TURKEY

The article is devoted the historical role of M.F. Akhundzade in the development of modern prose and literary relations between Azerbaijan and Turkey. Speaking about the literary relations between Azerbaijan and Turkey during this period, the author mentions the fact that M. Akhundzade's visit to Turkey in 1863 was connected with the study of the methodology for changing the alphabet for the Azerbaijani language.

The article also notes that M.F. Akhundzade was the founder of the dramatic and realistic literary criticism of Azerbaijan and the founder of the new realistic prose in both Azerbaijani and Eastern literature.

Key words: Azerbaijan, Turkey, artistic relations, M.F. Akhundzade.

УДК 821.12

Гулиева Гюнесш Закир кызы, препод.

Азербайджанский Государственный педагогический колледж, Баку, Азербайджан

ТЮРКИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ

В статье нашли отражение вопросы отношения поэта к языку, национальному, единому Азербайджану, гражданский идеал поэта, эстетический идеал.

Тюркизм и патриотизм в творчестве поэта берут начало от идеи независимости, национального самопознания. Самой сокровенной мечтой поэта является идеал

Турана. Таким образом, тюркизм и азербайджанизм в поэзии Б. Вагабзаде определили эстетический идеал поэта.

Ключевые слова: тюркизм, азербайджанизм, независимость, эстетический идеал, национальное достоинство, единый Азербайджан.

Введение. Народный поэт, академик Бахтияр Вагабзаде был одним из талантливых поэтов, которые пришли в литературу во второй половине XX века, после XX съезда партии 1956 года, на котором были осуждены и устраниены последствия «культы личности». Устранение «культы личности», первый полет человека в космос, развитие научно-технического прогресса (НТП) создали в обществе определенную оттепель, демократическую атмосферу. Этот период называют еще периодом «Хрущевской оттепели». Возникшая оттепель в окруженнном железным занавесом советском тоталитарном режиме открыла перед советской, в том числе, азербайджанской литературой, находящейся под сильным давлением жесточайшей цензуры, новые творческие горизонты. Это привело к возникновению в литературе новых веяний, художественное слово повернулось лицом к человеку, сформировался лирическо-психологический метод, отображающий духовный мир человека, сформировался философско-интеллектуальный уклон в поэзии, литература из праздного пафоса, лозунгов конкретно обратилась к проблеме «Судьбы человека» (М. Шолохов). В азербайджанской поэзии Р. Рза, Б. Вагабзаде, М. Араз, Ф. Годжа, А. Керим и другие являются основоположниками нового интеллектуального уклона в поэзии. Этот уклон опирался на классические традиции, например, на утверждение великого поэта души Физули, который говорил, что «без науки стих подобен стене без фундамента, а на такую стену нельзя положиться». Одной из заслуг поэтов этого уклона, основоположником которого являлся Бахтияр Вагабзаде, это поиски поэтической мысли и направление ее в русло национального самопознания, национальной памяти и возвращения к своим корням. В период господства «красной тьмы» (А. Гусейнзаде) и коммунистической идеологии в тоталитарном советском режиме говорить о нации, национальной независимости было запрещено и требовало большой смелости. Именно в этот период Б. Вагабзаде появился на литературном олимпе, как глашатай свободы и независимости.

Основной материал. «Самой романтической и трагической независимостью в мире была независимость Азербайджана. И самый романтический стих о независимости был создан тюркскими поэтами: Мехмет Акиф Эрсоем, Мухаммад Гади, Гусейн Джавидом, Ахмед Джавадом, Назим Хикметом, Самед Вургуном, Расулом Рзой... Из современных поэтов, в душе и стихах несущих символ независимости и являющимися продолжателями этих традиций назовем следующих - Бахтияр Вагабзаде, Мамед Араз, Халил Рза». [1, с.238] Основной целью поэзии Б. Вагабзаде является идеал гражданина, который, как национальный и эстетический идеал поэта ярко проявляется в его стихах «Есть Родина», «Довольно», «Самолеты», «Могилы шехидов» и т.д. В его стихах живет любовь к Великому Турану, эта любовь его возвышает, делает мудрее, открывает его объятия для большого тюркского мира. «Родившись в одном месте, а умирая в тысячах мест» бессмертный поэт Бахтияр Вагабзаде в одном из своих стихов, передающих его эстетический идеал пишет:

«Доказательна, достоверна кибла разума
Можешь изменить только лишь имя,
До смерти глас моей души
Будет шептать мне, что я турок»...

Б. Вагабзаде говорит: «Каждый раз, когда я произношу слово «Турция» мой язык покрываются медом, душа трепещет. Потому что Турция - родина моих мечтаний и стремлений». В его книге «Размышления на закате» собраны стихи о любви к Родине, родной земле, о едином, неделимом Азербайджане, об истории, о языке, в которых нашли отражение большая гражданская ответственность, тревога, глубокая печаль поэта. В этих стихах Б. Вагабзаде уделяет большое место национальному духу, традициям и обычаям, пословицам и поговоркам, что, в свою очередь, и делает таким близким творчество поэта народу и великому тюркскому миру:

«Стих тот же остался неизменен
Ничего нового все по-старому
Неуч идет впереди, а умный отстал
Соловей в клетке, а ворона на суху...» [3, с.176]

...Вопросы, противоречия в творчестве Б. Вагабзаде, как способ художественной передачи мысли очень активны и составляют большинство. Очень многие проблемы, недостатки, присущие человеческой природе, миру, вселенной, поэт старается выяснить с помощью противоречий и с их помощью направляет внимание читателя к идеалу человека» [4, с.75]. Именно такая постановка мысли в творчестве Б. Вагабзаде, обращает внимание читателя на глубину мысли и призывает более разумно подойти к поставленной задаче. Как в стихотворении поэта «Голова»:

«Разве у человека мало проблем
Эта новая угроза для человечества
Готовые мысли, размышления
Может быть наполнят в головы и продадут...
Мудрец будет жить как невежда
Кого мы здесь обманываем, кого
Живущий размышлениями и головой невежды
Мудрец останется ли мудрецом...?» [5, с.177]

Одним из противоречивых явлений в творчестве поэта является использование им русских слов, несмотря на то, что он всегда с большой любовью относился к родному языку и призывал к чистоте азербайджанского языка. Следует признать, что такие явления способствуют ясности, запоминанию, воздействию смыслового значения стиха. Например:

«Мой родной язык, мое Я,
Мой паспорт, мое господство над собой
Меня и с моим дедом, и с моим внуком
Связующий узел моей истории
Мое прошлое, настоящее и в придачу еще
Мое словесное знамя, моя гордость...»

Весьма искренне в стихах Б. Вагабзаде звучат чуждые литературному языку не азербайджанские слова, что является результатом привязанности к родному языку. В книгу Б. Вагабзаде «Подозрение» вошли его такие стихи, как «Землетрясение», «Служение народу», «Одинокая могила» и другие. В стихотворении «Одинокая могила» поэт с большим уважением поминает наших турецких братьев, которые отдали жизнь за независимость Азербайджана. Таким образом, дух независимости, свобода, единство родины, любовь к родной земле, привязанность к национально-духовным ценностям занимают большое место в творчестве Б. Вагабзаде. Большой тюркский мир не ошибся, назвав этого большого автора поэзии «Гражданин поэт». В стихотворении «Одинокая могила» автор повествует о создании Азербайджанской Демократической Республики в 1918 году, об исторических событиях, происходивших в Турции в этот период. Автор обращается к турецким солдатам, павшим в боях за независимость Азербайджана со словами:

Одинокая могила на краю дороги,
На ней нет ни имени, ни фамилии.
Путник задержись на этом месте,
Спроси, кто же покончился в этой одинокой могиле?
Это турецкий солдат стойкий герой
Он пришел на помощь своему брату,
моему народу, выстроенному для расстрела
Пришел на помощь в справедливой борьбе...» [6, с.46]

Основным идеалом поэзии Б. Вагабзаде является идеал гражданина. Национальный дух в стихах поэта, Гюлюстанская боль в истории Азербайджана (Гюлюстанская поэма), шехиды, национально-духовные ценности нашли глубокое отражение в его многогранном творчестве, принесли известность Б. Вагабзаде, как поэта борца за независимость. Говоря словами Н. Джрафарова: «Начиная от Гюлюстана и до наших дней, как поэт, как националовед и как обществовед, он поднял вопросы национального единства, единой Родины, пытался вникнуть в эти вопросы и найти пути выхода...» [7, с.64]

Свобода Родины, святость и вечность государства... одним из лучших стихов, написанных в этом духе является стихотворение «Гражданин»:

Мы знаем, почему мы пришли в этот мир,
Он Создатель, мы его рабы
Мы пришли умереть ради Создателя...

Б. Вагабзаде считает, что самым высшим желанием, стремлением поэта является любовь к Родине, жить с ней одной судьбой, грустить и праздновать со своей землей. Этим Б. Вагабзаде открывает суть поэзии:

Тело поэта эта земля-мать,
Дыхание –Хазри, кровь в жилах Кура-Аракс.
Многие живут без Родины, только
Стих не может жить без Родины, без народа.
К чему поэту должностъ, звания?
Глас души повторяет Родина, Родина
Любить Родину, любить Родину
Является самой большой обязанностью поэта...» [5, с.42]

Настоящее значение написания стиха поэт очень хорошо представляет. Поэт с момента рождения всем своим существом является неотъемлемой частицей своей земли. Он духом, телом, дыханием связан со священной землей. Именно поэтому поэт не сможет жить без Родины, без своего народа. Вот в этом поэтическая суть творчества Б. Вагабзаде. Большая любовь к Родине нашла отражение в известном стихотворении поэта «Азербайджан» и в других стихах. Академик Н. Джабаров писал, что Б. Вагабзаде посредством поэзии выражал свои мысли, размышления, дух: «Он по духу своему был бунтарем, националистом в хорошем понимании этого слова. Он всегда хотел видеть свой народ в первых рядах. И в это направлении работал. Он боролся за чистоту родного языка не свернулся с этого пути».

Поэт выступал как просветитель, обращаясь к тем, кто искал корни народа у арабов, персов и напоминал историю своего народа, с гордостью вспоминал о мужественных дедах и мужах этого народа говорил о целесообразности изучения истории. В самый драматический период истории Азербайджана, в конце XX века гражданская позиция поэта Бахтияра Вагабзаде особенно ярко проявилась. Разрушающаяся Советская империя не давала возможность народам легко обрести независимость. Древний и могущественный азербайджанский народ вышел на площадь Свободы с требованием права на независимость. Права не дают, права завоевывают. И это стоило нашему народу большой крови. Г. Алиев писал: «Когда я работал в Комитете государственной безопасности, встал вопрос об аресте Б. Вагабзаде. Тогда мне удалось его спасти. Я не только спас его от ареста, имел с ним неоднократные беседы и давал ему советы... Тогда его ожидала большая беда. Почему? Никакого преступления не было. Потому что он любил свой народ, писал о нуждах своего народа, писал стихи. Например, поэма «Гюльостан». Именно поэтому был поставлен вопрос об его аресте». (Гейдар Алиев)

20 января 1990 года империя показала свое лицо. Советская армия потопила в крови советский город, напав на безоружных мирных граждан. Народный поэт Б. Вагабзаде посвятил этой кровавой странице истории азербайджанского народа поэму «Шахидляр» (Мученики) и увековечил скорбь и достоинство целого народа:

Будучи жертвой пули убийцы,
С надеждой в будущее смотрели шехиды,
Трехцветный стяг своей кровью
Распростерли в небесах Родины, шехиды!
...Человек становится человеком своей смелостью,
Народ становится народом своими благими намерениями,
В землю своими телами
Посеяли семена свободы, шехиды.

Идея мученичества не давала покоя поэту и являлась темой, которая всегда толкала его на борьбу. Однако эта поэма является симфонией независимости мученической крови. Поэма «Шехиды» является поэмой надежды и веры в будущее народа, познавшего себя в борьбе за независимость. Сущность поэтического и эстетического идеала Б. Вагабзаде составляет независимость Родины, свобода народа, непреклонность личности, попытка управлять временем.

Б. Вагабзаде на пути философско-поэтического познания человека достиг больших успехов и творил во благо тюркского народа, его независимости, идеалов. Достаточно

прочитать стихотворение поэта «Голова», чтобы понять какую надежду он питает к интеллекту, душе человека, его влюбленность в духовность, свободу мысли. Б. Вагабзаде является непреклонным борцом за национальную независимость азербайджанского народа, поэт-философ заслуживший бессмертие, крупная личность и символ национального достоинства. Основным лейтмотивом творчества Б. Вагабзаде является возвращение к своим корням, истокам. Поэт всегда пытался сохранить и возвысить свое национальное «Я». Поэтому самой большой национальной трагедией для поэта является господство «чужого» над «памятью». В стихотворении «Жалоба на самого себя» читаем:

Мы из тех, кто воздвигает стену вкось от фундамента,
Мы не чувствуем и не видим завтрашний день,
Встречая всех пришедших аплодисментами,
Уходящего провожаем пинком
...Далекий остров считаем побережьем,
Мудрого предка считаем глупцом,
Свечу чужого считаем люстрой,
О, Боже верни нас самим себе... [2, с.129]

Поэма «Истиглal» (Независимость) является продолжением поэмы «Гюлостан». Эти труды - это крик души о едином Азербайджане, о свободе. Самой большой мечтой и идеалом Б. Вагабзаде является целый, неделимый Азербайджан. Эта идея питалась от идеала тюркизма, Турана.

Давайте вспомним сегодня
Пять разноцветных материков вселенной,
Вдруг, мы увидим
Юго-северную карту Азербайджана ... [2, 674]

Заключение. В творчестве Б. Вагабзаде тюркизм начинается с патриотизма, любви к Родине, с мечты о независимости. Он с головы до ног был национальным поэтом. Это чувство в его поэзии очень сильно. Национализм в его творчестве рожден исторической несправедливостью, которая вот уже двести лет, как разделяет Родину на две части – северную и южную. Тюркизм и азербайджанизм определяют эстетический идеал поэта Бахтияра Вагабзаде.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Qarayev Y. Şair və şeirin milliliyi / “Türk dünyasının Bəxtiyarı”, I hissə, Bakı: 2002.
2. Vahabzadə B.Əsərləri.12 cilddə, C.VI.Bakı, “Elm”, 2008
3. Vahabzadə B. “Qürub düşüncələri”. Türk edebiyatı Vakfi, 1995.
4. Əyyub B.B.Vahabzadə poeziyasında insan konsepsiyası. / Erdem Atatürk Kültür Mərkəzi, 2010
5. Vahabzadə B.Seçilmiş əsərləri 1cild. Bakı: “Öndər”, 2004.
6. Vahabzadə B. “Şübhə”. İstanbul: 2002
7. Cəfərov N.Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı: 1996

Гулієва Гюнеш Закир кизи, викл.
Державний педагогічний коледж, Азербайджан

ТЮРКИЗМИ У ТВОРЧОСТІ БАХТИЯР ВАГАБЗАДЕ

У статті розглядається проблема тюркизму в творчості Б.Вагабзаде. У той же час в статті було проаналізовано питання ставлення поета до мови, до Азербайджану, цивільного ідеалу поета, як естетичного ідеалу.

Тюркізм і патріотизм у творчості поета беруть початок від ідеї незалежності, національного самопізнання. Найпотасмішною мрією поета є ідеал Турана. Таким чином, тюркізм і азербайджанізм в поезії Б. Вагабзаде визначили естетичний ідеал поета.

Ключові слова: тюркізм, азербайджанізм, незалежність, естетичний ідеал, національна гідність, єдиний Азербайджан.

Guliyeva Gunesh Zakir gizi, teacher of language and literature
State pedagogical college, Azerbaijan

TURKISM IN THE WORKS BY BAKHTIAR VAGABZADE

The article deals with the problem of Turkism in the works by B.Vagabzade. At the same time, the article reflects the attitude of the poet to the language, national, united Azerbaijan, the civil ideal of the poet, as an aesthetic ideal.

Turkism and patriotism in the works by the poet originate from the idea of independence, national self-knowledge. The most secret dream of the poet is the ideal of Turan. Thus, Turkism and Azerbaijanism define the aesthetic ideal of the poet.

Key words: Turkism, Azerbaijanism, independence, aesthetic ideal, national dignity, united Azerbaijan.

УДК 811.621.251'42:341.76

Метельська Ю., магістр
Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Київ

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ДИПЛОМАТИЧНОГО ЛИСТУВАННЯ В ІНДОНЕЗІЙСЬКІЙ МОВІ

У рамках статті здійснюється дослідження граматичних особливостей текстів дипломатичного листування в індонезійській мові на трьох рівнях: лексичному, морфологічному та синтаксичному. Визначаються найуживаніші мовні кліше та здійснюється їх класифікація. Особливістю даної наукової студії є те, що тексти дипломатичного листування в індонезійській мові як об'єкт дослідження вперше знаходять місце у представленаому досліджені.

Ключові слова: дипломатичне листування, лексико-граматичні особливості, дипломатична нота, афіксація.

© Метельська Ю., 2019

Започаткування дипломатичних відносин між Україною та Індонезією датується 11 червня 1992 року. Саме з цього часу виникає потреба у вивчені індонезійської мови не лише на базовому розмовному рівні, а й у сфері дипломатії.

Цікавим для дослідження є той факт, що указом президента Республіки Індонезії Сусіло Бамбанг Юдойоно з 2009 року індонезійська мова є обов'язковою у використанні дипломатичного листування усіма дипломатичними місіями [2, с. 15], а в Україні є обов'язковим переклад будь-якого офіційного листа українською мовою. Саме тому є надзвичайно актуальним вивчення структури, а також основних особливостей перекладу текстів дипломатичного листування індонезійською мовою.

Метою дослідження є виявлення основних лексичних та граматичних особливостей усієї групи текстів дипломатичного листування в індонезійській мові.

Вивчення текстів дипломатичного листування можна конкретизувати розв'язанням таких основних **завдань**: здійснити повний граматичний аналіз дипломатичного листування в контексті індонезійської мови; виявити лексико-граматичні особливості у різних типах текстів дипломатичного листування на трох рівнях: лексичному, морфологічному та синтаксичному.

Об'єктом дослідження слугували різні види текстів дипломатичного листування індонезійською мовою.

Наукова новизна роботи полягає у глибокому вивченні лексико-граматичних особливостей текстів індонезійського дипломатичного листування, а також у спробі перекладу основних мовних кліше, що використовуються у дипломатичному листуванні. Варто зазначити, що тексти дипломатичного листування в індонезійській мові як об'єкт дослідження вперше знаходять місце у представленому дослідженні, адже попередні роботи у цій сфері були присвячені опису індонезійському дипломатичному дискурсу загалом.

Лексичні особливості. Правопис різних жанрів дипломатичної кореспонденції індонезійською мовою чітко регламентований правилами EYD (*Ejaan yang Disempurnakan*) – Правилами правопису індонезійської мови, які офіційно використовуються в Індонезії з 1972 року [5]. Зі списку правил правопису для дипломатичного листування в індонезійській мові використовуються наступні:

- Кожне слово у назві посади пишеться з великої літери, окрім сполучників, наприклад: *Menteri Luar Negeri* (Міністр закордонних справ), *Direktur Jenderal Asia Pasifik dan Afrika* (Генеральний директор з питань Азіатсько-тихоокеанського регіону та Африки), *Duta Besar* (Посол).

- Скорочення словосполучення, яке складається з двох перших літер повинно супроводжуватись крапкою після кожного слова, при цьому скорочення пишеться з маленьких літер: *a.n.* – *atas nama* (від імені), *d.a.* – *dengan alamat* (за адресою), *s.d.* – *sampai dengan* (включно до).

- Скорочення з трьох літер записується з однією крапкою після останньої та з великої літери: *Yth.* – *Yang terhormat* (Шановний/-а), *Bpk.* – *Bapak* (Пан), *Jln.* – *Jalan* (Вулиця).

- До скорочень, після яких ставиться кома, відносимо також імена, імена, що супроводжуються титулом та релігійні ступені: *Y. Chrisnandi* – *Yudi Chrisnandi* (ім'я Юді

Кріснанді), *H. Saleh – Haji Saleh* (паломник Салех), *Ir. Shofia – Insinyur Shofia* (Інженер Шофія).

– Скорочення назв компаній, державних установ, організацій та офіційних документів, що складається з перших літер записується без крапки вкінці: *DPR – Dewan Perwakilan Rakyat* (Палата Народних Представників), *PT – Perseoran Terbatas* (ТОВ).

Загальна функціональна типологія структур мовного етикету в індонезійській мові, які вживаються у текстах дипломатичного листування, на наш погляд, в основному є такою:

1) Звертання.

Звертання у дипломатичному листуванні в індонезійській мові завжди складає наступну структуру:

– Yang terhormat, Bapak/Ibu (Шановний/-а пан/пані) + особисте ім ‘я адресата / посада адресата;

– Yang terhormat (Шановний/-а) + особисте ім ‘я адресата / посада адресата.

2) Засвідчення поваги.

Після звертання або відразу на початку тексту дипломатичного листування обов’язковими є етикетні формули, якими висловлюється повага до адресата:

– Адресант + menyampaikan salam hormat kepada + Адресат

Оригінал: Kedutaan Besar Republik Indonesia menyampaikan salam hormat kepada Kementerian Luar Negeri Republik Armenia

Переклад: Посольство Республіки Індонезія висловлює свою повагу Міністерству закордонних справ Республіці Вірменія

– Perkenankanlah + Адресант + menyampaikan salam hormat + особовий займенник (Saya/Kami/Kita) + kepada + Адресат

Оригінал: Perkenankanlah saya menyampaikan salam hormat saya kepada Ibu Menteri Pendidikan dan Ilmu Pengetahuan Ukraina –

Переклад: Дозвольте висловити свою повагу Пані Міністру освіти і науки України

3) Фінальні конструкції.

Початок та кінець текстів дипломатичного листування будучи протиставленими за значенням, мають багато співвіднесених формул. Якщо текст розпочинається формулою засвідчення поваги, то фінальна конструкція відкреслює та підсилює це засвідчення поваги до адресата. Наприклад:

Оригінал: Kedutaan Besar Republik Indonesia di Kyiv menggunakan kesempatan ini untuk sekali lagi menyampaikan kepada Kementerian Luar Negeri Republik Armenia penghargaan yang setinggi-tingginya.

Переклад: Посольство Республіки Індонезія в Києві користується цією нагодою, щоб поновити Міністерству закордонних справ Республіки Вірменія запевнення у своїй високій повазі.

У текстах із відносно вільною структурою (наприклад, листах) можливі фінальні конструкції, які звичні як для ділового, так і приватного листування:

Оригінал: Izinkanlah saya menggunakan kesempatan ini untuk sekali lagi menyampaikan kepada Kementerian Luar Negeri Ukraina penghargaan yang setinggi-tingginya.

Переклад: Дозвольте мені скористатися нагодою, щоб поновити Міністерству закордонних справ України запевнення у своїй високій повазі.

Важливо зазначити, що у словосполученні *penghargaan yang setinggi-tingginya* використовується редуплікація слова *setinggi-tingginya*, що відповідає перекладу “найвищий”, а слово *penghargaan* перекладається як “подяка”, але в дипломатичному листуванні української мови немає заключної формули листа з використанням словосполучення “найвища подяка”, саме тому використовується еквівалент – “висока повага”.

4) Подяка.

В одиницях мовного етикету, які використовуються для висловлення подяки, особливо яскраво проявляється функція ввічливості. В індонезійськомовному дипломатичному листуванні активно вживаються поширені формули подяки:

- Terima kasih atas + N (Дякую за + Ім.);
- Atas perhatian Saudara/Bapak/Ibu, N/Pn + ucapan terima kasih (Щиро дякуємо за увагу);
- Pn + ucapan terima kasih (Прийм. + щиро дякую/-ємо);
- Dengan penuh syukur mengucapkan terima kasih yang sebesar-besarnya kepada + N/Pn (Висловлюємо свою найщирішу подяку + Ім./Прийм.).

Зазвичай, етикетні формули подяки вживаються на початку листа або після загальної формули ввічливості, і стосуються здійсненої дії, послуги.

5) Прохання.

Дипломатичне листування охоплює всю різnobічну зовнішньополітичну діяльність вищих органів влади, а також органів зовнішніх зв’язків. Питання, які вирішуються у текстах дипломатичного листування можуть бути найрізноманітнішими. Прохання з приводу поточних справ (відкриття візи, оформлення закордонних паспортів, підготовки візиту) висловлюються в основному, у вербальних нотах за допомогою таких формул:

- Pn/N + mohon kiranya bantuan N/Pn untuk + V (Ім./Прийм. + просить допомоги + Ім./Прийм. + у + Ім.), наприклад:

Sehubungan dengan itu, kami mohon kiranya bantuan KBRI Kyiv untuk melakukan penjajakan kepada Parlemen. (У зв’язку з цим, ми просимо допомоги Посольства Республіки Індонезія в Києві у проведенні оцінки Парламенту)

- Pn/N + dengan hormat menyampaikan permohonan + N (Ім./Прийм. + люб’язно просить допомоги в + ім.), наприклад:

Kedutaan denagn hormat menyampaikan permohonan pengaturan pertemuan Wakil Ketua DPR dengan Ketua Parlemen Ukraina. (Посольство люб’язно просить допомоги в організації зустрічей Віце-спікера ПНП з Спікером Верховної Ради України.)

- Pn/N + memohon + N untuk + V (Ім./Прийм. + просить + іменник у знахідному відмінку + дієсл.), наприклад:

Kami memohon dukungan Yang Mulia Menteri Pendidikan Ukraina untuk mempertahankan keberlangsungan Program Studi Bahasa dan Sastra Indonesia... (Ми просимо Її Високоповажність Міністра освіти України підтримати Програму вивчення індонезійської мови і літератури...)

- Pn/N + dengan hormat meminta bantuan + Pn/N + untuk V (Ім./Прийм. + люб’язно звертається з проханням до + Ім./Прийм. + щодо Ім.), наприклад:

Kedutaan degan hormat meminta bantuan Kementerian untuk menerbitkan Kartu Izin Keluar Masuk Daerah Terbatas Bandara "Boryspil" ... (Посольство люб'язно звертається з проханням до Міністерства щодо сприяння у видачі нової перепустки до обмеженої зони аеропорту "Бориспіль" ...)

Як ми помітили, діапазон протокольних формул ввічливості відносно широкий. Це дозволяє зробити урізноманітнити текст дипломатичного документа. Лексичне вираження прохання міститься у діесловах “*mohon*”, “*memohon*”, “*meminta*” та словосполученні “*menyampaikan permohonan*”, що перекладається як “просити” та “передавати прохання”, але оскільки текст є дипломатичним – обов’язковими для вживання є різноманітні форми ввічливості у проханні, наведені вище у формулах.

Отже, мовний етикет не вичерпується списком стандартних словесних зворотів, покликаних висловлювати ввічливість; він повинен пронизувати дипломатичний документ увесь, включаючи й спосіб викладу тексту.

I, нарешті, *інформаційна частина текстів дипломатичного листування*. Офіційність дипломатичної взаємодії потребує використання стилістично піднесеніх, синтаксично повних структур, які засвідчують підкреслене дотримання протоколу та норм ввічливості. Тому при викладі суті справи теж використовуються клішовані мовні формули. Особливо продуктивно у дипломатичному листуванні використовуються такі конструкції:

- Dengan ini kami beritahukan bahwa ... (Цим ми повідомляємо, що...);
- Bersama ini kami lampirkan ... (Разом з цим, ми додаємо...);
- Kami mengundang... (Ми зарпошуємо...);
- Sesuai dengan pemberitahuan ... (Згідно повідомлення...);
- Dengan sangat menyesal kami beritahukan bahwa ... (Нам дуже шкода повідомляти, що...);
- Perkenankanlah kami melaporkan ... (Дозвольте нам повідомити...);
- Menyambung surat kami tanggal ... No. ... (Згідно листа № ...);
- Sehubungan dengan surat Saudara tanggal ... No. ... (У зв’язку з Вашим листом від... № ...);
- Membahas surat Saudara tanggal ... No. ... (Розглядаючи Ваш лист від ... №...);
- Memperhatikan surat Saudara tanggal ... No. ... (Беручи до уваги Ваш лист від ... № ...);
- Dapat kami sampaikan, ... (Дозвольте зазначити...);
- Sehubungan dengan hal tersebut, ... (У зв’язку з цим, ...);
- Perlu sampaikan pula bahwa ... (Необхідно також зазначити, що ...).

Таким чином, стереотипні мовні формули, які застосовує дипломатичне листування – це перформативні висловлювання, рівні дії, але з підсиленням тоном ввічливості.

Морфологічні особливості. Словотвір в індонезійській мові базується на суфіксально-префіксальному способі, а також за допомогою додавання різноманітних конфіксів та афіксів, які виконують функцію побудови частин мови. Так, наприклад, іменник (*Nomina*) утворюється за допомогою приднання афіксів *re*, *re-an*, *per-an*, *ke-an*, *-wan/wati*. Натомість діеслово здатне утворюється за допомогою афіксів *ber-*, *mem-*, *memper-* та комбінацій *men-kan*, *memper-kan* тощо. У процесі приднання афіксів одна частина мови може переходити в іншу. Іменник може ставати діесловом, а діеслово може переходити в категорію іменника. Саме за таких умов, ми не можемо говорити про

частотність вживання тих чи інших частин мови у дипломатичному листуванні, так як це роблять в українській чи англійській мовах. Основним для розгляду на морфологічному рівні є вживання афіксів та конфіксів [3].

Конфікс ke-an. Даний конфікс може поєднуватись з дієсловом, прикметником, іменником та числівником і слугує длятворення іменників. Основними значеннями конфіксу ke-an є значення стану, речі або події, місця або галузі, результату та науки чи сфери знань. У дипломатичному листуванні індонезійською мовою зустрічаємо такі праклади використання ke-an: kedutaan (посольство), kesempatan (можливість), kementerian (міністерство), kebudayaan (культура), kehadiran (присутність), keselamatan (безпека), kesalahan (помилка), keamanan (безпека), keputusan (рішення), ketetapan (положення), kepresidenan (президентство). Варто також зазначити, що ke-an є одним з найчастотніших конфіксів для вживання у дипломатичному листуванні, оскільки свідчить про офіційність та стандартизованість мови.

Афікси re-, re-an, per-an. Функцією афікса ре- та його похідних є творення іменників. Серед найвживаніших значень ре- у дипломатичному листуванні є «людина певної професії» або «людина, яка мен- – людина, яка виконує певну дію»: dengan pedukung Kementerian (разом з прибічником Міністерства); pebisnis setempat (місцевий бізнесмен). Конфікс ре-an може поєднуватись з дієсловами, іменниками, прикметниками, числівниками та означати процес або місце для дії: pengambilan (приймання), pengiriman (надсилення), pengenalan (представлення), pengembangan (розвиток), pengadilan (суд), penghargaan (подяка). Серед слів з префіксом ре- найчастотнішими є ті, які вживаються з конфіксом per-an. Зазвичай, per-an є іменником, значення і форма якого пов'язана з дієсловом ber-. Таким чином, слова набувають значення результату ber-, процесу ber-, а також місця мови про та науки. Серед текстів дипломатичного листування вживаються наступні слова per-an: perdagangan (торгівля), pertemuan (зустріч), perjanjian (угода), perusahaan (компанія), perizinan (ліцензування), pertunjikan (перформанс), perwakilan (представництво).

Конфікс men-kan. men-kan виконує функцію перехідних та інколи неперехідних дієслів (за умови, якщо основою вихідного слова є пркметник). Серед прикладів з дипломатичних листів знаходимо наступні: menyampaikan (зісвідчувати), menggunakan (використовувати), memberikan (надавати), meneruskan (продовжувати), mengadakan (затримувати), melakukan (здійснювати), melumpuhkan (знерухомлювати). Серед дієслівних афіксів конфікс men-kan є одним з найчастотніших, адже у листах зазвичай використовуються перехадні дієслова.

Пасивний афікс di-, di-kan, di-i. Функція афікса di- та його похідних полягає утворенні пасивного дієслова з активного. При поєднанні з твірною основою префікс di- не зазнає морфо-фонетичних змін. У дипломатичному листуванні пасив використовується з високою частотністю для надання листу офіційного вигляду. Найчастіше di- вживається в інводуктивних словосполученнях: sebagaimana diberitakan (як зазначалось), seperti yang sudah dikatakan (як вже було сказано). Серед жанрів префікс di- та його похідні вживаються в основному в довідках, де інформація викладається безособово і лише констатуються факти: surat keterangan diberikan kepada... (довідка надається...); fakta yang ditunjukkan (вказані факти); surat keterangan telah dimasukin (довідку було внесено).

Редуплікація. В індонезійській мові редуплікація слова виражає значення множини або подібності. У дипломатичному листуванні подвоюються зазвичай лише іменники, що підпадають під поняття “нелюдина” для вираження множини: negara-negara Asia (країни Азії), kelompok-kelompok kesenian (творчі групи). Усі іменники, що відповідають поняттю “людина” не подвоюються, а їх множина утворюється за допомогою частки para. Винятком з цього правила є ситуація, у якій множину потрібно вжити підряд у двох іменниках, що позначають особу, щоб виключити тавтологію, наприклад: Kedutaan Besar akan mengungang tamu-tamu para Duta Besar dari negara-negara Asia (Посольство запросить гостей послів з різних країн Азії). Також редуплікація в текстах дипломатичного листування вживається з прикметниками задля створення найвищого ступеня порівняння (у такому випадку до слова буде додано конфікс se-nya): setinggi-tingginya (найвищий), sebaik-baiknya (найкращий), secerat-serapatnya (найшвидший).

Займенник. У текстах дипломатичного листування досить часто використовуються безособові речення. Серед займенників першої особи однини використовується лише Saya (не Aku), оскільки всі інші варіанти займенника «я» не використовуються в офіційно-дловому стилі мовлення. Слід зауважити, що Saya завжди вживається з великої літери та лише в особистих нотах, у всіх інших жанрах дипломатичного листування вважається недоречним використання займенника першої особи однини. Займенник другої особи множини kita/kami (ми) вживається у вербалних нотах від посольства (surat keluar / surat dinas). Варто зазначити, що інклузивний займенник kita не використовується, натомість використовується ексклюзивний займенник kami, що вживається, коли адресант/адресат веде мову про самого себе або людей, які мають стосунок до сказаного, однак не охоплює інших читачів. У дипломатичних листах не вживається особовий займенник mereka (вони), Anda/kamu (Ви), kalian (ви у мн.).

На морфологічному рівні в текстах дипломатичного листування індонезійської мови фіксуємо чітке підпорядкування правилам EYD (Ejaan Yang Disempurnakan). Так, прийменники ke та di пишуться окремо від слів, на відміну від префіксів ke- та di-, що пишуться разом зі словом, наприклад: ke menteri (до міністра), ale kementerian (міністерство), diberitakan (повідомлено), але di berita hari ini (у сьогоднішніх новинах). За цими правилами виділяємо офіційне та неофіційне написання слів.

Не підлягає стандарту EYD	Підлягає стандарту EYD
di tulis	ditulis
bergarisbawah	bergaris bawah
garisbawahi	garis bawahi
ketidak tepatan	ketidaktepatan
antar kota	antarkota
surat – menyurat,	surat-menyurat
non Indonesia	non-Indonesia
mempertinggikan	mempertinggi / meninggikan
dibanding	dibandingkan
dikata	dikatakan

metubah	mengubah
pemerentah	pemerintah
dikarenakan	disebabkan

Таблиця 1. Правильне написання слів згідно EYD

Синтаксичні лособливості. У синтаксисі індонезійської мови існує поняття ефективного та неефективного речення. Дипломатичне листування індонезійської мови характерне використанням так званих “ефективних речень” (*kalimat efektif*). Ефективне речення в індонезійському синтаксисі – це речення, що повинно відповідати граматичним елементам, таким як: підмет (*subjek*), присудок (*predikat*), додаток (*objek*) та обставина (*keterangan*). Для ефективних речень також є характерним баланс у використанні мової структури [4, с. 27-29].

Провідною синтаксичною одиницею текстів дипломатичного листування без перебільшення можна назвати просте речення. Характерною структурно-лінійною особливістю простого речення є його довжина. Те, що просте речення незначною мірою відрізняється довжиною від складного, є тією специфікою офіційно-ділового стилю, яка поширюється і на всі групи текстів дипломатичного підстилю [1, с. 78-80].

Зростання довжини простого речення в дипломатичних документах індонезійською мовою досягається великим коефіцієнтом ускладненості його структури: прикметниковим зворотом, дієприкметниковим зворотом, які забезпечує сполучне слово “*yang*”, або одночасно обоюма цими засобами, одним або – досить часто – кількома рядами однорідних членів (все сказане стосується і складного речення). Часто переклад таких конструкцій здійснюється за допомогою синтаксичних трансформацій, наприклад: “*Kedutaan Besar Republik Indonesia di Kyiv menyampaikan hormatnya kepada Kementerian Luar Negeri Ukraina dan dengan hormat menyampaikan rencana kunjungan Wakil Ketua DPR RI (Koordinator Bidang Politik dan Keamanan) yang juga saat ini menjabat sebagai Ketua GOPAK (Global Organization of Parliamentarians Against Corruption...)*” (Посольство Республіки Індонезія в Києві висловлює свою повагу Міністерству закордонних справ України та має честь повідомити про наміри візиту Віце-спікера Палати представників Республіки Індонезія (Координатора з питань політики та безпеки), Голови організації “ГОРАК” (Глобальна організація парламентаріїв проти корупції...). На відміну від інших дипломатичних документів, жанровою ознакою дипломатичного листування в індонезійській мові можна вважати високу концентрацію однорідних членів речення. Наприклад:

“*Pada saat kunjungan Presiden Petro Poroshenko ke Indonesia pada awal bulan Agustus 2016 juga telah dibahas beberapa persetujuan kerjasama bilateral antara dua negara, serta peningkatan kerjasama termasuk mengenai pengajaran Bahasa Indonesia di Ukraina dan Bahasa Ukraina di Indonesia dan telah disepakati untuk meningkatkan intensitas hubungan persahabatan dan kerjasama antara Ukraina dan Republik Indonesia di berbagai bintang*” (Під час візиту Президента України Петра Порошенка до Індонезії на початку серпня 2016 року було обговорено ряд угод про двостороннє співробітництво між двома країнами, а також про сприяння посилення співпраці у викладанні індонезійської мови

в Україні та української мови в Індонезії, також було погоджено зміцнити дружні стосунки та співробітництво між Україною та Індонезією в різних сферах.

З аналізу даного речення можна зробити висновок, що ускладнення простого речення однорідними членами речення є надзвичайно поширеним явищем серед дипломатичного листування. Найбільш вживаними сполучниками є “*dan*”, “*serta*”, що в обох випадках перекладаються сполучником “і”.

У дипломатичному листуванні індонезійською мовою також активно використовуються пасивні конструкції у реченнях, що характеризуються додаванням префіксу “*di-*” до кореня дієслова, що виступає в ролі присудка, наприклад: “*Demikian Surat Keterangan ini dibuat untuk dipergunakan sebagaimana mestinya*” (Таким чином, дана довідка була створена згідно правдивої інформації); “*Bersama ini diberitahukan dengan hormat*” (З повагою повідомляємо); “*Demikian atas perhatian dan kerjasamanya diucapkan terima kasih*” (Висловлюємо свою вдячність за увагу та співпрацю). Найчастіше такі речення вживаються в заявах, циркулярах, оголошеннях та запрошеннях для позначення безособовості.

Отже, лексико-граматичний аналіз текстів дипломатичного листування в індонезійській мові дозволяє зробити висновок, що правопис різних жанрів дипломатичної кореспонденції індонезійською мовою чітко регламентоване правилами EYD (Ejaan yang Disempurnakan) – Правилами правопису індонезійської мови, які офіційно використовуються в Індонезії з 1972 року. Серед правил найбільшу кількість складають ті, що стосуються скорочення власних назв та титулів. Варто зазначити, що власне скорочення є однією з найяскравіших рис дипломатичного листування індонезійською мовою. Під час дослідження було встановлено, що на морфологічному рівні в текстах дипломатичного листування помітною частотністю відрізняються іменники з конфіксьом *ke-an*, *per-an* та дієслова з конфіксьом *men-an*. Варто відмітити особливості вживання ексклюзивних займенників, а також відсутність вживання займенників третьої та першої особи множини. У такому жанрі як *surat keterangan* (довідка) характерним є відсутність вживання займенників. Аналіз синтаксису допоміг зробити висновок, що дипломатичне листування індонезійської мови характерне використанням так званих “ефективних речень” (*kalimat efektif*). Ще однією особливістю є вживання пасивних конструкцій з префіксом *di-*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пазинич О. М. Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування: дис. .... канд. філол. наук : 10.02.15 / Пазинич Оксана Миколаївна. – К., 2001. – 219 с.
2. Peraturan Menteri Luar Negeri Republik Indonesia Nomor 01 tahun 2010 tentang pedoman tata naskah dinas Kementerian Luar Negeri dan Perwakilan RI di luar negeri [Peraturan Menteri Luar Negeri Republik Indonesia]. – Jakarta : Kementerian Luar Negeri, 2010. – 150 hlm.
3. Ramlan, M. Ilmu Bahasa Indonesia Morfologi: Suatu Tinjauan Deskriptif / Prof. Drs. M. Ramlan. – Yogyakarta: CV Karyono, 2009. – 186 hlm.
4. Suhardi. Dasar-dasar Ilmu Sintaksis Bahasa Indonesia / Drs. Suhardi, M.Pd. – Yogyakarta: Ar-Russ Media. – 112 hlm.

5. Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia / penyunting penyelia Anton M. Moeliono; penyunting teks Soenjono Dardjowidjojo. –cet. 3. – Jakarta: Balai Pustaka, 1992. – 475 h.

Метельська Ю., магістр

Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Київ

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕКСТОВ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ПЕРЕПИСКИ В ИНДОНЕЗИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В рамках статьи осуществляется исследование грамматических особенностей текстов дипломатической переписки в индонезийском языке на трех уровнях: лексическом, морфологическом и синтаксическом. Определяются наиболее часто речевые клише и здайсноется их классификация. Особенностью данной научной студии является то, что тексты дипломатической переписки в индонезийском языке как объект исследования впервые находят место в представленном исследовании.

Ключевые слова: дипломатическая переписка, лексико-грамматические особенности, дипломатическая нота, аффиксация.

Metelska Y., master of Arts

Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE TEXTS OF INDONESIAN DIPLOMATIC CORRESPONDENCE

This article examines the grammatical features of the texts of Indonesian diplomatic correspondence at three levels: lexical, morphological, and syntactic. The aim of this study is to identify the main lexical and grammatical features of the entire group of texts of diplomatic correspondence in Indonesian language. The article gives a detailed analysis of morphological and syntactic structure of Indonesian diplomatic correspondence and also provide deep studying of Indonesian diplomatic lexicon.

Key words: diplomatic correspondence, lexical and grammatical features, diplomatic note, affixation.

УДК 821.03.01

Хураман Ибниямин гызы Магеррамова, к. ф. н., доцент

Азербайджанский медицинский университет, Баку, Азербайджан

ЛИНГВІСТИЧЕСКОЙ ПОДХОД К ЯЗЫКУ ЭПОСА «КИТАБИ ДЕДЕ КОРКУТ»

Статья посвящена исследованию языка дастана «Китаби Деде Горгуда». В статье нашел свое отражение факт, что свадьба у тюркских народов является довольно ярким торжеством. Автор анализирует фразы, отобранные из эпоса Дрезденской рукописи.

Ключевые слова: дастан, язык, лексика, заимствование, турецкие, бытовая лексика, наименования одежды, быт огузских племен.

К 1300-летию дастана «Китаби Деде Горгуд», который сыграл большую роль в продвижении древней и богатой культуры не только азербайджанского народа, но и всех тюркских народов, были опубликованы научно-исследовательские труды и монографии, изданы книги, посвященные дастану «Китаби Деде Горгуд», вышла в свет «Энциклопедия Деде Горгуд» в двух томах. 1300-летний юбилей эпоса «Китаби-Деде Горгуд» впервые направил народ, его интеллигенцию и исследователей к массовому осознанию и усвоению эпоса. Была предоставлена возможность свободного исследования дастана без научно-исследовательского метода и социально-идеологического давления [Халилов, 2015: 129].

Будучи на то время президентом Азербайджана Гейдар Алиев, в предисловии к первому тому Энциклопедии «Китаби Деде Горгуд» пишет: «Китаби Деде Горгуд – это произведение, памятник, который был известен в Азербайджане не всем слоям населения. О нем знали наши историки, и то не все, а те, кто занимался исследованием «Китаби Деде Горгуда». О нем знали наши писатели, литераторы и далеко не все историки. Что касается нашего народа, нашей нации, то широкая масса имеет скучное представление о дастане «Китаби Деде Горгуд», и известно, по какой причине. В прошлом мы не могли писать нашу историю так, как хотелось бы нам. В прошлом наша история, включая историю литературы и культуры, всегда находилась под влиянием идеологии, ограничивающей нашу свободу. Это привело к большим потерям для нас [Энциклопедия, 2000: 9] «Гейдар Алиев, считающий нашу независимую республику наследием Азербайджанской демократической республики, отмечал тот факт, что история нашей государственности начинается с древних времен и связана с памятью и генетическим кодом. Когда теряется или нарушается память и генетический код, подвергаются сомнению духовно-нравственные ценности и богатства, государственность, когда традиции

государственности проходят испытания истории без нарушений и последствий, они сно-ва выражают преданность истории [Гасымов, 2013:100]. Поэтому очень важно вернуться к изучению этого памятника для глубокого изучения нашего великого прошлого, истории, древней культуры и богатого языка.

Начиная изучать язык дастана, мы должны обратить особое внимание на титульную страницу: «Китаби-Дедем Горгуд ала лисани-тайфеи огузан». Естественно, это имя писца, который переписал этот дастан. Профессор Самет Ализаде сгруппировал написанное на этой странице следующим образом:

- находящаяся под названием и с трудом читаемая монограмма «Сахиб ас-Салам Абдуллах Кетхода;
- в верхнем правом углу надпись «tarixi-vəfati Osman, sənə 993» («тарихи-вафати-Осман, сене 993») (993 год смерти Османа);
- ниже, по направлению к правому углу – примечание «написано по подобию мухаббетнаме»;
- в центре титульного листа расположена круглая печать, а в нижнем левом углу – прямогольная (на которой написано «Дрезденский музей, Ea 86») [Энциклопедия, 2000: 30].

Следует отметить, что факты, на которых мы собираемся сосредоточиться, являются важными моментами в изучении языка дастана для достижения хорошего научного результата. С этой точки зрения нельзя не отметить фразу, которая осталась без внимания ряда исследователей: «Rəsul əleyhissəlamın zamanına yaqın Bayat boundan Qorqut ata dərlər bir əg qopdu» («Расул алэйхиссалам заманына яын Баин боюндан Горгут ата дерлер бир эр гопды». Благодаря этому предложению, можно определить, в какой отрезок времени жил жил Деде Горгуд. Как мы уже отмечали, некоторые ученые, оставляют без внимания слово *yaqın* (яын) и ошибочно считают, что Деде Горгуд жил во времена пророка Мухаммада, а не во времена, близкие к этому периоду. Фактически, если отложить в сторону исламизированные моменты, которые наблюдаются в дастане, мы становимся свидетелями богатых фактов, отражающих образ жизни и традиции древних тюрков. Принимая во внимание, что исходная версия дастана была записана со слов озана, велика вероятность, что было допущено много ошибок. На самом деле создание глав восходит к периоду до VI-VII веков. Однако дрезденская рукопись была переписана в XI веке из древней рукописи. Поэтому в дастане встречаются слова, принадлежащие не только Деде Горгуду, но и озанам-сказителям и переписчикам дастана.

Как известно, в тексте дастана преобладают тюркские слова. Эти слова отражены в древнетюркских словарях и перекликаются с языком орхоно-енисейских памятников. В дастане также имеют место слова, которые не встречаются в тюркоязычных памятниках. Язык дастана «Китаби Деде Горгуд» подробно изучал в 1959 году А. М. Демирчизаде. Ученый подробно проанализировал фонетическую, грамматическую структуру, лексический состав дастана. Более тщательное изучение языка дастана принадлежит академику Тофигу Гаджиеву. Выдающийся тюрколог в своем произведении «Китаби Деде Горгуд: первый письменный учебник нашей истории», языку дастана посвятил отдельную главу, где лаконично, но точно анализирует язык. Приводя примеры, ученый отмечает, что «Огузнаме» целиком является памятником азербайджанского языка. Так как памятник относится к X-XII векам, в языке дастана много общего с другими тюркскими языками, в частности, с языками Огузской группы. Именно в этот период началась

дифференциация тюркских языков. Как известно, в начале периода разделения общего бывает больше, чем отличия. В связи с этим, «в языке «Китаби Деде Горгуд» нет деталей не связанных с историей лексико-семантического и грамматического развития азербайджанского языка [Гаджиев, 2014:331]. Совершенно верно. Тысячи слов из языка дастана, в своей семантической, фонетической и морфологической структуре используются и сегодня: *ata(ama)* -отец, *ana(ана)-мать*, *su(sу)* -вода, *saflaşmaq*(сафлашмаг)- очищаться, *gözəl* (гёзель)-красивый, *sevinmək*(севинmek)- радоваться, *gülmək*(гульмек)- смеяться и др.

Слова, обозначающие временной отрезок. В дастане встречаются слова, обозначающие различные временные отрезки. В результате наблюдения мы видим, что эти слова по своей структуре простые, составные и сложные слова. Это слова тюркского, арабского и персидского происхождения.

Dəm (*Дэм*) (*Момент*). Слово персидского происхождения, употребляется в современном азербайджанском языке и сегодня. В дастане встречается несколько раз: «Məgər ol dəm Bayındır xan bəglər ilə seyrana yetmişlərdi» *Между тем в то время вышли на прогулку Баюндар-хан с беками, пришли к этому источнику* - (пер.Барт.,77); *Dedi, həman dəm günbəd yarıldı, yedi yerdən qapı açıldı* *тотчас купол раскололся, в семи местах открылись ворота* (пер.Барт., 81).

Vədə. (*Веде*) (*Назначенное время*). Слово арабского происхождения, которое не раз встречается в дастане: «Əcəl vədə iitməyincə kimsə ölməz» - *без того, чтобы не настал смертный час, никто не умрет* (пер.Барт.,11), «Ulu düğüninə vədə qodı» - *назначил день для большой свадьбы* (пер. Барт., 35).

Əzəldən. (*эзелден*) (*давно*) «Əzəldən yazılımsa, qul başına qəza gəlməz»- *Если не предопределено от века, раба (божьего) беда не постигнет* (пер. Барт., 11). Слово арабского происхождения. С добавлением к этому слову суффикса -ден образовалось слово, обозначающее прошедшее время.

İmdi // şimdi. (*Имди/Шимди*) (*Сейчас, теперь*) «Çün böylə oldu, həman imdi ilrə turmaq gərgək, bəğ oğlı!» (*«Когда так случилось, то надо идти вперед, сын бека!»*) (пер.Барт.,35); «Görəlim, imdi yaradan neylər» (*«Посмотрим, что создатель сейчас сделает»*); «Həm şimdi nə yersən, nə içərsən və nəyə binərsən?» (*«Что ты теперь ешь, что пьешь, на чем езишь?»*) (пер. Барт., 96). Употребляемое в литературном языке слово *indi* (*инди*), в диалектах и говорах западной группы встречается в фонетическом варианте – *imdi* (*имди*).

Sabah. (*Сабах*) (*Утро, завтра*) *Alar sabah sapa yerdə dikiləndə ağban evli* (*Рано утром в месте в стороне от дороги ставят свое жилище с белым верхом-* (пер.Барт.,180); «*Alar sabah Dərsa xan yerindən uri turdi*» (*«рано утром Дерсе-хан встал со своего места»*) (пер. Барт.,1 7), «*Mərə, sabah şahinləri al, xəlvətcə ava binəlim!*» (*«Завтра утром возьми со-колов, мы тайно (от других) поедем на охоту»*) (пер. Барт., 95). В первых двух предложениях слово употребляется в значении «ранним утром», а в третьем предложении - в значении «завтра», которое присутствует и в современном языке.

Yenə // genə. (*Йене // гене*) (*снова, опять*) «*Yenə evini dikdi*» (*«он снова поставил свой шатер»*) (пер. Барт., 31); «*Genə toy edib, atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qirdirmişdi*» (*«Вот он снова устроил пир, велел зарезать лучших коней-жеребцов, верблюдов и баранов»*) (пер. Барт., 78); «*Zamanla Oğuz genə yaylığa köçdi. Çoban genə bu binara gəldi. Genə qoyun ürkdi*» (*«Однажды огузы отправились на летовки. Вдруг среди баранов произошло смятение; паствух рассердился на передового барана, выступил*

вперед») (пер. Барт., 77). Слово, которое в дастане встречается в двух фонетических вариантах, в настоящее время в нашем литературном языке употребляется как “yena” (йене), а в некоторых говорах- «genə» (гене).

Словосочетания, обозначающие временной отрезок. Исследования А. Танриверди, Р. Кемаля, Э. Гумбатова и С. Абдиновой сыграли большую роль в изучении этого вопроса. Мы отметили несколько таких словосочетаний.

Oğuz zamani. (Огуз заманы) (во времена Огузов) Это словосочетание очень часто встречается в дастане: «*Oğuz zəmanında Qanlı qoca derlərdi, bir gürbiz ər vardi*» («В век огузов жил один разумный муж, по имени Канлы-Коджа») (пер. Барт., 63).

Savaş günü. (Саваш гюни) (В день битвы) *Alp yigitlər savaş günü qırımdan qayurıldı*? - dedilər («Разве храбрые джигиты в день битвы заботятся о гибели?») (пер. Барт., 67).

Ayna günü. (Айна гюни) (В пятницу) «*Ayna günü oqiyanda qutbə görkli*» («Читаемой в пятницу хутбе слава!») (пер. Барт., 12).

Günlərdə bir gün. (Гюнлерден бир гюн) (Однажды) «*Günlərdə bir gün Yegnək oturub bəğlər ilə söhbət edərkən Qaragünə oğlu Budag ilə üz düşmədi*» («Однажды, когда Иекенк сидел и беседовал с беками, произошло состязание между ним и Будаком, сыном Карап-Гюнен») (пер. Барт., 73).

Времена года. В дастане встречаются названия всех времен года: «*Yara-yara qarlar yağısa, yaza qalmaz*» («Как бы густо не выпал снег, до весны ему не оставаться»); «*Yapağlu gökçə çəmən güzə qalmaz*» («цветущему зеленому лугу до осени не оставаться»); *Güz alması kibi al yanağın tutdu, yırtdı;* «*Ağam Beyrək gedəli, uayladım yoq*» («с тех пор как мой старший брат Бейрек ушел, я на летовки не ходила; Раздирала ли ты свои алые щеки, подобные осеннему яблоку, девица?») (пер. Барт., 39); *Qışda-yazda qarı-buzı ərinməyən Qazılıq tağına gəldi, çıqdı* («Она пришла к горе Кавказ, где ни зимой, ни летом не тают снег и лед»).

Исследователь Н. Гасанова указывает на то, что слово «*güz*» («гюз») до сих пор существует в некоторых говорах: «*Gör pə qızdı, yanaxları elə bil güz almasıdır*» («Какая красивая девушка, щеки у нее, словно осеннее яблоко»).

Это слово встречается и в народных поверьях: *Qoş quzu küzdə məlumdu* («Овцам быть в загоне»); *Aşıqın ağızı quzu küzüdü* («Уста ашуга- загон овец») [Гасанова, 2014: 95]. Отметим, что эта лексическая единица и по сей день сохранилась в ойкониме Гюздек (Гарадагского района) и Гюзлек (Нижний Гюзлек Физулинского района). Здесь суффиксы -дек и -лек являются формами диалекта [Гасанова, 2014: 96].

Бытовая лексика. В дастане достаточно часто встречаются бытовые слова. Это связано с отражением в образе жизни огузов. К бытовой лексике относятся наименования одежды и украшений, кухонной утвари и т.д. Рассмотрим несколько примеров:

Rızq. (Ризг) (благосостояние, достаток) Слово арабского происхождения, употребляется в дастане в значении «достаток»: «*Kimsə rızqın yemədün. Kimsəyə güt etmədin*». («Не посягнулся на чей-то достаток»). Слово встречается в фольклорных текстах: *Ət olan rızqın taşdan çıqartır* («Настоящий мужчина, из камня добудет хлеб, достаток») [Пословицы, 2013:175]. Встречается и в восхвалениях: *Allah rızqini kəsməsin.* (Пусть Аллах не отберет насущный хлеб, достаток).

Azuq. (Азуг) (еда, продовольствие) В дастане слово встречается в значении «продовольствие»: «*Yedi günlük azuqla çıqayım*» («Запасемся семидневным продовольствием»).

Aş. (Аш) Будучи в современном литературном языке синонимом слова «плов», слово «аш» в дастане употребляется в значении «еда, пища»: «Ayğır atım boğazlayub aşum versün!» («Зарубить коня и приготовить из него пищу»); «Bunlı qoca iłə Yapağılı qocayı Dərəgözə verün, aşın pişürsün!» dedi («Дайте Депе-Гэзу Юклю-Коджу и Янаглу-Коджу готовить пищу (пер.Барт., 78). Это слово встречается в фольклорных произведениях-пословицы, поговорки и т.д. Например: Aş bisirənə, iş bacarana (Блюдо того, кто сварит, дело того, кто сможет); Aşdı bişər, işdi-düşər (Каша сварится, дело сладится) и др. В джульфинских говорах встречается однокоренное слово «astmali» («асмалы»), что обозначает национальное блюдо «пити».

Ətməg. (Этмег) (Хлеб) В дастане употребляется в значении «хлеб»: «Yanmış agra ətməgi, acı soğan öyni degil» («Горький лук не сравнится с пригоревшим ячменным хлебом»). Это слово встречается также в фольклорных текстах: Ətməgin balla uey («Ешь свой хлеб с медом»); Ətmək kəsmək hünərdir («Разрезать хлеб- храбрость») и др.

Наименования одежды. Упомянутые в дастане одежда и украшения, дают четкое представление об одежде, украшениях огузских племен. Эти одеяния для современной эпохи не актуальны. Некоторые наименования одежды полностью архаизированы. Например, в фольклорных текстах мы сталкиваемся со словом «башмак»: Başmaq cütlənəndə bilinət (У башмака должна быть пара); Başmağımı geyinə bilsən, yerişimi yetiyə bilməzsən (Мой башмак можешь надеть, но мою походку не повторишь) и т.д.

Yaştaq. (Яшмаг) (Платок) «Ayağım baştaq, yüzüm yaştıq görmedi» (Нога моя башмак не надела, лицо мое платок не покрыл). «Baniçicək yaştıqları» (Бану-Чичек покрыла платок).

Çuqa. (Чуга) (Кафтан) В дастане встречается в значении «кафтан» («чуха»): «Toquzlama çırğab çuqa Bayandır xana rəncyek çıqardılar» (девяти панцырей, из золотого шитья и сукна — из всего они отделили пятую долю для Баюнтур-хана (пер. Барт., 76). В фольклоре слово часто встречается в составе слова «гараачуха» (судьба, везение).

Sərmüzə. (Сермуз) (Башмак) В дастане встречается в значении «башмак»: «Yoxsa a Qazan, ayağimdən sərmüza atayımtı?» (Или мне снять свой башмак, Газан?)

Küpə. (Кюпе) (Серьга) В дастане употребляется в значении «серьга»: «Qulağı altunkübəli Qazlıq oğlu bək Yegnək çapar yetdi» (Прискакал бек Иекенк, сын Казылык-Коджи, с золотой серьгой в ухе (пер. Барт., 30); «Qulağı altun-altun küpəli Boz ayığırı Beyrək çapar yetdi». (Прискакал на сером жеребце Бейрек, с золотой серьгой в ухе) Это слово отмечается во многих древних тюркских словарях.

Börk. (Бёрк) (головной убор) Başındağı tuğulgəni nə öyərsən, tərəf kafir? Başındağı börkümə gəlməz mana («Что ты хвалишься своим шлемом, что на твоей голове, гзур? По мне, ему не сравниться с шапкой, что на моей голове») (пер.Барт.,23); Keçə böركlü, azğun dinli quzğun dilli kafər çıqa gəldi. («Черноволосых гяуров нечистой веры, в кафтанах, сели на своих пегих коней, совершили набег») (пер. Барт., 23) К этому слову имеется несколько примеров из фольклорных текстов: Başmaqçının başmağı olmaz, börkünün börkü (Сапожник без сапогов, шапочник без шапки) [Пословицы, 2013: 71].

Наименование предметов быта. Встречающиеся в дастане предметы быта указывают на образ жизни людей того времени.

Qalı // xalı. (Галы// халы) (Ковер) Ağ çadır dikdilər, ala qalı döşədilər, ağca qoyın qırdılar, yedi yilliq al şərab içirdilər. (Возвели белый шатер, постелили пестрый ковер, зарезали

белого барана, пили белое семилетнее вино). Это слово встречается в говорах и литературном языке: Xalı salan xalının üstdə, kilim salan kılımin üstdə oturjax (Кто постелет ковер, тот сядет на ковре, кто постелет килим, тот сядет на килиме) (Товуз).

Yastıq. (Ястыг) (Подушка). Göz açuban görədigim, könül ilə sevdigim, bir yasduqda baş qoduğım. Это слово является синонимом слова «бальш» (подушка). Фразеологизм «Başının altına yastıq quoymaq» (подложить подушку под голову) означает «уверить, дать слово» : Başının altına yaslıq quoymuşan,amba heş nə eləməmisən (Подложил ему под голову подушку, а сам ничего не сделал) (Зангибасар) [Бехбудов, 2011:46].

Термины родства. Большинство терминов родства, встречающихся в дастане, являются словами тюркского происхождения: ata (ата)- отец, ana (ана)- мать, baba (баба)-дедушка, yengə (йенге)- женщина, сопровождающая новобрачную в дом жениха и др.

Ər. (Эр) (Муж, мужчина) Ərə varalıdan bərə dəxî qarnım toymadı» (С тех пор как я вышла замуж, в моем желудке не было сытости- (пер.Барт.,13); Ol gün cığırındə olan ər yigitlər bolürdü» («В тот день герои-джигиты обнаружили свою доблесть») (пер. Барт.,30). В первом примере данное слово употреблено в значении «муж, мужчина» , а во втором- в значении «джигит, герой». Приведем в пример несколько пословиц. В первых двух пословицах слово употреблено в значении «мужчина», а в остальных «джигит, герой» : Ər od olar, arvad su (Если муж огонь, то женщина должна быть водой). В дастане встречаются слова, образованные от корня «эр» - это ərdəmli//ərdəmlü (эрдемли//эрдемлю)- «сильный». В нахчыванских, джульфинских и ордубадских говорах встречаются слова “ərdəmli”, “ərdəmsiz” (эрдемли, эрдемсиз), что означает сильный, слабый.

Tayı. (Тайы) (дядя по материнской линии) Altmış ərgəc dərisindən küləh etsə qulaqlarını örtmiyən, qoli-budı xırancə, uzun baldırları incə Qazan bəğün tayısı At ağuzlı Uruz qoca çapar yetdi. («Прискакал воспитавший (дядя) Казан-бека Аруз-Коджа, (с широкими) устами подобный коню, с рукой и туловищем длинными как..., с тонкими икрами; шуба из шкуры шестидесяти козлов не покрыла бы его всего, шапка из шкуры шести козлов не покрыла бы его ушей») (пер. Барт., 30).

Это слово в современном языке употребляется в фонетическом варианте «дайы»: Dayı tikən körpüñ su aparmaz (Вода не разрушит, мост возведенный дядей); Dayı ilə dağı dolan, əmî ilə bağı gəzmə və s (С дядей по матери горы обойди, с дядей по отцу - даже в саду не гуляй).

Свадебные термины. Свадьба у тюркских народов являлась довольно ярким торжеством. Читая дастан «Деде Горгуд», становится очевидно, что этот обряд проводился на самом высоком уровне. В дастане встречается очень много свадебных терминов: qoruz (гопуз), düğün (дюгюн-свадьба), beşikkərtmə (бешиккертме- помолвка детей с колыбели), gərdək (гердек- супружеское ложе), sağdic (саҳдыг-дружка, шафер), adaxlı (адахлы-нареченный) и так далее.

Ozan. (Озан) (Певец, ашуг) Слово в дастане употребляется в значении «певец, ашуг»: «Dəli ozan çaldı» (Безумный ашуг сыграл). Это слово встречается в фольклорных памятниках- ашугское творчество, баяты.

Qızım, qızım, qız ana,

Qızımı vərəmən ozana.

Ozan axça qazana,

Qızım yeyə bəzənə.

Дочка, дочка, дочь моя

Выдам за озана тебя

У озана есть акче

Будешь жить в достатке- [пер. автора.]

Şüleñ. (Щюлен) (пир, жертвоприношение) «Ağam Beyrək gedəli şüleñim yoq» (с тех пор как ушел мой старший брат Бейрек, я ими не питалась- пер.В.В.Бартольда); «Ağayılda aäge qoynıım sana şüleñ olsın»(если нужны стада моих белых баранов, пусть они в черной кухне будут ему пищей (пер.Барт.,61). В говорах это слово встречается в варианте «щюлен олмаг» (разрушен), «щюленниге дюшмег» (оказаться среди изобилия, процветать): Bosdan təmiz şüleñ oluf (Огород полностью разграблен); Bü:n bir şüleñnigə düşmüştüm (оказался среди изобилия). В газахских говорах данное слово встречается в значении «разрушенный, разграбленный», а в имишлинских говорах – в значении «оказаться среди изобилия» [Бехбодов, 2011: 237].

Этимология слов. Изучив образцы текста дастана, можем разделить происхождение слов на две группы: тюркские и заимствованные.

Слова тюркского происхождения. Некоторые из этих слов входят общетюркский фонд, однако некоторые исконно азербайджанские, характерные для азербайджанского языка: *ad* (*ад-*) - имя, *ağas* (*агадж-*) - дерево, *ayran* (*айран-*) - пахта, *boz* (*боz*) - серый, *bız* (*биз*) - мы, *ishi*, *bırılık* (*бирлик*) - единство, *dəmir* (*демир*) - железо, *dil* (*дил*) - язык, *dörd* (*дөрд*) - четыре, *doqqız* (*доггуз*) - девять, *el* (*эл*) - рука, *elli* (*элли*) - пятьдесят, *gəlin* (*галин*) - невеста, *ildirim* (*илдырым*) - гром, *işkən* (*инэк*) - шелк, *qarlı* (*гапы*) - дверь, *qanad* (*ганаd*) - крыло, *qardaş* (*гардаш*) - брат, *qaş* (*гаши*) - бровь, камень, *qarğış* (*гаргыш*) - проклятье, и др.

В дастане встречаются слова, которые вышли из употребления в азербайджанском литературном языке, однако сохранились в турецком языке. Обратим внимание на некоторые из них: *tatlı* (*татлы*) в значении «сладкий» (*şirin*), *yazık* (*язык*) в значении «жаль» (*heyf*), *saklamak* (*сакламак*) в значении «прятать» (*gizlətmək*), *türlü* (*турлю*) в значении «странный», «вид» (*qəribə*, *cür*), *düş* (*дюш*) в значении «сон» (*uyku*), *armağan* (*армаган*) в значении «подарок, дар» (*hədiyyə*), *esen* (*есен*) в значении «здоровый» (*sağlam*), и др.

Сравним слова в контексте:

«Xırıldadıb datlu canım alur oldu» (Отнял сладкую жизнь).

турец.яз.: Ülkemizdeki göllerin büyük bir coğunluğu *tatlı* su göllerinden oluşmaktadır (Большинство озер в нашей стране пресноводные).

Tavla-tavla bağlananda atuma yazix! (Жаль целый табун лошадей!)

турец.яз.: Ne *yazık* ki yanığının ardından ev tamamən kül olmuştu (К сожалению в результате пожара дом полностью сгорел).

Oğlani hekimlərə ismarlayub Dirsə xandan *saqladılar*. (Поручили юношу врачам, скрыли от Дерсе-хана) (пер.Барт.,20)

турец.яз.: Dünya savaşı sirlarını *saklayan* ingilis casusun anlattıkları her kesi şaşırtı (Всех удивил рассказ английского шпиона, который скрывал тайны мировой войны).

Qaibdən *dürlü* xəbər söylərdi (О скрытом (будущем) он приносил разные вести) (пер. Барт.,139).

Əgər böylə öldürməzsən, bir *dürlü* dəxi öldürərməzsən (Если не убьешь (его) так, иначе тебе (его) не убить, так и знай (пер. Барт., 27).

турец.яз.: Mehtap bir düş kadar güzeldi(Лунный свет был красив как сон).

Varın Rum elinə, mənim oğlum üçün yaxşı *armağanlar* gətirün (Отправляйтесь в Рим и привезите для моего сына подарков).

турец.яз.: İstiklal marşı bu ülkeye *armağan* edilmişdir (Национальный гимн был подан этой старне).

Sən əsən ol, anam əsən olsun (Будь здоров, пусть мать моя будет здорова)

турец.яз.: Sonuncu «esen kalın sevgili izleyiciler» söyleyerek veda etti (В конце он прощался, сказав: «Доброго здоровья вам дорогие телезрители»).

Bu ad bu yigidə *qutlu* olsun! («Да принесет это имя счастье этому джигиту») (пер. Барт., 34)

турец.яз.: En büyük *nesneyi* oyunu kayb eden kişi taşıdı.(Ноша дасталась тому, кто проиграл игру)

...bu gün-yarın qanda isə gəlür(«Твой сын здоров, невредим, он на охоте; сегодня или завтра, где бы он ни был, он приедет») (пер.Барт.,19).

турец.яз.: 1. Doğacaktır sana vadettiği günler hakkın... (Наступят дни, которые вам обещали)

Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın (Кто знает, может завтра или раньше).

2. Bugünün işini *yarına* bırakma (Не оставляй на завтра, то, что можно сделать сегодня).

Заимствованные слова. В разных исследованиях дается различная информация о количестве заимствованных слов в языке дастана, однако эти цифры не точные.

В «Китаби-Деде Гргуд» встречаются следующие заимствованные слова: *axşam* (ахшам) - вечер (перс.), *bağ* (баг) - сад (перс.), *çoban* (чобан) - пастух (перс.), *çənə* (чэнэ) - членость (перс.), *həkim* (хеким) - врач (араб.), *hörmət* (хормет) - уважение (араб.), *xıpa* (хына) - хна (араб.), *salam* (салам) -здравствуй (араб.), *şəkər* (шекер) - сахар (араб.), *şirin* (ширин) - сладкий (перс.), *vətən* (ветен) - родина (араб.), *zaman* (заман) - время (араб.) и др.

В дастане присутствует достаточное количество слов, которые были записаны писцами с целью распространения ислама: *Allah*(Аллах)-Бог, *axırət*(ахирет)-загробный мир, *hacı*(гаджи)-паломник в хадж, *əcəl*(аджал)-гибель, *dua*(дуя)-молитва, *mələk*(мелек)-ангел, *kəfən*(кефен)-саван, *qiyamət*(гиямет)-день страшного суда, *rəhəmtət*(рахмет)-милосердие, *tabut*(табут)-гроб, *şeytan*(шайтан)-дьявол, *yasin*(ясин)-сура Корана, *haram*(харам)- запрет, *imān*(иман)-вера и т.д. Все эти слова имеют арабское происхождение.

Отметим, что в дастане встречаются такие заимствованные слова, которые вышли из употребления в современном литературном азербайджанском языке: *övtət*(оврет)-жена, *müşküł*(мушкуль)-трудно, *bəxşis*(бехшиш)-подарок, *behişt*(бехишт)-рай и т.д. Эти слова встречаются в текстах фольклорных произведений: *Ər* əg gərək, *övrət* övrət gərək(Мужчина должен быть мужем, а женщина- женой); *Ər* gəlsə, *qiyu artar*, *övrət* gəlsə, *qu artar* (Мужчина придет – шумно станет, женщина придет – тишина наступит); *Ər* qərədən qorqar, *övrət* aqdan qorqar (Мужчина черного боится, женщина – белого) [Пословицы, 2013:175]; *Bəxşis* var, *xalvar-xalvar*, *haqq-hesab* var, *dinar-dinar* (Подарки в халварах измеряются, а долги – в динарах); *Avazın* yaxşı gəlir, *oxuduğun Quran* olsa (Голос у тебя хороший, хоть бы ты коран читал); *Cidəni* çuvalda gizlətmək olmaz (Джид в мешке не спрячешь) и др.

Конечно, эти примеры встречаются и на языке наших классиков.

Как видно, изучение языка дастана «Китаби Деде Коркут», сравнительный анализ слов из дастана с образцами фольклора, литературного языка, говоров и диалектов, а также с образцами турецкого языка, выявляют очень интересные факты.

Язык дастана «Китаби Деде Коркут» отражает историческое прошлое азербайджанского народа. В эпосе отражены мудрость, мировоззрение, нравственные ценности, обычаи и традиции огузов. «Китаби Деде Коркут» - неоценимый источник для изучения тонкостей нашего языка, исторических событий и личностей, культуры нашего народа. Эпос также является вершиной этого жанра в мире, уникальным литературным памятником, подаренным человечеству тюркским мировоззрением.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Книга моего деда Коркута. Огузский героический эпос / Пер. акад. В. В. Бартольда; Изд.подгот. В. М. Жирмунский, А. Н. Кононов. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1962. 299 с. (Литературные памятники)
2. Аникеева Т.А. Элементы древнетюркской картины мира (*на примере огузского героического эпоса «Китаби дедем Коркут»*) //Тюркологический сборник. 2003–2004. Тюркские народы в древности и средневековье / Ин-т. востоковедения; Санкт-Петербург. филиал. М.: Вост. лит., 2005. С. 6–29.
3. Бехбудов С.М. Фразеологический словарь говоров азербайджанского языка. Баку, Нурлан, 2011, 292 с.
4. Гаджиев Т. И. «Китаби Деде Горгуд»: первый письменный учебник нашей истории. Баку, «Элм ве техсил», 2014, 344 с.
5. Гасanova Н.Е. Лексика евлахских говоров азербайджанского языка. Баку, «Элм ве техсил», 2014, 156 с.
6. Гасымов Дж.А. «Запрэт Кыйтаби Дада Горгуд»: посвящается 200-летию известности мира науки эпоса Деде Горгуда / Н.А.Н. Институт Фольклора Баку, Нурлан, 2013, 180 с
7. Китаби Деде Горгуд/ Составители: Зейналов Ф. Р., Ализаде С.Г. Баку, Язычы, 1988, 265 с.
8. Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности / Пер. и comment. Щербака А. М. М.: ИВЛ, 1959. 171 с.
9. Пословицы. Баку, Нурлан, 2013, 476 с.
10. Халилов Х. Д. Эпосы «Огуз хаган» и «Китаби Деде Горгуд» в истории нравственности тюроков. Баку, «Элм ве техсил», 2015, 235 с.
11. Энциклопедия Китаби-Деде Горгуда: 2 тома / Дрезден и Ватиканские рукописи и издание Эргина М., Ализаде С.; ред. совет: Анар, А.Ахундов, Б.Вахабзаде, Б.Набиев [и др.] Баку, 2000. Новый дом публикаций - Том I - 622 с.
12. Arat, R. R. Eski Türk şiiri. Ankara: TTK basimevi. 1991. 506 p.
13. Bernardini M. The Kitab-i dede Qorqut as a Historical Source // Eurasian Studies. Vol. 1. No. 2. 2002. P. 289–296.
14. Gökyay O. Ş. Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Milli eğitim basimevi, 1973. 358 s.
15. Orkun H. M. Eski Türk yazitları. Ankara: TTK basimevi, 1987. 962 s.

REFERENCES

16. Anikeeva, T.A. Elementy drevnetiurkskoi kartiny mira (na primere oguzskogo geroicheskogo eposa “Kitab-i dedem Korkut”) [Elements of the ancient Turkic world-outlook on the example of the Oghuz heroic epos Kitab-i dedem Korkut]. In *Tiirkologicheskii sbornik. 2003–2004. Tiurkskie narody v drevnosti i srednevekov’ye* [The Turkological collection of articles. 2003–2004. The Turkic peoples in Antiquity and Middle Ages], Moscow: Vostochnaia literatura. RAN p. 6–29.
17. Arat, R. R. *Eski Türk şitti* [Ancient Turkic poetry]. Ankara TTK basimevi 1991. 506 P.
18. Bartold, V. V. *Turetskii epos i Kavkaz* [The Turkic epics and the Caucasus]. In V. M. Zhirmunskii, A. N. Kononov (eds.), V. V. Bartold (transl.). Kniga moego deda Korkuta Oguzskii geroicheskii epos. [The Book of Dede Korkut. The heroic epics of the Oghuz]. Moscow; Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR 1962. 299 P.
19. Bekhbudov S.M. *Frazeologicheskii slovar govorov azerbaidzhanskogo yazyka*. [Phraseological dictionary of the Azeri language]. Baku, Nurlan Publishing 2011. P. 292.
20. Bernardini M. *The Kitab-i Dede Qorqut as a historical source* (review article). Eurasian Studies, (2002). Vol 1 (2), P. 289–296.
21. Entsiklopediya Kitabi-Dede Gorguda: 2 toma 2000. / Dresden i Vatikanskie rukopisi i izdanie M. Ergina. S. [Encyclopedia of Kitabi-Dede Gorgud: 2 volumes / Dresden and the Vatican manuscripts and the M. Ergina edition- Tom I]. Alizade; red. sovet: Anar, A.Akhundov, B.Vakhabzade,B.Nabiev [i dr.] Baku: Novyi dom publikatsii - Tom I-P. 622.
22. Gadzhiev T. I. «Kitabi Dede Gorgud»: pervyi pis’mennyi uchebnik nashei istorii. [Kitabi Dede Gorgud «: the first written textbook of our history】. Baku, «Elm ve tekhsil» 2014. P. 344.
23. Gasanova N. E. Leksika evlakhskikh govorov azerbaidzhanskogo yazyka. [Lexicon of Yevlakh district dialects of the Azerbaijani language]. Baku, «Elm ve tekhsil» P. 156.
24. Gasymov Dzh.A. «Zapret Kitabi Dada Gorgud»: posvyashchennomu 200-letiyu izvestnosti mira nauki eposa Dede Gorguda [Dedicated to the 200 th anniversary epos Dede Gorgud of the fame of the world of science] / N.A.N. Institut Folkloru Baku, Nurlan Publish. 2013. P. 180.
25. Gökyay, O. Ş. Dedem Korkudun Kitabı. [The Book of Dede Korkut]. İstanbul: Milli eğitim basimevi. 1973 P. 358.
26. Khalilov Kh. D. Eposy «Oguz khagan» i «Kitabi Dede Gorgud» v istorii nravstvennosti tyurkov. [Epos «Oguz Khan» and «Kitabi Dede Gorgud» in the history of the morality of the Turks]. Baku, «Elm ve tekhsil» 2015. P. 235.
27. Orkun, H. M. Eski Türk yazitları. [Ancient Turkic runical inscriptions]. Ankara: TTK basimevi. 1987. P. 962.
28. Poslovitsy 2013. [Proverb]. Baku, Nurlan Publishing. P. 476.
29. Shcherbak, A. M. (transl. and comment.). (1959). Oguz-name. Muhabbat-name. Pamiatniki drevneuigurskoi i starouzbekskoi pis’mennosti [Oghuz-name. Muhabbat-name. Monuments of Old Uighur and Old Uzbek writing]. Moscow: IVL. P 171.
30. Zeinalov F.R., Alizade S.Q. Kitabi Dede Gorgud [Kitabi Dede Gorgud] . Baku, Yazychy 1988. P.265.

Хураман Ібніямін гизи Магеррамова к. ф. н., доцент,
Азербайджанський медичний університет, Баку, Азербайджан

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО МОВИ ЕПОСУ «КИТАБІ ДЕДЕ КОРКУТ»

Стаття присвячена дослідженняю мови дастана «Китабі Деде Коркут». У статті знайшов своє відображення факт, що весілля у тюркських народів є досить яскравим торжеством. Автор аналізував фрази, які було відібрано з Дрезденського рукопису епосу.

Ключові слова: дастан, мова, лексика, затозичення, тюркські слова, побутова лексика, найменування одягу, побут огузьких племен.

Khuraman I. Magerramova, PhD in philology, senior teacher, assist. prof.
Department of Azerbaijani language, Medical university, Baku, Azerbaijan

LANGUAGE OF THE BOOK «DADA KORKUT»

The article is devoted to the study of the language of the dastan “Kitabi Dede Gorgud”. The author begins the study of the language of the dastan from the title page of the work. In addition, the article contains phrases from the dastan, denoting the time period, which the author analyzed with examples.

The article reflects the fact that the wedding of the Turkic peoples is a rather bright celebration. The author analyzed the phrases selected from the Dresden manuscript of the epic.

Key words: epic poem, language, vocabulary, adopted words, Turkish words, routine words, clothing names, about the life of the Oghuz tribes.

УДК 004.413:069(477)

Селігей П.О., докт. фіол. наук, пров. наук. співроб.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

Тищенко К.М., докт. фіол. наук, проф.

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ

ВІРТУАЛЬНА ВЕРСІЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО МУЗЕЮ: АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ТА СТРУКТУРА ЕКСПОЗИЦІЇ

У статті показано важливу роль віртуальних музеїв у процесах поширення духовної культури. Обґрунтовується актуальність створення віртуальної експозиції Лінгвістичного навчального музею при Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Розглянуто структуру музейної експозиції та можливості її віртуалізації.

Ключові слова: віртуальний музей, Лінгвістичний навчальний музей, метатеорія мовознавства, лінгвістичний простір, детермінанти.

© Селігей П.О., Тищенко К.М., 2019

У добу бурхливого розвитку цифрових технологій процеси популяризації наукових знань і культурно-історичній спадщини все більше переміщуються у віртуальний простір. Усесвітня мережа стає справді всюдиєсмісною та всеохопною. Упевнено й невідворотно «захоплює» вона дедалі нові ділянки культури, зокрема й ті, які здавна належали традиційній, нецифровій культурі. У наші дні неоцифрований сегмент культури стискається, наче шагренева шкіра. Тож якщо наукова, освітня чи будь-яка інша установа не відповідає сучасним вимогам, не має повноцінного представництва в мережі, вона неминуче втрачатиме і свій статус, і свою аудиторію.

В Україні та світі інтернетом послугується практично все населення дитячого, підліткового та юнацького віку, переважна більшість осіб середнього віку, а також чимала кількість людей похилого віку. З огляду на таку масовість експорт знань у мережу стає ефективним засобом для досягнення цілей науково-освітньої політики. Віртуальна реальність має всі перспективи для того, щоб стати дієвим інструментом пізнавання, інтелектуального та духовного розвитку особистості.

Без ресурсів інтернету сьогодні важко уявити роботу музейних установ. Щоправда обсяги використання цих ресурсів різняться. Одні українські музеї обмежуються суто представницькими сайтами, на яких розміщено лише загальну інформацію: історія за кладу, короткий опис експозиції, відгуки відвідувачів, контакти тощо. Інші, крім представницької інформації, виставляють на сайті також віртуальні копії своїх експозицій, фондів, колекцій (повністю або частково). Серед таких музеїв можна назвати віртуальні музеї Тараса Шевченка [8], Бориса Грінченка [3], УНР [5], писанкового розпису [6], нематеріальної культурної спадщини [2], персональних комп’ютерів [4] тощо. Таким чином, оцифрування та віртуалізація музейних фондів — нова, прогресивна форма поширення духовної культури.

На Заході перші віртуальні музеї з’явилися ще наприкінці ХХ ст. Відтоді їх кількість невпинно збільшується. І якщо стосовно традиційних музеїв нерідко лунають думки про їхню кризу, застарілість, малу відвідуваність, то музеї віртуальні, навпаки, зазнають сьогодні бурхливого розв’язту. Число віртуальних відвідувачів музейних сайтів уже давно перевищує кількість «живих» відвідувачів реальних музеїв. А це свідчить про очевидну запотребованість таких ресурсів в умовах сучасної культури. Не випадково в кошторисах великих музеїв країн ЄС та США видатки на створення цифрових копій музейних предметів та експозицій постійно зростають. І це при тому, що в цих країнах (як і в Україні) фінансування культурної сфери ніколи не входило в число пріоритетних. Натепер практично всі музеї на Заході вже виставили свої колекції у віртуальному просторі.

Наши музеї в цьому плані помітно відстають. Технологічна модернізація та віртуалізація — нагальні завдання, що стоять перед ними на сучасному етапі. Освоєння новітніх засобів, упровадження інформаційних та інтерактивних технологій дає змогу радикально осучаснити традиційні види музейної роботи, вийти далеко за рамки класичної моделі музею з його постійною експозицією та змінними виставками. Сучасний віртуальний музей — це не просто інтернет-філія реального музею, що дублює експозицію, а самостійне, якісно нове культурне середовище, цифровий музейно-інформаційний об’єкт, який мало нагадує параметри музеїв традиційного типу.

Для того, щоб музейну колекцію можна було кваліфікувати як віртуальний музей, потрібна її наявність у всесвітній мережі у вільному доступі, щоб її міг відвідати онлайн

буль-який пересічний користувач інтернету. Ключовим елементом віртуальної експозиції так само лишається музейний предмет. Відмінність полягає в тому, що його ідея та сенс доносяться до відвідувача в інакший спосіб — за допомогою цифрових технологій. Крім того, згадані технології дозволяють не тільки відтворити, а й створити новий музейний об'єкт, серію об'єктів, ба навіть цілісне музейне середовище.

Розробляючи проект віртуального музею, важливо глибоко продумати й обґрунтувати його структуру, намітити способи представлення експонатів. Прообразом віртуального музею, зрозуміла річ, виступає передусім реальний музей з його невід'ємними складниками (набір експонатів, побудова експозиції, періодичні виставки, наявність фондів, каталогів, бібліотеки, архіву тощо). Проте програмне забезпечення, інші технічні засоби дають змогу значно збагатити й урізноманітнити експозицію. Побутує навіть думка, що віртуальний музей, з одного боку, відтворює реальний музей, а з іншого — сам може слугувати моделлю майбутнього реального музею. Тобто, за образом і подобою віртуального музею, якщо виникне така потреба, можна створити його «матеріальний» аналог.

Лінгвістичний навчальний музей Київського університету імені Тараса Шевченка створено 1992 р. Це перша у світі музейна установа мовознавчого профілю [14: 12]. Уже не одне десятиліття Музей збирає, досліджує, зберігає та експонує матеріали, що відображують збагачення лінгвістичних знань, особливо на стику наук, з метою подальшого використання в навчальній та екскурсійній роботі. Музей має власний сайт [9], проте нині гостро стоїть питання про створення віртуальної копії експозиції.

Розглянемо структуру музейної експозиції та можливості її віртуалізації.

Музей організовано за схемою докторської дисертації К. М. Тищенка «Метатеорія мовознавства». Уперше ця схема оприлюднена 1989 р. [10] Текст дисертації розгорнутий з неї за два роки [11]. Уточненням метатеоретичного простору мовознавства став спочатку музей, а потім — виданий 2007 р. перший системний підручник основ мовознавства [12].

Хоча ідея Ч. Пірса і Ч. Морриса [15], згодом відомі як складові когнітивного підходу (зокрема, у працях Ю. С. Степанова), найближчі до початків метатеорії мовознавства, вони використані в ній у іншій функції. Головна відмінність полягає в тому, що три типи знакових відношень, які Ч. Моррис інакше називає *вимірами семіозису*, набувають у метатеорії конструктивної функції детермінант нового пізнавального простору. Як з'ясувалося далі, ці семіотичні детермінанти визначають лише *його об'єкту сторону*, стаючи першим складником метатеорії мовознавства.

Аби надалі уникнути неоднозначності поняття «семантика» у системі координат метатеоретичної площини, до нього були випробувані синоніми *десигніка* або *сигніфіка*. Після цього конструктивний список об'єктних інтегрантів (і окріслених ними галузей мовознавства) набув такого вигляду:

- 1 • _ Етно.ПРАГМАТИКА [E] (відношення «знак ~ етномова»);
  - 2 • _ Аксіо.ПРАГМАТИКА [A] (відношення «знак ~ діалект»);
  - 3 • _ Ідіо.ПРАГМАТИКА [I] (відношення «знак ~ ідіолект»);
  - 4 • _ СИН.ТАКТИКА [S] (міжзнакові відношення «знак A ~ знак В»);
  - 5 • _ ДЕ.СИГНІКА [D] (ендознакові відношення «позначення ~ позначене»)
- (У першому залі музею це п'ять тематичних областей синхронічної експозиції.)

Ця група категорій виявилася достатньою для ролі першого критерію логіко-семантичного впорядкування «гарячих» лінгвістичних знань, — на тому етапі, коли вони постають у процесі *формування* (das Wissen im Werden): ці категорії (когнітивні інтегранти) відображують істотну структуру мовної матерії як специфічного об'єкта *studij*. Структура ж науки, яка зберігає вже нагромаджене «холодне» знання (die erlernten Kentnisse), відмінна, адже спирається на групу загальнонаукових категорій (епістемологічні інтегранти).

Проясненню термінів *когнітологія* і *епістемологія* сприяє їхнє походження. Лат. *cognitio* ‘розпізнавання, слідство’ походить від *cognosco* ‘осягати, розвідувати, обстежувати’, етимологізованого як со + (g)nosco ‘досліджувати, допитувати’ [7: 200, 676]. Його семантика не така яскрава, як у спорідненого з ним гр. γνώστις (звідки *гнозис, гносеологія*), що «виражає реалізацію процесу у повторюваних зусиллях: пізнавати, дізнаватися через зусилля», тоді як епістемологія ‘знати’ (*savoir*) походить від істці «ставити, розміщувати, *класти на терези, зважувати, фіксувати*» [13: 224, 470].

Для досягнення сумірності з першим списком другий список категорій зазнав редукції. Терміни з вужчим обсягом змісту були включені до складу термінів, ширших за змістом, і так отримано дидактичний варіант другого списку — імена п'ятьох типів (ступенів) знання, які визначають другу, епістемологічну вісь метатеоретичного простору мовознавства. На ній розміщено п'ять послідовних поняттєвих епістемологічних областей, візуально трактованих як **«колонки»** поняттевого простору (в нумерації параграфів підручника позначені другими цифрами):

- _■0. ТЕМИ [T] (предмети галузей < поля дослідження>);
- _■1. ОДИНИЦІ [U] (базові поняття);
- _■2. ЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ [L] (теорії);
- _■3. ИСТОРИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ [H] (схеми еволюції);
- _■4. ЗАКОНОМІРНОСТІ [R] («закони»).

(У першому залі в межах кожної з синхронічних областей експозиції лівої стіни це її підрозділи; на правій стіні — системний показ історичних концепцій.)

Усякі ідеї, схеми, задуми можна реалізувати, лише надавши їм форми певної матеріальної конструкції. Свого часу рецензенти слушно зазначали, що в метатеорії мовознавства запропоновано нову парадигму лінгвістичних знань — кумулятивну і що наука про мову отримує в метатеорії об'єднавчу загальну концепцію. Ця нова парадигма в дисертації обґрунтована теоретично, і стає зрозумілим, як вона може функціонувати. У експозиції ж музею (і більшою мірою у підручнику) зроблено дальший крок: обґрунтований задум втілено в матеріальний конструкції, тут видно, як нова парадигма реально функціонує *її виглядає у деталях*.

Лише оптимальний розмір теоретичного курсу уможливлює його ефективну керованість [1: 43]. «За умов навчального процесу це означає орієнтацію на засвоєння такого масиву знань, який давав би змогу на кожному етапі викладу *апелювати до будь-якого фрагменту оглядної, оптимально доступної для утримання в пам'яті, науково обґрунтованої базисної теоретичної схеми*» [11: 58].

Аналогічне попереднє міркування можна висловити і про обсяг віртуального музею. У підручнику ця схема запропонована студентові у першому розділі, у музеї — на початку експозиції. Навчальні сюжети курсу розміщені у просторі з двома методологічними

координатами: з одного боку, це *метатеорія* і п'ять об'єктних інтегрантів (галузей лінгвістики: *етно-, аксіо-, ідіо- pragматика, синтаксика, семантика*), а з іншого — п'ять суб'єктних інтегрантів (типів або ступенів лінгвістичних знань): *галузі, одиниці, концепції, історія, закономірності*. Очевидно, що в музейній експозиції з технічних причин послідовно проведено лише перший параметр організації експонатів. У віртуальному варіанті музею є змога повноцінно уточнити взаємодію обох параметрів метатеоретичного простору — за схемою, уперше реалізованою у підручнику (рис. 1).

Епістемологічна вісь					
Когнітивна вісь	МЕТАТЕОРІЯ 13 типу знання	ОДИННИЦІ 6	КОНЦЕПЦІЇ (ЛОГІЧНІ) 1	КОНЦЕПЦІЇ ИСТОРИЧНІ 1	ЗАКОНОМІРНОСТІ 5
	ГАЛУЗІ 6	27	5	7	10
	ЕТНОПРАГМАТИКА	19	5	4	5
	ІДІОПРАГМАТИКА	36	5	12	11
	СИНТАКТИКА	30	5	7	13
	ДЕСИГНАТИКА	29	5	10	8

Рис. 1. Дві осі метатеоретичного простору. Метатеоретичний розподіл 160 навчальних сюжетів за розділами курсу основ мовознавства

Завдяки категоріальній природі параметрів та їх об'єднанню в систему отримана матриця придатна для розміщення в ній довільної кількості блоків знань — байдуже, чи йдеться про 160 навчальних сюжетів курсу основ мовознавства, чи про 294 теоретичні сюжети лінгвістики, розподілені у матриці 1989 р., чи про 1190 статей енциклопедичного словника з мовознавства (кожна з яких класифікована у дисертації). Це означає, по-перше, що гносеологічний аспект теми вичерпано, адже, як відомо, за категоріями немає чого більше пізнавати. По-друге, лише цим можна довести, що використані вихідні положення метатеорії справді були (і є) аксіомами. Сама ж матриця, завдяки своїй *відкритості і здатності до дорошування об'єктами*, вже 30-й рік далі функціонує у наочності, невтомно вибраючи в себе ділянки нововідкритих знань про мову [16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // Системные исследования. Ежегодник 1982. — М.: Наука, 1982. — С. 43.
2. Віртуальний музей «Елементи нематеріальної культурної спадщини України» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.virtmuseum.uccs.org.ua> (дата звернення 15.05.2019) — Назва з екрана.
3. Віртуальний музей Бориса Грінченка [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://wiki.kubg.edu.ua/Віртуальний_музей (дата звернення 15.05.2019) — Назва з екрана.
4. Віртуальний музей персонального комп’ютера [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://sites.google.com/site/virtualnijmuzejpk/> (дата звернення 15.05.2019) — Назва з екрана.

5. Віртуальний музей УНР [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://muzejunr.io.ua>
6. Віртуальний тур Музею писанкового розпису [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://hutsul.museum/pysanka/exposition/virtual/> (дата звернення 15.05.2019) — Назва з екрана.
7. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. — М.: Рус. язык, 1976. — 1096 с.
8. Національний музей Тараса Шевченка. Віртуальний музей [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://museumshevchenko.org.ua/page.php?id=18> (дата звернення 15.05.2019) — Назва з екрана.
9. Сайт Лінгвістичного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.langs.com.ua/index.htm> (дата звернення 15.05.2019) — Назва з екрана.
10. Тищенко К. Загальна структура лінгвістичних знань // Мовознавство. — 1989. — № 6. — С. 48–52.
11. Тищенко К. Метатеорія мовознавства. — К.: Основи, 2000. — 350 с.
12. Тищенко К. Основи мовознавства. Системний підручник. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. — 308 с.
13. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. — Vol. I. — Paris, 1968.
14. Language Museums of the World: Institutions, Websites, Memorials / Ed. by O. Grepstad. — Ørsta: Centre for Norwegian Language and Literature, 2018. — 138 p.
15. Morris Ch. Fondements de la théorie des signes // Langages. — Septembre, 1974. — № 35. — Paris. — P. 15–21.
16. Tyszczenko K. Po co językoznawstwu metateoria // Medytacje filozoficzne. — Warszawa, 2015. — P. 237–262.

Селигей Ф. А., докт. филол. наук, старш. наук. сотр.

Інститут языковедения им. А. А. Потебни НАН України, Київ

Тищенко К. Н., докт. филол. наук, проф.

Інститут філології Київського національного університета імені Тараса Шевченко, Київ

ВИРТУАЛЬНАЯ ВЕРСИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО УЧЕБНОГО МУЗЕЯ: АКТУАЛЬНОСТЬ СОЗДАНИЯ И СТРУКТУРА ЭКСПОЗИЦИИ

В статье показана важная роль виртуальных музеев в процессах распространения духовной культуры. Обосновывается актуальность создания виртуальной экспозиции Лингвистического учебного музея при Институте филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Рассмотрена структура музеиной экспозиции и возможности её виртуализации.

Ключевые слова: виртуальный музей, Лингвистический учебный музей, метатеория языкоznания, лингвистическое пространство, детерминанты.

Selihei P. O., Dr. filol. sciences, leading researcher
O. O. Potebnia Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv

Tyshchenko K. M., Dr. filol. sciences, professor
Institute of Philology, Taras Shevchenko national university of Kyiv

VIRTUAL VERSION OF THE LINGUISTIC EDUCATIONAL MUSEUM: THE RELEVANCE OF THE CREATION AND STRUCTURE OF THE EXPOSITION

The paper shows the important role of virtual museums in the spreading of spiritual culture. The urgency of creating a virtual exposition of the Linguistic Educational Museum at the Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv is substantiated. The structure of the museum exposition and the possibilities of its virtualization are considered.

Keywords: virtual museum, Linguistic Educational Museum, metatheory of linguistics, linguistic space, determinants.

УДК 801.8:398.332.1

Руденко С.М., к. філол. н., проф.

Харківський державний університет харчування та торгівлі, Харків

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОВНИХ ЗНАКІВ ГЛЮТОНІЇ В ТЕМПОРАТИВНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті розглядається мовно-концептуальний симбіоз номінацій харчової сфери та знакових часових відрізків, що виражає глибинні світоглядні уявлення українців. Підкреслюється, що глютоніми-артефакти маніфестують загальну ідею подій, персоніфікуючи ситуацію в цілому та підкреслюючи важливість фонових знань і культурної компетенції.

Ключові слова: глютонім, символ, темпоратив, номінація, обряд.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Календар українського селянина XIX – початку XX ст. був своєрідною енциклопедією народної мудрості, неписаним розпорядком життя хлібороба. Календарні звичаї та обряди формально узгоджувалися з річним літургічним циклом православної церкви, проте дійсною основою «побутових святців» був трудовий сільськогосподарський календар, що зокрема кодував напрацьовану віками ефективну технологію обробляння землі та задоволення щоденної потреби селянина в їжі. Мовно-концептуальне утворення *календарні свята* й обряди нерозривно пов’язане зі складним етнолінгвістичним корпусом фонових знань, що відбиває раціональний досвід, релігійно-магічні вірування, високоестетичні традиції та пережиткові звичаї.

Мовна картина світу українського аграрія гармонійно поєднувала не лише часові номінації, а й харчові – **глютоніми** (від лат. *glutio* – ковтати, споживати) – лінгвістичні знаки харчової картини світу з широким спектром плану вираження (від слова до тексту) та плану змісту (транслювання культурних інформацій, фону, концептів, конотацій тощо).

Фреймова рубрикація глютонії вбирає близько 20 лінгвоконцептуальних категорій, серед яких важливу роль відіграють **глютоніми-артефакти** (< лат. *artefactum* – штучно зроблений) – мовні знаки ядерної зони глютонічного фрейму на позначення їжі та напоїв, що є продуктами цілеспрямованої людської діяльності; та **температиви** (< лат. *tempora* – час) – мовні знаки периферійної зони глютонічного фрейму, що відповідають мисленневому аналогу часових параметрів ситуації, на яких і буде зосереджено нашу увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання поставленої проблеми дає можливість констатувати, що проблемою змісту мовних знаків української етнокультури, семантика яких має глибинні культурні нашарування, майже 200 років займається ціла плеяда вітчизняних учених: істориків, етнографів, етнологів, лінгвістів, літературознавців та ін. Серед них Л.Ф. Артиюх, І. Білодід, В. Борисенко, О. Воропай, М. Грушевський, П. Іванов, П. Чубинський, М. Максимович, М. Сумцов, А. Кримський, В. Жайворонок, Л. Дунаєвська, В. Кубайович, З. Болтарович, М. Дмитренко, В. Войтович, М. Красіков та ін. Однак зв’язку між знаками харчової та темпоративної картин світу в них приділялося, на наш погляд, недостатньо уваги.

Мета нашого дослідження – на матеріалі українського етнолінгвістичного дискурсу розглянути концептуальний зв’язок між глютонімами-артефактами та темпоративами, що номінують певні часові відрізки літньо-осінньої народно-календарної обрядовості. **Завдання** – проаналізувати глютонічний вміст окремих темпоративних відрізків у контексті традиційних свят українського селянина, які є поєднанням дохристиянських та християнських вірувань, зафікованих у давніх і сучасних етнографічних та етнологічних джерелах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для традиційних уявлень українців, як і для решти землеробських народів, характерним є усвідомлення часу як явища циклічного. Життя в тісному контакті з природою, тотальні залежності від природних стихій та природних ритмів зумовили стійкі, майже симбіотичні зв’язки індивіда з оточуючим середовищем. Час можна вимірювати, перш за все, шляхом спостереження різних періодичних процесів, що відбуваються в природі. З року в рік селянин спостерігав за зміною ідентичних річних циклів: народженням, змужнінням, старінням природи та її смертю, що передбачала нове народження. Це було вічне повторення. У природі не помітний поступальний розвиток, принаймні візуально. Тому цей кругобіг не міг не стояти в центрі духовного життя. Така природно-циклічна модель часу знайшла відображення в календарній обрядовості. Ідея кругового руху в ній є визначальною [6, с. 86].

До складу річного аграрного кола українців входили зимові, весняні, літні й осінні свята, обряди та звичаї. Обов’язковими компонентами календарних свят були обрядовий стіл, господарська й сімейна магія, ушанування предків, ритуальні обходи й поздоровлення, рядження й маскування, драматичні сценки, розваги, спортивні змагання тощо. Під час свят виконувались календарно-обрядові пісні, приурочені відповідній порі року: зимові колядки та щедрівки, веснянки, купальські, троїцькі, обжинкові пісні тощо. Більшість свят супроводжувалось приготуванням і споживанням їжі, що мала певні відмінності в різні календарні періоди, характеризувалася особливою семантикою.

Зв’язок глютонімів-артефактів з календарно-обрядовими темпоративами річного кола реалізується через 3 цикли: 1) глютоніми-артефакти темпоративного циклу зимова

народно-календарна обрядовість; 2) глютоніми-артефакти темпоративного циклу весняна народно-календарна обрядовість; 3) глютоніми-артефакти темпоративного циклу літньо-осіння народно-календарна обрядовість, на якому ми й зосередимо увагу.

Хронологічно цикл *літньо-осінньої обрядовості* розпочинає темпоратив *Зелені свята*. Це українська назва християнського свята *Трійці*, що відзначається на 50-й день після Паски, – три дні перед Святою неділею та три дні після неї. Цей тиждень називають також *Русальним*, *Клечальним*, *Глетчаним* або *Троїцьким*. Темпоратив *Зелена неділя* має також синоніми *Троянове свято і Гріана*. Троїцько-русьальна обрядовість знаменувала завершення весняного й початок літнього календарного циклу. В її основі лежали культ рослинності та магія закликання майбутнього врожаю. Обрядовою сіравою на *Зелених святах* неодмінно була *яечня*. Яйце, починаючи від Великодня, проходило через усю весняну обрядовість, постаючи символом зародження нового життя. А коли весна закінчувалася, яйце їли вже у вигляді *яечні* (зародок мав обернутися на плід). Готували цю сіраву переважно дівчата.

Одним зі складників вмісту темпоративної номінації *Зелені свята* були «*розигри* – перший понеділок Петрівки (часом останній понеділок перед святом Купала), коли, за народними переказами, у лугах і лісах розгулює нечиста сила, грають звірі, тому небезпечно ходити в поле і в ліс. З цим днем пов'язані різні обрядодії ще дохристиянського походження: *розгари*, *розори*, *дядини*, *гоніння шуліки* (*шуляка*), *замочування дійниці*. Їхніми учасницями були зазвичай молоді заміжні жінки, які розігрували жартівливі й жартівливо-сатиричні дійства та сценки потай від чоловіків. У цілому *Розигри* як народне жіноче свято безпосередньо пов'язані з конкретним обрядом – проводжанням весни та зустріччю літа» [4, с. 507].

За іншою версією, на другий день *Зелених свят* (синоніми – *русалії*, *розгри*), зібралися гуртом, «молоді жінки сходяться, бувало, у шинок; там вони пили *горілку*, танцювали та співали соромницьких пісень, що в інший час, звичайно, жінки ніколи не роблять» [2, с. 103, 114]. Як зазначено в «Енциклопедії українознавства», «у цей день господині замовляють, щоб «корови багато молока давали», а дівчата пускають на воду «клечальні вінки». Закінчення Святої неділі й заговини на Петрівку (звичайно в перший понеділок Петрівки, інколи в останній понеділок перед Петром) справляють як характеристичне розгульне свято, що найчастіше звється «*розиграми*» й часто мішається з русаліями, а подекуди й з обрядом похорону Ярила (інколи й Коструба), що також відбувається в перший понеділок Петрівки й відоме під назвою «*гонити шуляка*». Це дійство, за повір'ям, повинно було вберегти курчат від шуліки (*шуляка*). Воно нагадує своєю розгульністю подібні забави *цирної неділі*, але своїм характером підходить уже до «*ігрищ* купальських» [3, с. 236]. Значне місце в обряді посідали й поминальні мотиви: заміжні жінки обов'язково згадували своїх померлих (особливо нехрещених) дітей. На *Зелені свята*, як і після Великодня, провідували померлих родичів, могили яких обсипалі клечальним зіллям, улаштовували *панахиди* та спільні поминальні *трапези*.

Синонім темпоративу четвер *Троїцького тижня* – *Русалчин великденъ*. Він мав свої глютонічні та локативні особливості. Як зауважує П. Іванов, «въ этотъ день поминаютъ русалокъ: пекуть *пироги съ творогомъ, кныши*, берутъ *водки* и отправляются, преимущественно женщины, къ рѣкѣ, на ту кладку, что никогда не принимается. Такія кладки представляютъ главный сборный пунктъ русалокъ. Такъ вотъ къ этой кладкѣ и

отправлялись купянчанки поминати русалок, т.е. закусывали, а главное – выпивали» [5, с. 55]. «В Україні довго зберігався звичай серед жінок – у русалчин тиждень розвішувати по деревах полотно, що його ніби русалки брали собі на сорочки. Ба більше: на вікнах розкладали гарячий хліб, гадаючи, що його парою русалки будуть ситі. <...> За народнім віруванням, у цей день русалки виходять на поверхню землі й дивляться, чи шанують люди їхню пам'ять. Якщо хтось у цей день займається роботою в полі, вони заважають працювати й насилують на посіви якесь лихо, а ті, хто шанує це свято, надіються, що русалки будуть берегти їхні поля від шкоди. У цей день селяни варят прости неба різноманітні страви і взаємно чащаються. Господині поливають молоком шлях чи стежку, де ходили їхні корови до водопою або в поле на випас. На межах полів господарі кладуть, бувало, по шматку хліба для русалок» [2, с. 103, 105]. У цей день фарбували яйця в жовтий колір і роздавали їх дітям [5, с. 55].

Темпоратив *День Горпини* – 23 червня/6 липня – на деяких прикордонних з Росією територіях має синонім язичницьке свято каши, «коли було прийнято їсти або вівсяну, або гречану кашу. У врожайні роки свято супроводжувалося приготуванням різних видів гречаної каші: крутої, з яйцями й грибами, з молоком тощо й перетворювалося на змагання кашоварів у мистецтві готовання й у створенні нових страв з каші» [9, с. 24].

Темпоратив *Петрівка* (синоніми – *Петрівці*, *Петрівки*, *Петрів піст*) номінус часовий відтинок, коли християни дотримуються посту перед Петровим днем, православним церковним святом на честь апостолів Петра й Павла; його початок залежить від свята Пасхи (починається в неділю Всіх Святих – у першу неділю після Трійці; буває коротшим (8 днів) і довшим (6 тижнів); закінчується у *День Петра і Павла*; жартують: «Чи ѿ вас, як у нас, мороз у *Петрівку*, зморозило на печі трьох парубків й дівку»; на Петрівку ласують першим збором бджолиного меду; при скруті дозволяється їсти й молочні страви [4, с. 448].

Темпоратив *Петра* (синоніми – *Петри*, *Петрів день*, *Петрівчаний*, *Петрівський день*, *Петра-Павла*) – 28 червня/12 липня – пов'язаний з глютонімом-артефактом мандрики (*мандриги*) – українським обрядовим печивом, сир для якого змішували з борошном, додавали трохи масла, солі, яєць, замішували тісто й виробляли невеличкі пампушки. Повернувшись з церкви, люди розгівлялися мандриками. Сама назва походить ніби від того, що, мандруючи по світу, Петро з Павлом живилися «мандріками». У цей день зозуля перестає кувати, бо ж украла в святого Петра одну мандрику, і за це її Бог покарав тим, що вона на Петра давиться мандриками й перестає кувати. А якщо кус зозуля й після Петра, то це, за народним віруванням, віщує нещастя. Пекли мандрики в кожній хаті й роздавали пастухам, які наймалися пасти громадську худобу. Пастухи (здебільшого підлітки) улаштовували в цей день свято на паші. На другий день після «Петра» – теж свято, але наполовину менше і називається «*Полупетра*» або «*Петрового батька*». На Слобожанщині колись у цей день різали трьох півників і варили борщ у трьох горнятках – «три борщи, бо святий Петро три рази відрікався від Христа» [2, с. 136].

Темпоративи *Іллі* (20 липня/2 серпня) та *день іменин* у свідомості наших предків пов'язаний із процесивом *ходити в гості* «на красний калач», який заможні люди святкували три дні. Гости сходилися, пили, їли й співали; потім ламали на частини *красний калач*, спечений із пшеничного тіста на дріжджах і обсипаний проскурником. Це день, коли селяни випікали хліб уже з нового врожаю, – «На *Іллі* новий хліб на столі» [2, с. 153].

Темпоратив *Великомученика Пантелеймона* – 27 липня/9 серпня – має синонімічну назву «святої Палія». У цей день не можна було жати, звозити копи тощо; також посталися й молилися, щоб зберегти копи хлібів, які ще лежали на ниві, а тому такі ниви тричі обходили. Ушановуючи Паликопу, запалювали свічку-громничку, освячену на Великдень, «щоб і оселю, і копи в полі зберіг від пожежі», розкладали священний вогонь, стрибали через нього, а дітям роздавали ритуальне печиво – *сончата* [1, с. 354].

Обрядодійства темпоративу *Спаса* – «своєрідні рештки дохристиянських торжеств, що припадали на пору збирання меду, фруктів, збіжжя. Свідчать про це й відповідні народні назви *Спасів*: перший – медовий, другий – яблучний, третій – хлібний. До них приурочені в народі обжинкові звичаї та обряди – своєрідний апофеоз річного календарного кола» [11, с. 155], хоча ці темпоративи мають і відповідні номінації, пов’язані християнським річним колом. Наприклад, *Спасівка* – народна назва *Успенського посту*, який тривав з 1/14 по 14/28 серпня.

Темпоратив *Маковія* (синонім – *Перший Спас*) – 1/14 серпня – спрощена українська назва церковного свята святих мучеників Маккавеїв. Народна етимологія пов’язує назву цього свята з глютонічними натурфактами *мак* і *мед*, номінації яких є меронімами в складі народної ритуальної страви цього дня – *шуляками* (*шуликами*, *шуліками*) – коржиками з тертим маком і медом. Приказки, що виникли на *Маковія*: *Із води та з муки пече баба шулики* (М. Номис). *Тринди-ринди* – коржі з маком. «*Шуліки*» готовують так: печуть коржі, ламають на дрібні шматочки в макітру і заливають медовою сітою та разтертим маком. Ця їжа досить смачна, а особливо її люблять діти» [2, с. 155].

Темпоратив *Другий Спас* (синоніми – Яблучний *Спас*, *Преображення*) – 5/19 серпня – за канонами православної церкви, свято, установлене на честь *Преображення Господнього*. «*Спас*, себто *Преображеніс* Господнє (19 серпня н. ст.), уважається патроном обжинок («*Спасова борода*»), що закінчує жнива. Тому обжинковий вінок посвячується в церкві разом зі збіжжям, овочами, медом і вимолочується найближчого року також напередодні *Спаса*. До *Спаса* старші люди не їдять навіть стиглих овочів, щоб їхні діти в цей день на тому світі дістали від янголів свячених овочів. Тільки повернувшись із церкви з посвяченими овочами, розговляються перед обідом. *Спас* – це разом із тим третє за чергою свято померлих» [3, с. 238]. Виходячи з церкви, люди обмінювалися посвяченими осінніми дарами. Ними цього дня обдаровували також бідних. Гуцули, крім фруктів, приносили з собою до церкви воду в глечиках і *калачки*, якими наділяли же-браків, обмінювалися між собою «за померлі душі». Кожен обдарований повинен був з’їсти бодай шматочок свяченого яблука, закусити *калачиком* і запити свячену водою. На Слобожанщині для цього пекли пироги з яблуками й мастили їх медом. Подібні яблучники відомі й бойкам [11, с. 154-155]. Після освячення та благословення дозволялося їсти плоди (до *Другого Спасу* не їли ніяких плодів, окрім огірків): «*Другий Спас* яблучком розгівляється», «*Прийшов Спас* – оскомину приніс (від зелених яблук)». Споживати плоди до цього часу вважалося великим гріхом («Хто до *Другого Спасу* їсть яблука, тому на тому світі не дадуть яблучка з райського саду»). Якщо хтось не дотримався цієї заборони, щоб спокутати провину, мав не їсти їх протягом 40 днів після *Другого Спасу*. Найбільш суверо слід було утримуватися від споживання яблук тим селянам, у яких помрли немовлята. За народними уявленнями, на тому світі на срібних деревах ростуть

золоті яблучка, які роздають тим померлим дітям, батьки яких (особливо – мати) не їдять яблук до Другого Спасу [10].

Темпоратив *Хлібний Спас* – 14/28 серпня – мав синонімічні офіційні та народні номінації в християнському контексті: *Перша Пречиста, Успення Пресвятої Богородиці*, – головним глотонічним символом якого, як і на Другу Пречисту (*Різдво Пресвятої Богородиці*, 21 вересня, осінина) були *калачі з калиною*.

Темпоратив *Флора і Лавра* (синонім – *Фролки, кінський Великдень*) – 18/31 серпня – номінація дня покровителів коней. У день *Флора і Лавра* приводили коней до святилищ і окроплювали освячену водою. Коней купали, чистили, упітітали їм у хвіст та в гриву квіти, кольорові стрічки, годували *хлібом* з долонь [8, с. 914]. На останній день серпня, на *Флора і Лавра*, наче на закінчення літа, святкують «*кінський Великдень*», і в цей день кіньми не роблять [3, с. 238]. На це свято випікали особливе печиво з зображенням кінського копита – *підкови* [1, с. 556].

Темпоратив *Головосіка* (синоніми – *Івана Предтечі, Іван Пісний*) – 29 серпня/11 вересня – номінація християнського календарного свята *Всічення голови Пророка Івана Предтечі (Хрестителя)*, у який віряни дотримуються суворого посту. У цей день не варятъ борщу, і це єдиний день протягом цілого року, коли гріх їсти борщ. Віруючі люди в цей день не беруть у руки ножа, навіть хліб ламають руками. Нічого не можна рубати сокирою й пилити пилкою. Цього ж дня суворо дотримуються посту. Не можна різати нічого, що нагадує голову. «Якщо зрізати головку капусти в цей день, то може потекти кров» [2, с. 159]. Навіть кавуни розбивали кулаком.

Темпоратив *Різдво Пресвятої Богородиці* (синоніми *Друга пречиста, Друга Матка*) – 7/21 вересня – номінував велике свято, до якого колись пекли *калачі*, готували різні страви, улаштовували гостини, про які згадувалось у давніх пам'ятках наших предків [11, с. 158]. «*Рождество Пресвятої Богородиці*, «*друга Пречиста*», було колись також *святом «рожанцем»*. Слово св. Григорія й інші пам'ятники згадують про це свято, на якому співали тропар Богородиці й ставили трапезу з «*крупичного хліба, сиру й добровонного вина, меду й куті*». Сьогодні замість трапези «*роду й рожанця*» справляють «*обрізаний*» обід, на який запрошуують бідних [3, с. 239].

Процесив *піст* був знаковим у день *Воздвиження Чесного Хреста* (13/27 вересня): на Бойківщині цього дня варили *пісну картопляну юшку* – і пекли *тироги* з яблук – *ябчаники* [11, с. 158].

Темпоратив *Капустяників день* (синонім – *Сергій Капустяник*) – 25 вересня/8 жовтня. Колись цього дня сікли «найкращу квітку», тобто капусту, пекли *тироги* й *млинці* на капустяних листках. Аби в оселі був достаток, перший *тирг* призначався Матері-Землі [8, с. 955].

Темпоратив *Мед (храм)* – свято, яке справляли в жовтні тричі: на *Покрову* (1/14 жовтня), у дні *Божої Матері* (22 жовтня/4 листопада) та *Параски* (28 жовтня/10 листопада). Як зазначає А. Кримський, до цього свята готувалися більше тижня. Жінки білили хату, прали, мили, місили, варили *самогонку*. Чоловіки мололи борошно, кололи кабанів, різали баранів, прибиралі на подвір'ї, коло худоби, рубали дрова. За день до «*меду*» заквітчували хати, вішали рушники, різали птицю, напікали *паляницю*, *калачів*. Десять в одному місці варили *мед із хмелем* у казанах або в горщиках. Уранці на свято, коли жінки ще поралися коло печі, чоловіки йшли на шляхи й відбирали головні убори в тих людей,

котрі йшли на «празник» з іншого села, не зважаючи на те, яка була погода. Старалися якнайбільше набрати в чоловіків шапок, а в жінок – хусток. Тоді йшли додому, а за ними всі люди, у яких забрано шапки. Приведуть, покажуть свою господу. У такий день у храмі своїх людей не бувало, крім «мироносиць» (жінок, котрі вже дітей не родять). «Мироносиці», назиравши по селі всього, чого треба, варили коло храму обід. Після богослужіння застеляли скатерки, ставили їжу й сідали обідати. А ті люди, у яких шапки та хустки забрано, ішли туди, де їхні шапки, входили в хату, кланялися й казали: «Добрий день! Будьте здорові з Парасками та медом». Господарі кланялися й відповідали: «Дякуємо! Будьте й ви здорові. Дякуємо, що вступили в нашу хату! Просимо сісти». Частували спочатку медом, потім горілкою, запіканкою й різними наливками. Гість, коли брав від господаря чарку, приказував: «Дай же, Боже, здоров'я! Нехай вам Бог поверне десятерицею! Щоб ви мали в коморі і в оборі, і ваші діти! Прибав, Господи-Боже, віку й здоров'я, а приставшим душам Царство Небесне, щоб їм земля первом була!» Господар кланявся й відказував: «Дай Боже!». Господиня кланялася й припрошуvala: «Поживіться, люди добри!». Під кінець обіду казала: «Та розпережітесь ж бо та поживітесь!». Гості відказували: «Душа не з возом». По обіді давали кожному калач або палянцию. Гості брали свої шапки й виходили; і зараз-таки їх просили до іншої хати. І так разів зо три садовили за стіл обідати чужих та біdnих. Після цього сідали всі хатні й родичі. Обідали вже без «побожного духу»: розмовляли про господарство, про те, що кому траплялося, а далі – співали всяких пісень, і все веселіше й веселіше [7, с. 49-50].

Темпоратив день святого Великомученика Димитрія (святого Дмитра; Дмитра; Дмитрова, родинна, дідова субота) – 26 жовтня/8 листопада – пов’язаний з осінніми поминками померлих родичів. «Поминають паастасом у церкві та обідом удома. Ось як описано такий поминальний обід у записці з Рівенського повіту: «Хозяйка наготовує якнайбільше страв, які люблять діди. Обід буває пізніше, ніж, звичайно, після полуночі, або над вечір. За обідом з кожної страви по ложці одкладають в окрему посудину, яку з ложками ставлять на ніч на покуття. Тут ще в посудині ставлять воду й вішають рушник, щоб уночі «душечки померлих помилися й пообідали» [2, с. 164].

Темпоратив День святих чудо творців-безсрібників Кузьми й Дем’яна (Кузьми Дем’яна, кузьминки, курячі іменини) – 1/14 листопада. Кузьма й Дем’ян, крім того, що були покровителями хірургії, захисниками від хвороб,уважалися також покровителями сімейного вогнища та подружнього щастя, тому на осінні кузьминки на складчину (зисики, зисичину, братчину) збиралися незаміжні дівчата зі сподіванням на умилостивлення святих та щасливий шлюб, а на літні – переважно заміжні жінки для подячної жертви за сімейне життя. Головним частуванням на кузьминських вечорницях були страви з курятини. Оскільки святих Кузьму й Дем’яна називали також курячими богами, курятниками, а день їхньої пам’яті – курячими іменинами, кочетятником, у курятниках служили молебні, священик кропив святою водою домашню птицю. У цей день різали курей (приказка «Кузьма-Дем’ян – куряча смерть»), «щоб птиця водилася». Під час обіду не дозволялося ламати курячих кісток, щоб курчата не були виродками [10]. В Україні, «за стародавньою традицією сільської молоді, у цей день відбувається перша складка дівчат курми. Дівчата зносять на вечорниці кури, ріжуть їх, смажать чи варять і ввечері подають на стіл. Хлопці приносять горілки й відбувається почастунок – «чия курка смачніша!» [2, с. 166].

Завершувалося осіннє обрядове коло передріздвяним постом – *Пилипівкою*. На День смерті апостола Пилипа (14/27 листопада) улаштовували заговини, або, як говорили в Галичині, «запусти». Ходили в гості до родичів, кумів, сусідів. Наступного дня ті, хто спільно влаштовував «пилипівські заговини», приходили, як і в перший день Великого посту, «полоскати зуби». А в східних районах України, як і під час *Масляної*, побутував колись звичай «в'язати колодку»: батькові – за те, що сина не оженив, а матері – що доночку заміж не видала впродовж осінньої пори. В осінньому циклі, який завершував річне календарно-обрядове коло, знову повторюються всі мотиви, властиві для інших циклів. Так формувалося безперервне циклічне обрядове коло святкових дат з різними атрибутиами й символами, але одними й тими самими мотивами [11, с. 161].

Висновки. Проаналізувавши глютонічний вміст окремих темпоративних відрізків у контексті традиційних свят українського селянина, які є поєднанням дохристиянських та християнських вірувань, зафіксованих у давніх і сучасних етнографічних та етнологічних працях, можна зробити висновок про глибинний зв'язок між глютонімами-артефактами та темпоративами, що номінують певні ланки літньо-осінньої народно-календарної обрядовості та є симбіозом глибинних світоглядних уявлень, унаочнюючи концептуальну картину світу українців. На нашу думку, подальше дослідження в цьому напрямку сприятимуть розвитку українознавчих студій та посиленню культурної компетенції авторів наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. Т. 1. 305 с.
3. Енциклопедія українознавства: в 3 т. Київ.: НАНУ, 1994-1995. Т. 1. 1994. 368 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии. Харьків: Майдан, 2007. XLIII, 216, X, 58 с.
6. Ковальков О. Світоглядні основи традиційної слов'янської темпоральності. *Народна творчість та етнографія*. 2005. №3. С. 85-89.
7. Кримський А. Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектного. *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 3. С. 43-52.
8. Міщенко Н. Слово батьків з усіх віков. Київ: Богдана. 1998. 1136 с.
9. Похлебкін В.В. Кулинарный словарь. Москва: Центрполіграф, 2002. 503 с.
10. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Москва: Междунар. отношения, 2002. 512 с. URL: <http://www.symbolarium.ru/index.php/SMES> (дата звернення : 17.03.2018).
11. Українське народознавство: Київ: Знання, 2004. 570 с.

Руденко С.Н., к. филол. н., проф.

Харьковский государственный университет питания и торговли, Харьков

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЗНАКОВ ГЛЮТТОНИИ

В ТЕМПОРАТИВНОМ КОНТЕКСТЕ

В статье рассматривается концептуально-языковой симбиоз номинаций пищевой сферы и знаковых временных отрезков, который выражает глубинные мировоззренческие представления украинцев. Подчеркивается, что глюттонимы-артефакты манифестируют общую идею события, персонифицируя ситуацию в целом и подчеркивая важность фоновых знаний и культурной компетенции.

Ключевые слова: глюттоним, символ, темпоратив, номинация, обряд.

Rudenko S.M., PhD, professor

Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv

CONCEPTUALIZATION OF GLUTTON LANGUAGE SIGNS IN TEMPORATIVE CONTEXT

The article deals with language-conceptual symbiosis of the food sphere nominations and sign timing segments, which expresses deep-seated conceptions of Ukrainians. It is noted that gluttonims-artefacts manifest the general idea of the event, personifying the situation, emphasizing the importance of background knowledge and cultural competence in its decoding.

Key words: gluttonim, symbol, temporative, nomination, ceremony.

УДК 811.11'42

Бондаренко Я.О., к.ф.н., доц., завідувач кафедри
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ГРИ В СУЧASНИХ АНГЛОМОВНИХ ЖУРНАЛЬНИХ ЗАГОЛОВКАХ

У статті розглядаються лінгвістичні та концептуальні аспекти мовної гри в сучасних англомовних журнальних заголовках. Визначаються основні механізми та функції мовної гри у сучасних англомовних журнальних заголовках.

Ключові слова: мовна гра, аксіологія, інтертекстуальність, прецедентні тексти, алітерація, омонімія, полісемія.

У центрі сучасної антропоцентричної лінгвістичної парадигми знаходиться мовна особистість в усьому комплексі її мовних, концептуальних і дискурсивних виявів. Важливим параметром мовної особистості є її креативність, яка виявляється в дискурсі насамперед через різноманітні форми мовної гри. Мовна гра неодноразова ставала об'єктом лінгвістичних досліджень [див., напр., 3; 4; 5]. Проте, універсальність і широке розповсюдження цього феномена обумовлюють збереження інтересу до нього широкого кола лінгвістів.

Окремі дослідження були присвячені мовній грі в художньому дискурсі [2], ток-шоу [1], словотворі [3], окремих мовах [4; 5]. У цій статті розглядається мовна гра в сучасних англомовних журнальних заголовках. Метою статті є визначення лінгвістичних і концептуальних особливостей мовної гри в сучасних англомовних журнальних заголовках.

Варто зазначити, що у цій статті мовна гра інтерпретується досить широко, у термінах концепції В.З. Саннікова [4]. Основними джерелами ілюстративного матеріалу слугували відомі англомовні журнали "Time" та "Economist". Проведений аналіз показав, що, хоча прикладів мовної гри достатньо в обох журналах, більш характерною вона є для заголовків журналу "Economist".

Важливим моментом використання мовної гри в журнальних заголовках є взаємодія автора статті і відповідно продуцента мовної гри та читача – її реципієнта. Оскільки завдяки характерній для сучасної постмодерної культури інтертекстуальності мовна гра спирається не лише на суттєві мовні ресурси, наприклад, розвинені омонімію та полісемію англійської мови, її фразеологічний фонд та інше, а й на фонові знання, часто має місце певна асиметрія на рівні продукції мовної гри авторами статей та її сприйняття. Ця асиметрія через розбіжності в концептуальних картинах світу продуцентів і реципієнтів мовної гри посилюється у випадку іншомовного реципієнта, якому для адекватного

декодування мовної гри може одночасно бракувати і мовних, і фонових знань. У цьому ракурсі мовна гра в сучасних англомовних журнальних заголовках становить інтерес не лише для лінгвістичних досліджень, а й для практичних занять з англійської мови.

Попри згадувані вище труднощі, основною функцією мовної гри в сучасних англомовних журнальних заголовках є привернення уваги читача, що є особливо актуальним в умовах розповсюдження кліпового мислення.

Проведений аналіз показує, що найпростішим способом привернення уваги читача є використання фонетичної мовної гри, насамперед алітерації:

Berating the tyrants of Tehran (The Economist, January 6th 2018);

The migrants' migraine (The Economist, April 13th 2019).

Цікаво, що в наведених вище прикладах мовна гра не втрачається і при перекладі на українську мову – *тирати Тегерану, мігренъ мігрантів*, оскільки базується на спільніх для української та англійської мов запозиченнях, що і пояснює збереження алітерації в перекладі. Проте, зазвичай мовна гра повністю або частково втрачається при перекладі на іншу мову.

У більш складних прикладах фонетична мовна гра поєднується із семантичною:

Snoringly boring

NHK extracts a heavy fee from all viewers for dull fare many don't watch

(The Economist January, 6th 2018);

Shown the Ecua-door (The Economist, April 20th 2019).

У першому прикладі співзвуччя лексем *snoring* і *boring* посилює семантико-концептуальний рівень мовної гри – так нудно, що глядачі не просто сплять, а храплять. Комічний ефект цього прикладу створюється також через оказіональний прислівник *snoringly*. Оскільки поза контекстом підтекст цієї мовної гри є незрозумілим, у наведеному нижче підзаголовку статті подається її описова експлікація, де негативно-оцінна лексема *boring* є стандартним аналогом грайливого епітета. Таким чином, у цьому випадку мовна гра актуалізується одночасно на фонетичному, семантичному й стилістичному рівнях. У другому випадку обігається співзвуччя лексем *door* та *Ecuador* і остання із спотвореною графічною формою вписується у відомий англійський фразеологізм *to show sb. the door*. Читачі, які слідують за останніми новинами, відразу розуміють, що у статті йдеться про видворення Джуліана Ассанжа з Еквадору.

Цікавим поєднанням фонетичної і семантичної мовної гри є також заголовок *Province and prejudice* (The Economist, April 13th 2019), де спостерігається не лише алітерація, а й літературна алюзія – відсылка до відомого британського прецедентного тексту “Pride and Prejudice” (роман Джейн Остін «Гордість і упередження»).

Всі перелічені вище приклади є негативно-оцінними завдяки негативно-оцінним лексичним одиницям *tyrants, migraine, boring, prejudice, to show sb. the door*.

Прикладом словотвірної мовної гри слугує лексема *rexit* у заголовку *After Brexit* (The Economist, March 17th 2018), створена за аналогією з всесвітньо відомою лексемою *brexit* шляхом злиття двох основ – *Rex* та *exit*, яка таким чином стисло повідомляє про звільнення Рекса Тіллersona, з посади держсекретаря США.

Найбільш пошироною в аналізованому матеріалі виявилась семантична мовна гра в різних варіаціях. Так, заголовок *Charging ahead* (The Economist, April 20th 2019) базується на полісемії лексеми *charge* – у даному випадку обігаються значення *rішуче діяти* та

заряджати. Заголовок *What's your poison?* (The Economist, March 17th 2018) обіграє буквальне значення поширеного розмовного кліше «Що будете пити?» в контексті гучного міжнародного скандалу – отруєння Сергія Скрипаля. Мовна гра в заголовку іншої статті на цю ж тему побудована на одночасній актуалізації буквального і переносного значень лексеми *poisoned – A poisoned relationship* (The Economist, March 17th 2018) й імплюкує концептуальну метафору СТОСУНКИ – ЦЕ ЖИВА ИСТОТА.

У заголовку *A New Climate for Climate* (Time, April 1 2019) ця ж ідея реалізується трохи по-іншому – через повторення багатозначної лексеми *climate*, де вона спочатку вживачається в переносному значенні, а потім у прямому.

Цікавим прикладом семантичної мовної гри є також обігравання буквального значення американського топоніма *Hell – пекло*:

Lessons from Hell

The road to hell is paved with good tarmac (The Economist, April 13th 2019).

У наведеному вище прикладі семантична гра в заголовку продовжується трансформацією відомого прислів'я *The road to hell is paved with good intentions* у підзаголовку, де відбувається заміна оригінального компоненту *good intentions* контекстуально зрозумілим словосполученням *good tarmac*, вжитому в прямому значенні. Завдяки цій заміні оригінальне негативне аксіологічне забарвлення прислів'я змінюється на протилежне. Ця мовна гра є класичним прикладом чорного гумору.

Чорний гумор спостерігається також в заголовку статті *Another one bites the dust* (The Economist, April 13th 2019), у якій йдеться про звільнення Дональдом Трампом Кірстен Нільсен з посади міністра внутрішньої політики США (у цьому випадку національно-маркований сленговий фразеологізм *to bite the dust – помирати* актуалізує концептуальну метафору ЗВІЛЬНЕННЯ – ЦЕ СМЕРТЬ), а також у заголовку *The land of the living dead*, похмура фразео-семантична гра якого продовжується у підзаголовку *Europe's zombie banks need to rediscover their lust for life* (The Economist, April 6th 2019). Ці приклади мовної гри мають яскраве негативно-оцінне забарвлення.

Численні приклади мовної гри в аналізованому матеріалі відбуваються на фразеолігічному рівні. При цьому може мати місце як контекстуальне переосмислення стандартної форми фразеологічної одиниці, так і різноманітні оказіональні трансформації.

Перше відбувається, наприклад, у заголовку *Off the rails*, контекстуальне значення якого есплікується в підзаголовку *Rising fares and poor service prompt more commuters to work from home* (The Economist, January 6th 2018), а також прикладі *The sky's the limit* (The Economist, April 6th 2019), де іронічне обігравання буквального значення фразеологізму імплюкує тему статті – будівництво гіантського аеропорту в Пекіні.

Прикладами трансформації фразеологізмів є заголовки *Great wheels of China* (The Economist, April 6th 2019), в якому стандартний компонент *wall – стіна* замінюється на *wheels – колеса*, а також заголовок *Escalators to heaven* (The Economist, January 6th 2018), у якому стандартний компонент *stairway – сходи* замінено на контекстуальний аналог *escalators – ескалатори*. Перший приклад базується на прецедентному імені *Велика Китайська стіна*, а другий – на прецедентному тексті *Sairway to heaven – Сходи до неба*, культовому хіті рок-гурта Лед Зеппелін. В обох випадках мовна гра в заголовку імплюкує тематику статті.

У прикладі *Not keeping up with the Joneses* (The Economist, April 6th 2019) через за-перечну частку *not* контекстуально переосмислюється й піддається сумніву поширений національно-маркований британський фразеологізм *to keep up with the Joneses – бути не гіршим за інших.*

В окремих випадках мовної гри фразеологізми обіграються стилістично. Так, мовна гра в заголовку *Grey matter, red tape*, семантика якої есплікується підзаголовком *How obstacles to workable brain-computer interfaces may be overcome* (The Economist, January 6th 2018), базується на контрастній антitezі двох колоративних фразеологізмів *grey matter – сіра речовина* та *red tape – бюрократія*. Останній має виражену негативну оцінку.

У заголовку *A bookstore that's turning a page for women in literature* (Time, April 1 2019) фразеологізм *to turn a page – розпочати нове життя* вбудовано в розгорнуту метафору. На відміну від більшості аналізованих прикладів, цей приклад виражає позитивну оцінку.

Прикладами мовної гри на стилістичному рівні є також побудований на гіперболічному оксюмороні заголовок *Never-ending term*, есплікований підзаголовком *An embattled president survives another year of unconstitutional rule* (The Economist, January 6th 2018), а також побудований на антitezі антонімів *dream* та *nightmare* заголовок *The U.K.'s 'Brexit dream' has become a walking nightmare* (Time, July 23 2018). Обидва приклади мають емфатичне негативно-оцінне забарвлення.

Мовна гра в підзаголовку *California inhales*, яка есплікується заголовком *Cannabis laws* (The Economist, January 6th 2018), базується одночасно на метафорі й метонімії.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу мовної гри в сучасних англомовних журнальних заголовках можна стверджувати, що мовна гра в журнальних заголовках реалізується на всіх рівнях від фонетичного до стилістичного. Основними механізмами мовної гри в аналізованому матеріалі є одночасна актуалізація різних значень багатозначних лексичних одиниць, контекстуальне переосмислення, різноманітні трансформації фразеологічних одиниць та стилістичні прийоми. Всі проаналізовані приклади мовної гри виконують функцію привертання уваги, а переважна більшість – також оцінну функцію з переважанням негативної оцінки. Численні приклади мовної гри в аналізованому матеріалі базуються на прецедентних текстах і національно-маркованій лексиці. У подальших дослідженнях планується проаналізувати мовну гру в назвах сучасних англомовних художніх фільмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бирюкова Е.О. Языковая личность в контексте языковой игры (на материале российских ток-шоу) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Е.О. Бирюкова. – Вологда, 2012. – 23 с.
2. Кондратенко Н.В. Карнавалізація як вияв мовної гри в художньому дискурсі / Н.В. Кондратенко // Лінгвістичні дослідження. – 2012. – Вип. 33. – С. 61-65.
3. Нуход С.Ж. Языковая игра в словообразовании : Автореф. дис. ... д-ра філол... наук / С.Ж. Нуход. – М., 1997. – 39 с.
4. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.
5. Сніховська І.Е. Механізми, засоби та прийоми мовної гри в сучасній англійській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І.Е. Сніховська. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Economist January 6th 2018.
2. The Economist March 17th 2018.
3. The Economist April 6th 2019.
4. The Economist April 13th 2019.
5. The Economist April 20th 2019.
6. Time July 23 2018.
7. Time April 1 2019.

Бондаренко Я.А., к.ф.н., доц., заведующая кафедрой
Киевский национальный лингвистический университет, Киев

ЛІНГВІСТИЧЕСКІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЯЗЫКОВОЙ ІГРИ В СОВРЕМЕННИХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЖУРНАЛЬНЫХ ЗАГОЛОВКАХ

В статье рассматриваются лингвистические и концептуальные аспекты языковой игры в современных англоязычных журнальных заголовках. Определяются основные механизмы и функции языковой игры в современных англоязычных журнальных заголовках.

Ключевые слова: языковая игра, аксиология, интертекстуальность, прецедентные тексты, аллитерация, омонимия, полисемия.

Bondarenko Ya. O., candidate of sciences, philology, associate professor, head of the Department of Germanic and Romance languages

KNLU, Kiev

LINGUSTIC AND CONCEPTUAL ASPECTS OF LANGUAGE GAME IN MODERN ENGLISH MAGAZINE HEADLINES

The article deals with linguistic and conceptual aspects of language game in modern English magazine headlines. The aim of the article is to single out the main linguistic and conceptual peculiarities of language game in modern English magazine headlines. The main sources of illustrative material are the magazines The Economist and Time.

The study conducted shows that language game in modern English magazine headlines is realized on all levels from phonetic to stylistic. The key mechanisms of language game in the material analysed are simultaneous actualization of different meanings of polysemantic lexical items, contextual reinterpretation, various transformations of idioms, as well as stylistic devices. In all the examples provided language game performs the function of drawing attention, which in most cases is accompanied by the evaluative function with predominantly negative evaluation. Numerous instances of language game in modern English magazine headlines contain precedent texts and nationally specific vocabulary.

Key words: language game, axiology, intertextuality, precedent texts, alliteration, homonymy, polysemy.

УДК 81'373; 001.4

Аббасова Милана Юнис гызы, докторант, преподаватель
Университет Хазар, Азербайджан

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье рассмотрены проблемы непосредственного влияния цифровой технологии на английский язык. В статье также выявлены и обоснованы разные точки зрения лингвистов, приведены примеры, учитывая современные тенденции употребления различных сокращений (аббревиатур, логограмм, нумеронимов и др.) как в письменной, так и в устной речи.

Ключевые слова: английский язык, цифровые технологии, аббревиатура, логограммы, нумеронимы.

Введение. Более двадцати лет, цифровые технологии являются неотъемлемой частью человеческой жизни. Развитие технологий представляет собой новшества и коренные изменения [1, с.25]. Цифровая технология переводится на английский как «*digital technology*». Здесь латинское слово «*digitus*» обозначает палец, то есть действующий скольжением пальца. Но в древних словарях значение данного слова представлено как «все цифры меньше десяти» [2]. Первые изобретенные машины с цифровой технологией были телеграфы и аналитические двигатели. Основоположником цифровой технологии является К.Э. Шерон. После третьей технологической революции в 1950-70 годах начался период перехода с механических и электронных технологий к цифровой технологии. Начиная с этого периода, расширение использования информационно-коммуникационных технологий, сетевых технологий привело к использованию цифровых средств. Для передачи информационного материала большого объема, картин, видео, и других сведений анимационного характера, фильмов и др. за короткое время созданы мультимедийные средства [3, с.9].

Цель статьи. Целью данной статьи является рассмотрения автором проблемы непосредственного влияния цифровой технологии на английский язык. Было сделано попытка выявить и обосновать разные точки зрения лингвистов и с помощью приведенных примеров были учтены современные тенденции употребления различных сокращений (аббревиатур, логограмм, нумеронимы и др.) как в письменной так и в устной речи.

Изложение основного материала. В современном обществе рабочая и образовательная области непосредственно связаны с цифровой технологией, точнее говоря, с интернетом. Учитывая это, можно сказать, что сущность интернета незаменима. Каждая компания, которая безразлична к сущности интернета, приговорена пропасть в современном мире. В середине 2000 года президент компании «Интел» Э. Оруд отметил: «Все компании превратятся в интернет-компании, или же как компания, остановят свою деятельность [4]. Из-за проблемы нехватки интернета и технологий, многие страны в системе образования сталкиваются большими трудностями. Лишенные данной возможности не могут глобально конкурировать в условиях информационной ситуации. Но при подходе с глобальной точки зрения к информационной ситуации необходимо учитывать

множество влияющих на него факторов. Например, страна, этническая принадлежность, пол, возраст, образование, уровень дохода и др. считаются факторами глобальной информационной сети мирового масштаба. Дополнительно, результаты запроса, проведенного в 15 Европейских странах, показали, что пожилые и неграмотные женщины имеют небольшой доступ к интернету. Информационную пропасть можно отметить как пространство между имеющими и не имеющими доступ к интернету. Сюда также входят измерение способности приобретения информации, пользования технологиями, необходимыми для анализа [3, с.22].

Влияние современных технологий на язык, особенно показывает себя после сокращения интерната. Д. Кристал не понимает беспокойство некоторых языковедов и говорит, что нормально воспринимает отрицательное и положительное влияние социальных сетей на язык. Это представляется в нижеследующем виде (см. таблица 1) [5, с.417].

<i>Легенда</i>	<i>Истина</i>
Тексты полны аббревиатурами	В незначительном количестве слова представлены в виде аббревиатур
Переписка (texting) новый язык	Большинство аббревиатур употреблялись перед сокращением мобильных телефонов.
Переписка способствует увеличению ошибок в буквах в письме молодого поколения	Перед перепиской люди должны знать правописание слов. Если некоторые, зная, допускают ошибки букв при переписке, значит они не правы. В письме необходимо обратить внимание на правильное правописание слов.
Образ письма, используемого в социальных сетях, которым одинаково пользуются при академическом письме	В редких случаях такое письмо встретится при академическом письме.
Переписка в социальных сетях приводит к безграмотности	Чем больше дети переписываются в социальных сетях, тем больше они развиваются свои способности чтения и письма. И это положительно влияет на их грамотность.
Способствует ухудшению языка переписки	Написание месседжей в социальных сетях способствует возникновению нового творческого жанра. Это в свою очередь способствует обогащению, выразительности языка.

Таблица 1. Влияние социальных сетей на язык

В части «легенда» выделяется место акценту на то, что люди неправильно рассуждают. В части под названием «Истина» автор доводит свою точку зрения. С помощью данной таблицы выясняется, что Д. Кристал призывает подходить к развитию современной технологии только с положительной стороны.

Несмотря на то, что цифровая технология в современном мире сказала свое слово, из результата многих исследований становится ясно, что она превосходит устаревшие

способы. Известный американский языковед Н. Барон, учитывая влияние технологии на язык, провел исследование. Основной целью данной исследовательской работы было исследование предпочтения электронных книг или напечатанных книг. Данное исследование проводилось в штате Флорида для выяснения правильности или неправильности нового принятого закона. По данному закону, начиная с 2017 года, все учебники должны были изготавливаться в электронной форме, то есть в виде электронных книг [6, с. 1-22]. В дальнейшем автор в связи с данным вопросом написал свое произведение «Слова на экране: судьба чтения в цифровом мире». Исследование проводилось в разных университетах среди 300 респондентов. При опросе стало известно, что 92% респондентов предпочитают книги в формате печати. На самом деле Н. Барон с сомнением относился к приобретению данного результата, потому что в настоящем периоде молодежь близко знакома с цифровыми технологиями и является их постоянным «пользователем». Почему дают предпочтение книгам в формате печати? Указаны две причины. Одна из них то, что во время чтения электронных книг происходит разрозненность мыслей. А другой причиной является быстрая усталость глаз, головные боли и физический дискомфорт [7].

Д. Кристал неоднократно писал о непосредственном влиянии цифровой технологии на язык. Революция цифровой технологии, период перехода механических и аналогических технологий на технологию нового поколения начинается с конца 1950 годов и так как дает толчок к созданию и развитию многих высоких технологий, данный период называют «Началом Информационного века» [8, с.12].

Современный человек не представляет жизнь без технологий. Каждый день существующие технологии усовершенствуются. Некоторые думают, что современные технологии на самом деле необходимы, но некоторые утверждают, что данные сокращения вредят человечеству.

Технологическое общество обладает силой перемены. Самым хорошим примером является печатный станок, изобретенный Иоханом Гутенбергом. Данным, реализованным в 15 веке, изобретением поставлено основание стандартного письма. Для обеспечения легкого чтения напечатанных текстов была изобретена новая форма знаков препинания. Впервые мнения людей из различных регионов о грамматике английского языка совпали.

«Мы являемся жертвами цифровой революции, влияющей на общество и общение. Последние новшества в области информации и коммуникации сравниваются с изобретением печатного станка Гутенberга [8, с.4]. Изобретение Гутенberга привело к переводу «Библии» и просвещению людей. Его изобретение дало толчок ко вступлению языка в новый период развития. Изобретение телеграфа, а потом радио и телевидения оказывает особое влияние на письмо в типе сочинения на английском языке [9, с.12].

Для наименования новых технологий созданы новые слова. А ведущими программами создан новый способ разговора [10]. Создание новых слов или выражение устаревших слов новыми нашли свое отражение за счет развития технологии. Некоторые языковеды кроме того, что технологии стали причиной обогащения словаря, отмечают его особое влияние на разговорную речь. «Технологии, кроме того, что обогащают наш словарь, они меняют образ употребления языка, самовыражения и разговоры. Молодое поколение в настоящее время переживает период языковой революции. М. Мак Криндель в считает технологию одним из четырех факторов, действующих на язык. «Технологии,

американская культура, многокультурность и глобализация являются главными факторами, действующими на язык» [9, с.22].

Последние двадцать лет информационные технологии помогают автоматизации и упрощению многих процессов. Эти процессы С. Ананиаду перечисляет в нижеследующем виде:

- настольные печатные машинки заменила специальная программа в компьютере
- наземные проекторы заменила программа Microsoft Power Point.
- посредством «Skype» люди совершают самые дешевые звонки и виртуальные встречи
- с помощью аудио и видео форматов можно спокойно поделиться музыкой или видео
- он-лайн программы, как «Google Translate» быстро осуществляют переводы
- социальные сети, такие как «Facebook», «Twitter», «Google+» являются средствами для общения, сотрудничества и, чтобы поделиться информацией [11, с.4].

Несомненно, в XXI веке технология очень повлияла на язык. Некоторые безграмотность молодежи видят во влиянии современной технологии [12, с.146].

Молодежь при переписке в социальных сетях допускает буквенные и грамматические ошибки. М. Маккриндель свое отношение к этому представляет так: «Конечно, там, где имеются технологические и социальные изменения, постоянно бывают критики. Но не все критики бывают обоснованными» [11, с.23]. Известный британский журналист Дж. Гамфрис старается уверить всех, что на современном периоде развития технологий, времяпровождение молодежи, переписываясь в социальных сетях, закончится плохо. «Переписывающиеся «языковые вандаль» делают с языком то, что 800 лет тому назад делал Чингизхан по отношению к соседним государствам. Они уничтожают наш язык, не пропустив знаки препинания, обезобразив словарь. Необходимо остановить их» [11, с.23].

Многие языковеды беспокоятся о нарушении литературного языка акронимами и аббревиатурами. Они против превосходства акронимов и аббревиатур, появляющихся под влиянием переписок в социальных сетях. В 2003 г. в Шотландии в сочинении на английском языке 13 летней девочки столкнулись с аббревиатурами, которые не смогла разъяснить учитель. Так как на основании задания учителя, ученики должны были написать сочинение на тему «Как я провела летние каникулы», школьница на первой строчке написала аббревиатуру «CWOT»/complete waste of time [11, с.23].

Д. Кристал, восприняв этот случай нормально, провел беседу с сотнями учителями языка. В результате, учителя сообщили, что в сочинениях школьников не встречали язык интернета [13, с.203]. Даже на вопрос «Хотите ли употреблять на экзамене сокращения или язык интернета?» школьники однозначно ответили «нет». А причиной являлось то, что они боялись получить по письменной работе низкую оценку [11, с.24].

«Хотя сомневаюсь в том, что современная технология отрицательно действует на язык, я убежден, что она придает отличительный вид письменной, коммуникативной и выразительной форме языка» [11, с.24]. Говоривший это М. Маккриндель, приводит в пример письмо, которое он написал сестре Джейна Аустена Касандре в виде сокращений.

«I believe I drank too much wine last night at Hustbourne; I know not how else to account for the shaking of my hand today. You will kindly make allowance therefore for any indistinctness of writing, by attributing it to this venial error».

«Я полагаю, что вчера я выпил слишком много вина в Хустбурме; Я не знаю, как еще объяснить дрожание моей руки сегодня. Таким образом, вы любезно принимаете на себя ответственность за любую нечеткость письма, приписывая его этой ошибке».

«Thanx for ur txt night. Ended up getting totally maggoltd n my hands r still shakin dis morning so if any typos that's y».

Благодаря технологии письменное общение предпочитается больше устному общению. Большинство из представителей молодого и пожилого поколения, строящих общение в социальных сетях в ежедневной переписке не соблюдают правила грамматики, не обращают внимание на правописание слов. Они употребляют очень много сокращений. Целью быстрой доставки сообщений гласные буквы в социальных сетях сокращаются (аббревиатуры), буквы и целые слоги заменяются цифрами или звуками (фонетическая замена), знаки препинания ставятся где попало [11, с.25]. К примеру, можно показать тексты с сокращениями и его дешифровкой в таблицах (см. таблица 2, 3).

Text message	Phonetic replacement
Hey alx on my way 2wrk but I totes 4got 2bing ur ipod soriilhav 2 bring it nxttym ur workin. Hav nice day xo	Hey Alex, I'm on my way to work, but I totally forgot to bring your iPod. I'm sorry. I'll have to bring it next time you're working. Have a nice day.
Total number of replacements: 8	

Таблица 2. Дешифрование текста

Abbreviations	Errors in spelling, Capitalization, syntax
2wrk	Hey al
Totes	Im on my way
Il	2wrk
Hav	I'm on my way to work.
Nxt	But itotally 4got 2bring ur
Workin	cdssoriilhav 2 bring them
Hav	nxttym ur workin
Total abbreviations: 7	Hav nice
	Have a nice day
	Total errors: 25

Таблица 3. Аббревиатуры и буквенные ошибки в дешифрованном тексте

Молодежь для выражения своих чувств и переживаний употребляет «emotikon» (выражения). М.М. Маккриндел 10 самых популярных в социальных сетях «emotikon»ов представил в нижеследующем виде (см. Таблица 4) [11, с.26].

Emotikon	Значения
:) или :-)	Быть счастливой, улыбаться
:-(или :(	Грустный, злой
;)- или ;)	Стесняться, шутить, подмигнуть
:-P	Показать язык, робить
:-D	Громко смеяться
:-0	Удивляться, быть в недоумении
:-X	Поцелуй в губы
:-/	Нерешительность, скептическое отношение
8-)	Одевать солнечные часы
:->	Подходит с иронией

Таблица 4. 10 самых популярных «эмотикон»ов

Кроме вышеуказанных таблиц М. Маккриндель сокращения, которые должен знать каждый родитель, представил отдельно (см. таблица 5) [11, с.27].

Сокращения	Разъяснения
420	Гашиш
XTC	Экстаз
9	Родитель смотрит
POS	Родитель над головой
ZERG	Присоединиться к группе

Таблица 5. Сокращения, которые должен знать каждый родитель

М. Маккриндель, чтобы осведомить родителей о скрытных делах своего ребенка подготовил специальную таблицу. Здесь тоже можно увидеть расхождения мыслей и подходов, созданных современной технологией среди поколений.

Выводы. Таким образом, мы стали свидетелями выявления различных видов влияния новых созданных технологий на языки. Современные тенденции это то, что в настящее время молодое поколение придает большое значение употреблению различных сокращений (аббревиатур, логограмм, нумеронимов и др.) и в письменной, и в устной речи. Люди принимают употребление в речи сокращений как образ легкого и в то же время понятного выражения. Учитывая мнения многих ученых, связанных с данным вопросом, можно прийти к такому выводу, что обязанностью языковедов является просвещение молодежи, сведение к минимуму использование языка интернета в академическом письме и среде.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Gary M. Innovations in learning technologies for English language teaching. British Council, 2013, P. 25

2. www.askforiu.blogspot.com Kana A.F. Digital Logic Design (handouts)
3. Mutafayeva A. Rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin özəllikləri və determinantları. Magistr dis-sertasiyası. Bakı: 2016, s. 9.
4. www.it.kirov.ru/persons/grove.shtml
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press. 2010, P. 417.
6. Young C. and Jonathan B. "Teaching the English language arts with Technology: A critical Approach and Pedagogical Framework." Contemporary Issues in Technology and Teacher Education 4.1 (2004): 1-22. Print.
7. www.newrepublic.com/article/120765/naomi-barons-words-onscreen-fate
8. James D.T. The Information Age. Greenhaven Press, 2003, P. 12.
9. Ananiadou S. The English Language in the Digital Age. Springer, 2010. P.4.
10. www.fluentfocus.com/the-internet-and-the-english-language/
11. Mark McCrindle. Word up. Halstead Press, 2007, P.4.
12. Farina F. The language of text messaging: "Linguistic Ruin" or resource. The Irish Psychologist. Volume 37, Issue 6, 2011, P. 146.
13. Crystal D. How language works. Popular Penguins, 2008, P.203.

Аббасова Мілана Юніс гизи, дисертант, викладач
Університет Хазар, Азербайджан

АНГЛІЙСЬКА МОВА І ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

У даній статті розглянуто проблеми безпосереднього впливу цифрової технології на англійську мову. У статті також виявлені і обґрунтовані різні точки зору лінгвістів, наведені приклади з огляду на сучасні тенденції вживання різних скорочень (абревіатур, логограм, нумеронімів тощо) як в письмовому, так і в усному мовленні.

Ключові слова: англійська мова, цифрові технології, абревіатура, логограм, нумероніми.

Abbasova Milana Younis gizi, teacher
Khazar University

ENGLISH LANGUAGE AND DIGITAL TECHNOLOGIES

This article discusses the problems of the direct impact of digital technology on the English language. The author reveals and substantiates different linguists' viewpoints. The article is also provided with wide range of samples taking into account the current trends in internet slang and focusing mainly on the use of various shortenings (abbreviations, logograms, numeronyms, etc.) both in written and oral speech.

Key words: English, digital technologies, abbreviation, logograms, numeronyms.

УДК 82.09: 821.161.1

Астрахан Н.И., д.ф.н., доц.

Житомирський національний університет
імені Івана Франка, Житомир, Україна

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФОРМУЛА СЧАСТЬЯ В ТВОРЧЕСТВЕ А.С. ПУШКИНА 30-Х ГОДОВ

В статье рассматривается творчество А.С. Пушкина 30-ых годов XIX века как пространство художественных поисков путей обретения гармонии личностного и исторического бытия. С опорой на идею Ю.М. Лотмана о реализованном в произведениях этого периода историко-культурном уравнении Пушкина, исследуется комплекс мотивов, связанных с художественным концептом «счастье». Авторское понимание диалектики счастья / несчастья в романе «Евгений Онегин», эпическом цикле «Повести Белкина», драматическом цикле, называемом маленькими трагедиями, повестях «Пиковая дама» и «Капитанская дочка» позволяет говорить о пушкинской формуле гармонизации существования, в основе которой доверие к жизненной стихии, творчество и любовь.

Ключевые слова: А.С. Пушкин, реализм, роман, мотив, историко-культурное уравнение.

Творчество А.С. Пушкина, начиная с осени 1830 года, разворачивалось в режиме нового качества, характеризующего художественное видение мира и концептуализацию человека. Это новое качество, конечно, было связано с реализмом, еще не получившим название, практически не отмеченным критикой, но уже стремительно уходившим от романтических традиций, которые очень быстро становились стереотипами. «Болдинская осень» – наивысший творческий взлет Пушкина – красноречиво совпала с моментом человеческого счастья поэта, точнее, с ожиданием счастья, его преддверием, открывавшим новый период жизни и творчества. Тема счастья и диалектически связанного с ним несчастья проходит через все произведения 30-х годов, получая мощное развитие и в последних главах «Евгения Онегина», во взаимосвязанных эпическом и драматическом циклах, созданных Болдинской осенью, и в сочинениях осени 1833 года – «Пиковой даме» и «Медном всаднике», и в «Капитанской дочке» (1836), венчающей этот период, а также в стихотворениях последнего семилетия. Если применительно к пушкинскому творчеству 30-х годов можно вслед за Ю.М. Лотманом говорить о неком историко-культурном уравнении, компонентами которого являются разбушевавшаяся стихия, приходящие в движение памятники и люди, оказывающиеся в роли жертвы [6], то решение этого уравнения на личностном уровне с опорой на индивидуальный экзистенциальный

и творческий опыт поэта ведет к некой формуле счастья, универсальная значимость и новизна которой, не осознанная и не оцененная в полной мере до сегодняшнего дня, открывает удивительные перспективы гармонизации бытия. В соответствии с этой формулой источником гармонии является именно личность человека, раскрывающая свой творческий потенциал в движении навстречу другим людям и самой жизни, увиденной в перспективе постоянного развития, обнаруживающего чудесную возможность счастья.

Мысль о возможности счастья, которая оказалась нереализованной, мощно звучит в восьмой главе романа «Евгений Онегин», завершенной осенью 1830. О счастье говорит Татьяна в знаменитой реплике «А счастье было так возможно, / Так близко!...» (стrophe XLVII). Упрек, заложенный в эту фразу, принят Онегиным, уже осознавшим в письме к Татьяне, что потеря возможности быть счастливым – результат его ошибки, наказание за его вину: «Я думал: вольность и покой / Замена счастью. Боже мой! / Как я ошибся, как наказан!». Герои романа представляют две прямо противоположные позиции, выревившие в границах определенных культурных традиций и связанных с ними социальных стереотипов: Татьяна, опирающаяся на сентименталистскую традицию, внутренне близкую простоте и народности быта провинциального дворянства, верит в любовь и супружеское счастье; Онегин, которого сформировал романтизм байронического образца, вслед за модными представителями романтического искусства и препрезентантами дендиствского образа жизни, влияющими на способ существования столичного (петербургского) дворянства с его западническими настроениями, не верит в счастливую любовь и смеется над институтом брака [6]. Его вольность – это свобода одиночества, отсутствия связей и зависимостей, опоры на других, а покой – бездействие капризного эгоизма, возможность не принимать ответственного участия в жизни, не идти навстречу ее требованиям, всегда связанным с нуждами и ожиданиями других людей.

В.Б. Набоков обратил внимание на то, что Пушкин внезапно оборвал повествование о героях «Евгения Онегина», буквально не потрудившись поднять Онегина, признавшегося Татьяне в любви, с колен («Прощай же, книга! Для видений / отерочки смертной тоже нет. / С колен поднимется Евгений, / но удаляется поэт»). Как бы ни сложилась судьба героев дальше, читатель понимает, что вместе они никогда не будут. А поскольку эти мужчина и женщина любят друг друга, они никогда не будут счастливы. Утратив возможность счастья, герои перестали интересовать автора и читателей, на что характерным образом в своих пылких критических тирадах отреагировал В.Г. Белинский [1]. Роман, таким образом, был своеобразным художественным экспериментом, призванным решить вопрос о счастье, разобраться с тем, почему современные автору люди оказываются несчастливыми. Поиски ответа на эти простые, казалось бы, вопросы, и привели к созданию «энциклопедии русской жизни» конца 10 – начала 20-ых годов XIX века, поскольку все условия и факторы в ходе эксперимента должны были быть учтены.

Уже эпоха Возрождения выдвинула проблему личного счастья в центр художественной заинтересованности романа как жанра, тесно связав ее с множеством других проблем очень широкого спектра – от бытовых до философских и религиозных. И в «Декамероне» Дж. Бокаччо, и в «Дон Кихоте» М. Сервантеса, и в «Гаргантюа и Пантагрюэль» Ф. Рабле эта проблема приобретает особый вес. На своем и чужом опыте, слушая и рассказывая, пробиваясь к новизне в понимании себя и мира, авторы и герои возрожденческого романа не только мечтают о счастье, но и ищут пути к нему. Так, герой Бокаччо

умеют, опираясь на мнение других, менять стратегию и тактику своего поведения в предложенных жизнью разнообразнейших обстоятельствах, добиваясь счастливого разрешения житейских коллизий; вокруг проповедующего мудрость и практикующего безумие Дон Кихота встречаются любящие и примиряющиеся враждующие; даже Панург думает, жениться ему или нет, подвергая институт брака насмешливой карнавальной проверке, в ходе которой проверяемое одновременно отрицается и утверждается. Ставшая банальной сегодня на уровне абстрактного рассмотрения мысль о ценности земного счастья, была удивительно свежей в эпоху Возрождения, революционной. И остается такой на уровне жизненной практики и сегодня, потому что все люди хотят быть счастливыми и рано или поздно осознают колossalную трудность достижения счастья в реальности. Возможно, ренессансный роман, экспериментально отрывая земное счастье от вечного, противопоставляя и сталкивая их, и заложил основы дальнейших ошибок в анализе экспериментальных романских данных, и одновременно наметил пути их устранения. Последнее связано с преодолением сословных, религиозных, культурных, бытовых стереотипов, открытием реальной жизни как пространства возможностей и перспектив, стремлением соединить земное и человеческое с возвышенно-божественным, индивидуальное с всеобщим на фундаменте огромной веры в человека, на путях христианского реализма, к которому тяготела русская литература послепушкинского периода [4].

Построение сюжета в «Евгении Онегине» призвано, по точному замечанию Ю.М. Лотмана, воссоздать реальную противоречивость жизни, добиться эффекта выхода за границы литературы в пространство реальной действительности [6]. Эффект достигается парадоксальным путем – через постоянное нагнетание литературности, подчеркивание условности описываемого мира. Роман малособытиен, как сама жизнь, происходящее производит впечатление естественного течения событий в реальности. В таком контексте заложенная в художественную структуру романа мысль о возможности счастья, которая открыта для каждого человека, предусмотрена самой жизнью для каждого живущего, воспринимается как удивительно новаторская и значимая. Особенно на фоне романтической разочарованности, неверия в счастье, трагического мироощущения, связанного с болезненным переживанием несовершенства мира, которые материализовались в лиро-эпическом сюжете байронических поэм. Основные мотивы этого сюжета подчеркивали невозможность счастья, указывая на внешние и внутренние причины, разделяющие героя и героиню. Как отметил В.М. Жирмунский [3], в сюжете «Евгения Онегина» реалистически трансформируются эти препятствия, порождавшие романтические коллизии: Онегин внутренне не готов к любви и счастью, так как под влиянием романтической литературы не верит в них, однако ведет себя как порядочный человек, прямо объясняясь с Татьяной; Татьяна в finale романа не может пренебречь свершившимся браком из-за внутренней честности и цельности, раскрывая правду о своих чувствах и линии поведения в откровенном разговоре с Онегиным. Никаких эксцессов и исключительных событий: драматические перипетии, переживаемые героями, остаются в пространстве их внутренней, частной жизни, переписка, встречи, объяснения двух любящих являются тайной для окружающих, ничто из наполненного любовью внутреннего бытия не выплескивается вовне, обрекая внешнее существование на формальность, пустоту, выхолощенность, против которых страстно протестовал Белинский.

В этом отношении «Повести Белкина» поражают неоднозначной объемностью и новизной сюжета. Бытовой анекдот и притча (о блудном сыне) [7] становятся теми противоположными жанровыми векторами, которые обеспечивают автору единство со всеми читателями одновременно на нижних и верхних этажах жизни и ее осмысливания, в плане карнавально-шутовском и религиозно-пророческом. Интересно, что разные исследователи различные повести цикла называют ключевыми, центральными, переходными от предыдущих к будущим произведениям Пушкина. Здесь, как и в самой реальности, все важно и значимо, центр мира находится везде, бытие замыкается на каждого человека, жизнь заблуждается и прозревает, побеждает и терпит поражение, рождается, умирает и возрождается вместе с ним. Главным героем цикла повестей оказывается сама жизненная стихия в ее утверждающем непрерывность и целостность бытия положительном смысле. Воплотившись в образе метели, она связывается с мотивами счастливой случайности и венчания в одноименной повести, обнаруживая красоту, смысл и благо естественного хода событий, отмечая искусвенность произвольных замыслов, открывающего новые горизонты в перспективе объединяющего и спасающего счастья.

В этом плане негативным двойником-антагонистом образа метели в драматическом цикле, называемом маленькими трагедиями, выступает царица чума – своеобразная равнодействующая эгоистических страстей, губительность которых нарастает от одного произведения цикла к другому. Болезнь, власть, смерть связывают воедино этот трагический по своему масштабу образ, соотносимый прежде всего с цивилизацией и городом, конкретно историческими формами социального сосуществования людей. Если с метелью человек может быть солидарен, усматривая в ее стихийности высший промысел, который требует подчинения и осмысливания, то чума провоцирует бесстрашное противостояние, мобилизацию и объединение общечеловеческих сил, их духовно-творческую аккумуляцию уже за границами счастья и несчастья, на пороге, отделяющем смертную жизнь от бессмертия вечности.

Важно, что центральные и противостоящие им персонажи трагедий предлагают разные варианты счастья, соотнесение которых обнаруживает ошибки в формулах и оценках. Золото (богатство) или семья (родственные чувства), слава или творчество, власть (победа над другим) или любовь (к другому), противостояние (борьба) или примирение (принятие). По мысли В.И. Тюпры, уединенное сознание носителей трагических страстей отрывает их от других людей, замыкает в плену ложного чувства превосходства над ними, разрушает не только счастье, но и жизнь окружающих, а вместе с тем и самого трагического героя [7]. В смысловой орбите маленьких трагедий вызревают две крайне важные для пушкинского творчества 30-х годов мысли: о творчестве (в самом широком смысле этого слова) как единственном пути к верному пониманию и созиданию жизни и ее опорных ценностей; о несчастье как диалектической противоположности и в силу этого истинном мериле счастья.

Творчество в маленьких трагедиях предстает в двух неразрывных ипостасях – собственно художественной и жизненно-бытийной. Первая связана с образом Моцарта, а вторая – Вальсингама, одна задает координаты счастливого бытия, а другая обнаруживает возможности его возрождения в ситуации всеобщей трагедии-катастрофы. Моцарт во второй трагедии цикла называет себя и Сальери «счастливцами праздными, пренебрегающими презренной пользой». Счастье открытого по отношению к людям и миру

художественного созидания гармонично дополняется личным счастьем, так как необходимая для творчества любовь ко всему и всем органично конкретизируется как любовь к каждому человеку – и близкому (ребенку, жене, другу), и далекому (случайно встреченному уличному музыканту, незнакомому заказчику «Реквиема»). Моцарт счастлив, потому что творчество ограждает его от зла и смерти, напоминающих о себе лишь смутной тревогой, дает возможность победить их гармонией, совершенством создаваемого творения. Сальери не может убить Моцарта, так как в исполняемых гением фрагментах «Реквиема» уже звучит достигнутое творческим усилием бессмертие – победа над смертью. Задуманное Сальери преступление оборачивается самоубийством, исстремлением творческого (духовного) начала в самом себе [2]. Если Сальери подготовил для Моцарта яд, Моцарт подарил Сальери противоядие: в гениальной мысли о «несовместности» гения и злодейства, которую завистник не может игнорировать, как и гениальную музыку «Реквиема», начало осознания правды и первый шаг к преодолению духовного омертвения. Если для Моцарта быть живым и означает быть счастливым, поскольку счастье творческого бытия покрывает все его существование целиком, для Вальсингама в четвертой трагедии цикла встает вопрос о возможности продолжения существования в ситуации, когда обычное человеческое счастье безвозвратно утрачено вместе со смертью любимых жены и матери. Несчастье Вальсингама не является результатом его личной вины. Оно становится следствием всеобщего бедствия – чумы, поразившей весь город. Разделяя вместе с другими людьми общую беду, стремясь поддержать их перед лицом безжалостной смерти, Вальсингам впервые в жизни обращается к сочинительству, создавая «гимн чуме», прославляя бесстрашие человека перед лицом смертельной опасности – «...бессмертья, может быть, залог». Творчество, таким образом, осмысливается как форма единения людей в пространстве актуальных для всех бытийных смыслов, путь к обретению утраченной гармонии, нормализации сдвинувшегося в сторону смерти индивидуального и всеобщего существования.

Здесь важен переход от личностного регистра понимания творчества к общечеловеческому, от осознания значимости художественного творчества как отдельной сферы деятельности, не связанной с «презренной пользой», к универсальности творческого существования, отступление от которого в любой сфере оборачивается смещением равновесия между жизнью и смертью в сторону последней. Заслуга Пушкина заключается в том, что романтический культ творчества он опрокидывает в пространство реальной жизни и проецирует на всех людей романтическое представление о человеке как творце. Творческое созидание предполагает преодоление эгоизма и связанных с ним губительных страсти, что в суммарном общечеловеческом масштабе ведет к снятию наиболее острых противоречий исторического развития. В таком суммарном рассмотрении социально-эгоцентрическое противодействие жизненной стихии порождает катастрофические события, влекущие за собой разрушительные и губительные последствия в плане исторического развития.

Собственно, тот вектор развития западной цивилизации, который связан с прогрессом индивидуальности, буржуазным проявлением частной инициативы, нацеленной на обогащение и связанное с ним владение-властвование, расценивается Пушкиным как крайне опасный. Такая оценка реализуется не только в маленьких трагедиях, отражающих открытые Ренессансом горизонты Нового времени, но и в «Пиковой даме». Для

инженера Германа, наделенного «профилем Наполеона и душой Мефистофеля», счастье связано прежде всего с деньгами, богатством. А прогресс индивидуальности проявляется в переходе от стратегии умеренности, экономности и труда к авантюристскому проекту овладения секретом мгновенного карточного выигрыша. Для художественного сознания Пушкина принципиально различие между бескорыстностью творческого служения, ведущего к счастью, разделенному с другими людьми, невозможного без любовного взаимодействия с ними, и корыстолюбием предпринимательской авантюры. Если гений идет путем труда и откровения, предприниматель хочет украдь тайну «счастья», ему не принадлежащую; если гений отдает, авантюрист-предприниматель хочет присвоить, единолично завладеть и тайным знанием, и благом, к которому оно ведет; если победа гения принадлежит всем, выигрыш предпринимателя – это только его собственность. Герман – негативный двойник Вальсингама: юная и престарелая женщины, которые для Вальсингама были смыслом жизни и средоточием счастья, для него являются лишь средством к достижению корыстной цели. Его попытки обуздять и использовать жизненную стихию, символом которой является карточная игра, ведут к поражению и гибели: безумие как еще одно проявление превосходящей человеческие силы и возможности сознания жизненной стихии разрушает его утратившую понимание истинных ценностей и смыслов личность.

Интерес Пушкина к истории обнаруживал стремление разобраться в закономерностях, лежащих в основе исторических событий [8]. Написанная «История Пугачева» и «История Петра», над которой поэт продолжал работать буквально до последних дней жизни, в ситуации предсмертного несчастья, ставшего мерилом его личного счастья, представляют две взаимодополняющие версии концептуализации истории, доведенные до максимума в художественных произведениях на ту же тематику. Важно, что творческое начало, стремление к преобразованию, усовершенствованию жизни общества присутствует и в деятельности верхов (царя-революционера Петра, дворян-декабристов), и в спонтанном движении народных масс [5]. Однако игнорирование отдельной человеческой жизни и счастья, использование насилия как средства достижения политических целей придает катастрофический характер творческой активности в пространстве истории независимо от того, «верхи» или «низы» выступают субъектом этой активности. Позднее творчество Пушкина показывает, что показателем естественности политических инициатив и проектов является отношение к человеческой личности и ее счастью. Там, где эта естественность нарушается, жизненная стихия выходит из берегов, воплощаясь в природные (наводнения в Петербурге) или социальные (народный бунт, вооруженное восстание) бедствия, разрушающие человеческие жизни во всех смыслах этого слова.

В пушкинском творчестве 30-х годов исторические личности – и Петр, и Екатерина, и Пугачев – предстают в плане превалирования человеческого над социальным и политическим, обнаруживая возможности гармонизации жизни, благотворного влияния на окружающих там, где человеческое добро и стремление к счастью становятся во главе угла. Так, по точному замечанию Ю.М. Лотмана, страшные и непримиримые в деятельности враги Пугачев и Екатерина выступают в «Капитанской дочке» как добрые помощники по отношению к Маше и Гриневу, не казнят, а милуют своих «подданных», благодаря чему те оказываются живы и могут быть счастливы [6]. И Петр по отношению к подаренному ему «арапчонку» проявляет максимум человечности и личностной

бескорыстной заинтересованности («Арап Петра Великого», анекдоты о Петре и арапонке, записанные Пушкиным), вследствие чего «царев крестник» получает от Петра и отчество, и отчество, и образование, и дворянство, и положение в обществе, а Россия в долгосрочной перспективе как посмертный и бессмертный, по словам М.И. Цветаевой, подарок Петра обретает Пушкина.

Домашний и семейственный взгляд Пушкина на историю несет в себе позитивную программу, формулу личного и общего счастья, основой которого является творчество, исходящее от жизни и направленное на жизнь. Заданная в маленьких трагедиях и потвержденная в других произведениях 30-х годов градация родственной общности – семейной, художественной, любовной, гуманистической (христианской) – предполагает организацию жизни на основе творчества-созидания и вдохновения-любви, органически объединяющих всех людей в пространстве благотворной жизненной стихии, спаситель но преодолевающей противоречия и счастливо утверждающей гармоничность бытия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Белинский В.Г. О русских классиках. М. : Худож. лит., 1986. 511 с. (Шк. б-ка).
2. Булгаков С. Моцарт и Сальieri // Пушкин в русской философской критике: Конец XIX – первая половина XX в. М. : Книга, 1990. С. 294–301.
3. Жирмунский В.М. Байрон и Пушкин. Пушкин и западные литературы. Л. : Наука, 1978. 424 с.
4. Захаров В.Н. Христианский реализм в русской литературе (постановка проблемы). Электронный ресурс. Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/v/hristianskiy-realizm-v-russkoy-literature-postanovka-problemy>
5. Купрейanova Е.Н. А.С. Пушкин // История русской литературы : в 4 т. Л. : Наука, 1981. Т. 2 : От сентиментализма к романтизму и реализму. С. 235–323.
6. Лотман Ю.М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь : кн. для учителя. М. : Просвещение, 1988. 352 с.
7. Тюпа В.И. Анализ художественного текста. М. : Академия, 2006. 336 с.
8. Эйдельман Н.Я. Пушкин: История и современность в художественном сознании поэта. М. : Советский писатель, 1984. 370 с.

Астрахан Н.І., д.ф.н., доц.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна

ХУДОЖНЯ ФОРМУЛА ЩАСТЯ У ТВОРЧОСТИ О.С. ПУШКІНА 30-Х РОКІВ

У статті розглядається творчість О.С. Пушкіна 30-х років XIX століття як простір художніх пошуків шляхів досягнення гармонії особистісного та історичного буття. З опорою на ідею Ю.М. Лотмана про реалізоване у творах цього періоду історико-культурне рівняння Пушкіна, досліджується комплекс мотивів, пов'язаних із художнім концептом «щастя». Авторське розуміння діалектики щастя / нещастя у

романі «Євгеній Онєгін», епічному циклі «Повісті Белкіна», драматичному циклі, який називають маленькими трагедіями, повістях «Пікова дама» та «Капітанська дочка» дозволяє говорити про пушкінську формулу гармонізації існування, в основі якої довіра до життєвої стихії, творчість та любов.

Ключові слова: О.С. Пушкін, реалізм, роман, мотив, історико-культурне рівняння.

Astrakhan N.I., doctor of Philology, associate professor,
Ivan Franko state university, Zhytomyr, Ukraine

**ARTISTIC FORMULA OF HAPPINESS IN THE CREATIVE HERITAGE
BY A.S. PUSHKIN
(the 30-ies of the nineteenth century)**

The article deals with the work by A.S. Pushkin of the 30s of the nineteenth century as a space of artistic search for ways of finding harmony of personal and historical being. Based on the idea of Yu.M. Lotman, about the historical and cultural equation of Pushkin realized in the works of this period, explores the complex of motives associated with the artistic concept of "happiness". The author's understanding of the dialectic of happiness / misfortune in the novel "Eugene Onegin", the epic cycle "Belkin's Tale", the dramatic cycle called the small tragedies, the stories "The Queen of Spades" and "The Captain's Daughter" allows us to speak about the Pushkin formula for the harmonization of existence, based on life element, creativity and love.

Key words: A.S. Pushkin, realism, novel, motive, historical and cultural equation.

УДК 82-32

Богданова О.В., доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник
Российский государственный педагогический университет (РГПУ) им. А. И. Герцена,
Санкт-Петербург, Россия

**ДИХОТОМИЯ ХАРАКТЕРА В «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКЕ» А. С. ПУШКИНА
(ОБРАЗЫ ШВАБРИНА И ГРИНЕВА)**

В статье под новым углом зрения рассматривается роман А. С. Пушкина «Капитанская дочка» и в частности образы центральных персонажей Петра Гринева и Алексея Швабрина. В статье показано, как из цельного образа первоначально единственного в планах романа героя выделились два образа — Гринев и Швабрин, которые (в противовес существующей традиции) в данной работе квалифицируются не только как герои-антагонисты, сколько как герои-двойники. В ходе исследования становится ясно, что писатель намеренно уподобляет героев, обнаруживая противоречивость — дихотомию — характера каждого из персонажей, ставя их в сходные ситуации, сталкивая в одном «любовном треугольнике». Как обнаруживается в статье, негативная семантика

образа Швабрина связана не столько с замыслом автора (= издателя), сколько с субъективизмом дневниковой нарратории Гринева-рассказчика. Смена повествователя-мемуариста могла кардинально изменить аксиологию характера и поступков «парных» персонажей, каждый из которых наделен собственно пушкинскими (портретными) чертами.

Ключевые слова: А. С. Пушкин, роман «Капитанская дочка», диахотомия образа, парность персонажей, субъективизм нарратории.

Освещение истории замысла и творческого воплощения романа А. С. Пушкина «Капитанская дочка» (1836) было начато так давно и осуществлено столь тщательно [см.: 1–17], что к фактологической стороне вопроса сегодня, кажется, вряд ли что-либо можно добавить. Между тем интерпретационные ракурсы пушкинского текста продолжают открывать новые содержательные грани, предлагают более широкие перспективы осмыслиения не только исторических событий, составивших основу нарративного плана романа, но и тех смысловых контекстов, которые формируют характеры главных действующих лиц романа.

В попытке интерпретации «Капитанской дочки» концептуально важным оказывается то обстоятельство, что пушкинский роман находится в прямом межтекстовом диалоге с «Историей пугачевского бунта» (1834), произведением историко-культурологического характера, ставшим результатом интереса Пушкина-историка к важнейшим событиям прошлого, к событиям крестьянского восстания под предводительством Емельяна Пугачева 1773–1775 годов. На наш взгляд, стремительность появления романа «Капитанская дочка» вслед за «Историей пугачевского бунта» становится основанием к тому, чтобы рассматривать эти произведения как единую дилогию, в которой смена нарративного дискурса (= точки зрения повествователя/рассказчика) в совокупности обеспечивает объективность оценки одних и тех же исторических событий, увиденных с различных сторон. При этом вопрос выбора повествователя-рассказчика в художественном произведении «Капитанская дочка» рядом с историко-документальным дискурсом «Истории пугачевского бунта» оказывается принципиально важным.

Наиболее авторитетное суждение относительно системы повествователей в романе высказал Г. П. Макогоненко в работе »”Капитанская дочка” А. С. Пушкина“ [10]. Исследователь задавался вопросом: «Что же определило решение Пушкина придать своему историческому роману мемуарную форму?» — и отвечал: Пушкину «нужен был свидетель событий крестьянского восстания — свидетель, не только наблюдавший восстание <...> но и знакомый с фактами жизни Пугачева и его товарищей» [10: 22, 33]. При этом рассказчиком-свидетелем неслучайно избирался дворянин, т. к. в таком случае позиция героя Гринева была честной и потому объективной: «он принужден был свидетельствовать не только о кровавых расправах Пугачева, но и о его человечности, гуманности, справедливости и великодушии», «ценность таких показаний <...> увеличивалась именно от того, что их давал противник мятежников», «личный опыт оказывался более значимым, чем социальный» [10: 33–34, 35].

Видимую справедливость суждений исследователя нельзя не принять, но при этом необходимо констатировать их неокончательность. И дело не в том, что Макогоненко рассуждает (отчасти) в духе советского литературоведения (например, о значении *народного духа* пугачевского бунта), а в том, что исследователь не учитывает присутствия

второго повествователя, «приискавшего к каждой главе приличный эпиграф», — издателя, который появляется в эпилоге романа, сообщая о том, что «подготовил» записки Гринева к публикации. Кажется, мало значащая деталь на деле оказывается принципиально важной — дневниковая форма повествования от лица юного и наивного героя-рассказчика в таком случае сопровождается «редакторской правкой» некоего вдумчивого и опытного издателя, что позволяет Пушкину развести плоскости восприятия и акцентуации событий, описываемых и оцениваемых *двумя различными* субъектами наррации. Диалогические интенции эксплицированного и имплицитированного персонажей оказываются если не антитетичными, то разнонаправленными [см. об этом подробнее: 4]. Текст (не)отчетливо распадается на два дискурсивных уровня, когда точка зрения благородного и честного, но достаточно поверхностного наблюдателя-мемуариста рознится с восприятием и глубинным проникновением в семантику событий персонажа-издателя. В таком случае едва ли не каждое суждение молодого субъективного рассказчика как бы корректируется точкой зрения объективного наблюдателя-издателя — Пушкин словно бы демонстрирует бифокальность зрения, когда любое наблюдение героя-участника событий ставится (может быть поставлено) под сомнение или отрефлексировано иначе. В результате как образ самого мемуариста-рассказчика, так и окружающих его персонажей обретают новые ракурсы, начинают оцениваться по иной аксиологической шкале. С учетом присутствия двух повествовательных ракурсов наиболее существенной трансформации подвергается образ Алексея Швабрина.

Для (пере)оценки образа и личности Швабрина необходимо учитывать то обстоятельство, что для Пушкина и его современников актуальным было представление о «старом» и «новом» дворянстве, об аристократии «истинной» и «мнимой», о дворянстве «почтенном» и «по случаю»¹. Важное для понимания романа «Капитанская дочка» суждение о дворянстве *старом* и *новым* утрачено современным читателем: революционные события начала XX века стерли различия между теми и другими, нивелировав их как единый класс — дворяне, помещики. Между тем у Пушкина дифференция «старые / новые» положена *в основу* антиномичной персонажной системы романа, задавая бинарную оппозицию «Гринев ↔ Швабрин».

Сведения об историческом прототипе Швабрина — Михаиле Шванвиче — Пушкин приводит в «Замечаниях о бунте» (в связи с «Историей пугачевского бунта»), и они цитировались неоднократно: «Шванвич был сын кронштадтского коменданта, разрубившего некогда палашом, в трактирной ссоре, щеку Алексея Орлова (Чесменского); «Шванвич один был из хороших дворян» [18]. То есть Михаил Шванвич — потомственный дворянин, представитель старинного и известного дворянского рода. Однако столь краткие выдержки из «Замечаний...» не дают истинного представления о ходе мыслей Пушкина в работе над пугачевской темой в «Истории...», а позже и в «Капитанской дочке», что и требует привлечения цитат в более полном виде.

В «Общих замечаниях» к «Истории пугачевского бунта» Пушкин сообщает: «Весь черный народ был за Пугачева. Духовенство ему доброжелательствовало, не только попы и монахи, но и архимандриты и архиереи. Одно дворянство было открытым образом на стороне правительства. Пугачев и его сообщники хотели сперва и дворян склонить на свою сторону, но выгоды их были слишком противоположны. (NB. Класс приказных и чиновников был еще малочислен и решительно принадлежал простому народу. То же

можно сказать и о выслужившихся из солдат офицерах. Множество из сих последних были в шайках Пугачева. Шванвич один был из хороших дворян)» [18].

Развернутая цитата позволяет понять, что Пушкин видел временное усиление пугачевских масс в присоединении к ним «приказных и чиновников» и «выслужившихся из солдат офицеров», т. е. *новых* дворян, класс которых в XVIII веке (к счастью, по Пушкину) был «еще малочислен». Для Пушкина это «правило» могло иметь исключения (образ капитана Миронова и верных ему «инвалидов»), но общее направление тенденции было именно таково². По наблюдениям Пушкина, предателями и перебежчиками становились не «почтенные» дворяне, но «выскочки» (именно эта мысль пронизывает документальное повествование «Истории пугачевского бунта», «Примечания» ней и «Замечания о бунте»).

Между тем о Шванвиче известно, что он был родовым дворянином, и это обстоятельство, как будто бы рушит предложенную оппозицию *новый ↔ старый*. Однако историческая личность Михаил Шванвич и вымышленный персонаж Алексей Швабрин суть не одно и то же лицо, перекличка фамилий могла иметь значение для писателя, но исключительно «фонетическое». Пушкин воспользовался звуковым сходством фамилии немецкого происхождения с корнем Schwan- и русского слова «швабра» в стремлении актуализировать «сниженную» семантику последнего (грязь, мусор). Хотя для превосходно образованного Пушкина было очевидно, что значение корня фамилии Шванвич означает «лебедь» (*англ. swan*). Подобие фамилий прототипа и литературного персонажа — мнимое, обманчивое.

Найти разумную (или хотя бы допустимую) мотивацию перехода стаинного дворянина на сторону бунтовщиков древний шестисотлетний аристократ Пушкин *не мог*. Заметим, как и его родовые современники. Так, В. Ф. Одоевский в письме к автору романа писал: «Пугачев чудесен, он нарисован мастерски. Швабрин набросан прекрасно, но только набросан; для зубов читателя *трудно пережевывать его переход из Гвардии Офицера в сообщники Пугачева <...>* Покамест Швабрин для меня имеет много нравственно-чудесного; может быть, как прочту в 3-й раз, лучше пойму» [13: 236] (выд. мною. — *O. B.*). И поскольку найти правдоподобной и глубинной мотивации перехода Швабрина на сторону Пугачева благородный Пушкин не мог — потому у него оставался только один ход — умолчать (1) об истинной причине предательства Швабрина (может быть, не только из трусости, но и из-за любви к Маше) и замолчать (2) происхождение Швабрина (все сведения о герое косвенные, с чужих слов). Так, Марья Ивановна, вспоминая о сватовстве Алексея Ивановича, скажет, что он «хорошей фамилии». Однако (может быть) прав М. И. Гилльельсон, когда не доверяет суждению Маши: «...надо полагать, что капитанской дочке Маше Мироновой, отец которой был из солдатских детей, *любой дворянин* мог представляться человеком хорошей фамилии» [5: 113] (выд. мною. — *O. B.*). И в этом исследователь очень близок к истине. Таким образом, Шванвич может быть назван прототипом Швабрина с целым рядом существенных оговорок, а родовитость Швабрина в отсутствие доказательств может быть признана сомнительной.

Между тем косвенным указанием на новое дворянство Швабрина, как ни парадоксально, может служить его «близость» реальному Шванвичу, а через него — Алексею Орлову. Пушкин помнил (и даже записал в черновиках «Замечаний о бунте») знаменитую историю о хмельной трактирной драке и ударе Шванвича-старшего палашом по

щеке Алексея Орлова. В том же замечании Пушкин сообщал, что после разгрома пугачевской вольницы именно граф А. Г. Орлов просил о помиловании молодого Шванвича перед новой государыней Екатериной. Таким образом, в сознании Пушкина фамилии Шванвич и Орлов, несомненно, были прочно связаны, и эта связь бросала отблеск на пару Шванвич — Швабрин, невольно перенося негативные коннотации с реальных лиц на вымышленные образы. Как помним, в «Моей родословной» Пушкин писал: «Попали в честь тогда Орловы, / А дед мой в крепость, в карантин...» (новые Орловы противопоставлены *старым* Пушкиным). То есть новое дворянство Орловых оказывалось где-то совсем рядом с образом буйна и «дуэлиста» Швабрина.

Последнее наблюдение дает основание предположить, что при создании образа предателя Швабрина Пушкин мог в объяснении низости поступков героя-дворянина исходить из отсутствия в его роду *старинных* корней, т. е. допуская для читателя возможность «заподозрить» его *новое* дворянство. Поэтому если о судьбе обвиненного Гринева известно, что его должна была постигнуть «примерная казнь», но «из уважения к заслугам и преклонным летам отца» императрица повелела сослать осужденного «в отдаленный край Сибири», то о наказании Швабрина Пушкин (вновь) умалчивает. Между тем в «Замечаниях...» к «Истории пугачевского бунта» Пушкин-историк передает выразительный эпизод «гражданской казни» дворянина Шванвича: был «кошельмован преломлением над головою шпаги» («Замечание 14»). Отказ от использования столь выразительной детали в тексте романа может быть расценен как невозможность найти другие мотивы перехода Швабрина в стан врага, как только непрочность его корней. По сведениям Пушкина, «множество из сих последних были в шайках Пугачева...»

Однако если отодвинуть мысль о «случайном» происхождении Швабрина и довериться суждению Маши Мироновой о «хорошей фамилии» героя, то динамика взаимоотношений пары «Гринев ↔ Швабрин» обретает в этом контексте еще большее напряжение и остроту — внутреннюю, нравственную, психологическую (что еще точнее соответствует таланту Пушкина).

Из истории создания «Капитанской дочки», тщательно и многоаспектно исследованной, известно, что черновые планы романа Пушкина включали в себя различные сюжетные перипетии и образ центрального героя от наброска к наброску менял фамилии: Шванвич, Башарин, Валуев, Буланин, Зурин, наконец, Гринёв. Причем в конспективных планах центральный персонаж повествования неизменно оставался *единственным*, и он вбирал в себя черты характера (и поступки) как Гринева, так и Швабрина из окончательной редакции романа. Например, в одном из набросков «цельный» герой оказывался в стане бунтовщиков в попытке спасти свою возлюбленную (функция Гринева, хотя отчасти и Швабрина), или, например, герой, приставший к пугачевцам, избавлял от плена бунтовщиками его отца (Гринев из романной «Пропущенной главы») или спасал соседа отца (функция, не нашедшая отражения в окончательном варианте романа). То есть герой по фамилии Шванвич (или др.), казалось бы, будущий *подлец* Швабрин, вбирал в свой образ коннотации позитивные, аккумулировал черты характера неоднозначного, сложного и противоречивого.

Однако форма мемуара, сознательно избранная для воплощения нарративной интенции героя-рассказчика, вряд ли (по представлениям Пушкина) могла вобрать в себя и выявить все драматические антиномии человеческой личности. Пафос дневникового

повествования — о себе и собственных воспоминаниях — с неизбежностью должен был носить *избирательный* характер, односторонний, субъективный. Психологическая селективность подобного явления была знакома Пушкину, многократно прибегавшему в работе над историческим материалом к дневниковым записям (в т. ч. и в работе над «Капитанской дочкой» — к воспоминаниям И. И. Дмитриева, Г. Р. Державина, И. А. Крылова и др.). И, следовательно, вряд ли можно согласиться с Г. П. Макогоненко, что дневниковая форма повествования обеспечивала Пушкину *объективность* свидетельских показаний и оценок Гриневым существа крестьянского восстания и истинности характера его предводителя. Скорее *наоборот* — Пушкин потому и избирал форму приватных записок, чтобы аргументы задать ракурс личностности оценок, их выборочности, *необъективности*. С одной стороны, это гарантировало издателя от цензурных претензий («изменившаяся» по сравнению с «Историей...» точка зрения на Пугачева принадлежала не Пушкину, но Гриневу), с другой стороны — именно «чужая» дневниковая форма нарратации позволяла Пушкину выявить *субъективную* точку зрения рассказчика (и на ее фоне акцентировать объективированную точку зрения издателя). План выражения и план содержания в одной и той же точке совпадали и не совпадали, высказываемые сентенции были гриневскими и пушкинскими одновременно — но, что особенно важно, нередко различными³. Субъективизм рассказчика дополнялся и корректировался объективизмом издателя, но и объективность последнего подвергалась психологической ревизии со стороны субъективности первого.

Благодаря избранной нарративной форме сложный и противоречивый характер единого и цельного *романного героя* дробился на два образа *дневниковые*, с доминантами и, как следствие, упрощенными чертами, опосредованными преобладающей в повествовании личностно-субъективной аксиологией персонажа-рассказчика. Потому часто критикуемая и опровергаемая пушкинистами, кажущаяся несправедливой оценка «Капитанской дочки», данная некогда В. Г. Белинским, при здравом размышлении оказывается допустимой и оправданной. Если отбросить формальную резкость критика-демократа, то можно принять его по существу верную оценку — замечание о «бесцветности» характера Гринева и Маши Мироновой и о «мелодраматизме» образа Швабрина⁴. Правда, последнее качество в тексте романа скорее в большей степени реализуется в образах двух молодых влюбленных героев — Маши и Петруши, тогда как мелодраматизм Швабрина редуцируется, лишь угадывается, но не прописывается.

Так, едва ли не в каждом эпизоде, где появляется юная Маша Миронова, ее образ сопровождается черточками геронни отлитературной — сентиментальной и мелодраматичной, чувствительной и сердечно изнеженной. Ни в одной из сюжетных картин Маша не выглядит героиней полноцветной или яркой — она везде «бледная и трепещущая, бледная, худая».

В рассказе Василисы Егоровны о жизни в крепости: «До сих пор не может слышать выстрела из ружья, так и затрепещет...» [18].

При выстреле из пушки — «<...> чуть со страха на тот свет не отправилась», «оглушенная залпом, она казалась без памяти...» [18].

При известии о приближении вражеской силы — «ей сделалось дурно» [18].

При встрече с возлюбленным — «Увидя меня, она вздрогнула и закричала» и вскоре «упала без чувств» [18].

Поистине в героине жизни нет — она явное порождение сентиментального литературного XVIII века, аллюзия-проекция к карамзинской «бедной Лизе».

В сентиментальности и елейности, присущей персонажам чувствительно-сентиментальной литературы конца XVIII века (Н. М. Карамзин, В. А. Жуковский, братья Тургеневы и др.), пушкинской героине не уступает герой. В манере и тональности дневникового изложения Гринев-рассказчик предстает выразительным карамзинистом, с присущим последнему «внутренним человеком», окруженным атмосферой чувствительного морализирования и пристальным вниманием к движению «сердца и воображения» (ср. об Эрасте из «Бедной Лизы» — «добрый и ласковый барин», «ласковый, пригожий», «он взглянул на нее с видом ласковым...»).

В тексте романа о чувствительных любовных стишках Гринева (сентиментальных в духе Тредиаковского) говорит Швабрин. Но в пространстве романной жизни, в текстовой реальности повествования поведение Гринева не в меньшей степени пронизано и карамзинской сентиментальностью (отчасти и поэтическими сантиментами Жуковского). Так, перед приступом крепости герой прощается с капитанской дочкой и произносит трогательные слова: «Прощай, мой ангел <...> прощай, моя милая, моя желанная! Чтобы со мною ни было, верь, что последняя моя мысль и последняя молитва будет о тебе!» [18]. Вскоре герой-рассказчик дополняет чувствительность образа: «Я невольно стиснул рукоять моей шпаги, вспомня, что накануне получил ее из ее рук, как бы в защиту моей любезной! Я воображал себя ее рыцарем...» [18]. Оказавшись в комнате Маши после приступа пугачевцев, не удержался от поэтической риторики: «Где ж была хозяйка этой смиренной девической кельи?..» И далее: «Я горько, горько заплакал и громко произнес имя моей любезной...» [18] Потому ожидаемо поведение возлюбленных при встрече после долгой разлуки: «Мы вспомнили и прежнее счастливое время... Мы оба плакали...» [18].

Однако карамзинская сентиментально-чувствительная повесть обернулась (развернулась) у Пушкина в гриневском журнале иной фабульной стороной — по сути сентиментальной, но полярно трансформирующей знакомую карамзинскую связку, доводя трогательно-чувствительные воспоминания до счастливого конца.

Очевидно, что если рассказчик Гринев мог не осознавать столь нагнетаемой сентиментальной избыточности, то от издателя таковая насыщенность текста сантиментами ускользнуть не могла. Пушкин и обнажает мелодраматизм образов героев (нarrативный дискурс Гринева), и иронизирует на этот счет (дискурсивный ракурс издателя), акцентируя тем самым дилемму: любовная фабула составляет стержень *дневниковой* нарратии, но не *романной*.

Иными словами, избранная форма записок-мемуара, создаваемых Гриневым для благодарных потомков (один из вариантов начала записок: «Любезный внук мой Петруша! Часто рассказывал я тебе некоторые происшествия моей жизни...»⁵), диктовала Пушкину известную облегченность характеров мемуарных персонажей, некоторую упрощенность и даже сказочность тех перипетий, в которых они оказываются.

Однако, как бы то ни было, упреки (в том числе Белинского) в непрописанности характеров Маши и Петруши, замечания о недостаточности литературного мастерства и (не)даровитости повествователя должны быть отнесены (сознательно отнесены писателем) к герою-рассказчику, но не к герою-издателю. Последний оказывался над текстом

наивного прапорщика (или отставного военного) Петра Гринева и позволял читателю разглядеть сложность характеров персонажей в чертах не только выделяемых мемуаристом, но и формирующихся межстрочно (подтекстово). Активно эксплуатируемый ранее Пушкиным, например, в «Повестях Белкина», прием авторской (= сюжетной) маскировки позволял писателю «каждый момент рассказа <ощущать> в двух планах: в плане рассказчика, в его предметно-смысловом и экспрессивном кругозоре, и в плане автора, преломленно говорящего этим рассказом и через этот рассказ» [1: 127]. План восприятия дневникового мемуариста *принципиально* не совпадал с планом осмыслиения событий романного издателем.

Так, знакомство с Алексеем Ивановичем Швабриным происходит в третьей главе романа — «Крепость», впервые заочно, когда Василиса Егоровна сообщает приехавшему Гриневу: «Швабрин Алексей Иваныч вот уж пятый год как к нам переведен за смертобуйство...» [18]. Появление Гринева в Белогорской крепости Иваном Игнатьичем, старым инвалидом, тоже предположительно связывается с дуэлью: «А смею спросить <...> зачем изволили вы перейти из гвардии в гарнизон? <...> Чаятельно, за неприличные гвардии офицеру поступки...» [18] То есть оба молодые героя a priori связываются между собой понятием дворянской чести — реальным или предполагаемым («чаемым») участием в дуэли, в поединке чести.

Близости героев служит и называние поэтических учителей Швабрина и Гринева, с одной стороны, фактически снимая полярную антитезу между ними, с другой — усиливая ее. Вспоминая о своем поэтическом даре, Гринев пишет: «Опыты мои, для тогдашнего времени, были изрядны, и Александр Петрович Сумароков, несколько лет после, очень их похвалил...» [18] Подобным же образом (почти симметрично и композиционно рядом) Швабрин назовет своим учителем Тредиаковского: «Такие стихи достойны учителя моего, Василья Кирилlyча Тредьяковского, и очень напоминают мне его любовные куплетцы...» [18] (затекстово проступает и собственно пушкинское: «Старик Державин нас заметил...») Имена Тредиаковского и Сумарокова оказываются рядом, и хотя современникам Пушкина было (еще) памятно противостояние, существовавшее между выдающимися классиками XVIII века (по предмету «филологическое», но по сути и личное), однако оба оставались высочайшими авторитетами в литературе XIX века, оба воспринимались оппонентами по отношению к официальному («высокому») стилю Ломоносова и по праву числились «образцовыми». Называние имен Тредиаковского и Сумарокова подчеркивает «парную» литературную образованность молодых героев и в какой-то мере «уравнивает» (уравновешивает) их образы, допуская поэтический («нежный») талант не только в рассказчике-мемуаристе, но и в Швабрине. Так, о хорошем литературном вкусе антагониста свидетельствует его суждение о поэтических опытах Гринева. Швабрин прав, когда осмеивает действительно до наивности сентиментальные и второсортные стишкы влюбленного Гринева (опрошенные и оглушенные в том числе и в результате тех изменений, что были внесены Пушкиным в оригиналный текст: «...ах, Маша...», «Сжался, Маша...» и др.)⁶.

Но в именах литературных учителей героев заложено и еще одно представление, уже не сближающее, а разделяющее героев. Сегодня едва ли ктопомнит о том, что Тредиаковский не был дворянином (родом из семьи астраханского священника), Сумароков, наоборот, происходил из родовитой дворянской семьи, и потому на страницах «Трудолюбивой

пчелы» немалое место занимали его всегдашние рассуждения о дворянском сословии и положении крестьян. Опосредованно, но «родословные» наставников бросают отсвет на молодых героев и заставляют вспомнить о новом и старом дворянстве.

Последнее замечание не лишено смысла, т. к. в заметках «Опыт отражения некоторых нелитературных обвинений» (1830) Пушкин прямо писал о том, что «большая часть наших литераторов» представляет собой «старинное дворянство, кое ныне, по причине раздробленных имений, составляет у нас род среднего состояния, состояния почтенного, трудолюбивого и просвещенного...» [18] Легко сопоставить: о Гриневе издатель в финале сообщает, что потомство его «благоденствует в Симбирской губернии», в одном из сел, «принадлежащем десятерым помещикам», т. е. в одном из «раздробленных имений» [18]. И наоборот, о новом дворянстве в «Опыте...» Пушкин говорит, что «по большей части» оно и составляет «нашу знать», «истинную, богатую и могущественную аристократию...» [18]. Вспомним, что о Швабрине в романе сказано, что его семья «имеет состояние». То есть даже в раздумьях о литературе Пушкин не оставлял мысли о «различиях в дворянстве», а следовательно, упоминание Тредиаковского и Сумарокова было неслучайным и намеренно проецировалось на молодых героев, которые «занимались литературой» и чьи поэтические опыты «для тогдашнего времени были изрядны».

Весьма любопытно, что портрет Швабрина вбирает в себя удивительно знакомые (как ни парадоксально — пушкинские) черты: «...ко мне вошел молодой офицер невысокого роста, с лицом смуглым и отменно некрасивым, но чрезвычайно живым. “Извините меня”, — сказал он мне по-французски...» Суммарность и множественность индивидуализирующих черт Швабрина далеко уводят от известного портрета реального Михаила Шванвича, оставленного современниками [см.: 3, 5, 11, 12], но указывают на совершенно иной «прототип». О новом знакомом Гринев пишет: «Швабрин был очень не глуп. Разговор его был остор и занимателен. Он с большой веселостию описал мне семейство коменданта, его общество и край, куда завела меня судьба. Я смеялся от чистого сердца...» [18]. Позитивная коннотация образа Швабрина очевидна, его загадочная личность словно бы несет в себе следы (рудименты), того единого образа, который остался в планах Пушкина. Более того, влюбленный в Машу Швабрин (как и Гринев) дважды благородно уберегает Машу от грозящих ей неприятностей — в первый раз, не выдав Машу при взятии крепости пугачевцами (в данном случае даже от смерти), во второй — не упомянув ее имени во время следствия над изменниками.

И наоборот, «положительный» Гринев (заметим, тоже наделенный узнаваемой чертой: «грыз перо в ожидании рифмы») обнаруживает подвижность в степени ответственности и преданности его гражданскому долгу (и чести), например, в тех эпизодах, когда (подобно Швабрину, влюбленный и желающий спасти Машу) герой самовольно оставляет Оренбург и отправляется в Берду в поисках помощи у Пугачева. Прочтя правительскую бумагу, «секретный приказ» об аресте, полученный Зуриным, Гринев понимает, что «...приятельские сношения <его> с Пугачевым <...> должны были казаться по крайней мере весьма подозрительными...» [18]. Видимость вины осознает сам герой, тем более виновным он предстает в глазах очевидцев и особенно чиновных следователей. Вопрос: «Отчего произошла такая странная дружба <с бунтовщиком> и на чем она основана...» — имеет прочный базис.

Заметим, что, «направляя» героя в Берду в пугачевскую ставку, Пушкин от рукописи к рукописи меняет поведенческий импульс персонажа, мотивацию обращения Гринева к злодею — и этот субъектный контекст симптоматичен. По черновикам известно, что в одном варианте главы «Мятежная слобода» Пушкин говорит о *продуманном* намерении героя обратиться за помощью к главарю бунтовщиков, в другом — о *случайности* попадания Петруши в стан к мятежникам. Колебания в модальной установке автора опосредуют неустойчивость позиции (в том числе и) центрального персонажа — писатель вместе с героем словно бы сомневается, раздумывает, выбирая тот или иной путь. И оба пути для героя (и для писателя) оказываются гипотетически *возможными*. Как и в случае с Швабриным, Пушкин «утаивает», каким мог (бы) быть план сознательного и целенаправленного обращения Гринева к Пугачеву, каковой могла (бы) быть его цена. Но по сути в такой проекции Гринев оказывался симметрично подобен Швабрину, его намерение обратиться к Пугачеву было продуманным и осознанным, хотя, по его словам, и «странным». И несмотря на то что в конечном итоге Пушкин выбирает «случай», но знаменательно, что вариант сознательного обращения Гринева за помощью к бунтовщику допускался писателем. И в образе Швабрина, и в образе Гринева Пушкин искал мотив перехода на другую сторону, но не обличал (подобно Гриневу) неясную и непонятную позицию оппонента.

В отличие от Швабрина Гринев не опускается до непростительной низости, не вступает в ряды пугачевцев, но его поведение объективно порочно (до известной меры — как и поведение Швабрина). Его арест и последующий процесс над ним объективно объяснимы и оправданы (именно поэтому Маша просит у государыни милости, а не правосудия). Члены следственной комиссии не сомневаются в вине Гринева, сторонние свидетельства (доказательства) его связи с Пугачевым очевидны. Однако форма мемуара-дневника, повествование от первого лица, нюансировка субъективных мотиваций, которые выдвигает сам участник событий и которые он же субъективно интерпретирует, «спасает» и «оправдывает» рассказчика: фактически герой сам себя обеляет.

Можно представить, что если бы повествование вел не Гринев, а некое другое лицо (или даже независимый нарратор), акценты в воспоминаниях могли бы быть смешены, аксиология поступков героя со всей определенностью складывалась бы иначе. Поэтому, на наш взгляд, безупречна окончательная версия романа, в которой Пушкин *не дает объяснения* (устами Гринева) скрытым мотивам поступков Швабрина — субъективная тайна его устремлений остается с ним. Негативный пафос оценочных суждений, которые сопровождают образ Швабрина, есть следствие взгляда малоопытного и наивного Гринева, а не мудрого писателя (издателя). Иначе интерпретировать персонажную пару «Гринев — Швабрин» значит обеднять роман Пушкина.

Между тем в тексте дневника-мемуара повествователем обрисовывается множество эпизодов, которые безапелляционно очерняют образ Швабрина — наветы на Машу, мстительность и зависть, подлость, проявленная во время дуэли, переход на сторону по-встанцев, доносы... Однако относительно последних — доносов — дело в романе тоже обстоит не просто. Например, Гринев уверен, что письмо родителям о дуэли написал Швабрин («Подозрения мои остановились на Швабрине...»), предполагая, что «он один имел выгоду в доносе» (возможный перевод Гринева в другую крепость, удаление его от Марии). Между тем в тексте романа так и не выявлено, кто же из героев написал письмо,

чтобы «помутить сына с отцом» — наоборот, Пушкин сообщает, что первоначально Петруша обвинял в этом Савельича и был уверен в своей правоте, но, как оказалось позже, герой ошибался, преданный дядька не писал письма хозяевам («Очевидно было, что Савельич передо мною был прав и что я напрасно оскорбил его упреком и подозрением» [18]). Герой оскорбил подозрением Савельича, которого знал с младенчества, но подобная ошибка могла произойти и в случае с Швабриным (доказательство на этот счет в тексте нет). То есть Пушкин так искусно строит романное повествование, что почти любое из свидетельств Гринева в конечном счете может быть поставлено под сомнение. Вспомним начало романа, главу II, где юный герой самоуверенно не прислушивается к предупреждению возничего по поводу приближающейся бури: «...ветер показался мне не силен; я *понадеялся* добраться заблаговременно...» [18] — и ошибся. Или в другом случае: «Я старался вообразить себе капитана Миронова, моего будущего начальника, и представлял его строгим, сердитым стариком, не знающего ничего, кроме своей службы, и готовым за всякую безделицу сажать меня под арест на хлеб и воду» [18] — и вновь ошибся. И такого рода «обманных» предчувствий у Гринева множество. То есть сомнению могут быть подвергнуты многие чувствования и подозрения Гринева и, как следствие, оценки им поступков (и личности) Швабрина. Так, например, читателю очевидно, что Гринев категорически неверно характеризует чувства Швабрина к Маше: если ме-муарист определяет ее как «невинный предмет его <швабринской> ненависти», то читателю очевидно, что дочь капитана Миронова — предмет искренней, полной глубокого драматизма любви Швабрина. Пушкин (=издатель) неизменно ставит под сомнение суждения и оценки Гринева, тем самым раздвигая морализаторские рамки его аксиологии.

Последнее утверждение не направлено к тому, чтобы обелить личность или оправдать поведение героя Алексея Швабрина, в конечном итоге все-таки сводящиеся в тексте мемуаров к негативной оценке. Для Пушкина было важным иное — сохранить емкость характера отдельного персонажа, отказаться от примитивного классицистического деления на положительных и отрицательных героев, способность предположить (разглядеть) в разных характеристиках антиномичные свойства, обогащает восприятие романа (и образа Швабрина в том числе).

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Известна острые полемика о дворянстве, инициированная Пушкиным в 1830-х годах на страницах «Литературной газеты» и «Северной пчелы». Сам Пушкин размышлял об этой проблеме в конспективных набросках «О дворянстве» (1830–1835).
2. Поэтому согласиться с суждением Ю. Лотмана, что в романе Пушкин объединил «всех дворян, без различия их идейно-интеллектуального уровня, степени свободолюбия или сервилизма», вряд ли возможно (Лотман Идейная структура).
3. Поэтому вряд ли можно согласиться с Ю. Оксманом, что «расщепление образа дворянина» было связано с тем, чтобы «обеспечить прохождение “Капитанской дочки” в печать» [14: 76].
4. «Ничтожный, бесцветный характер героя повести и его возлюбленной Мары Ивановны и мелодраматический характер Швабрина хотя принадлежат к резким недостаткам повести, однако же не мешают ей быть одним из замечательных произведений русской литературы [2: 444].

5. Из Вступления к «Капитанской дочке», которое не вошло в основной текст романа.
6. В. Чернышевым установлено, что Пушкин приписал Гриневу стихотворение, заимствованное им из «Нового и полного собрания российских песен» (М., 1780. Ч. 1. № 34. С. 41) и частично измененное. «Конечно, Пушкин мог узнать данную песню и не по сборнику Новикова, но познакомиться с ней в живом употреблении: напр. в пении дворовых или мещан», — пишет В. Чернышев [17: 26].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М.: Художественная лит-ра, 1975. – 504 с.
2. Белинский В. Г. Сочинения Александра Пушкина / В. Г. Белинский // Белинский В. Г. Полн. собр. соч.: в 13 т. М.: АН СССР, 1953–1959. Т. 10. Статьи и рецензии. 1846–1848. – 474 с.
3. Блок Г. П. Путь в Берду (Пушкин и Шванвич) / Г. П. Блок // Звезда. – 1940. – № 10. – С. 211–214.
4. Богданова О. В. «...невольник чести»: «Капитанская дочка» А. С. Пушкина / О. В. Богданова. Серия «Литературные направления и течения. Анализ литературного произведения». Вып. 103–104. СПб.: Филологический фак-т СПбГУ, 2019. Ч. 1. – 46 с.; Ч. 2. – 38 с.
5. Гилльельсон М. И. Повесть А. С. Пушкина «Капитанская дочка». Комментарий / М. И. Гилльельсон, И. Б. Мушина. – Л.: Просвещение, 1977. – 192 с.
6. Гуковский Г. А. Пушкин и проблемы реализтического стиля / Г. А. Гуковский. – М.: Художественная лит-ра, 1957. – 416 с.
7. Измайлов Н. В. Об архивных материалах Пушкина для «Истории Пугачева» / Н. В. Измайлов // Пушкин: Исследования и материалы. – Т. III. – Л.: Наука, 1960. – С. 438–454.
8. Лотман Ю. М. Идейная структура «Капитанской дочки» // Лотман Ю. М. В школе поэтического слова. Пушкин. Лермонтов. Гоголь. – М.: Просвещение, 1988. – С. 107–124.
9. Лотман Ю. М. Пушкин / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб., 1999. – 847 с.
10. Макогоненко Г. П. «Капитанская дочка» А. С. Пушкина / Г. П. Макогоненко. – Л.: Художественная лит-ра, ЛО, 1977. – 112 с.
11. Овчинников Р. В. Записи Пушкина о Шванвичах / Р. В. Овчинников // Пушкин: Исследования и материалы. – Л.: Наука, 1991. – Т. 14. – С. 235–245.
12. Овчинников Р. В. Над Пугачёвскими страницами Пушкина / Р. В. Овчинников. – М.: Наука, 1981. – 160 с.
13. Одоевский В. Ф. — А. С. Пушкину, конец ноября — начало декабря 1836 г. // Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: в 16 (17) т. – М.: АН СССР, 1937–1959. – Т. 16. Переписка 1835–1837. – М., 1949. – 532 с.
14. Оксман Ю. Г. Пушкин в работе над «Историей Пугачева» и повестью «Капитанская дочка» / Ю. Г. Оксман // От «Капитанской дочки» к «Запискам охотника». – Саратов: Саратовское книжное изд-во, 1959. – 314 с.
15. Петров С. М. Исторический роман А. С. Пушкина / С. М. Петров. – М.: Наука, 1953. – 157 с.
16. Петрунина Н. Н. Проза Пушкина / Н. Н. Петрунина. – Л.: Наука, 1987. – 335 с.

17. Пушкин и его современники. – Вып. II. – СПб., 1904. – 90 с.
18. Пушкин А. С. Собр. соч.: в 10 т. – М.: ГИХЛ, 1959–1962 // URL: rvb.ru (дата обращения: 25.05.2019)
19. Скатов Н. Н. Пушкин. Русский гений / Н. Н. Скатов. – М.: Классика, 1999. – 592 с.

Богданова О. В., доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник

Російський державний педагогічний університет (РГПУ) ім. А. І. Герцена, Санкт-Петербург, Росія

ДИХОТОМІЯ ХАРАКТЕРУ В “КАПІТАНСЬКІЙ ДОЧЦІ” О. С. ПУШКІНА (ОБРАЗИ ШВАБРИНА І ГРІНЬОВА)

У статті під новим кутом зору розглядається роман О. С. Пушкіна «Капітанська дочка» і зокрема образи центральних персонажів Петра Гриньова та Олексія Швабрина. Показано, як із цільного образу спочатку единого в планах героя роману відокремилися два образи — Гриньов і Швабрин, котрі (на противагу існуючій традиції) в даній роботі кваліфікуються не стільки як герой-антагоністи, скільки як герой-дійники. У ході дослідження стає зрозуміло, що письменник навмисно уподібнив герой, виявляючи суперечність — дихотомію — характеру кожного з персонажів, ставлячи їх у подібні ситуації, зіштовхуючи в одному «любовному трикутнику». Як виявляється у статті, негативна семантика образу Швабрина пов’язана не стільки із задумом автора (=видавця), скільки із суб’єктивізмом щоденникової нарації Гриньова-оповідача. Зміна оповідача-мемуариста могла кардинально змінити аксіологію характеру і вчинків «парних» персонажів, кожен з яких наділений власне пушкінськими (портретними) рисами.

Ключові слова: О. С. Пушкін, роман «Капітанська дочка», дихотомія образу, парність персонажів, суб’єктивізм нарації.

Bogdanova O.V., Doctor of philological Sciences, Professor, leading researcher
Russian state pedagogical University (RSPU), St. Petersburg, Russia

DICHOTOMY OF CHARACTER IN “THE CAPTAIN’S DAUGHTER” BY ALEXANDER PUSHKIN (IMAGES OF SHVABRIN AND GRINEV)

The article considers the novel “The captain’s daughter” by A. Pushkin and in particular the images of the Central characters of Peter Grinev and Alexey Shvabrin from a new angle. In this article two images — Grinev and Shvabrin — in contrast to the existing tradition are qualified not as antagonist heroes, but as twin heroes, which were distinguished from the integral image of the originally unique hero. In the course of the study, it is clear that the writer deliberately likens the characters, detecting a contradiction — a dichotomy — nature of each of the characters, placing them in a similar situation, pushing in one “love triangle”. As the article reveals, the negative semantics of Shvabrin’s image is connected not so much with the author’s (= publisher’s) idea, but with the subjectivism of Grinev’s diary narrative. The change of the narrator-memoirist could radically change the axiology of the character and actions of the “paired” characters, each of which is endowed with Pushkin’s own (portrait) features.

Key words: A. Pushkin, novel “The captain’s daughter”, dichotomy of the image, pair of characters, subjectivism of the narrative.

УДК 821.1001.

Ткачук Р.Ф., канд. фіол. наук

Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ. В УКРАЇНІ

У статті простежено вплив ренесансно-реформаційних та контрреформаційних літературних практик ведення релігійної полеміки Західної Європи на розвиток української писемності. Розглянуто ідейно-тематичний зміст полемічної книжності кінця XVI – початку XVII ст.

Ключові слова: історія української літератури, Ренесанс, Реформація, бароко, полемічна література.

З XV ст. принцип культури Ренесансу, що передбачав повернення до джерел – *ad fontes*, поширився на церковне життя, зміни в якому визначили подальший розвиток європейської цивілізації. Викривлення християнства католицизмом [39, с. 28–29], при- ниження людської гідності церковниками, викликали в середньовічному суспільстві опір, спонукали мислителів, творчих людей критично думати й орієнтуватися на ідеали минулого [18, с. 309]. Від часу предтечі Реформації Джона Вікліфа, переклада- ча Біблії англійською мовою, у середовищі католицької церкви з'являються богослови, які закликають повернутися до джерел, Святого Письма, засад ранньоапостольського віровчення, з відступом від яких вони пов'язували кризу церковно-суспільних відносин Середньовіччя. Виступ католицького священика з Чехії Яна Гуса, страченого на вогнищі, яке було символічно підпалене рукописними перекладами Біблії англійською мовою Джо- на Вікліфа, підхопили на початку XVI ст. Мартін Лютер, Ульріх Цвінглі, Вільям Тіндейл, Жан Кальвін, зусиллями яких реформаційний рух та розповсюдження перекладів Біблії народними мовами охопили Західну Європу. Важлива роль в релігійному протистоянні належала писемному слову, яке слугувало церковним реформаторам інструментом до- ведення помилок католицизму в продажі індульгенцій, церковних посад, було формою діалогу між учасниками суперечки. Ідеї Реформації проникли й в Україну, яка в той час перебувала у складі Речі Посполитої, де католицизм підтримували на державному рівні з часу короля Стефана Баторія [24, с. 181]. Цьому, писав М. Грушевський, сприяло «сумне виродження православної церкви в українських і білоруських землях» [20, с. 63], що су- проводжувалося занепадом освіти, аморальністю священнослужителів, фактами симонії, а також контакти України з Великим князівством Литовським, де у 40-х рр. XVI ст. поши- рилися кальвінізм і социніанізм [18, с. 303]. Зауважимо, що український полеміст Стефан Зизаній у «Катехізисі» (1595 р.), за який його на соборі в Новогрудку (25–27 січня 1596 р.) було звинувачено в поширенні реформатського богослів'я [22, с. 158] (він викривав пере- ступи римських пап) та відлучено від православної церкви, називав деградацію церковної ієрархії важливою ознакою наближення другого приходу Ісуса Христа [25, с. 141]. Вплив писань церковних реформаторів на українську літературу, зазначав М. Возняк, до- кладно не досліджено [18, с. 464]. Проте, К. Студинський, проаналізувавши «Рукопис

Мелетія Смотрицького з р. 1609» [37] у 5-му томі «Пам'яток українсько-руської мови і літератури» підсумував, що «сильно стояло наше полемічне письменство кінця 16 і поч. 17 століття під впливом протестантизму» [40, с. LXII]. У XVI ст. під впливом Реформації з'являються переклади і видання біблійних книг церковнослов'янською мовою, які вплинули на розвиток духовної культури України [34, с. 124]. Так, Франциск Скорина, якого митрополит Київський Антоній Селява у полеміці з Мелетієм Смотрицьким називав «еретиком-гуситом» [7, с. 54], заснував у Празі (1517 р.) першу кириличну друкарню, де було опубліковано «Псалтир», «поширену й улюблену книжку в давній Україні» [18, с. 293–294], «Біблію руську». «Надруковані по-руськи» [7, с. 54] книги Святого Письма, якими, як зазначав митрополит Антоній Селява, «смакували» [7, с. 54] українські православні богослови, були взірцями для перекладів Євангелій українською мовою, зокрема Пересопницького (1550 рр.), Волинського (1571 р.), Хорошівського (Новий Завіт Валентина Негаїловського, 1581 р.), Літківського (1595 р.), які, втім, у нас, на відміну від Заходу, не були надруковані [20, с. 72; див.: 18, с. 295–302]. Оформлення видань Франциска Скорини церковнослов'янською мовою наслідували не тільки в Україні та Білорусі, а й у Німеччині [18, с. 293–294]. Поширення в Україні біблійних текстів народною мовою підштовхнуло православних богословів здійснити видання Острозької Біблії (1581 р.) [29, с. 42; 1, с. 168]. Праця церковних реформаторів з історії християнства «Магдебурзькі центрuriї» (1520–1575 рр.), трактати Мартіна Лютера, коментарі до книг Святого Письма Жана Кальвіна слугували православним богословам джерелом аргументів, ідей для написання полемічних творів, спрямованих проти віровчення католицької церкви і Берестейської унії [20, с. 74, 80; див.: 5, с. 210–211]. Діяльність православних братств, громадських організацій міщан при церкві, та їхніх шкіл, які утверджували культурний суверенітет України в Речі Посполитій, перегукується з концептуальною основою Реформації [31, с. 492; див.: 35, с. 44]. У той час як у Західній Європі тривав рух за повернення католицької церкви до біблійного вчення, ієрархія Київської митрополії, виступивши проти реформаційних процесів [7, с. 54], ухвалила рішення відновити єдність із латинниками, розірвання якої в 1054 р. вони трактували як причину завоювання Візантії і занепаду православ'я. Прийнята Київською митрополією на Берестейському соборі церковна унія, концепцію якої вперше сформулював Бенедикт Гербест у творі «Wypisanie drogi» (1566 р.) [3, с. 9–10], не знайшла широкої підтримки не лише серед православних священиків [47, с. 510], а й серед мирян через зіткнення католиків із православними в Речі Посполитій, запровадження Папою Римським Григорієм XIII нового календаря, поширення думки про неповноцінність церковнослов'янської мови у творі «O jedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem» (1577 р.) Петра Скарги [21, с. 51; див.: 15, с. 265]. Релігійні суперечки тієї доби відбилися в церковній літературі, яка, увібравши техніку красномовства, стала знаряддям переконання опонентів у правильності своєї позиції та засобом вираження думки.

Українська література другої половини XVI – першої половини XVII ст. представлена на полемічною, ораторсько-проповідницькою прозою, стилістичні засади якої збагачувалися завдяки здобуткам західноєвропейської словесності. Твори ректора Ярославської езуїтської колегії Бенедикта Гербеста, якого польські послідовники чернечого ордену *Societas Jesu* називали «апостолом Русі» [24, с. 187] («Wypisanie drogi» (1566 р.), «Wiary kościoła rzymskiego wywody u greckiego niewolstwa historya» (1586 р.) [2]), ректора

Віленської Академії Петра Скарги («O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem» (1577 р.) [9]) спрямовані проти східної літургійної традиції, викликали осуд з боку православних богословів, слугували поштовхом для розвитку жанру теологічного трактату в українському церковному письменстві. У відповідь на критику польських езуїтів візантійської форми тайнств книжники Острозького літературно-наукового осередку підготували низку апологетичних праць, у яких, застосовуючи прийоми викладу і переважання церковних реформаторів, езуїтів, обґруntували правильність обрядово-догматичного вчення східного християнства [42, с. 29–32]. Складений настоятелем Хресто-воздвиженського монастиря в Дубно Йовом Почайським (Іван Желізо) рукописний збірник «Пчела» містить статті та фрагменти полемічних книг на захист православного богослів'я як від унітаріїв, так і виступів польських езуїтів [31, с. 499; див.: 18, с. 465].

Важливе місце у формуванні православно-католицької полеміки другої половини XVI ст. належить Загорівському та Пересопницькому рукописним центрам, літературно-перекладацькому гуртку та школі в Миляновичах, заснованих князем Андрієм Курбським, який емігрував з Московії до Речі Посполитої з політичних причин. У скрипторії, створеній волинським маршалком Петром Загоровським, було укладено «Златоструй», «Євангеліс», «Четъї-Мінєї», написано твори антикатолицького спрямування [29, с. 59]. Автори цих полемічних текстів виробили апологетичну стратегію ведення суперечки з латинниками, що ґрунтувалася на протиставленні православ'я й національній культурі католицизму, який вони зображували ворожим українському суспільству, антихристиянським. Так, у вірші «О прелестях римских», вміщенному в рукописному збірнику 80–90 рр. XVI ст. Загорівського культурного осередку, про Римську церкву читаемо таке:

«О великий Риме, такъ прелести родиша
и всяки злости ты вже переходиш,
Абысь антихриста мѣв себѣ любовна,
которого воля богови противна.
Готовишися его, якъ Христа пріяти
и послушаніе оному отдать, –
Сына погибели, церковнаго врага,
которого злый мѣтимуть, якъ Бога.
Ажъ духом уст Христовых будетъ убиенный
и зо всѣми его въ муки воверженный.
О великий Риме, чом отъ Бога блудиша
и нечистотами всего мира губиши?
Всъ бо отщепенства въ тебѣ гнѣздо мають,
и всяки блуды тебе не минають. [...]
Нынѣ жъ багряница – то папина слава,
понеже и сам есть блудничная глава.
Его же мнози люде наслѣдуютъ,
которіи вѣрно Христу не пріяютъ,
Называющися имѧ христіаны,
дѣла же их творять, яко же поганы.
Але, Христе-царю, сам ты нас сохрани
и нас отъ такой прелести измѣни!» [43, с. 127–128].

На відміну від Загорівського скрипторію, письменники літературно-перекладацького осередку в Миляновичах практикували в полеміці з латинниками засади античної риторики, що давало можливість на рівні наукової аргументації заперечити твердження езуїтів про першість римських пап, сотеріологічний ексклюзивізм католицької церкви. Для цього князь Андрій Курбський переклав розділ «Про силогізм» з книги логіка Йоганна Спангенберга «Діалектика», який сприяв засвоєнню західноєвропейської форми полеміки в Україні. Миляновицькі богослови дотримувалися асертивного стилю диспути, який полягав у доведенні правильності віровчення східного християнства, не приижуючи гідності опонента. Для аргументації своїх тверджень літератори покликалися на твори Іоанна Златоуста, Василія Великого, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна, Геннадія Схоларія, Максима Грека, Августина Блаженного, Іероніма Стридонського, Амвросія Медіоланського, «Церковну історію» Никифора Калліста, Аристотеля, Еразма Роттердамського [32, с. 533–535; див.: 18, с. 311].

Петро Скарга в трактаті «O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem» (1577 р.), присвяченому князю Костянтину Острозькому, який підтримував реформування православної церкви в Україні [20, с. 79], обґрутував думку, яку розвинули унійні богослови, про те, що відступ Константиноополя від Рима спричинив занепад християнства на Сході: «Y w tym tobie, narodzie Ruski, błogosławieństwo stolice Rzymskie a przekleństwo Carogrockie pokazał P. Bog, isz Rzymska zawždy rodzi, iako płodna, pogąstwa do domu Bożego przyczyniając; a Carogrocka, iako od matki swey odstąpiła, tak przekleństwo niepłodności wzięła, isz żadnych poganiow potym do wiary s. nie przywiodła, ani przywodzi. Bo złą wiara a odszczepiona nigdy do pogąstwa nie idzie, ani heretyk żaden między nimi wiary nie szczepi. [...] »Idźciesz (mowi stolica Carogrocka), synowie, tam gdzie się błogosławieństwo chrześciańskie przeniosła, gdzie zawždy trfało, a nigdy się nie mieniło. Iam, iuż matka porzucona, wzięłam za grzechy moie dwoie karanie: owdowiałość y niepłodność. Iuż vschlý piersi moie, karmić was y wychować nauką zbawienną nie mogę. Bom sama y z wami zgrzeszyła przeciw małżonkowi memu, nie słuchając namiestnika iego. Y dał mię Pan Bog w to nieszczęście błędów y niewolej, iako widzicie. Ieśli weyrzy na mię Pan moy a mnie da vpamiętanie, nie zinąd, iedno z Zachodu, s kościoła Łacińskiego pośle mi wybawienie. Y tą się samą nadzieją cieszę, y Grekom roskazuię, aby ten działkom swoim testament zostawiali, żeby za Rzyską stolicę y państwo Zachodnich chrześcian modlili się vstawicznie. Bo od nich Pan Bog cesarza y pana takiego wzbudzi, który nas, z mocy pogąskiey wybawiszy, s stolicą Piotra s. w wieczne posłuszeństwo kościoła Bożego, ku zbawieniu dusz naszych, ziednoczy!» [9, с. 510–513]. Таке трактування католицьким богословом завоювання Візантії Османською імперією, церковної кризи в Україні, що переконало ієрархів Київської митрополії відновити «первшу єдність» греків із латинниками, М. Грушевський уважав суб'єктивним. Зокрема, учений дослідив, що для католицької церкви перед Тридентським собором (1545–1563 рр.) були характерні такі самі кризові явища, як і для спільнот візантійської моделі християнства. Однак, Римська церква, виробивши стратегію боротьби з церковними реформаторами, які викривали помилки католицької теології, укріпила свої позиції та перейшла в наступ як проти провідників реформаційного руху, так і проти православних богословів [21, с. 51]. На думку Петра Скарги, поліконфесійність Речі Посполитої становила загрозу її безпеці. Розглядаючи православ'я як ересь, що виникла внаслідок «Великої схизми», він уважав своїм

завданням урятувати українців від помилок Константинопольської церкви. З цією метою Петро Скарга, опрацювавши твір Бенедикта Гербеста «Wypisanie drogi» (1566 р.) [40, с. П–V], написав трактат «O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem» (1577 р.), який підштовхнув ієрархів Київської митрополії до обговорення церковної унії, поклавши початок православно-католицькій полемії в українській літературі наприкінці XVI – в першій половині XVII ст. Твір Петра Скарги складався з трьох частини, кожна з яких містила тематичні розділи, висновки; алгоритм побудови, техніку аргументації, художні прийоми викладу (персоніфікація, діалогізація мовлення) взяли за зразок православні й унійні письменники в написанні полемічних праць. Трактат «O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem» (1577 р.), перевиданий у 1590 р., визначив зміст релігійної суперечки побережтєвої доби [25, с. 124]. Викладені Петром Скаргою тези про причини занепаду Візантії та православного віровчення було розвинуто у творах митрополита Іпатія Потія, Лева Кревзи, Іллі Мороховського, митрополита Йосифа Велямина-Рутського, митрополита Антонія Селяви, Тимофія Симоновича, Івана Дубовича, Пахомія Войни-Оранського.

За завданням князя Костянтина Острозького унітарій Мотовило перший відповів на твір Петра Скарги трактатом «Посланіе до латинъ изъ ихъ же книгъ» (1581 р.) [36], що, як твердив М. Возняк, засвідчує вплив письменства церковних реформаторів на українську полемічну літературу [18, с. 464]. Попри те, що твір Мотовила не було надруковано через критику князя Андрія Курбського, зусиллями якого в Україні поширювалася риторика, граматика, філософія та святоотцівські твори [18, с. 310–312], визначив концептуальну основу писань Герасима Смотрицького і Стефана Зизанія [21, с. 52–53]. Обравши стратегію переконування Петра Скарги, яка полягала в доведенні помилок догматики греків на підставі вчення східних отців церкви, богослов полемізував із висунутими у творі «O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem» 19 закидами православному віросповіданню, покликуючись на праці західної патристики. Опрацювавши есхатологію реформаторських церков, Мотовило першим вніс у католицько-православну суперечку XVI–XVII ст. тезу про те, що Папа Римський – антихрист, обґрунтовану кальвіністом Зібрандом Любертом і социніаніном Мартіном Кровицьким. Ця думка була провідним мотивом книги вчителя Львівської та Віленської братських шкіл Стефана Зизанія «Казанье святого Кирилла Патріархі ієрусалимського “О антихристѣ и знакахъ его”, зъ розширеніемъ науки противъ ересей розыныхъ» (1596 р.), у якій на підставі трактування 15-го оголошувального повчання Кирила Єрусалимського (315–386 рр.) було подано 11 знаків наближення царства антихриста, що вказували на Папу Римського [26, с. 1–82]. Зокрема, у трактаті «Посланіе до латинъ изъ ихъ же книгъ» Мотовило писав: «Слышали ль есте, православныи християне, что на себе выводять Римяне: и неправду свою открыли на своего папежа, и сами ся промежъ себе обличаютъ? Отожь, машь Римскую повшехность и голову церковную! Протожъ [боюся] абы тая голова папежъ не предтечею антихристовымъ быть, кгдъжъ много въ немъ таковыхъ (о которой Данииль у семой главѣ, 11, и апостоль во второмъ послании глава 2, Апокалипсий 17, 18)! Напроль Христось апостоломъ сродзе заказаль, абы ся о проповедане мѣста промежъ себе не сварили, и обычають княжать свѣта сего не пановали (Лука, глава 22, Марко 20). А папежъ самъ себе головою и отъемъ всее церкви зоветь; а королей и княжать, подъ мощь свою подбивъши, землю и мѣста ихъ опановать» [36, с. 1134].

Важливе місце серед видань Острозького богословського осередку належить книзі Герасима Смотрицького «Ключъ Царства Небеснаго» (1587 р.) [38], до якої увійшов оригінальний трактат «Каленъдарь Римский новый». З публікації «Ключа Царства Небеснаго», зазначав М. Грушевський, розпочалася «нова друкована українська література» [21, с. 63], яка орієнтувалася на традиції західноєвропейської риторики, ренесансно-реформаційні прийоми викладу думки [21, с. 63; див.: 25, с. 136]. І. Франко, аналізуючи трактат Герасима Смотрицького, зауважив, що «... в тій книжці видно новий дух, новий спосіб полеміки, не подібний до того, який держався в старій полемічній літературі» [45, с. 224]. Ректор Острозької академії у своєму творі вступив у полеміку з Петром Скаргою та Бенедиктом Гербестом стосовно верховенства римських пап, обрядово-догматичних помилок греків (*Filioque*, целібат, вживання опрісноків, гоління борід священиками), неточностей юліанського календаря. Наставляючи у присвяті твору на православну віру княжича Олександра Острозького, який один з-поміж синів князя Костянтина Острозького дотримувався візантійського обряду, Герасим Смотрицький висловив ключову думку православної спільноти тієї доби: у час поширення реформаційних ідей обов'язком українців є збереження віри предків. У цьому контексті богослов, послуговуючись традиційною топікою вступу, вказав Олександру Острозькому на зв'язок його роду з київським князем Володимиром Великим: «Таковымъ благословенiemъ почтиль и увельбиль Богъ оного великого Владимира преславно, и много чудъно крестившаго землю рускую, которого церкви и роду, зацная линъя и донынъ неустала. В нейже истинный наслѣдъникъ, и властный потомокъ, ваша княж. милость, есть еси, и на мѣсце оныхъ великосановныхъ, и многославныхъ предковъ своихъ наступаетъ» [38, с. 233]. Захищаючи догматику православної церкви, Герасим Смотрицький заперечив вчення латинників про першість римських пап у християнстві, в основу якого було покладено фрагмент Євангелія від Матвія: «І дам тобі ключі Царства Небесного; і що зв'яжеш на землі, те буде зв'язане на небесах, і що розв'яжеш на землі, те буде розв'язане на небесах» (Мт. 16:19). Полеміст відкидав буквальне трактування католицькими богословами слів Ісуса Христа, сказаних у відповідь на сповідання віри апостола Петра в землях Кесарії Філіппової, на підставі новозавітного уступу: «Бо, де двоє чи троє зібрані в ім'я Мое, там Я серед нихъ» (Мт. 18:20). Обґрунтовуючи символічність образу «ключа Царства Небесного», Герасим Смотрицький називав римських пап «самотворними намісниками Божими» [38, с. 242] і звинувачував Римську церкву в поширенні ересей та відступі від постанов вселенських соборів: «Ересь и злость оная никогда с костела римского оттиснана, и пречь выметывана не бывала мусъла внутрь зоставати, а ку смерти ся ровнати. Но и на тѣле человѣчемъ бываючие розные вроды, струпы, и корости, кгдysя не верхъ укажуть, выстоять и выплынутъ с тѣла пречь, а часомъ и с членкомъ оттиспаны бывають, тѣло здорово зоставаетъ. А кгдysя ся указавши розпаливши внутрь уступаютъ къ смерти ся ровнастъ. Такова власне справа церкве заходное, которая всѣ смазы, вроды, струпы и корости в собѣ таитъ, и внутрь свой приймаеть. Прето есть у вѣчномъ животѣ смертелна и с послѣдователми своими. А то маеться розумѣти от того часу, якъ ся от единosti соборной церковной оторвала, а звлаща отъ оного Формоса, за которого стался костель римский якъ лице без носа» [38, с. 242]. Православний богослов не погоджувався з твердженням Петра Скарги, що завоювання Візантії Османською імперією необхідно розуміти як знак Божої карі за церковний розкол [9, с. 502–514]. Приклад смирення Ісуса Христа, страждання

й скорботи вбогого Лазаря, про якого йдеться в притчі в Євангелії від Луки (Лк. 16:19–31), були для Герасима Смотрицького доказом помилкового погляду католицького письменника на падіння Константинополя. Ця думка першого ректора Острозької академії знайшла відображення у творах Івана Вишенського та Мелетія Смотрицького, які трактували достатком Західної церкви як знак відвернення Бога від католиків. Запровадження в Речі Посполитій григоріанського календаря в 1582 р., який Східна церква відкинула на Константинопольському соборі (1583 р.) через невідповідність канонічним правилам святкування Пасхи, на думку Григорія Смотрицького, свідчило про відступництво Римської церкви від святоотцівського вчення. Натомість Константинопольська церква, писав полеміст, зберігала постанови семи вселенських соборів, що було важливішим за наукове обґрунтування корекції календарного літочислення. Герасим Смотрицький, критикуючи перехід Речі Посполитої на новий календар, який спричинив труднощі в житті мирян, іронізував, що «валаамський дух» [38, с. 252] спонукав Папу Римського Григорія XIII знемагувати правилами вселенських соборів і реформувати юліанський календар: «Домъ тежъ законъный на седми столпехъ мочныхъ оныхъ святыхъ соборовъ вселенскихъ добре укгрутованый, и вѣчно убудованый, перебѣгши надѣль четыри напередъ, ободраль, порубаль, поламаль и разметаль, мало ся кого в томъ радиль, на будоване и кгосподара или пана ничего ся не обзираючи, все давное погамовалъ, и огнь Духа Святого до конца погасиль. Нетолко Божего нароженья, але и велкое ночи у весну не впустиль, же ся ледве и святки уминули. Мѣсяцы иначай покрестиль, христианскую пасху з жидовскою далеко отмениль, и опакъ посадиль, и своему предъязвято яко видимъ досыть учиниль, толко ся после того борзо и самъ схорониль: што вѣдати если в пеклѣ чого поправляти не казано. Бо то речь еще старшая низъ календарь» [38, с. 252].

Грунтовну відповідь на критику віровчення Східної церви Петра Скарги підготував книжник Острозького гуртка Василь Суразький, учитель Івана Вишенського. Його твір «Книжиця в шести розділах» (1588 р.), написаний церковнослов'янською мовою складається з таких частин: «О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной апостольской церкви, откуду начало приняла, и како повсюду распространяется», «О исхожденію всесвятого и животворящего Духа», «О первенствѣ Римстем и о старшинствѣ епископа ихъ», «О опреѣньяхъ; о суботнѣмъ ихъ посте; о возношениі съвершенныя службы, рекше – Божественная литоргїи; о брацѣ, сирѣчъ – о женитвѣ презвитерь и диаконовъ; о нѣакомъ чистцо, егоже Римскыи имянуть пургаториумъ», «О премѣненію дней и празниковъ», «О образохъ, рекше о иконахъ» [41; див.: 21, с. 85]. У праці Василя Суразького, якого дослідники ототожнюють із Василем Малюшицьким, сином королівського секретаря Андрія Обрінського [14, с. 163], викладено головні догмати православної церкви, розкрито зміст православно-католицької суперечки кінця XVI ст. Стильові характеристики та тематична подібність «Книжиці в шести розділах» до «Ключа Царства Небеснаго» дали підстави М. Грушевському назвати твір Василя Суразького «науковим обґрунтуванням Герасимового памфлету» [21, с. 85]. У характеристиці православного віровчення Василь Суразький спирається на Святе Письмо, твори грецьких отців церкви, цитати з яких аргументували думку богослова, виконували текстотвірну функцію. Автор включив до своєї книги фрагменти творів Максима Грека, трактату Варлаама Калабрійського про першість Римського єпископа, які заперечували наведені Бенедиктом Гербестом та Петром Скаргою догматичні помилки східного християнства.

Дослідники вважають збірку Василя Суразького «Книжиця в шести розділах» однією з найважливіших богословських пам'яток передунійної доби [13, с. 65].

Реформування Київської митрополії константинопольським патріархом Єремією II Траносом, яке полягало в наданні братствам ставропігії, прав брати участь у виборі єпископа, слідкувати за літургійною практикою священиків, повідомляти митрополита чи патріарха про факти симонії [44, с. 264; див.: 27, с. 35–36], викликало заперечення серед українських ієрархів, підштовхнуло їх до реалізації проекту унії з Римською церквою [16, с. 58], викладеного Петром Скаргою у творі «*O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem*» [8]. У середині 90-х рр. XVI ст. ієрархи Київської церкви уклали статті договору об'єднання з Римом [12], які було прийнято на Берестейському соборі. Підписання унії спричинило розкол Київської митрополії, внаслідок чого між прибічниками та противниками підпорядкування єпископу Рима розпочалася суперечка стосовно легітимності дій ієрархів; її найактивніша фаза припала на першу половину XVII ст. Унійними письменниками поберестейської доби були митрополит Іпатій Потій, Лев Кревза, Ілля Мороховський, митрополит Йосиф Велямин-Рутський, митрополит Антоній Селява, Тимофій Симонович, Іван Дубович, Пахомій Война-Оранський. За збереження Київської митрополії у складі Константинопольського патріархату виступили православні богослови: Іван Вишеньський, Стефан Зизаній, Христофор Філалет (Мартин Броневський) [30, с. 19], Клірик Острозький, Мелетій Смотрицький, Захарій Копистенський. На відміну від церковного письменства доберестейської доби, основною темою якого була суперечка навколо першості римських пап, внесення додатка *Filioque* до Нікое-Константинопольського Символу віри [28, с. 3] та відмінностей у формах здійснення тайнств, у центрі післяунійної полеміки, окрім згаданих питань, був історичний дискурс поділу християнської церкви на католицьку та православну, з'ясування, котра зі сторін це спричинила, дослідження зв'язків Київської церкви з Римом від часу хрещення України [24, с. 187]. Визначальними рисами полемічних трактатів унійних і православних богословів були знання, оперування історичними фактами, науковий тип викладу [46, с. 90], що є атрибутами стилю ренесансної літератури [4, с. 287; див.: 23, с. 123].

Корпус текстів полемічної літератури другої половини XVI – першої половини XVII ст. налічує близько 140 творів, 80 з яких написані католицькими та унійними письменниками, 60 – православними [15, с. 264; див.: 24, с. 186]. Трактатам богословів притаманна тенденційність; вони «однобічні й часто несправедливі» [24, с. 186]. Розгортанню повноцінного діалогу примирення між сторонами полеміки перешкоджало наведення у творах неправдивих відомостей із метою дифамації церковних ієрархів, представлення підроблених документів, розповідей про вигадані дива, погрози Божої карі за відкинення або навпаки прийняття унії [24, с. 186]. Усе це було підпорядковане меті відстояти думку спільноти, яку репрезентували полемісти, переконати опонентів у правильності своєї позиції. Так, К. Студинський зазначав, що православний полеміст Стефан Зизаній «пустився на дорогу крайної несовісності» [40, с. VIII], переробивши 15-те оголошувальне повчання Кирила Єрусалимського, у якому було наведено біблійні ознаки кінця світу, для аргументування думки, що Папа Римський – антихрист, яку, певна річ, засуджували латинники [26; див.: 21, с. 168]. Зі свого боку, унійний богослов Ілля Мороховський довів автентичність акту «*Donatio Constantini*», сфальсифікованість якого обґрунтував лінгвіст Лоренцо Валла [5, с. 205; див.: 10]. Збереглася розповідь анонімного автора

про те, що луцький єпископ Кирило Терлецький, очі якому виклювали ворони, був задушений дияволом у погребі [17, с. 192]. Відмінності у стилі полемізування унійними і православними авторами спричинені тим, що вони наслідували різні традиції ведення суперечки, форми пізнання навколоїшньої дійсності, осмислення актуальних питань духовності. Як наголошував С. Аверинцев, на Заході, на відміну від Візантії, диспут був формою самовираження культури. Зокрема, у Західній Європі суперечка сприймалася як «інституція і обряд, свято і торжество, саме зосередження розумового життя» [11, с. 311–312]. Натомість у Візантії полеміці була притаманна непримиренність сторін, її вели не для обмірковування проблемних питань, а для заперечення позиції опонентів. Культурно-типологічний контраст полеміки на Сході і Заході вчений розкрив на прикладі протистояння в VIII–X ст. церковних реформаторів (єпископ Наколійський Константин, єпископ Клавдіопольський Фома, митрополит Ефеський Феодосій) з іконопоклонниками, які анафемували одне одного, і домініканців з францисканцями на Заході [11, с. 312].

Відповідно до тематики уніатсько-православної суперечки кінця XVI – першої половини XVII ст. у церковному письменстві виокремлюються три періоди: словесна полеміка стосовно легітимності Берестейської унії (середина 90-х рр. XVI ст. – початок 20-х рр. XVII ст.); суперечка навколо поставлення нової православної ієрархії (20-ті рр. XVII ст.) [19, с. 245]; відновлення конфесійного диспути в 40-х рр. XVII ст. Основними питаннями полеміки поберестейської доби були легітимність прийнятої ієрархами Кіївської митрополії церковної єдності з Римом та обрядово-догматичні відмінності між греками і латинниками. Полемічну книжність унійних богословів цього етапу представляють твори митрополита Іпатія Потія, Іллі Мороховського, Лева Кревзи. Релігійну суперечку 20-х рр. XVII ст. зумовило висвячення єрусалимським патріархом Теофаном нової православної ієрархії, яку легалізував польський король Владислав IV; вона набула виразного політичного та етнічного змісту [33, с. 60]. З боку уніатів «писемну полеміку» [19, с. 242] вели митрополит Йосиф Велямин-Рутський, митрополит Антоній Селява, Тимофій Симонович. Уніатсько-православна суперечка відбувалася в 40-х рр. XVII ст. Поштовхом до відновлення конфесійного диспути після його поступового згадання у 30-х рр. XVII ст. [33, с. 66] став виступ католика-конвертита Касіяна Саковича, який у творі «Epanorthosis abo Perspectiwa, у obiasnienie błędow, herezyey, у zabobonow, w Grekoruskiey cerkwi disunitskiew tak w artykułach wiary, iako w Administrowaniu sakramentow, у w inszych obrządkach у ceremoniach znayduiących się» [6] (1642 р.) критикував східну форму тайнств і звинувачував ієрархію унійної церкви в симонії. Відповідь Касіяну Саковичу підготували Іван Дубович, Пахомій Война-Оранський. Саме їхніми творами завершується активна фаза унійно-православного диспути XVII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku / oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Kortajowa, W. Krajewski. – Wrocław–Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, MCMLX. – Zeszyt 6: Małopolska–Ziemie Ruskie. – 259 s.
2. Herbest B. Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya / B. Herbest // Русская Историческая Библиотека издаваемая Археографическою комміссією. – Петербургъ, 1882. – Т. VII. – Кн. II. – С. 582–599.

3. Herbest B. Wypisanie drogi / B. Herbest // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. V. – С. 1–12.
4. Łaszkiewicz H. Humanitas i christianitas w kulturze szkolnej Kościółów wschodnich Rzeczypospolitej (prawosławie i unia) w XVI – XVIII wieku / H. Łaszkiewicz // Humanitas i christianitas w kulturze polskiej. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009. – S. 267–291.
5. Morochowski H. J. ΠΑΡΗΓΟΡΙΑ albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa / H. J. Morochowski. – Wilno, 1612. – 222 s.
6. Sakowicz K. Epanorthosis abo Perspectiwa, y obiasnienie błędow, herezyey, y zabobonow, w Grekoruskiey cerkwi disunitskiey tak w artykułach wiary, iako w Administrowaniu sakramentow, y w inszych obrządkach y ceremoniach znaydujących się / K. Sakowicz. – Krakow, 1642. – 193 s.
7. Sielawa A. Antelenchus to iesł odpis na scrypt uszczypliwy Zakonnikow Cerkwie odstępney Ś. Ducha Elenchus nazwany / A. Sielawa. – Wilno, 1622. – 70 s.
8. Skarga P. O iedności kościoła Bożego pod iednym Pasterzem. Y o Greckim od tey iedności odstąpieniu. Z przestrogą y upomianim do narodow Ruskich, przy Grekach stoiących. [...]. Roku 1577 / P. Skarga // Русская Историческая Библиотека издаваемая Археографическою комиссию. – Петербургъ, 1882. – Т. VII. – Кн. II. – С. 223–526.
9. Skarga P. O rządzie y iedności kościoła Bożego pod iednym Pasterzem. Y o Greckim y Ruskim od tey iedności odstąpieniu. [...]. 1590 / P. Skarga // Русская Историческая Библиотека издаваемая Археографическою комиссию. – Петербургъ, 1882. – Т. VII. – Кн. II. – С. 527–580.
10. Valla L. De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio, qua Romani Antichristi in Ecclesiam Dei omnesque Christiani orbis principles tyrannis vivis coloribus depingitur / L. Valla. – Lugduni Batavorum, 1620. – 104 p.
11. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – Санкт-Петербург: Издательство «Азбука-классика», 2004. – 480 с.
12. Артикули, що належать до з'єднання з Римською церквою // Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 8–12.
13. Атаманенко В. Книжиця (в 6-ти розділах) 1588 р. / В. Атаманенко // Острозька академія XVI–XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 65–66.
14. Атаманенко В. Суразький (Малюшицький) Василь / В. Атаманенко // Острозька академія XVI–XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 163–164.
15. Білецький О. Зібрання праць у п'яти томах / О. Білецький. – Київ: Наукова думка, 1965. – Т. 1: Давня українська і давня російська літератури. – 527 с.
16. Блажейовський Д. Українські церковні унії: Константинопольська, Римська і Московська / Д. Блажейовський. – Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – 67 с.
17. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (Х–початок XVII ст.) / упоряд. Гринів Є. А., Грабовецький Б. В. [та ін.]. – Київ, 1988. – 288 с.
18. Возняк М. Історія української літератури: у 2 кн. / Михайло Возняк. – Львів: Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.
19. Возняк М. Старе українське письменство / Михайло Возняк. – Львів, 1922. – 512 с.

20. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / Михайло Грушевський. – Київ: Освіта, 1992. – 192 с.
21. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. / Михайло Грушевський. – Київ: Либідь, 1995. – Т. 5. – Кн. 2. – 352 с.
22. Дзюба О. Брати Зизанії / О. Дзюба // Історія України в особах: Литовсько-польська доба / авт. колектив: О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина (упоряд. і авт. передм.) [та ін.]. – Київ: Україна, 1997. – С. 157–163.
23. Дмитрієв М. Про деякі шляхи проникнення гуманістичної ідеології у українську культуру кінця XVI – першої половини XVII ст. / М. Дмитрієв // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 110–125.
24. Жила В. Національно-релігійні особливості католицької полемічної літератури в Україні кінця XVI – початку XVII сторіч. / В. Жила // Збірник праць Ювілейного Конгресу у 1000-ліття хрещення Русі-України. Мюнхен, 1989. – С. 178–207.
25. Замалеев А. Ф., Зац В. А. Отечественные мыслители позднего средневековья (конец XIV – первая треть XVII ст.) / А. Ф. Замалеев, В. А. Зац. – Киев: Лыбидь, 1990. – 176 с.
26. Зизаній С. Казанье святого Кирилла Патріархи іерусалимського “О антіхристѣ и знакахъ его”, з розширеніємъ науки против ересей розъныхъ / Стефан Зизаній // Кириллова книга. – Москва, 1644. – С. 1–82.
27. Ісаевич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Д. Ісаевич. – Київ: Наукова думка, 1966. – 251 с.
28. Книга правил святих апостолів вселенських і помісних соборів, і святих отців / пер. С. М. Чокалюк. – Київ: Преса України, 2008. – 367 с.
29. Кралюк П. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст.: монографія / П. Кралюк. – Луцьк: Надстри’я, 1996. – 132 с.
30. Кулаковський П. «Апокрісис» («Апокризис») / П. Кулаковський // Острозька академія XVI–XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 19–20.
31. Любашенко В. І. Реформаційний рух / В. І. Любашенко // Історія української культури: у 5 т. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII ст. – С. 491–505.
32. Мицько І. З. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія. Історія української культури: у 5 т. / І. З. Мицько. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII ст. – С. 531–549.
33. Новаковський П. Літургійна проблематика в міжконфесійній полеміці після Берестейської унії (1596–1720) / П. Новаковський. – Львів: Свічадо, 2005. – 250 с.
34. Огієнко І. Українська церква: нариси з історії Української православної церкви / І. Огієно. – Київ: Україна, 1993. – 284 с.
35. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / Мирослав Попович. – Київ: Майстерня Білецьких, 2008. – 255 с.
36. Посланіе до латинъ изъ ихъ же книгъ // Русская Историческая Библиотека издаваемая Императорскою Археографическою комиссією. – Петербургъ, 1903. – Т. XIX. – Кн. III. – С. 1123–1148.

37. Рукопись Мелетия Смотрицкого з р. 1609. // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Львів, 1906. – Т. V. – С. 250–302.
38. Смотрицький Г. Ключъ царства небеснаго / Герасим Смотрицкий. // Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссию для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. – Киевъ, 1887. – Т. VII. – Ч. I. – С. 232–265.
39. Страгородский С. Православное учение о Спасении / архиепископ Сергий Страгородский. – Санкт-Петербург, 2010. – 317 с.
40. Студинський К. [Передмова] / Кирило Студинський // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. V. – С. 1–12 (LXII).
41. Суразький В. О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной апостольской церкви, откуду начало приняла, и како повсюду распространеся / Василь Суразький // Русская Историческая Библиотека, издаваемая Археографическою комиссию. Петербургъ, 1882. – Т. VII. – Кн. II. – С. 601–938.
42. Ткачук Р. Ф. Творчість митрополита Іпатія Потія та полемічна література на межі XVI – початку XVII ст. Джерела. Риторика. Діалог / Руслан Федорович Ткачук. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 240 с.
43. Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Крекотень. – Київ: Наукова думка, 1978. – 430 с.
44. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1980. – Т. 28: Літературно-критичні праці (1890–1892). – 439 с.
45. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 40: Літературно-критичні праці. – 556 с.
46. Чижевський Д. Ренесанс і Реформація / Дмитро Чижевський // В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко. Українська література / Український Вільний Університет. – Мюнхен–Львів, 1994. – С. 87–95.
47. Яковенко Н. Реформа «грецької» церкви: унія, оновлення православ'я. Історія української культури: у 5 т. / Н. Яковенко. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII ст. – С. 505–530.

Ткачук Р.Ф., канд. филол. наук

Институт литературы имени Тараса Шевченко НАН Украины, Киев

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА В КОНЦЕ XVI – НАЧАЛЕ XVII ВЕКА В УКРАИНЕ

В статье исследуется влияние ренессансно-реформационных и контрреформационных литературных практик ведения религиозной полемики Западной Европы на развитие украинской письменности. Рассмотрено идеино-тематическое содержание полемической литературы конца XVI – начала XVII века.

Ключевые слова: история украинской литературы, Ренессанс, Реформация, барокко, полемическая литература.

Tkachuk R.F., Ph. D (Linguistics)

Institute of literature of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

THE PECULIRIATIES OF HISTORICAL AND LITERARY PROCESS AT THE END OF XVI-TH AND BEGINNING OF XVII-TH CENTURIES IN UKRAINE

In the article it is analyzed the influence of Renaissance and Reformation literary practices of conducting of the religious dispute of Western Europe on the development of Ukrainian literature. It is revealed the ideological and thematic contents of polemical literature of the end XVI-th and beginning of the XVII-th centuries.

Key words: the history of Ukrainian literature, Renaissance, Reformation, baroque, polemical literature.

УДК 82 : 159.923

Дмитренко Е.В., канд. филол. наук, доцент

Полтавский национальный технический университет, Полтава

МОТИВЫ ТРАГИЧЕСКОГО ОДНОЧЕСТВА И ПСИХОЛОГИЗМ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В НОВЕЛЛАХ В.Ф. ОДОЕВСКОГО

В статье рассмотрены мотивы трагического одиночества и психологизм творческой личности в новеллах В.Ф. Одоевского. Автор анализирует образы гениальных композиторов и мотив сумасшествия на примере новелл «Себастьян Бах» и «Последний квартет Бетховена»

Ключевые слова: мотив, новелла, образ художественный, романтизм, трагический характер.

В последние годы литературоведы все чаще обращаются к вопросам истории и теории романтизма. Актуальность выбранной темы обусловлена заметным в современном литературоведении интересом к романтизму как литературному направлению, одним из известных представителей которого в русской литературе был Владимир Федорович Одоевский (1803-1869).

Необходимость разобраться в тайниках человеческой психики, что и пытался сделать Владимир Федорович Одоевский, создавая характеры “великих безумцев” в своих произведениях, и в наше время представляется одной из важнейших задач художественной литературы.

Целью данной статьи является исследование мотивов трагического одиночества в новеллах В.Ф.Одоевского «Себастьян Бах» и «Последний квартет Бетховена». В ходе анализа мы прослеживаем психологизм творческой личности и реализацию мотива сумасшествия в раскрытии образов известных композиторов.

Представитель философского течения в развитии русского романтизма XIX столетия В.Ф. Одоевский стремился к раскрытию внутреннего мира необыкновенной

© Дмитренко Е.В., 2019

человеческой личности. Это и определило яркость и оригинальность его романтических новелл, посвященных гениальным художникам.

Фундаментальным исследованием, в котором большое внимание уделяется анализу литературного наследия В.Ф. Одоевского, является работа П.Н. Сакулина “Из истории русского идеализма. Князь В.Ф. Одоевский. Мыслитель. Писатель”. Разным аспектам творчества писателя посвящены публикации известных ученых И.А. Бычкова, И.И. Замотина, Н.А. Котляревского, А.М. Скабичевского, Н.Ф. Сумцова [1; 4]. К оценке литературной деятельности В.Ф. Одоевского обращаются Ю.В. Манн, Е.А. Маймин, А. Немзер, В.И. Сахаров, М.А. Турьян, Е.Ю. Хин и др. [5; 7]. Среди украинских ученых следует отметить работы О.В. Козорог и Т.Ю. Черняхович. Несмотря на целый ряд научно-исследовательских работ, посвященных творчеству В.Ф. Одоевского, психологический аспект его литературной деятельности требует дальнейшего освещения.

Тема “великих безумцев” – музыкантов, поэтов, художников – была довольно распространенной в романтической литературе 20-40-х годов XIX столетия. Н.В. Гоголь в повести “Портрет” запечатлел романтический образ художника Пискарева. “Высокое безумие” присущее герою комедии Грибоедова “Горе от ума” Чацкому. Безумием в романтической культуре принято считать “особое пограничное состояние человеческой психики, открывающее субъекту путь в бесконечное”, а его причины прослеживаются в “творческих порывах, божественном откровении, мистических открытиях” [8: 227]. Романтическое сознание высоко оценивает безумие, в особенности безумие гениальной личности.

Музыкальные образы и мотивы музыки играют в произведениях романтиков важную роль и используются для более глубокого раскрытия психологического состояния романтического героя. В.Г. Вакенродер, как и многие другие теоретики романтизма, считал музыку важнейшим из искусств, так как она “сплавляет в себе и глубину содержания, и чувственную силу, и смутную, фантастическую значимость” [2: 171]. Гофман в “Крейслериане” писал о музыке как об особом языке высших сфер человеческой души: “Музыка – самое романтическое из всех искусств, пожалуй, можно даже сказать, единственное подлинно романтическое, потому что имеет своим предметом только бесконечное” [3: 41]. В.Ф. Одоевский считал, что музыка, способна передать “невыразимое”, то есть самое глубокое в человеке, гораздо лучше, чем литература, живопись или скульптура.

Бетховен занимал особое место в жизни В.Ф. Одоевского. Обращаясь к образу Бетховена, автор пытается решить важные эстетические и нравственные проблемы. Непонятный самому себе путь творчества является, по мнению писателя, важнейшим, основным в жизни художника. Отталкиваясь от философского учения Шеллинга об абсолютном тождестве духа и материи, В.Ф. Одоевский развивает идею о провиденциальной функции художника в момент творчества.

В.Ф. Одоевский в своих новеллах о великих музыкантах продолжает одну из излюбленных тем русской романтической литературы XIX века – тему трагического одиночества творческой личности, мучительного противоречия между призванием художника и его окружением. В романтически преображенном портрете Бетховена писатель показал двойной конфликт гениального новатора – внутреннее раздвоение его личности и разлад с окружающей средой.

Бетховен В.Ф. Одоевского – пример дисгармоничной личности, и эта мысль приобретает особый акцент в контексте цикла “Русские ночи”, в который вошли обе новеллы писателя. У героя почти полностью разорваны связи с внешним миром. Причина этого – в его глухоте, а также в непонимании современниками его произведений. Не понимая музыку глухого Бетховена, они называют ее “безобразными порывами ослабевшего гения”, который, по их мнению, под конец жизни стал “бездарным контрапунктистом” [6: 118]. Бетховен в ответ на это упрекает музыкальных теоретиков в том, что они своим “засущенным мозгом” не могут понять душу музыканта. Он уверен, что именно своими последними сочинениями он совершил переворот в музыкальном искусстве и стал “истинным, великим музыкантом”. Разумеется, технические сложности музыки Бетховена вызваны силой эмоций неистовой натуры композитора.

В интерпретации В.Ф. Одоевского Бетховен – истинный творец, которому ведомы радости и муки творчества. Для гениального композитора искусство – это “высокое усилие творца земного, вызывающего на спор силу природы” [6: 123]. Именно так понимает смысл искусства и смысл жизни художника сам В.Ф. Одоевский. В устах своего героя писатель вкладывает мысль,озвученную идеалистическому учению Шеллинга о несоответствии мысли и выражения. “От самых юных лет, – размышляет в своем монологе-исповеди Бетховен, – я увидел бездну, разделяющую мысль от выражения. Увы, никогда я не мог выразить души своей...” [6: 121].

Глубоко несчастный, глухой Бетховен, познавший законы новой, неведомой миру гармонии, умирает в нищете, осмеянный теми, кто некогда восхищался его творчеством. Несчастье гения – в бессилии выразить все свои страсти, “неизглаголанность страданий”. Гофман в “Крейслериане” писал: “Музыка Бетховена движет рычагами страха, трепета, ужаса, скорби и пробуждает именно то бесконечное томление, в котором заключается сущность романтизма” [3: 43]. Его произведения не рождают в слушателе отрадного чувства умиротворения, напротив, слушая симфонии Бетховена, “душа у вас изнывает”.

Конфликт с обществом и трагедия творческой личности несколько по-иному раскрыты в новелле “Себастьян Бах”. Одоевский воздвиг подлинный памятник великому немецкому композитору, творчество которого было мало известно в тот период в Восточной Европе. Автор не акцентирует внимание читателя на фактах его биографии. Он сосредотачивается на характере его музыки, чуждой всему суетному. Перед писателем стояла задача – создать не только точное портретное изображение композитора, но и попытаться запечатлеть его сложный внутренний мир, раскрыть свое понимание его творческой личности. В этом произведении, как в фокусе, отразились основные мысли писателя о настоящей, высокой музыке. В музыке Баха Одоевский видел “могучее дыхание жизни”, силу и благородство больших человеческих чувств. В самом тоне повествования чувствуется благоговение писателя перед гением Баха. Сродни музыке Баха и язык новеллы, величественный и спокойный, что достигается путем использования автором позитивно окрашенных эпитетов (“тайное спокойствие”, “прекрасный, чистый голос”, “смиренный органист”, “возвышенный ум”, “беспрестанное вдохновение” “безмолвная мотивы” и др.) и сравнений (фальшивая нота – “невежливое слово”, музыкальные фразы – “кудри”, внутренность храма – “радужное сияние”, клапаны органа – “жилы огромного организма”). Особый характер поэтике новеллы придают метафоры

(“благодатная роса”, “небесный напиток”, “магический свет”, “поэтическое видение”, “внутренний язык искусства”, “величественный характер”, “блеснуть голосом”, “целомудренная жизнь”, “бессстрастная природа” и др.) [6]. В лирических отступлениях звучат аллюзии на “Илиаду” Гомера, “Божественную комедию” Данте, поэзию Байрона, Шиллера, трагедии Шекспира. Дополняют картину упоминания полотен Рафаэля, Альбрехта Дюрера, бессмертных произведений архитектуры. Повествование, практически лишенное диалогов, характеризуется импрессивностью, в нем отсутствуют риторические вопросы, восклицания.

Доминантой жизни Баха автор делает его безраздельную преданность музыке, оторванность от всего мирского. К несчастью, в этом крылась причина его непонимания в семье, в которой “он был – лишь профессор между учениками”. Всесело поглощенный музыкой, Бах разучился чувствовать происходящее в душах близких ему людей. Его жена Магдалина, с которой он прожил всю жизнь, была глубоко несчастной с ним. О ее страданиях, о ее неразделенной любви к заезжему итальянскому певцу Бах узнал лишь перед ее смертью.

Философское представление писателя о мире и человеческой природе тонет вовороте реальной жизни. Магдалину сокрушает властная сила “грешного” людского бытия. Образ геройни можно расценивать как связующую нить между реальным и идеальным миром гениального композитора. Со смертью жены эта нить оборвалась, и Баха покинуло вдохновение. Он вдруг почувствовал, что “половина души его была мертвым трупом” [6: 181]. Он нашел в жизни все: признание, славу, почитателей своего таланта, все – “кроме самой жизни”. Конфликт выходит за рамки судьбы одного человека, переставая в конфликт нравственно-философский.

В контексте “Русских ночей” эта новелла является примером жизни человека, которому не удалось достичь полноты существования. “Полнота жизни”, по мнению В.Ф. Одоевского, предполагает не только радость в искусстве, но и радость простого человеческого бытия. В своем самозабвенном служении искусству великий композитор забывал о том, без чего немыслимо счастье человека. “Ему хотелось, чтобы кто-нибудь рассказал, как ему горько, посидел возле него без посторонних расспросов, положил бы руку на его рану...” [6: 181].

С большой поэтической силой воссоздает автор образы великих тружеников, посвятивших жизнь искусству. Новеллы В.Ф. Одоевского о музыкантах поражают глубиной проникновения в духовный мир гениев. Исследуя мотивы трагического одиночества гениальной личности в его произведениях, нельзя не согласиться с мнением автора о том, что жизнь только для искусства – горька и тягостна для творца. Такая жизнь ведет к дисгармоничному развитию человека, к потере им полноты жизни.

В новеллах “Последний quartet Бетховена”, “Себастьян Бах” писатель старается постичь законы музыкального искусства и в художественной форме раскрыть его безграничную красоту и величие. При этом автор стремится показать сложный внутренний мир гения, развивая одну из излюбленных тем русской романтической литературы XIX века – тему трагического одиночества творческой личности, мучительного противоречия между призванием художника и его окружением. С высшим проявлением духовной деятельности человека связан мотив безумия, сложно и противоречиво воплощенный в образах Баха и Бетховена.

Материал статьи может быть использован в практике вузовского преподавания курса истории русской литературы XIX столетия, для проведения спецкурсов и спецсеминаров, посвященных актуальным проблемам изучения романтизма и, в частности, творчества В.Ф. Одоевского, для подготовки новых учебников и пособий, а также в работе научных студенческих кружков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бычков И.А. Из переписки князя В.Ф. Одоевского / И.А.Бычков // Русская старина. – Июль, 1904. – №4. – С.151–166.
2. Вакенродер В.Г. Фантазии об искусстве / В.Г. Вакенродер. – М. : Искусство, 1977. – 263 с.
3. Гофман Э.Т.А. Крейслериана / Э.Т.А. Гофман // Новеллы. – М. : Музыка, 1990. – 400 с.
4. Замотин И.И. Романтизм двадцатых годов XIX столетия в русской литературе / И.И.Замотин. – Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1903. – 378 с.
5. Маймин Е.А. Владимир Одоевский и его роман “Русский ночи” / Е.А. Маймин // Одоевский В.Ф. “Русские ночи”. – Л. : Наука, 1975. – С.247–275.
6. Одоевский В.Ф. Сочинения в 2 т. – М. : Художественная литература, 1981. – Т.1 – 366 с.
7. Сахаров В.И. Гофман и В.Ф. Одоевский / В.И.Сахаров // Художественный мир Э.Т.А. Гофмана. – М. : Наука, 1982. – С.173–185.
8. Шумкова Т.А. Зарубежная литература XIX века. Романтизм / Т.А.Шумкова / Учебное пособие. – М. : Флинта. Наука, 2002. – 237 с.

Дмитренко О.В., канд. філол. наук, доцент
Полтавський національний технічний університет, Полтава

МОТИВИ ТРАГІЧНОЇ САМОТНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЗМ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В НОВЕЛАХ В.Ф. ОДОЄВСЬКОГО

У статті розглянуто мотиви трагічної самотності та психологізм творчої особистості у новелах В.Ф. Одоєвського. Авторка аналізує образи геніальних композиторів та мотив божевілля на прикладі новел «Себастьян Бах» та «Останній квартет Бетховена».

Ключові слова: мотив, новела, образ художній, романтизм, трагічний характер.

Dmytrenko O.W., associate professor, Ph.D (Linguistics)
Kondratyuk technical law university, Poltava

THE MOTIVE OF TRAGIC SOLITUDE AND THE PSYHOLOGISM OF THE CREATIVE PERSONALITY IN THE NOVELLAS BY V.F. ODOEVSKIY

The article deals with the motives of tragic loneliness and psychologism of creative personality in the V. F. Odoevsky stories. The author analyzes the images of brilliant composers and motive of madness on the example of short stories “Sebastian Bakh” and “The last Beethovens quartet”.

Key words: motive, story, image, Romanism, tragically character.

УДК 82.09

Магомедова Д.М., доктор филол. наук, профессор
РГГУ (Москва), ИМЛИ РАН (Москва)

НЕИЗВЕСТНЫЕ ТЕКСТЫ АЛЕКСАНДРА БЛОКА

В статье рассматриваются два неопубликованных текста Александра Блока: план антологии «Школьные теории поэзии» (1918) и завершающий абзац неоконченной статьи «<Об искусстве и науке>» (1920). Оба текста связаны с участием Блока в филологических проектах, свидетельствуют о его размышлениях о месте филологического знания, филологических методов в современной культуре, о соотношении науки и художественного творчества. Одновременно они отражают эволюцию представлений Блока о месте художника в революционную эпоху, от эйфорических иллюзий до метафоры культуры, ушедшей в катакомбы.

Ключевые слова: Александр Блок, филологические проекты, «Школьные теории поэзии», искусство и наука, С.П. Шевырев, В.Б. Шкловский, Г. Гейне.

На протяжении всей творческой жизни Александр Блок не только писал стихи, драмы и критические статьи, но и неоднократно принимал участие в различных филологических проектах. Речь идет о текстологической, комментаторской, составительской и историко-литературной деятельности Блока. Хорошо известно, что он принимал участие в составлении комментария к венгеровскому изданию Пушкина, полностью подготовил однотомные издания Аполлона Григорьева и Лермонтова, работал над составлением томов Тютчева и Баль蒙та для издательства Гржебина (эти проекты не были доведены до конца), переводил и писал предисловия для издательства «Всемирная литература». Кроме того, Блоку принадлежит «Очерк литературы о Грибоедове» (1905), выполненный по поручению С.А. Венгерова для тома Грибоедова в издательстве «Светоч», статья «Поэзия заговоров и заклинаний» для «Истории русской литературы» под ред. Е.В. Аничкова и Д. Овсянико-Куликовского. Очевидно, без какого-либо расчета на публикацию Блок с 1908 г. составлял для себя «Синхронистические таблицы XIX века», а в 1919 г. – «Общественно-литературные параллели XIX века». Особое место в этом корпусе текстов занимают учебные работы Блока, выполненные в его бытность студентом Историко-филологического факультета: рефераты по Овидию и Анакреонту, материалы по Гомеру, письменный ответ на экзамене по славянской филологии «Значение Вука Караджича в сербской литературе», дипломное сочинение «Болотов и Новиков».

О своих университетских профессорах Блок с питетом упоминал в Автобиографии (1915): «С годами я оцениваю все более то, что дал мне университет в лице моих уважаемых профессоров – А.И. Соболевского, И.А. Шляпкина, С.Ф. Платонова, А.И. Введенского и Ф.Ф. Зелинского. Если мне удастся собрать книгу моих работ и статей, которые разбросаны в немалом количестве по разным изданиям, но нуждаются в сильной переработке, - долею научности, которая заключена в них, буду я обязан университету» [1 : 15]. К названным именам необходимо добавить еще филологов-классиков, у которых Блок учился на 1-2 курсе, когда писал свои рефераты: В.К. Ернштедта, Б.В. Варнеке,

И.М. Холодняка, Г.Ф. Церетели и Е.М. Придика, а также известных историков литературы А.К. Бороздина, П.А. Лаврова, Ф.А. Брауна. Имя С.А. Венгерова, с которым Блок сотрудничал в изданиях Пушкина и Грибоедова, тоже должно быть учтено в этом ряду, хотя Блок и не был его непосредственным учеником. Ясно, что воздействие на Блока академической, сравнительно-исторической и мифологической школ в русской филологии конца XIX – начала XX вв. пока еще недостаточно осознано, хотя предварительная разработка этой темы в работах Э.В. Померанцевой, Е.Л. Белькинд, Н.Ю. Гряkalовой и в особенности К.А. Кумпан начата более четверти века назад.

Для поэтов-символистов такое совмещение художественного и филологического творчества было вполне привычно: достаточно назвать имена Ин. Анненского, В.Я. Брюсова, Андрея Белого. Однако для Блока такое сосуществование художественного и научно-филологического творчества никогда не было простым и естественным. Еще в одной из первых своих статей – «Девушка розовой калинки и муравьиный царь» (1906) – он ввел фигуру профессора, академического ученого, не способного оценить лучшее в русском фольклоре: «Поет руда. Над ухом стоит профессор. Слышен его голос: “Ну, это, знаете, неинтересно. Какое-то народное суеверие, продукт народной темноты”. Но голос профессора, тщетно призывающий к иным памятникам, заглушает певучая руда. И сразу не разберешь, что поет, о чем поет, только слышно – поет золото» [2 : 36]. Та же фигура «профессора» возникает и в статье того же года «Педант о поэте», когда Блок противопоставляет два пути в подходе к литературе: «путь творческой критики, подобной критике г. Мережковского, или путь беспощадного анатомического рассечения – метод, которого держатся хирурги: они *не вправе* в минуту операции помыслить о чем-либо, кроме расположенного перед ними болящего тела <...> Перед исследователем, пользующимся таким методом, закрыты все перспективы прекрасного, его влечет к себе мертвый скелет; но этот скелет обещает в будущем одеться плотью и кровью. Такова и непривлекательная “черная” работа каменщика, строящего низенький фундамент под дворец царей или под сокровищницу народной искусства». [2 : 18-19] Однако признание определенной пользы академического «литературно-исторического» метода не мешает Блоку обрушиться на автора книги о Лермонтове профессора Н.А. Котляревского с едкими замечаниями, обличающими эстетическую и человеческую глухоту ученого: «Получается двойственность: с одной стороны длинные тирады профессора Котляревского, с другой – стихи поэта Лермонтова, – и дутя получается нестройный, будто шум леса смешивается с голосом чревовещателя». [2 : 20] Диалог поэта и «профессора-филолога» повторяется и в статье «Катилина» (1918): смысл стихотворения Катулла «Аттис» открывается не академическому комментатору, а поэту, ощущившему в галлиймбах нервный ритм эпохи: «Что такое стихотворение Катулла? Филологи полагают, что поэт вспомнил древний миф о праматери богов. В этом не может быть сомнения, но говорить об этом не стоит, потому что это явствует из самого содержания стихотворения. Кроме того, художники хорошо знают: стихотворения не пишутся по той причине, что поэту захотелось нарисовать историческую и мифологическую картину. Стихотворения, содержание которых может показаться совершенно отвлеченным и не относящимся к эпохе, вызываются к жизни самыми не отвлеченными и самыми злободневными событиями.

В таком случае, поправляются филологи, это -- описание одной из фаз знаменитого и несчастного романа Катулла и Лезбии; может быть, та фаза, когда Лезбия стала открыто

развратничать, а Катулл продолжал ее любить со страстью и ревностью, доходящими до ненависти”?

Блоку логика ученых-филологов кажется прямо враждебной искусству.

«… Право, иногда может оказаться, что ученых филологов преследует одна забота: во что бы то ни стало скрыть сущность истории мира, заподозрить всякую связь между явлениями культуры, с тем, чтобы в удобную минуту разорвать эту связь и оставить своих послушных учеников бедными скептиками, которым никогда не увидеть леса за деревьями.

Дело художника – истинного врага такой филологии – восстанавливать связь, расчищать горизонты от беспорядочной груды ничтожных фактов, которые, как бурелом, загораживают все исторические перспективы». [3 : 82-83].

В послереволюционный период участие Блока в филологических проектах становится особенно активным, благодаря едва ли не принудительному сотрудничеству в издательстве «Всемирная литература», работе в ТЕО Наркомпроса, чтению популярных лекций, дискуссиям и выступлениям в Вольфиле. Общение с В. Шкловским, В.М. Жирмунским, чтение филологических работ Андрея Белого стимулировало размышления о месте филологического знания, филологических методов в современной культуре, ее отношении с художественным творчеством.

В 1918 г. Блок даже составляет план антологии «Школьные теории поэзии». Этот незавершенный, набросанный на трех страницах карандашом, носящий весьма предварительный характер текст никогда не публиковался, хотя он заслуживает внимания как свидетельство блоковского отбора имен и филологических традиций. Нельзя не увидеть, что, несмотря на название «школьные теории», Блок практически не включает в свой план антологию систематических и академических работ: несколько трактатов Платона, имя Аристотеля названо, но его трактаты не перечислены. Отсутствует «Ars Poetica» Горация, Псевдо-Лонгин, вообще – римская и Александрийская традиции. Далее упомянуты поэмы, вернее, возможность их включения в антологию («Какие поэмы»), хотя названы только «Октябрьская ночь» А. де Мюссе и китайские поэмы о поэте. Не упомянуты даже Н. Буало и его российский подражатель А.П. Сумароков. Не упомянут ни один русский критик XIX века. Труды А.Н. Веселовского, А.А. Потебни также остались за пределами этого плана. Сразу после Мюссе упоминается Вл. Соловьев, за ним – статьи И. Анненского «Что такое поэзия», Вяч. Иванова «Поэт и Чернь», – отнюдь не «школьные» систематические курсы. Работы Андрея Белого и В.Я. Брюсова также не попадают в список. Названо лишь одно имя, относящееся к русской «школьной» поэтике, – С.П. Шевырев. Более того, прочтение его курса «Теории поэзии в историческом развитии у древних и новых народов» [4] показывает с непреложностью, что отбор трактатов Платона Блок производит, опираясь именно на первый раздел этой книги – «Теории поэзии в древней Европе». – Книга Шевырева сохранилась в библиотеке Блока, хранящейся в Пушкинском Доме, первый раздел испещрен его пометами, далее они постепенно исчезают, раздел «Теории поэзии в Новой Европе» совсем не имеет помет. [5 : 373-374]. Зная, что Блок всегда читал с карандашом, можно утверждать, что для него имел значение только раздел о древней Греции.

Сопоставление текстов заняло бы слишком много места, остановлюсь лишь на двух, весьма показательных моментах. Имя Шевырева упоминается при кратком пересказе

трактата Платона «Гиппий Большой»: «Софист дает “простонародное” (Шевырев), а потом “интеллигентское” определение красоты» [6 : 1] – Эпитет «простонародный» действительно принадлежит Шевыреву. Анализируя диалог «Гиппий Большой», Шевырев неоднократно его повторяет: «Увертливый Гиппий начинает с простонародного определения прекрасного» (4 : 25), «Гиппий предлагает другое простонародное определение» (4 : 26). Однако в третий раз Шевырев противопоставляет этому определению другое – «философский»: «От простонародных определений прекрасного Сократ восходит к определениям философским» (4 : 26). Блок на полях против этого абзаца вписывает «Интеллиг^{<ентским>}» – т.е. «переводит» шевыревскую оппозицию в описании Платона на язык собственных символов-категорий, в то время (1918г.) наиболее ему близких («народ и интеллигенция»). – Нужно ли напоминать, что именно в 1918 г. Блок перерабатывает свои дореволюционные статьи, в основе которых лежит именно эта историософская оппозиция. В то время она была для него определяющей в русской национально-исторической жизни.

Вторая помета многое объясняет именно в принципах отбора имен, который кажется странным и плохо продуманным (он действительно не завершен). Завершающая главка раздела «Теория поэзии в Греции» – «Параллель между учениями Платона и Аристотеля» в книге Шевырева также содержит значимые пометы. На с. 81 отчеркнута со знаком NB на полях фраза: «Грек не иначе постигал и мысль, как в виде образа, поэтому на языке его мысль (*ἰδέα*) и образ – синонимы. Эпическая поэзия свою пластическую стихию имела влияние на все роды. Лирика – поэзия духа, внутреннего мира – не получила развития у греков; не потому ли она и не имела особой теории?». – Над этой страницей Блок надписал: «Пушкин еще был жив, когда эта книга вышла. Эту культуру Белинский и пр. еще разложить не успели» [4 : 81].

Следует напомнить, что уже в 1915 г., в статье «Судьба Аполлона Григорьева» Блок изложил свои представления о развитии русской культуры: «Мне кажется общим местом то, что русская культура со смерти Пушкина была в загоне; что действительное внимание к ней пробудилось лишь в конце прошлого столетия, при первых лучах нового русского возрождения. Если в XIX столетии все внимание было обращено в одну сторону – на русскую общественность и государственность, – то лишь в XX веке положено начало пониманию русского зодчества, русской живописи, русской философии, русской музыки и русской поэзии». – И далее: «Убитый Грибоедов, убитый Пушкин. Точно знак того, что рано еще было тогда воздвигать здание, фундамент которого был заложен и, сразу же, засыпан, запорошен мусором. Грибоедов и Пушкин заложили твердое основание зданию истинного просвещения. Они погибли. На смену явилось шумное поколение сороковых годов во главе с В. Белинским, «белым генералом русской интеллигенции». Наследие Грибоедова и Пушкина, Державина и Гоголя было опечатано; Россия «петровская» и «допетровская» помечена известным штемпелем». [7 : 457-458]

Истинные ценности русской культуры, по Блоку, воплощены в творчестве Грибоедова и Пушкина. Пришедшее им на смену «шумное поколение сороковых годов» во главе с Белинским, «белым генералом русской интеллигенции» [7 : 488], Блок считает ответственным за вульгаризацию и обеднение «пушкинского» начала в русской культуре. В послереволюционной публицистике Блок неоднократно возвращается к мысли о «грехе» Белинского перед русской культурой, обвиняя его в тенденциозном осмыслении

важнейших явлений русского духа. Так, в статье «Что надо запомнить об Аполлоне Григорьеве» (1918) Блок говорит о письме Белинского к Гоголю: «Совершив великий грех перед Гоголем, он, может быть, больше, чем кто-нибудь, дал толчок к тому, чтобы русская интеллигенция покатилась вниз по лестнице своих российских западнических надрывов, больно колотясь головой о каждую ступеньку; а всего больнее — о последнюю ступеньку, о русскую революцию 1917-1918 годов» [3 : 28].

Иными словами, по Блоку, трагический разлад народа и интеллигентии в дни революционного переворота восходит к возникшему сразу же после смерти Пушкина расколу внутри русской культуры, в несоответствии «интеллигентской» модели социальных преобразований реальному ходу революционных событий. Теперь становится ясно, почему сразу от античности в изложении С.П. Шевырева (представителя «Пушкинской» культуры) Блок переходит к Владимиру Соловьеву и символистам, и как с этим переходом связана антитеза «народа и интеллигентии», которую он умудрился увидеть в платоновском «Гиппии Большом»: задуманная антология оказывается частью концепции русской культуры, не столько научной, сколько историософской.

Однако на этом не осуществленном проекте размышления Блока о соотношении науки и искусства не заканчиваются.

В 1920 г. он начинает и так и не успевает завершить статью, которая даже не получила авторского заглавия. Этот фрагмент был дважды опубликован: в 1936 г. в собрании сочинений в 12 т. [8 : 102-104], без заглавия, и в собрании сочинений в 8 т. [3 : 151-15] под редакционным заглавием <Об искусстве и критике>[9].

Статья касается все той же проблемы антагонизма науки и искусства, первый же ее абзац обозначает коренной антагонизм этих областей культуры: «Чем более стараются подойти к искусству с попытками объяснить его приемы научно, тем загадочнее и необъяснимее кажутся эти приемы. Кажется, все камлания «Студий» всего этих лет (Мужайтесь, о, другие, боритесь прилежно) имеют конечной целью подтвердить (простой) факт, что искусство неразложимо научными методами, что искусство и наука суть области глубоко различные в самой сути своей и смежны лишь на поверхности.

Наука и искусство могут «блокироваться» только разве в такие эпохи, как наша, когда им приходится защищаться от очень уж тупого внешнего врага, угрожающего их внешнему существованию, а не их внутреннему бытию» [3 : 151].

Этот текст не становился объектом исследовательского внимания (хотя время от времени цитировалось утверждение Блока о том, что Гоголь или Мопассан не «обличали» своих героев – Жоржа Дюруя и Хлестакова. – а были в них влюблены). Между тем, уже начало статьи требует понять, к кому обращается Блок, говоря о безнадежном расхождении науки и искусства. Упоминание «приемов» заставляет прежде всего вспомнить работу В. Шкловского «Искусство как прием», которая к тому времени была напечатана по меньшей мере дважды[10 : 3-14; 11 : 101-114]. Можно вспомнить и о том, что Блоку приходилось общаться со Шкловским и в издательстве «Всемирная литература», и в Вольфиле. В.Б. Шкловский неоднократно воспроизводил слова Блока: «Блок говорил мне, что когда он меня слушает, то в первый раз слушает правду про стихи, но то, что я говорю, поэту знать вредно» [12 : 353]. Однако в приведенной цитате смущают слова о камлании «Студий», – опоязовцы свой кружок «студией» не называли. Между тем, речь может идти о Литературной студии под руководством Н. Гумилева, который считал необходимым

обучать студийцев приемам техники письма, о чем неоднократно вспоминали бывшие его ученики, - не из этих ли наблюдений Блока родилась статья «Без божества, без вдохновенья», написанная через несколько месяцев.

Однако об этом отрывке необходимо говорить еще и потому, что сверка текста показала: ни в 12-томнике, ни в 8-томнике Блока, т.е. ни в 1930-х, ни в 1960-х годах текст не был опубликован полностью. Указаниеcommentаторов 8-томника: «Печатается по рукописи» не соответствует действительности. Текст был напечатан по Т.9 12-томника. В автографе же текст завершается следующим абзацем:

«Произведение искусства есть заказ. Заказчиком бывает богатый дурак или даже просто дурацкая эпоха. Например, Гейне – жил в дурацкую эпоху, которой французская революция спутала все карты. Дело художника – писать по заказу, но и показать, что сам-то он – человек умный, хотя бы заказчик его был дураком. Это ли не показал Гейне? Ему был заказан «революционный освободительный пафос» Все дело в том, как и сколько раз он перекувырнулся, чтобы выполнить с честью этот дурацкий заказ. Уж он и кувыркался! В результате влетело и революции, да так, что ни один «белогвардец» так ей не повредит, как этот «революционный» поэт. Поделом: не давай дурацких заказов – останешься в дураках» [9 : 206.]

Начав с оспаривания формалистической концепции искусства, Блок завершил свой текст упоминанием о социологической теории искусства как заказа. Это тоже может показаться странным: как известно, эта концепция развивалась теоретиками ЛЕФа, уже после смерти Блока. Однако идея искусства как заказа носилась в воздухе гораздо раньше. Одним из тех, кто упоминал о «заказанном» искусстве в связи с пролетарской культурой, был В.Б. Шкловский, выступивший на заседании Вольфиля 21 марта 1920 г.: «И в данный момент, когда не только хотят сделать пролетарское искусство, но когда пролетарское искусство даже заказано, несмотря на заказчиков, пролетарское искусство в отведенных ему помещениях оказывается в бегах и в нетях». [13 : 225].

Однако, помимо вопроса о теории искусства как заказа в этом последнем, никогда не публиковавшемся фрагменте есть неожиданный и очевидный тематический сдвиг от науки к позиции художника в современной, враждебной и науке и искусству действительности. К 1920 году Блок утратил все эйфорические иллюзии, связанные с революционным переворотом. О заказе на «революционный пафос» он пишет с явным сарказмом, а «кувыркающийся» Гейне – явно автобиографическая маска (для вящей подсказки используется фигура «белогвардейца»). Уже в конце 1918 г. в его дневнике появляется образ художника как живой катакомбы культуры, а в «Крушении гуманизма» он жестко формулирует: «В наше катастрофическое время всякое культурное начинание приходится мыслить как катакомбу, в которой первые христиане спасали свое духовное наследие. Разница в том, что под землю ничего уже не спрячешь; путь спасения духовных наследий — иной; их надо не прятать, а явить миру; и явить так, чтобы мир признал их неприкосновенность, чтобы сама жизнь защитила их. Я думаю, что жизнь не защитит, а жестоко уничтожит все то, что не спаяно, не озарено духом истинной культуры. Вряд ли многое продуктов цивилизации сохранится, вряд ли надолго их спасет случай» [3 : 111]

Но не случайно образ катакомбы у Блока появляется в столь необычном метафорическом освещении: не подземелье, не пещера, символизирующие изоляцию от злободневной действительности, а «звезда», несущаяся в эфире как символ неразрушимых

духовных ценностей внутри современной жизни. Не уходить от современности, замыкаясь в самодовлеющей верности классическим культурным ценностям, и не растворяться в новом ценой полного отказа от традиций, а существовать в современности в качестве живого органа культурной памяти — таков «третий» путь, не похожий ни на разрушение, ни на строительство, такова «тайная свобода», «тайное знание», утверждаемые в речи «О назначении поэта» (1921) и в стихотворении «Пушкинскому Дому» в качестве необходимого условия существования художника.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Блок А.А. Собрание сочинений: В 8 т. / А.А. Блок. Москва; Ленинград: ГИХЛ, 1963. Т. 7. – 544 с.
2. Блок А.А. Полное собрание сочинений и писем: В 20 т. / А.А. Блок. Москва: Наука, 2003. Т.7. – 502 с.
3. Блок А.А. Собр. соч.: В 8 т. / А.А. Блок. Москва;Ленинград: ГИХЛ, 1962. Т. 6. – 556 с.
4. Шевырев С.П. Теории поэзии в историческом развитии у древних и новых народов / С.П. Шевырев. Москва, 1836. – 382 с.
5. Библиотека А.А. Блока: Описание: В 3 кн. Ленинград, 1985. Кн. 2. – 416 с.
6. Блок А.А. Школьные теории поэзии. РО ИРЛИ. Ф. 654. Оп. 1. № 226. Лл. 1-2.
7. Блок А.А. Собрание сочинений: В 8 т. / А.А. Блок. Москва; Ленинград: ГИХЛ, 1962. Т. 5. – 798 с.
8. Блок А.А. Собрание сочинений: В 12 т. / А.А. Блок. Ленинград: Изд-во писателей в Ленинграде, 1936. Т. 9. – 235 с.
9. Блок А.А. <Начало статьи об искусстве и науке>. РО ИРЛИ. Ф. 654. Оп. 1. № 293. Лл. 1-2.
10. Шкловский В. Искусство как прием / В. Шкловский // Сборники по теории поэтического языка“, Вып. II. Петроград, 1917. – С. 3-14.
11. Поэтика. – Петроград, 1919. – С. 101-114.
12. Шкловский В. Жили-были/ В.Б. Шкловский. Москва: Советский писатель, 1966. – 552 с.
13. Белоус В. Вольфила [Петроградская Вольная философская ассоциация] 1919-1924. Кн. 1. Предыстория. Заседания / В. Белоус. Москва: Модист Колеров и «Три квадрата», 2005. – 842 с.

Магомедова Д.М., доктор фіол. наук, професор
РГГУ (Москва), ІМЛІ РАН, Москва, Росія

НЕВІДОМІ ТЕКСТИ ОЛЕКСАНДРА БЛОКА

У статті розглядаються два неопубліковані тексти Олександра Блока: план антології «Школьные теории поэзии» (1918) і завершальний абзац незакінченої статті «<Об искусстве и науке>» (1920). Обидва тексти пов’язані із участю Блока у філологічних проектах, свідчать про його роздуми про місце філологічного знання, філологічних методів у сучасній культурі, про співвідношення науки і художньої творчості. Одночасно

вони відбивають еволюцію уявлень Блока про місце художника у революційну епоху, від ейфоричних ілюзій до метафори культури, що пішла у катакомби.

Ключові слова: Олександр Блок, філологічні проекти, «Школьные теории поэзии», мистецтво і наука, С.П. Шевирев, В.Б. Шкловський, Г. Гейне.

Magomedova D., doctor of Philology, professor

Russian state university for the Humanities, Institute of world literature of the Russian academy of sciences, Russia

UNKNOWN TEXTS BY ALEXANDER BLOK

The paper discusses two unpublished texts by Alexander Blok: the plan of the anthology “School theories of poetry” (1918) and the final incomplete paragraph of the article “<On the art and science>” (1920). Both texts are associated with the participation of Blok in philological projects, evidence of his reflections on the place of philological knowledge, philological methods in modern culture, the relationship of science and art. At the same time, they reflect the evolution of Blok’s ideas about the artist’s place in the revolutionary era, from euphoric illusions to the metaphor of culture that has gone into the catacombs.

Key words: Alexander Blok, philological projects, “School theories of poetry”, art and science, S. P. Shevyrev, V. B. Shklovsky, H. Heine.

УДК 821.161.1:159.924 М. Цветаева

Данилович Т., канд. филол. наук, доцент

Белорусск. гос. пед. ун-т им. М. Танка, Минск, Беларусь

ИДЕИ ЧИСТОГО ИСКУССТВА КАК ЭЛЕМЕНТ ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ М. ЦВЕТАЕВОЙ

В статье рассматриваются особенности интерпретации М. Цветаевой сущности искусства, природы творческой деятельности, доказывающие приверженность поэтессы принципам чистого искусства. Выявляется характер их осмысления критиком в сравнении с другими сторонниками этой эстетической концепции. Утверждается, что установки «искусства для искусства» отстаиваются в статье Цветаевой не только с помощью традиционных доводов, но и посредством индивидуально-авторской аргументации.

Ключевые слова: чистое искусство, творческое вдохновение, этика и эстетика, литература и политика.

На протяжении XX века в русской писательской критике неоднократно звучали голоса сторонников чистого искусства, защищавших творческую свободу художника, самоценность литературы, недопустимость ее использования для обслуживания других сфер общественного сознания, а также эстетический критерий оценки художественных

© Данилович Т., 2019

произведений. К числу художников слова, артикулирующих данные принципы, принадлежит и М. Цветаева. В рассматриваемом аспекте особенно показательна ее статья «Искусство при свете совести» (1932), в которой видение специфики творческого процесса и сущности литературы оказывается сродни эстетическим воззрениям приверженцев чистого искусства.

Подобно апологетам «искусства для искусства», Цветаева отстаивает идею творчества как самоцели. По убеждению критика, единственным стремлением художника в процессе творческой деятельности является завершение «каждой отдельной частицы, каждой молекулы» произведения, что исключает возможность решения средствами искусства нехудожественных задач [1: 384].

Адепты чистого искусства осмысливают принцип бестенденциозности и самодостаточности художественного текста в разной модальности: одни считают, что оно *должно* создаваться бесцельно, другие утверждают, что искусство *не может* твориться не бесцельно. Цветаева принадлежит к числу вторых, нередко аргументирующих собственную позицию мыслью о бессознательной природе творчества, в основе которого – вдохновение. О роли иррационального начала в творчестве В. Боткин писал: «Как пифия прорицала только тогда, когда чувствовала в себе присутствие божества, так поэт только тогда производит истинно поэтические вещи, когда к тому влечет его внутренняя, самому ему неведомая сила. У Пушкина есть драгоценные свидетельства этого внезапно охватывающего душу стремления, когда из обыденной жизни своей

Бежит он, дикий и суровый,
И звуков и смятенья полн,
На берега пустынных волн,
В широкощумные дубравы» [2: 207].

Цветаева тоже утверждает, что художник в момент творчества оказывается не волен над собой, находясь во власти неподконтрольных ему внешних сил. В статье «Искусство при свете совести» творческое состояние характеризуется автором как наваждение, одержимость, сновидение, наитие стихий. Художник, согласно Цветаевой, повинуется «неизвестной необходимости», исполняет чужое задание [1: 398]. Собственную творческую деятельность поэтесса тоже характеризует как подчинение посылу извне, улавливаемый особым слухом «какой-то беззвучный напев внутри головы, какую-то слуховую линию» [1: 402], «какой-то заданный слуховой урок» [1: 398].

Среди адептов чистого искусства есть и сторонники творчества как рациональной деятельности. «Мы с категорической радостью заранее принимаем все упреки в том, что наше искусство головное, надуманное, с потом работы», – заявляют имажинисты [3: 215]. Цветаева же рациональную деятельность рассматривает как антитезу творчеству, наподобие игры шахматиста, тщательно продумывающего ходы разыгрываемой шахматной партии. В отличие от него писатель, с цветаевской точки зрения, действует как бы вслепую: «Не только шахматов, не только доски – своей руки не видать, которой может быть и нет» [1: 379].

Не по наитию, считает критик, пишет исключительно лже-поэт, который «всегда делает сам», у которого нет «*даных строк*», т. е. услышанных, подсказанных кем-то

[1: 402]. Понятие *лже-поэт* в статье используется и в значении творческой личности, создающей культ искусства, что характерно для многих сторонников «чистоты» литературы. Цветаева, не приемля такой подход, уточняет: «Когда я говорю об одержимости людей искусства, я вовсе не говорю об одержимости их *искусством*» [1: 400]. По мнению критика, будучи «жертвой литературы», лже-поэт взамен обожествления искусства не получает никакой отдачи, а истинный поэт – «жертва демона» – оказывается в выигрыше: «Демон (стихия) жертве платит. Ты мне – кровь, жизнь, совесть, честь, я тебе – такое сознание силы (ибо сила – моя!), такую власть над всеми (кроме себя, ибо ты – мой!), такую в моих тисках – свободу, что всякая иная сила будет тебе смешна, всякая иная власть – мала, всякая иная свобода – тесна» [1: 401]. В первом случае художник подчиняет себя служению искусству, а во втором отводит творчеству роль средства, способствующего обострению вкуса жизни, самоутверждению и самореализации. Последний вариант нетипичен для защитников «искусства ради искусства», выдвигающих на первый план интересы литературы.

Согласно убеждению Цветаевой, стихийной основой творчества обусловлена внеположность искусства морали. Это качество литературы рассматривается в статье как самоизвольное, не требующее усилий со стороны писателя, и означающее не отсутствие морального воздействия произведения, а непредсказуемость его влияния на читателя.

Характер воздействия художественного текста на читательское сознание сторонники чистого искусства понимают по-разному. Одни убеждены в том, что литература лишена практической пользы. Так, Т. Готье уверяет: «Воистину прекрасно только то, что абсолютно ни на что не годится; все полезное уродливо...» [4: 23]. Другие утверждают, что искусство учит само по себе, без необходимости сознательного привнесения в произведение дидактизма. Например, А. Дружинин убежден, что писатель «не дает уроков обществу, или, если дает их, то дает бессознательно» [5: 147]. Согласно критику, подлинное произведение искусства всегда поучительно: «Никакое художественное создание, если оно хорошо выполнено, не проходит даром для читателя, имеющего ум, фантазию и восприимчивость сердца» [5: 116]. Третьи отмечают, что искусство может приносить читателям не только пользу, но и вред. Так, А. Блок в период приверженности чистому искусству интерпретирует независимость литературы как открытость поэзии и доброму, и злу. Не случайно воплощением первого поэта в блоковской статье «О лирике» является образ падшего ангела – лермонтовско-врубелевского Демона, что подчеркивает двойственность искусства, способного быть и «отравой», и «зиждущей силой» [6: 119].

Цветаева тоже придерживается мысли об амбивалентности искусства. По убеждению поэтессы, одно и то же художественное произведение, более того, один и тот же литературный герой, одна и та же страница и строка способны по-разному воздействовать на читателей. Как отмечается в цветаевской статье, моральный смысл привносится в произведение реципиентами и каждый извлекает собственные уроки из искусства: «Один прочел Вертера и стреляется, другой прочел Вертера и, потому что Вертер стреляется, решает жить. <...> Урок самоистребления? Урок самообороны? И то и другое» [1: 382].

Сторонники чистого искусства, которые считают сущность художественного произведения амбивалентной, чаще всего не выражают недовольства способностью искусства наносить вред читателю. Для Цветаевой же мысль о том, что ее произведения могут быть источником зла, невыносима: «...лучше бы мне камень повесили на шею» [1: 394].

Испытывая жажду того, чтобы искусство было «божеским делом», поэтесса однако склонна видеть в творческом наитии стихий совсем не божественную природу, демонизируя их [1: 394]. В сознании Цветаевой преобладают мысли об опасности, исходящей от художественных произведений, часто неосознаваемой людьми.

С мыслью о возможности искусства быть источником зла в статье связана тема суда над художником, которая актуальна для сторонников чистого искусства, выступающих против оценки творческой деятельности с позиции существующих в обществе законов. Адепты «искусства для искусства» отстаивают право творческой личности на обращение к любой теме и допустимость любого характера ее интерпретации. «Не приписывайте художнику нездоровых тенденций: ему дозволено изображать все», – внушает О. Уайльд современникам [7: 3]. Г. Флобер негодует по поводу возможных преследований писателя за его создания: «Возносишься к Олимпу с пылающим челом, с сердцем, исполненным надежды, устремляясь к прекрасному, к божественному, ты почти уже у горных высот – и вот лапа осторожного надзирателя сталкивает тебя в выгребную яму! Ты говорил с Музой, а тебя принимают за растигителя малолетних девочек! Ты еще благоухаешь водами Пермеса, а тебя смешивают с теми блудливыми господами, что шатаются по уличным писсуарам!» [8: 268] Флобер убежден в абсолютной неприемлемости и несправедливости общественного суда в отношении творческой деятельности писателя.

Цветаева придерживается схожей точки зрения. Однако убеждение автора статьи «Искусство при свете совести» основывается не на признании художника невиновным, а на уверенности в том, что суть творческого процесса знает и понимает только сам его участник. Непонимание не-художником законов искусства делает творческую личность неподвластной общественному суду. Причем необъективность этого суда поэтесса видит иначе, чем Флобер, настаивающий на мысли о безгрешности творческой деятельности. Согласно Цветаевой, общество не только не замечает преступности художника, но, ошибочно принимая его «силу за правду и чару за святость» [1: 393], считает, что он делает «святое дело» [1: 404]. Поэтессу возмущает неправильность мироустройства, которую она видит в том, что творческая личность существует без всяких внешних примет одержимости и, более того, получает общественное поощрение вместо осуждения.

Единственный суд над поэтом, который признает Цветаева, – «само-суд», рассматриваемый в статье как тяжелая часть человека, который должен быть самим для себя «врачом, укротителем, конвойным» [1: 404].

В своей характеристике и оценке деятельности художника автор статьи опирается на идею разнородности художественной реальности и жизни, что часто акцентируют защитники чистого искусства. Применяя для искусства особую шкалу ценностей, отличную от существующей в отношении явлений реального мира, критик разводит понятия *человеческая совесть* и *творческая совесть*, *преступление художника* и *преступление человека*, *Страшный суд совести* и *Страшный суд слова*.

Искусство, по Цветаевой, может требовать от художника нарушения нравственных законов. «Художественное творчество в иных случаях <...> некая атрофия совести, – отмечается в статье, – <...> необходимая атрофия совести, тот нравственный изъян, без которого ему, искусству, не быть» [1: 383].

Именно в силу кардинальной разницы искусства и действительности Цветаева считает недопустимым вмешательство в творческий процесс извне, руководство

деятельностью художника. Привнесение в творчество существующих в общественной жизни правил равносильно уничтожению искусства. «Когда вы в эту игру придете со своими человеческими (нравственными) и людскими (общественными) законами, вы только нарушите, а может и прикончите игру», – предупреждает поэтесса [1: 403]. Адресат обращения в цветаевской статье не конкретизируется, в то время как большинство подобных высказываний сторонников чистого искусства оказывается адресовано критикам утилитарного толка, прагматично настроенной общественности, власти, пытающейся управлять деятельностью художника.

Кардинальные различия искусства и действительности Цветаева отмечает не только на уровне создания художественного произведения, но и на этапе его рецепции. Красноречивым свидетельством последнего для поэтессы является противоположная реакция человека на одни и те же явления, существующие в реальности, и ставшие объектом искусства. То, чем читатель может восхищаться в художественном произведении, может вызывать осуждение человека в качестве факта действительности. О гимне в честь чумы, который исполняет Вальсингам – герой пушкинской маленькой трагедии «Пир во время чумы», Цветаева пишет: «Самое замечательное, что мы все эти стихи любим, никто – не судим. Скажи кто-нибудь из нас это – в жизни, или, лучше, сделай (подожги дом, например, взорви мост), мы все очнемся и закричим: – преступление!» [1: 377]

В цветаевской статье тема взаимосвязи художественной реальности с другими сферами общественного сознания осмысливается не только в ходе рассуждений о свободе искусства от морали. Поэтесса обращается и к озвучиванию взаимоотношений литературы и политики. Традиционно апологеты «искусства для искусства» в русской литературной критике уделяют этой теме значительное внимание, чаще всего осмысливая ее в аспекте допустимости обращения художника к общественно-политическим проблемам. Освещение темы взаимоотношений искусства и политики у Цветаевой не связано с выяснением этого вопроса. В цветаевском дискурсе *чистое искусство* не означает творческое самоустраниние художника от происходящего в социуме.

Поэтессу волнует вопрос о возможности творческой личности средствами искусства осознанно защищать интересы определенной политической партии. Цветаева отрицает вероятность этого, отстаивая мысль о внепартийности художника, который творит бессознательно, а потому не распоряжается собой. И в данном случае речь в статье идет не о том, что вдохновение может вовсе увести творческую личность в сторону от злобы дня, как рассуждает, например, В. Г. Белинский, который в период приверженности идеалам чистого искусства замечает: «Вдохновение не справляется с календарем» [9: 164]. Цветаева проводит мысль о том, что творческое наитие способно максимально отдалить художника от поставленной им цели, в какой-то момент даже подчинив его дар служению интересам оппонентов.

Идея автономии искусства звучит и в суждениях Цветаевой о специфике читательского отношения к художественным явлениям. В понимании поэтессы, оценка, которую читатель дает художественному произведению и его создателю, представляет собой «исключение в пользу гения», так как сопровождается игнорированием нравственного критерия [1: 383]. Это соответствует установке адептов чистого искусства на дистанционирование от утилитарного взгляда на литературу. Причем то, что последние провозглашают в качестве желаемого, сознательного выбора реципиента, Цветаева рассматривает как

естественное восприятие произведения искусства, обусловленное способностью читателя, обольщенного художественным совершенством созданного, не замечать авторское отступление от нравственного закона.

Цветаева осмысливает и ситуацию, когда очарованность читателя творческим гением художника может работать против искусства. Как, например, авторитет Л. Толстого-художника заставляет читательскую публику снисходительно относиться к позиции Толстого-проповедника, осуждавшего чистое искусство: «Художнику мы прощаем сажожника. «Войны и Мира» из нашего отношения не вытравишь» [1: 383]. В то время как Цветаева рассуждает о влиянии и наложении оценки одной ипостаси Толстого на другую, большинство поборников чистого искусства выражает двойственное отношение к Толстому, преклоняясь перед его художественным мастерством и критикуя его проповедническую деятельность.

Нередко сторонники «искусства для искусства» не ограничиваются критикой утилитарного подхода, отмечая и то, что вызывает у них симпатию в эстетической позиции оппонентов. Так, в видении Дружинина, утилитаристы нередко движимы благими по-мыслами, поэтому многие писатели-дидактики воспринимаются им как «благородные и сильные голоса» [5: 150]. Цветаева тоже далека от восприятия приверженцев pragmatischenского подхода к искусству исключительно в негативном свете. Не разделяя их убеждений, она с пониманием относится к эстетической позиции оппонентов, основой которой, по мнению поэтессы, оказывается уважение к человеку и вера в его разум. Если сама Цветаева состояние творчества осмысливает как поступок художника «на полной свободе, поступок тебя без совести, тебя – природы» [1: 398], то утилитаристы, в ее представлении, исходят из того, что «художник – человек, а не чудище, одушевленный костяк, а не коралловый куст, – он за дело своих рук в ответе», у него «должна быть воля к произрашению доброго, которое он знает» [1: 376].

Распространенный в русском обществе pragmatischenский взгляд на искусство поэтессы характеризует как утилитаризм высокого плана, сущность которого объясняется в статье следующим образом: «Наш утилитаризм – то, что в пользу духу. Наша «польза» – только совесть. Россия, к ее чести, вернее к чести ее совести и не к чести ее художественности (вещи друг в друге не нуждающиеся), всегда подходила к писателям, вернее: всегда ходила к писателям – как мужик к царю – за правдой» [1: 391]. В данном случае утилитарный подход к искусству осмысливается как результат особого статуса художника в обществе, большого кредита доверия ему, оказывается свидетельством уверенности читателя в способности литературы дать ответы на животрепещущие вопросы.

Не декларируя собственную приверженность концепции чистого искусства, Цветаева при этом в своем понимании специфики художественного творчества стихийно следует большинству ее основополагающих эстетических ориентиров, аргументируя их не только укоренившимися, но и новыми доводами, чем вносит вклад в развитие идей «искусства для искусства» в русской литературной критике XX века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Цветаева, М. И. Сочинения. В 2-х т. / М. И. Цветаева. – Т. 2: Проза; Письма. – М.: Худож. лит., 1988. – 639 с.

2. Боткин, В. П. Литературная критика; Публицистика; Письма / В. П. Боткин. – М.: Сов. Россия, 1984. – 320 с.
3. Имажинизм. Декларация // Литературные манифесты: От символизма до «Октября». – М.: «Аграф», 2001. – С. 212–217.
4. Готье, Т. Мадмуазель де Мопен / Т. Готье. – М.: ТЕРРА, 1997. – 352 с.
5. Дружинин, А. В. Литературная критика / А. В. Дружинин. – М.: Сов. Россия, 1983. – 384 с.
6. Блок, А. А. Собрание сочинений в 6-ти т. / А. А. Блок. – М.: Изд-во «Правда», 1971. – Т. 5: Проза. – 558 с.
7. Уайлд, О. Портрет Дориана Грэя / О. Уайлд. – Мин.: Выш. шк., 1984. – 206 с.
8. Флобер, Г. О литературе, искусстве, писательском труде: Письма; Статьи. В 2-х т. / Г. Флобер. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 2. – 503 с.
9. Белинский, В. Г. Собрание сочинений в 9-ти т. / В. Г. Белинский. – М.: Худож. лит., 1977. – Т. 2. Статьи, рецензии, заметки. Апрель 1838 – январь 1840. – 631 с.

Данилович Т., канд. фіол. наук, доцент
Білоруський держ. пед. ун-т ім. М. Танка, Мінськ, Білорусь

ІДЕЇ ЧИСТОГО МИСТЕЦТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЛІТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ М. ЦВЕТАЄВОЇ

У статті розглядаються особливості інтерпретації М. Цветаєвої сутності мистецтва, природи творчої діяльності, що доводять відданість поетеси принципам чистого мистецтва. Виявляється характер їх осмислення критиком в порівнянні з іншими прихильниками цієї естетичної концепції. Стверджується, що установки «мистецтва для мистецтва» відстоюються в статті Цветаєвої не тільки за допомогою традиційних уявлень, але і за допомогою індивідуально-авторської аргументації.

Ключові слова: чисте мистецтво, творче натхнення, етика і естетика, література і політика.

Danilovich T., PhD, docent
M. Tank state pedagogical university, Minsk, Belarus

IDEAS OF PURE ART AS AN ELEMENT OF M. TSVETAIEVA'S LITERATURE-AESTHETIC CONCEPT

The article discusses the peculiarities of M. Tsvetaeva's understanding the essence of art, the nature of creative activity, proving the poet's commitment to the principles of pure art. Their interpretation by the critic is compared with the understanding of these ideas by the supporters of this aesthetic concept. It is argued that the ideas of "art for art" are defended in the article by Tsvetaeva not only with the help of traditional arguments, but also through individual author's argumentation.

Keywords: pure art, creative inspiration, ethics and aesthetics, literature and politics.

УДК 821.161.1

Джанания Л., канд. филол. наук, ассоц. профессор
Сухумский гос. ун-т, Тбилиси, Грузия

УТОПИЯ И АНТИУТОПИЯ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА

В статье рассматривается эволюция и функциональная специфика утопии и антиутопии в русской литературе начала XX века. Показана трансформация утопических идей в литературе постреволюционной эпохи, когда утопизм становится ведущей чертой общественного сознания. Сделан вывод, что антиутопия доминирует в литературе указанного периода и как форма художественной условности, и как отдельный жанр, формируя ее основную направленность как литературы нравственного сопротивления.

Ключевые слова: утопия, антиутопия, форма художественной условности, утопические идеи, социально-утопическая реальность, жанровая структура, общественное сознание, постреволюционная эпоха.

Русская литература начала XX в. переживала переломный момент, который согласуется с психологическим законом К. Г. Юнга. Когда личность или сообщество, жившие в определенной системе ценностей и символов, начинают терять в них веру, они оказываются лицом к лицу с “ужасающей неопределенностью непосредственного опыта” [1: 160]. Рушится “превосходная защита” от грозного древнего хаоса, которого боялись еще античные боги и философы. Литература наполняется ощущением стремительности, исторически беспощадной динамики социальных перемен («Мы взрошлены в невероятность», - констатирует в своих стихотворениях-инвективах В.Брюсов). Культура как бы видит прекрасный “сон” о новой гармонии, о “светлом всеобщем мифе” (А. Блок) в творчестве символистов, она страдает состоянием хаоса, стремится избежать его в поисках смысла существования, жаждет новых земли и неба, ей нужны новый миф и новый космос. Для В. Соловьева, например, видимый материальный мир – икона (София, Душа Мира), в которой светится абсолютное совершенство творца. Он по-античному влюблен в реальность и наличие космоса, названного Платоном “всесовершенным живым существом”, “прекраснейшей из вещей”, возникших “по наилучшей из причин”.

В 1910-х годах поэт В. Хлебников создает произведения, пронизанные мотивами первобытной, славяно-языческой утопии, земного рая, утрачиваемого людьми с развитием цивилизации: стихотворения, прозаические фрагменты, поэмы „Лесная дева“, „И и Э“, „Шаман и Венера“, „Вила и Леший“. Поэт вводит читателя в наивный и чистый мир радостно-доверчивой прелести жизни, но в описании сказочной первозданности идеального мира ощущается чуть заметная горькая ирония человека XX века, который все же верит в возможность „земного рая“, при условии творческого устройства будущего. Ужасаясь перспективам технической цивилизации, осуждая современный город, в котором „союзом глупости и алчности“ строятся „дома-крысятники“, поэт верит в город будущего. Он смотрит на город своей мечты, где будут царствовать свобода, творчество и гармония, с привычной для себя точки зрения - издалека и сверху. Здесь Хлебников

видит не беспорядочное скопление крыш, а гармоничное согласование природы с архитектурными массами - прекрасный город Солнестан, так позднее он будет назван в стихах поэта. Ближе всего по мироощущению к Хлебникову - „Розой мира“ Д. Андреева, его творчество можно считать итогом всего предшествующего процесса развития оптимистической утопии.

После революции происходит трансформация идей оптимистической утопии. В литературе постреволюционной эпохи утопия - это уже не просто литературный жанр. Утопизм становится ведущей чертой общественного сознания. 1917 год воспринимался многими современниками как прорыв в будущее, скачок через время. Постреволюционное утопическое направление чувств и умов наиболее взволнованно выражала поэзия. В ней в это время звучали темы всеобщего труда, радикального преобразования мира и природы, борьбы со смертью, овладения космосом. Революционная эпоха воспринималась поэтами как грандиозный переворот, призванный пересоздать не только общество, но и Землю. Эти мотивы звучали в поэзии В.Кириллова, М.Герасимова, А.Гастева, И.Филипченко, В.Маяковского, в „Ладомире“ Хлебникова и небольших поэмах С.Есенина 1917-1919 годов, подобных „Ионии“.

Тема электрофикации с начала двадцатых годов разворачивалась как тема утопическая: и публицистика, и беллетристика ставили перед наукой предельные цели - переделку человека и природы. Ождалось, что „новые“ люди направят энергию машин на переделку костной материи. Таков преобладающий утопический контекст литературы послереволюционной эпохи. Однако наряду с развитием русской утопической традиции в 1920-е годы усиливаются и тревожные сомнения в праве человека вмешиваться в естественный ход жизни, подчиняя ее течение абстрактной идеи. Н. Бердяев писал в книге „Новое средневековье“ (1924): „...утопии оказались гораздо более осуществимы, чем казалось раньше. И теперь стоит другой мучительный вопрос, как избежать окончательного их осуществления... Утопии осуществимы ... жизнь движется к утопиям. И открывается, быть может, новое столетие мечтаний интеллигенции и культурного слоя о том, как избежать утопий, как вернуться к неутопическому обществу, к менее „совершенному“ и более свободному обществу“ [1: 121]. Еще Ф.М.Достоевский и М.Е.Салтыков-Щедрин, в свою аремя, первыми в русской литературе выступившие против „хрустальных дворцов“ русских утопистов, предопределяя черты нового жанра - антиутопии, мыслят свободу как начало, определяющее целостность личности. Именно целостная личность, регулирующая степень своей свободы ориентацией на библейские заповеди, определяет движение „живой жизни“ в ее внериональности и естественности. Достоевский утверждал, что для человека нет более страшного наказания, чем лишение права выбора: „Попробуйте, выстройте дворец. Заведите в нем мраморы, картины, золото... И войдите в него. Ведь, может быть, вам и не захотелось бы из него выйти... Но вдруг – безделица! Ваш дворец обнесут забором, а вам скажут: „Все твое! Наслаждайся! Да только отсюда ни на шаг!“ И будьте уверены, что вам в то же мгновение захочется бросить ваш рай и перешагнуть забор... Да, одного только нет: волюшки! Волюшки и свободушки“ [3: 14].

Социально-утопическая, казарменная реальность, в которую воплотился идеал счастливого мира постепенно превращала человека в раба. Перемены во многом знаменовали, по выражению А.Блока, „крушение гуманизма“. Утопия перестает быть желанным Абсолютом. Через гротеск и аниутопию как форму художественной условности,

писатели и поэты создают в 20-30 годах произведения антиутопического содержания. Необходимость художественно запечатлеть необычность, невероятность, нередко даже фантастичность происходящего, не укладывавшегося в рамки привычного здравого смысла, побуждала художников прибегать к особым сюжетным коллизиям, образам, стилевым средствам: так создаются самые острые антиутопические памфлеты „Собачье сердце“, „Роковые яйца“ и „Дьяволиада“ М.Булгакова, рассказы Зощенко, произведения И.Бабеля, Б.Пильняка, К. Вагинова и др. С появлением романа Евг. Замятиня „Мы“ в 1921 году, антиутопия начинает функционировать в литературе не только как форма условности, но и как отдельный жанр. В основе замятинской антиутопии – протест против унификации личности, против тоталитарного подчинения единичного – общественному. В романе „Мы“ – и критический итог многовековой утопической традиции, и резкий отклик на утопические настроения революционного времени. Идеальное („интегральное“) государство выстроено автором как „математический“ предел тогдашних коллективистских идей: в государстве как схеме, как машине человеку грозит превратиться в функцию, в условный знак („Д-503“), душе его - подвергнуться стерилизации („прежняя моя болезнь душа“), воле его - слепо подчиниться „Благодетелю“. Замятин указывает, что целью тоталитарного государства является – устраниить внутренний мир человека, сделать его прозрачным и просматриваемым и так приравнять его к вещи.

В условиях формирования тоталитарной системы, в 1920-30-е годы, жизнь человека фактически упала в цене, убийство перестало быть трагедией. Вихрь насилия втянул в свою воронку весь народ без различий и политической окраски. Метания и муки Раскольникова показались бы персонажам литературы 20-30-х годов необъяснимыми и почти комичными. У Бабеля в „Конармии“ есть эпизод убийства еврея: „Прямо перед моим окном несколько казаков расстреливали за шпионаж старого еврея с серебряной бородой. Старик взвизгивал и вырывался. Тогда Кудря из пулеметной команды взял его голову и спрятал у себя под мышкой. Еврей затих и расставил ноги. Кудря правой рукой вытащил кинжал и осторожно зарезал старика, не забрызгавшись“. Еврея убивают под аккомпанемент „восторженных“ речей об интернационализме и убивают не без своеобразного человечолюбия, разрешая родственникам взять труп. Примерно так же убивают в рассказе Вс. Иванова „Дитё“ грудного киргизенка, чтобы теперь мать его все молоко отдавала русскому младенцу.

Жестокость, насилие и безразличие, как подтверждает современная история всего постсоветского пространства, обнаружила способность укореняться в человеческой природе и генетически передаваться от поколения к поколению, входя во все поры общественного устройства. Поэтому рассказ М.М. Зощенко „История болезни“, прикрываясь маской бесхитростной юмористики, на самом деле более страшен, чем смешон, - ведь это история болезни общества. В нем речь идет о привычке превращать человека в мертвое тело и даже как бы заранее видеть его в этой многообещающей перспективе. В некой больнице обстановка на каждом шагу напоминает персонажу рассказа, что он уже почти мертв, начиная от плаката на стене „Выдача трупов от 3-х до 4-х“ или сцены в „обмывочной“, где героя норовят поместить в одну ванну с умирающей старухой, и кончая репликами медперсонала: „Наверно, – говорит, – вы не выздоровеете, что во все нос суете“, „Нет, – говорит, – я больше люблю, когда к нам больные поступают в бессознательном состоянии“.

Зощенко стилевой игрой, комизмом ситуаций и их абсурдностью (семья, живущая, за отсутствием площади, в ванной комнате и испытывающая „одно только неудобство – по вечерам коммунальные жильцы лезут в ванную мыться“) эстетически как бы нейтрализует глубокую внутреннюю безысходность и печаль своих рассказов.

Бытовой антиутопический абсурдизм Зощенко сопоставим с мировосприятием Д. Хармса, самого, поджалуй, одаренного участника группы „обэриутов“. Один из мотивов, отчетливо различимых у Хармса 1920-30-х годов, сформулирован в названии фрагмента – „История дерущихся“. „Алексей Алексеевич подмял под себя Андрея Карловича и, набив ему морду, отпустил его. Андрей Карлович, бледный от бешенства, кинулся на Алексея Алексеевича, не ожидая такого быстрого нападения, повалился на пол, а Андрей Карлович сел на него верхом...“ Таких „случаев“ (так сам автор обозначает жанр этих историй) у Хармса описано множество, и сама плотность их в прозе не случайна. Это – авторское подсознание Хармса, рождающее чудовищ, подсознание, где гнездится постоянный страх перед жестокостью, поразившей общество. Жестокость толпы для Хармса страшнее жестокости индивида: „Толпа волнуется и, за неимением другой жертвы, хватает человека среднего роста и отрывает ему голову. Оторванная голова катится по мостовой и застревает в люке для водостока. Толпа, удовлетворив свои страсти, – расходится“.

Еще одна сквозная тема Хармса – исчезновение человека, арест. Она присутствует даже в детской его поэзии („Из дома вышел человек“): „И вот однажды на заре//Вошел он в темный лес//И с той поры,//И с той поры,//И с той поры исчез“. Это стихотворение написано в 1937 году. В этюде „Рыцарь“ (1934-1936) Хармс сатирически изобразил старого „либерала“, которого, несмотря на его выкрики во славу революции, в новое время опять увозят в „крытой машине“.

Репрессии против обэриутов начались с 1937 года - первым был Н.Олейников, потом Н. Заболоцкий, а в 1941 году пришли за Хармсом. Незадолго он написал рассказ „Старуха“ – одно из самых мрачных и многослойных произведений художника. Борьба героя-литератора с мертвой старухой, то исчезающей, то возникающей вновь с почти физиологической достоверностью, – это борьба автора с реальным страхом перед наступающей развязкой, метафора глубокой депрессии в условиях глобальной творческой несвободы.

Писатели и поэты начала XX века, преодолевая идеологические преграды своей эпохи, противопоставляли ей иной, достойный человека мир, идею такого мира. Именно это противопоставление имеет в виду Замятин в своем „Рассказе о самом главном“, где автор, в finale направляет на обезумевшую землю падающую звезду и выражает надежду, что когда-нибудь человечество, очистившееся в космическом катаклизме от своей социальной скверны, породит наконец новых, „цветоподобных“ людей будущего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М., 1991.
2. Бердяев Н. Новое средневековье. – Берлин, 1924.
3. Достоевский Ф.М. Дневник писателя//Возвращение человека. – М., 1989.

Джанашія Л., кандидат філологічних наук, асоц. професор.
Сухумський державний університет, Тбілісі, Грузія

УТОПІЯ ТА АНТИУТОПІЯ В РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається еволюція та функціональна специфіка утопії та антиутопії в російській літературі початку ХХ століття. Показана трансформація утопічних ідей в літературі постреволюційної епохи, коли утопізм стає провідною рисою суспільної свідомості. Зроблено висновок, що антиутопія, функціонуючи в літературі, як форма художньої умовності, і як окремий жанр, визначає її особливість як літератури морального спротиву. **Ключові слова** : утопія , антиутопія, форма художньої умовності, утопічні ідеї, соціально-утопічна реальність, жанрова структура, суспільна свідомість, художній текст.

Janashia L. candidate of Philological sciences, associate professor
Sukhumi state university, Tbilisi, Georgia

THE EVOLUTION OF UTOPIA AND DYSTOPIA IN THE RUSSIAN LITERATURE OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

This paper deals with the evolution and functional specificities of utopia and dystopia in the Russian literature of the early 20th century. It shows the transformation of utopian ideas in the literature of post-revolutionary era, when utopianism became the leading feature of public consciousness. The conclusion is that dystopia, functioning in literature as a form of artistic conventionality and as an individual genre, determined its peculiarity as the literature of moral resistance.

Key words: utopia, dystopia, form of artistic conventionality, utopian ideas, social utopian reality, genre structure, public consciousness, artistic text.

УДК 811.112.2'42 Гете

Знась О.Ф., асист.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ДИНАМІКА ОБРАЗІВ ПЕРСОНАЖІВ НА ПІДСТАВІ СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У НОВЕЛАХ Й. В. ГЕТЕ

У статті розглядається динаміка образів персонажа, пов'язана з мовно-структурним аналізом на матеріалі новел Й. В. Гете.

Ключові слова: динаміка образу, семантика, значення, смисл, контекст.

У своїх новелах Й. В. Гете зображає реальні події – переїзд жителів у часи війни в більш небезпечні місця, усякого роду загрози і навіть неочікувану смерть одного з героїв.

Динаміка образів відбувається на тлі найрізноманітніших подій: люди сподіваються – і не отримують очікуваного, передусім відчутний брак любові, співчуття, підтримки.

Динамічне зображення образів передбачає компресію подій, психологічних станів героїв, змін явищ природи. Події відбуваються ніби в нашій присутності, викликають наші співчуття та співчасть. Позначення безлічі предметів і явищ навколошньої дійсності відбувається завдяки абстрагуванню значення слова. На думку Дудка Р. І., такий аналіз дає змогу розбити весь семантичний континуум на смысли, встановити частоту вживання кожного з них та зони їхнього взаємного перетину. (с.4. 1) він вважає, що сучасна лінгвістика скерована в бік семантики, яка, на наш погляд, забезпечує спілкування, безпосередньо співвідносячи повідомлюване з реальною дійсністю.

Такої самої думки дотримується Вихованець І. Р., який вважає, що базовими... виступають семантичні ознаки, яким підпорядковуються синтаксичні. Автор вважає, що слово слугує комунікації й пізнанню і в той же час співвідноситься з предметом поза мовою дійсністю. Реальна дійсність відображається в мисленні письменника, тобто в тісно пов'язаних між собою логічних та мовних категоріях, що містять початкову, серединну та кінцеву фази, змінюючи одну одну.

К. Ф. Шульжук вказує на те, що на відміну від синтаксичних зв'язків, які спрямовані у внутрішню структуру речень і словосполучень, реалізують формально-граматичні відношення між компонентами конструкцій, семантико-синтаксичні орієнтовані ні зовнішній вияв відношень між предметами та явищами позамовного світу. (С.26). якщо ми звернемося до нового тлумачного словника української мови, то побачимо, що динаміка розглядається як стан руху, хід розвитку, зміна чого-небудь... як засіб виразності (С.544).

Наведемо приклад з новели Гете: «Durch die Anmaßung, ihre Freiheit einzuschränken, hatte der Freund schon viel in ihren Augen verloren; wie ihre Neigung zu ihm abnahm, hatte ihre Aufmerksamkeit auf ihn zugewonnen...» (S. 40). Коли одна людина хоче змінити відносини, панувати над іншою, обмежити її незалежність – вона може багато втратити, у тому числі її прихильність та викликати до себе зростаючу увагу, тобто побачити цю людину в іншому світлі, відбувається зміна настрою героїні, так би мовити, відкриваються очі – минає закоханість.

Динаміка або розвиток характеру відбувається завдяки складним життєвим обставинам, у яких опиняється герой. Динамічні відносини стають можливими тоді, коли між її членами існують не тільки розпізнавальні, але й спільні ознаки тому, що різниця між ними відбувається лише на підставі тотожності. Наведемо приклад з новели Й.В. Гете: «In dem Maße, wie seine Gesundheit wiederkam und seine Kräfte sich erneuerten, verschwand bei ihr jede Art von Neigung und Zutrauen, ja er schien ihr so lästig, als er ihr sonst angenehm gewesen war.» (S. 41). У той час як стан героя поліпшивався – seine Gesundheit wiederkam, сили встановлювалися – seine Kräfte sich erneuerten, героїні втрачала до нього свою прихильність – verschwand bei ihr jede Art von Neigung, він ставав їй тягарем – er schien ihr so lästig, хоча до того здавався присмінним – als er ihr sonst angenehm gewesen war. Ми бачимо динаміку почуттів героїв – від позитивних до негативних.

Слід відмітити, якщо два різних повнозначних слова мають тенденцію до парного вживання, то в системі їхніх лексичних та семантичних значень є спільні компоненти. Володіння мовою письменником полягає в тому, що за допомогою обмеженої кількості

семантических диференційних ознак висловити всі свої конкретні думки. Наведемо приклад з новели Й.В. Гете: «Auch war seine Laune, ohne daß er es selbst bemerkte, während dieser Begebenheiten höchst bitter und verdrießlich geworden; alle Schuld, die er an seinem Schicksal haben konnte, warf er auf andere und wußte sich in allem völlig zu rechtvertigen.» (S. 41). Герой не звертає уваги на зміну свого настрою – Auch war seine Lanne, ohne das er es selbst bemerkte... höchst bitter – усю вину він покладає на свою долю – alle Schuld, die er an seinem Schicksal haben konnte, на інших і вважає абсолютно безвинним – warf er auf andere und wußte sich in allem völlig zu rechtvertigen.

Спостерігаємо динамічну зміну настрою героя, який показує свою слабкість і неспроможність вирішувати складні життєві питання. Світ, що оточує нас, різноманітний і тим більш різnobарвні наші почуття, відрізняючись одне від одного своїми диференційними ознаками. Динаміку образів у новелах Й.В. Гете ми розглядаємо з позиції семантики мовно-стилістичних засобів. Значення – це набір семантических компонентів – сем, які вирізняють його від інших мовних одиниць. Завдяки визначенню стабільних компонентів слова ми можемо визначити його новий зміст у новому контексті. Слід відзначити, що смисл є мінливим поняттям, яке визначає кожне вживання слова.

Наведемо приклад з новели Гете: «Er sah in sich nur einen unschuldig verfolgten, gekränkten, betrübten Mann und hoffte völlige Entschädigung alles Übels und aller Leiden von einer vollkommenen Ergebenheit seiner Geliebten.» (S. 41). Коли герой вважає себе безвинно обвинуваченим – unschuldig verfolgten, коли порушується емоційна рівновага, хворо-ба і, як наслідок, безвір'я в усіх і всьому. Життя людини складається з миттєвостей. Коли події гнітючі, час тягнеться дуже довго, коли на душі радісно, ми просимо: «Мить, зупинись – ти чудова», – як казав Й.В. Гете. Динаміка почуттів невблагання: то піднімає до небес – і ми раді всім допомагати, заспокоювати в недолі, то опускає в безодню – і ми, не бажаючи цього, заважаємо, підбурюємо, робимо недобрі вчинки й потім замислюємося, як усе віправити.

Розвиток або динаміка емоційної сфери персонажа відбувається завдяки складним життєвим обставинам, у яких опиняється герой. Коли в людини неприємні життєві обставини й вона чекає та не одержує підтримки від кого сподівалася – здатність її до опору падає. Герой важко переживає розрив соціальних зв'язків, динаміка настроїв від позитивного до негативного різко змінюється, коли порушується емоційна рівновага – ідути негативні зміни персонажа та втрата працездатності, борги і як наслідок зневір'я в усіх і всьому. Динаміка як абстрактне поняття є конкретним значенням, яка детально диференціює ті предмети, дії, якості, які безпосередньо пов'язані зі сферою людської діяльності. Той чи інший предмет є знаком лише тоді, коли він має значення.

Р.І. Дудок вказує на те, що значення знаку складається зі структурного пучка, когнітивних ознак, поєднаних у лексичні одиниці. Автор відзначає, що значення знака експлікується низкою його диференційних ознак, у яких відображаються властивості позначуваної реалії та характер їхнього узагальненого мислення..., що забезпечує його розуміння та вживання в конкретному тексті. (С.79).

Дослідження семантики слова полягає в тому, що воно дає можливість проникнути в глибину смислів, їх нюансів, динамічних переходів. Щоб могла відбутися динаміка образа, слід визначити коло тотожних понять, об'єднаних єдиним змістом, дослідження його суті є продуктивним і перспективним. Щоб з'ясувати суть динаміки образу, слід

відмежувати стабільні компоненти як елементи системи від змінних понять, слід визначити семантичну сутність кожного окремого випадку й закономірності його функціонування.

Образи в новелах Й.В. Гете розвиваються, їхні характеристи змінюються, утворюючи нові стосунки. Динаміка образів відбувається в кожну одиницю простору й часу. Наприклад, «Die Zeit der Abwesenheit geht auch vorüber, und mit vielfacher Freude warden wir uns wiedersehen.» (S.64). Герой новели відмічає, що часи минають -die Zeit der Abwesenheit geht auch vorüber, розлука завершується й наближається з тим більшою силою радість зустрічі - und mit vielfacher Freude warden wir uns wiedersehen.

Так динамічно розвивається наше життя – від гіркоти розлук до радості зустрічей. Отже, динаміка образів чітко проявляється, однак, щоб глибше її вивчити, слід з'ясувати її внутрішньомовну смислову сутність. Дослідження сутності динаміки образів з позиції узагальнених синтаксичних формул, типів словосполучень і контекстів дають цікаві результати, але не охоплюють усі можливі процеси зміни слів, їх невидиму семантичну стабільність та змінність. Слід відмітити, що в основі цього явища знаходиться узагальнені та абстраговані ознаки, завдяки яким стає можливим позначення безлічі предметів і явищ навколошньої дійсності, дотримуючись принципу розмежування стабільного та змінного компонентів значення слова.

Слід відмітити, що стабільні компоненти, як правило, бувають вільними та стилістично нейтральними, у той час як змінні – образні – стилістично марковані та фразеологічно пов’язані. Смислова структура слова рідко обмежується одним смислом: переважно слово розкривається сукупністю його змісту. Діалектика образу персонажа розуміється нами як відношення зіставлення подібних та відмінних об’єктів. Таке визначення потребує уточнення, бо часткова подібність чи відмінність не визначає, яка саме частина повинна бути тотожною, а яка – відмінною.

Неточність у визначенні поняття динаміки образу персонажа спричинила до того, що різні поняття за своїми основними суттєвими ознаками зіставляються на підставі додаткових диференційних ознак. Семантична роль та диференційні ознаки формують значення такого поняття як динаміка образу персонажа, яка може реалізуватися лише в тому випадку, коли існують не лише розпізнавальні, але й спільні ознаки, тому що різниця між ними відбувається на підставі тотожності.

Наведемо приклад з новели Й.В. Гете «Du bist ein edels und gutes Kind, aber die Forderungen der Natur sind rechtmäßig und gewaltsam; sie stehen mit unserer Vernunft beständig im Streite und tragen gewöhnlich den Sieg davon.» (S.65) – герой любить свою молоду дружину – Du bist ein edels und gutes Kind, але стабільне, спокійне життя не задовільняє його - aber die Forderungen der Natur sind rechtmäßig und gewaltsam: душа його бажає пригод, випробувань, небезпек – sie stehen mit unserer Vernunft beständig im Streite і тому протирічить здов=ровому глузду, який врешті решт перемагає – und tragen gewöhnlich den Sieg davon. Персонаж новели йде шляхом проб і помилок і, якщо доля прихильна до нього, він продовжує жити, програвати й перемагати. Людина постійно адаптується до нових умов, зростає, змінюється у своїх стосунках з оточуючими.

Динаміка образу персонажа в новелах Й.В. Гете відбувається залежно від контексту за методом розмежування різних значень та різних смислів. Слід відмітити, що контекстуальний аналіз дає завжди максимальну кількість змінних смислів.

У заключення слід відмітити, що динаміка образу персонажа являє собою широкий спектр зв'язків та відношень, що існують у мовній системі, а саме: зв'язок окремого та загального, конкретного та абстрактного, визначається своєю нелінійною поведінкою, виражає відношення між двома й більше ситуаціями. Динаміку образу персонажа ми розглядаємо на формально синтаксичній основі, якій притаманні такі риси як цілісність, зв'язність, структурна організованість та завершеність, які об'єднують мовний матеріал у єдине ціле, що визначається єдністю думки, вислову, теми, художнього забарвлення. Динаміка образу персонажа у новелах Й.В. Гете реалізує себе завдяки лексичній послідовності, семантичній пов'язаності речень, коли одне доповнює та збагачує попереднє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміну в гуманітарних науках. Л., 2009р. – 358 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. – 256 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К., 2004. – 406 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 1. К., 2003. – 926с./ Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – 2-е вид. – К., 2003
5. Goethe J. W. Novellen. – Berlin, 1983. – 426 S.

Знаєк Е.Ф., асистент.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ДИНАМИКА ОБРАЗОВ ПЕРСОНАЖА В НОВЕЛАХ Й. В. ГЕТЕ НА ОСНОВЕ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ

В статье рассматривается динамика образов персонажа, которая связана с языко-во-структурным анализом на материале новел Й. В. Гете.

Ключевые слова: динамика образа, семантика, значение, смысл, контекст.

Znas O., assistant professor

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

DYNAMICS OF CHARACTERS' IMAGES IN THE NOVELS BY GOETHE BASED ON A STRUCTURALLY SEMANTIC FEATURES

The article deals with the dynamics of characters' images which is connected with linguistic structural analysis on the base of the Goethe novels.

Key words: dynamics of characters' images, semantics value, meaning, sense, context.

THE MOTIF OF SOUL IN K. BUYLO'S AND E. MILLAY'S POETRY

The article is devoted to the study of common features and national peculiarities in the presentation of soul in the lyrics of the American author Edna Millay and the Belarusian writer Konstantsiya Buylo. Their poetry is an illustration of the spatial and spiritual development in which the external movement (displacement in the real world) is combined with the internal motion (journey of the soul), and the latter component dominates. The author comes to the conclusion that both poets turn to the motif of the wandering lonely soul that has lost its primary harmony and is striving for self-improvement and transformation of the environment. In E. Millay's and K. Buylo's works the relation of the earthly and the heavenly in the disposition of the soul is accentuated.

Key words: American literature, Belarusian literature, motif of soul, motif of search, solitude, values.

Comparative study of literary process is one of the favorite areas of modern research as it allows to discover the common features (resemblance) in diversity and get knowledge of different national traditions by disclosing their own unique nature or thought comparison with other facts. The latter implies that the cognition of any literary phenomenon is not limited to finding its similarity or difference with others. Such scientists as V. Zhirmunsky, I. Neupokoeva, V. Toporov, P. Vasyuchenko, V. Kovalenko, T. Komarovskaya, E. Leonova, I. Shablovskaya, R. Wellek and others claim that the aim of comparative methodology is to characterize the internal essence each literary component.

In this regard the comparative study of motif of soul used by the American poet Edna St. Vincent Millay (1892–1950) and the representative of Belarusian literature Konstantsiya Buylo (Konstantsiya Antonauna Buylo, 1893–1986) is undoubtedly of great scientific interest. Moreover, the comparative study of the achievements of Belarusian and American literatures that are geographically separated and different in socio-economic and political conditions reflects the transition from a rigid historically determined genetic order in the analysis of literary interactions to the comprehension of their internal mobility, synergistic self-sufficiency.

An American lyrical poet and playwright and the first woman to receive the Pulitzer Prize for Poetry in 1923 for the book *The Harp-Weaver and Poems* (1923) Edna Vincent Millay (1892–1950) is considered one of the most successful and respected twentieth century poets. The author of “The History of American Literature” R. Gray describes her as “the lyric voice of the lost generation” and “another skillful manipulator of classical lyric forms <...> with an astute understanding of traditional forms and meters” [1: 388–389]. As well, E. Millay is usually mentioned among the representatives of American literature who bridged the nineteenth and twentieth centuries in American poetry.

As one of the brightest representatives of the Belarusian poetic revival of the first third of the XX century K. Buylo found her distinctive poetic voice combining social and patriotic

motifs within love poetry. The achievements of the poet were marked with the prestigious Order of Honor. M. Garetski considered her “the most outstanding feminine power after Tsetka” [6: 60] in Belarusian poetry. *Create and Love*¹ [4: 24] is the title of K. Buyló’s verse which absolutely reflects the pathos of all her literary works – the enthusiasm of youth, life affirmation, and optimism. The poet had to live and work in rather difficult social and political conditions (the Russian Bolshevik Revolution, the Civil war, the division of Belarus into two parts) but she always wrote only about feelings and things that she sincerely admired or, on the contrary, did not accept at all. The Belarusian lyric demonstrated the power of her poetic temperament, the pressure of internal energy and emotions that overwhelmed her soul using classical poetic forms. As well she experimented with the content of her works which brought her the acclaim during her lifetime.

The evolution of K. Buyló’s and E. Millay’s artistic expression coincided with the process when there was an interest in the “threshold” of public consciousness, the problem of self-determination of the individual, the correlation of the spirit, soul and body in different national literatures. The reason for the emphasis of these problems was the crisis that arose at the turn of the XX century as a result of the breakdown of established social norms, changes in national values, ideals of spiritual culture. It became the basis for the transformation of ideas about the world around, the man and his soul. In the works of art such changes were expressed through the accentuation of the heroes’ values as quintessence of feelings, thoughts, experiences of authors.

The American and Belarusian poets actively develop the motif of soul search that reflects the process of self-transcendence of a man and his personal perception of different public phenomena. Both authors actively combine this meaning with the idea of movement which has two main directions – the detection of one’s own life journey (typical for E. Millay’s and K. Buyló’s works) and the identification of the degree of personal inclusion into the social and national context” (mainly observed in K. Buyló’s poems).

E. Millay’s poems serve as an illustration of the spatial and spiritual exploration of life where the external movement (movement along the terrain) is combined with the inner movement (the journey of the soul), i.e. this process has a synthetic nature but the latter component dominates. While traveling the lyrical hero (woman) does not only admire the natural objects lying on the surface but she “becomes its thinking and feeling part” [8: 154]. Thus, there is a diffusion of the soul and the environment.

In K. Buyló’s poetic works the motif of a ‘winged soul’ implies a free internal movement: “Скажи мне, ці калі ў чужой зямлі даіёкай / Успамінаеш ты край родны, мілы свой? / Ці часта к нам адуть <...> Ляцію да нас душою”² [3: 34]. Consequently, the motif of ‘soul-bird’ presented in the poem *Fly, Soul* completely embodies the author’s conception of individual human existence. It is based on the idea of internal freedom as an inalienable value that does not depend on external (social and/or national) circumstances.

The “soul flight” in K. Buyló’s poetry has a certain trajectory. In the poem *If I Have ...* the Belarusian poet clearly defines the ultimate goal. It’s the place of deprivation of liberty: “Я бы с песней палицела / Ў горад мой даіёкі, / Там ёсьць дом – пануры, сумны, / Цёмны і

¹ “Tell me whether you remember about your native land being far from it in a foreign country? / Does your soul fly here back?” (The quote is translated by the author of the article).

² “I would fly with the song / To the far away town, / There is a house there – miserable and sad, / Dark and high ...” (The quote is translated by the author of the article).

*высокі...*¹ [3: 13]. The description of the prison and its residents that follows natural imagery occupies the central place in the verse and becomes an antithesis to soul movement in air where there are no barriers and limits. On the basis of the opposition of the soul movement and the prisoners' state the author accentuates the importance of freedom and independence which is necessary for both a person and a nation which s/he is a part of.

In K. Buyló's poetic works the motif of 'soul-bird' is supported by the wind imagery saturated by such verbs as "to come down", "to fly", "to make noise", "to plead", "to honk", "to howl", etc. which do not only convey the pain and the suffering of people caused by social upheavals but indicate the explosion of human emotions or the rebellion in the soul of a lyrical hero. Moreover, the author correlates the freedom of wind movement with human choice and action: "*О веџер! Ты плачаши, ды ты ѹшчэ ічаслівы, / Свабодны ляціш ў прастор <...> З табой я лямала б, з табой бы гудзела...*"² [3: 22].

The peculiarity of K. Buyló's artistic world is the speed of the soul movement (it "sweeps through", "rushes", and "strays"). They accentuate the impetuousness that in its turn influences the perception of life phenomena and expresses changes in people's values and the descriptions of the environment. One should note that this feature was typical not only of K. Buyló's worldview but it was widely spread in Belarusian literature of the beginning of the XX century. M. Tychyna in the monograph *The Roots and the Crown* states: "The Belarusian literature hurried up <...> it was identified by the speed it (literature) was driven in the pre-revolutionary 10-year period..." [10: 65–66].

The lyrical heroine of the American author also focuses on a certain goal. But her priorities are harmonization, deepening of knowledge about the world around, reaching a new stage of self-understanding, and finding a symbolically expressed truth. However, beauty is the main stimulus for soul search ("...*I am waylaid by Beauty*" [2]). E. Millay found it in human nature, music, nature, literary heritage of her predecessors and contemporaries. Although the main source of creative inspiration is a beloved person: "*What now – what now to me / That clutter up the world? You were my song! <...> You were my flower!..*" [2].

If the aim of search is not clearly defined in E. Millay's poem the continuity of the spiritual quest conjugated with self-transformation is emphasized. Thus, the pursuit of search acts as the main life value. "*Life must go on, / Though good men die*", underline the heroine in the poem *Lament* [2]. This may indicate both readiness for self-improvement or the desire to acquire new life experience: "*Yet there is not a train I would not take, No matter where it's going*" [2].

The periods of crisis in the life of the lyrical heroine depicted by the American writer are marked by a strong desire to change the environment. Taking into account the space constraints of the world around which detailed description is given at the beginning of the poem *Renaissance* and heroine chooses the transition from "horizontal" (earthly) to "vertical" (divine) dimensions [12], i. e. her soul is able to liberate from the frame of the physical body. It is the "soul that becomes the subject of further search-motion" [7: 93] while the depiction of

¹ "Oh, Wind! You are crying but you are happy enough, / Flying freely over the earth <...> / I would like to fly with you and honk <...> / In the forests and mashes, / Wherever you could get" (The quote is translated by the author of the article).

² "I feel so good, so nice / Being high in the mute beauty"; "Fly, my soul, leave this land of land. / Rise up, disappear in star distance... / Fly over the world with the spring rays..." (The quote is translated by the author of the article).

the materialistic world with ethnographically accurate object descriptions yields to the abstract realm filled with symbolically meaningful nature images. It should be noted that with the help of detailed descriptions of the replacement of one world by another E. Millay emphasizes the significance of the transition from the eternity to history, from abstract spheres to reality, i. e. from the ideal to the materialistic with the aim of its transformation. According to the poet's viewpoint, only a highly moral person is capable of this.

The result of an independent soul journey is heroine's understanding of the new facets of her own individuality and her return to the earthly existence. Presenting the wanderings of the soul the author does not only focus on definite results but points out the possibilities for further world exploration: "*The world stands out on either side / No, the world is stretched the sky higher than the soul is high*"; "*It's little I care what path I take / And where it leads it's little care; / But out of this house ... I must go, off somewhere*" [2].

The ultimate goal of spiritual search in K. Buyló's poetry, as well as in E. Millay's one, implies the acquisition of personal freedom which is possible for the soul to reach both in "heaven" and on "earth" if they provide all to realize fully the person potential with due regard for moral and aesthetic values of the whole nation. It means that the existence of a person (and his soul) is inseparable from the national context.

In the system of key space images where the spiritual search of K. Buyló's lyrical heroine is carried out the "sky becomes an important functional center" [8: 156]. For example, in the poems *On the Wings of Songs, Night is Late..., Fly, Soul* and others the heaven is boundless, soft, and wide. The Belarusian literary critic T. Shamyakina remarks that the poet's inclination to use "heaven" imagery testifies to his/her desire to get rid of the materialistic and rational links with her/his everyday existence [11: 51]. In Buyló's verses the heroine's soul reaches for the sky establishing the idea of its affinity with the heaven power: "*Мне добра так, так міла / Ў высі нямой красе*"; "*Ляці, душа мая, пакінь зямлю зямлі. / Сама ўзніміся ўвыши, у звёзднай згінъ далі... Плыўі над светам ты праменнямі прадвесеня...*"³ [4: 12]. The sky in Belarusian poet's artistic world is mainly bright and brings hope to both the woman and the humanity as a whole. It is noteworthy that the night sky becomes a place where it is possible to leave the life and it is contrasted with the earthly life which is far from being ideal: "*Там дзесьцы, у даліне, – чуць-чуць дагледзіць вока – / Ляжыцыць яна – зямля... Так нізка, так далёка!*"⁴ [4: 17]. However, despite the sincere admiration for the sky the lyrical heroine expresses the desire for an immediate return to reality with the aim of its transformation: "*Каханнем маладым мы дух яго саэрэм, / Нізіны кіне ён і вышай узляціц*"⁴ [4: 16].

In E. Millay's artistic world the heaven, on the contrary, does not seem to be an unlimited and hope-giving space. In the poem *Renascence* one of the vectors of the soul search is the sky which disappoints because the woman enables to touch its top. The result is that the sky loses its grandeur and divinity: "*So here on my back I lie / And look my fill in the sky. / And so I looked, and, after all, / The sky, I thought, is not so grand; I said, must somewhere stop, / And sure enough! – I see the top!*" [2]. This knowledge makes the heroine change the space

³ "Somewhere there in the valley, – that the eye could hardly see – / it lies – the earth ... So low, so far!" (Translated by the author of the article).

⁴ "We will dispel the fogs; / As in swaddle our native land lies in / We will warm it with our young love, / And it leave the lowlands and fly high" (Translated by the author of the article).

– her soul travels to the afterlife. The imaginary presence there “saturates” the woman with an important experience as she acquires the ability to feel empathy.

Both the American and Belarusian poets highlight to the motif of ‘wandering lonely soul’ which lost its primary harmony and integrity. It is known that the perception of solitude is quite diverse, i. e. it may be both admired or completely rejected, viewed as something necessary for the creative development or understood as an absolute curse. The transcendentalists were the first to distinguish between solitude and loneliness and admitted that “the realization of individual creative abilities requires transforming the alienated loneliness into the state of solitude” [9: 138].

American and Belarusian authors create the images of lyrical heroines who are in need of solitude that provides their souls with “space for mystical and transcendental aspirations” [5: 49]. K. Buyló’s heroine tends to solitude as a vehicle to comprehend world harmony and the beauty of the motherland: “Як я лесам іду – на душы лёгка мне: / Я адна у лясной цішыне... / Тут між іх я люблю так хадзіць і хадзіць, / Слухаць толькі, што лес гаманіць. / Як зрасою-слязінкай бярозка адна, / Як бы мужса схаваўши жана...”¹ [3: 27]. The solitude of American writer’s heroine as well becomes an indispensable factor in the cognition of oneself and the world around: “I wish I could walk for a day and a night,/ and find me at a dawn in a desolate place/ With never the rut of a road in sight...” [2].

Thus, E. Millay and K. Buyló assert the necessity of constant movement and search for freedom, beauty and truth. First of all, their lyrical heroines relentlessly seek the way for spiritual comprehension of the world around. They are also committed to self-understanding and self-realization. The personally determined goals for soul search dominate in the work of the American poet, and in the lyrics of the Belarusian author they are supplemented by national values and social factors. The spatio-temporal organization of the poetic works of both authors illustrates the inconsistency of the states of their lyrical heroines’ soul because they experience discord with reality. The lyrics of both American and Belarusian poets express the idea that the key to overcoming the spiritual crisis is the experience of the metaphorical travelling of the soul beyond life and its subsequent resurrection/return to the earthly life which contribute to the spiritual perfection of a person through the transformation of his/her worldview.

REFERENCES

1. Gray, R. Making It New : The Emergence of Modern American Literature, 1900–1945 / R. J. Gray // A History of American Literature / R. Gray. – 2nd ed. – Chchester : Wiley-Blackwell, 2012. – P. 308–513.
2. Millay, E. Poetry of Edna St. Vincent Millay [Electronic resource] / E. Millay // Archive of Classic Poetry. – Mode of access: http://www.everypoet.com/archive/poetry/Edna_St_Vincent_Millay/edna_st_vincent_millay_contents.htm. – Date of access: 05.04.2010.
3. Буйло, К. Курганная цветка : вершины, драматичные пьесы (факсимильное издание) / К. Буйло. – Минск : Мастацкая літаратура, 1989. – 89 с.
4. Буйло, К. Выбранные творы: у 2-х т. / К. Буйло. – Минск : Маст. літ., 1981. – Т. 1 : Вершины, пьесы. – 302 с.

¹ “As I walk in the forest my soul feels easiness: / I’m alone in the forest silence ... / Here I can walk among the trees, / And listen to forest sounds only. / And the birch with dew-tears grows lonely, / As a wife who waits for her husband who has already died...” (The quote is translated by the author of the article).

5. Васючэнка, П. В. Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм / П. В. Васючэнка. – Мінск : МДЛУ, 2004. – 154 с.
6. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры / М. Гарэцкі. – Выданьне другое (папраўленае). – Вільня : Віленскія выдавецтва Б. Клецкіна, 1921. – С. 198–199.
7. Криштоп, И. С. Мотив одиночества в лирике Э. Миллей и К. Буйло / И. С. Криштоп // Вестн. Полацк. дзярж. ун-та. Сер. А, Гуманітарныя науки. – 2015. – № 10. – С. 91–94.
8. Криштоп, И. С. Мотив пути в поэтических произведениях Эдны Миллей и Констанции Буйло / И. С. Криштоп // Вестн. МГЛУ. Сер. 1, Филология. – 2013. – № 3 (64). – С. 153–160.
9. Рыжакова, Е. В. Одиночество как философская проблема / Е. В. Рыжакова // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. Соц. науки. – 2011. – № 1 (21). – С. 137–141.
10. Тычына, М. А. Каран і крон: фальклор і літаратура / М. А. Тычына. – 2-е выд. – Мн.: Бел. навука, 2002. – 197 с.
11. Шамякіна, Т. І. Эпоха Рамантызму і рамантычныя напрамкі [Электронны рэсурс] / Т. І. Шамякіна / Актуальныя праблемы тэорыі літаратуры і фальклору / уклад. Т. А. Марозава ; пад нав. рэд. В. П. Рагойшы. – Мінск : Бестпрінт, 2004. – Рэжым доступа : philology.bsu.by/.../Кафедра%20тэорыі%20літаратуры/Актуальны%20 праблемы. – Дата доступа : 15.10.2015.
12. Эпштейн, М. Природа, мир, тайник вселенной... : система пейзажных образов в русской поэзии [Электронный ресурс] / М. Эпштейн. – М.: Высшая школа, 1990. – Режим доступа: http://www.nvkz.kuzbass.net/dworecki/other/e/3/om_kp.htm/ – Дата доступа: 12.01.2010.

Криштоп І., к.ф.н.

Барановичскій державны ўніверситет, Барановичі, Беларусь

МОТИВ ДУШІ В ПОЕЗІЇ Е. МІЛЛІ і К. БУЙЛЕ

Робота присвячена дослідженню загальних рис і національної своєрідності уявлень про душу в ліриці американського автора Едни Мілле і білоруського лірика Констанції Буйле. У їхній поезії представлена ілюстрація просторового і духовного освоєння життя, в якій зовнішній рух (переміщення по місцевості) поєднується із внутрішнім (мандрівкою душі), при цьому останній компонент домінує. І американська, і білоруська поетеси звертаються до мотиву блукання самотньої душі, яка прагне до самовдосконалення і перетворення навколишнього світу. В їхніх творах загострена діалектика земного і небесного в світовідчутті душі.

Ключові слова: американська література, білоруська література, мотив пошуку, самотність, ціннісні установки.

Криштоп И., к.ф.н.

Барановичский государственный университет, Барановичи, Беларусь

МОТИВ ДУШИ В ПОЭЗИИ Э. МИЛЛЕЙ И К. БУЙЛО

Работа посвящена исследованию общих черт и национального своеобразия представлений о душе в лирике американского автора Эдны Миллей и белорусского лирика Констанции Буйло. В их поэзии представлена иллюстрация пространственного и духовного освоения жизни, в которой внешнее движение (перемещение по местности) сочетается со внутренним (странствие души), при этом последний компонент доминирует. И американская, и белорусская поэтессы обращаются к мотиву блуждания одиночной души, стремящейся к самосовершенствованию и преобразованию окружающего мира. В их произведениях заострена диалектика земного и небесного в мироощущении души.

Ключевые слова: американская литература, белорусская литература, мотив поиска, одиночество, ценностные установки.

УДК 82-1

Адилова Гюльгызы Гаджибала гызы, препод.

Славянский университет, Баку, Азербайджан

ИССЛЕДОВАНИЕ И ПОЭТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ БАЯТЫ

Статья посвящена изучению баяты, являющихся продуктом народно-художественной мысли и их поэтической сущности. Одним из интересных моментов в статье являются некоторые особенности в структуре баяты, относящихся к разным периодам – количество строк бывает больше четырех и иногда происходит неравномерное деление внутристрочных слов. Все это исследуется на основе текстов баяты.

Ключевые слова: баяты, народное творчество, структура баяты, поэтика баяты.

Устная народная литература, созданная каждым народом, в том числе и азербайджанским, тесно связана с его историей. Ю. В. Чеменземинли писал про это: «Язык растет на собственных корнях, расправляет крылья и, благодаря этой естественности, становится настолько красивым, изящным и широко распространенным, что поражает всех. Корни языка находятся в народной литературе, созданной нашими людьми. Их нужно собирать, изучать и запоминать. Искать язык надо среди наших людей» (8. с. 307).

У народа, неосведомленного о грамматической структуре языка, есть способность создавать сложные в синтаксическом смысле конструкции. Это наблюдаем и в небольших лирических четверостишиях, состоящих в основном из двадцати восьми слов, от одного до восьми предложений, и в больших, где для достижения полного выражения мысли задействованы сложные предложения и даже макро тексты. Все это является

© Адилова Гюльгызы Гаджибала гызы, 2019

доказательством того, что люди заложили основу «национальной лингвистической науки» несколько столетий назад.

Баяты, являющиеся образцами устной народной литературы, рассказывают нам о том, как начинали формироваться художественный образ мышления и устная речь нашего народа несколько веков назад, которые со временем все больше развивалось.

Язык баяты – это язык, на котором говорят люди в его понимании. Известно, что первым источником эстетических чувств человека является изумительная, таинственная красота природы, на лоне которой он живет. В это время появляются мелодии, баяты, народные песни и др. лирические произведения, внушающие человеку чувство красоты, отражающие образ природы. Для прояснения этих идей, давайте рассмотрим ниже пример баяты:

*Dağlar başı qar oldu,
Gül bağçalar xar oldu.
Sevgilim seyra çıxdı,
El-oba gülzar oldu* (2. с. 137).

В приведенном примере поэтические оттенки народного художественного мышления не могут не удивить читателя. Этот баяты носит описательный характер. Есть противоречие между его частями. В реальной жизни снег в горах говорит о приходе зимы и гибели садов и цветников. Здесь к слову придается художественная окраска. Вершина любимой горы влюбленного человека, находящегося вдали от любимой, покрыта снегом тоски. Цветы сердечного сада испорчены. Но во второй части перед нами раскрывается другой вид. Влюбленному, который рядом с любимой, окружающий мир видится как цветущий край. Здесь также создана поэтическая метафора.

Таким образом, из выдвинутых теоретических представлений становится ясно, что художественное творчество возникает из некоторого подражания жизни. Эта имитация - не простая имитация, а художественная. Такое отражение возникло из-за желания повысить внимание к любой информации, которую хотят довести до людей.

Лаконичность баяты, созданных в языковом проявлении азербайджанского народа, требует от его создателей умение грамотно использовать языковые единицы. С этой точки зрения, необходимо досконально исследовать смысловые оттенки, художественно-эстетическую ценность, поэтическую функцию каждого слова и поэтическую структуру этого фольклорного образца в целом.

Говоря о технической структуре жанра баяты, в основном, перед нами представляется форма народного стихотворения, состоящая из четырех строк, а каждая строка - из семи слов, где первая, вторая и четвертая строки рифмуются, а третья остается свободной. Первые две строки являются художественной основой для идей, которые будут выражены в последующих строках.

Начиная со средних веков, выдающиеся ученые, любители фольклора, занимающиеся сбором и исследованием баяты, переписали их древние образцы, сыграв важную роль в сохранении баяты до современного периода.

В этом плане нельзя не отметить важную роль сборника «Азербайджанской народной литературы»: «Баятылар» из серии «Первые публикации азербайджанского фольклора» в начале XX века, который считается важным событием в истории фольклороведения. В этом сборнике, автором предисловия которого является Хенефи Зейналлы,

были опубликованы больше 500 баяты, собранные Абдулла Шаигом, Шафига Эфендизаде и Мирза Мухаммед Ахундзаде.

В 1914-ом году, собранный и опубликованный в Баку выдающимся педагогом Мирза Аббас Аббасзаде, сборник «Причитание женщины» имеет большое значение как первая коллекция систематически разработанного женского фольклора. «В книге стихотворения, состоящие из семи слогов, тематически делятся на такие группы: любовь, убаюкивание, песня с рукоплесканием» (1. с. 12).

В этой области велика роль Бахлула Бахчета, одного из величайших исследователей и коллекционеров азербайджанского баяты. Его исследовательская работа, посвященная баяты Сары Ашига, – самой большой вклад в фольклороведение Азербайджана. Здесь автор, рассказывая о поэтических особенностях баяты, рассматривает также такие вопросы как индивидуальное и коллективное творчество, разновидность содержания баяты.

Книга «Баятылар», изданная в 1977 году Асией Мамедовой, дает хорошую возможность обосновать мнение о разновидности структуры баяты примерами. Здесь в некоторых баяты, относящихся к разным периодам, количество строк отличается от современных баяты. Такие баяты можно считать макротекстами.

Некоторые баяты, сохраненные в форме рукописи в архивах, сборниках, молитвенниках, по структуре и композиции несколько отличаются от современных баяты. С ними мы знакомимся благодаря баяты, дошедшим до наших дней, собранных и сохранившихся в форме рукописи великими учеными, фольклористами. Становится ясно, что баяты состоят не только из 4 строк и 7 слогов. Можно увидеть и баяты, состоящие из шести, семи и восьми, девяти и шести строк. Давайте рассмотрим баяты, переписанные Мухаммедом ибн Мекки в XVI веке и Садуллой Бардаи в XVIII веке:

1. <i>Mən aşıq yasəmənsiz, Bağların yasəmənsiz, Mən öldüm gülə həsrət, Gülşənsiz, yasəmənsiz. Yoğ ağlayan dost kuynıdə, Getməyin yasə mənsiz</i> (7. c. 13)	2. <i>Əzizi məndə tıunıñ, Nəsi var məndə tıunıñ, Çox cəfalar çəkmışəm, Yolunda tən də tıunıñ. O, cənnətə ciraxdır, Kösöyü tən də tıunıñ</i> (7. c. 33).

Эти баяты, каждый из которых состоит из трех частей, на самом деле, считаются макро-текстом: первые две строки - вступительная часть, третья и четвертая строки - основная часть, последние - пятые и шестые строки - вывод, вытекающий из общего содержания. В первом баяты поэтическим языком выражается разочарованность влюбленного, страх покинуть этот мир в тоске, а во втором представляется лирический герой, который во имя любви «обугливается», а любимая, превращается в пламя и становится светом рая. Рассмотрим другой баяты.

*Əziziyət sələmat, Hər yetənə sələmat et,
At oxunu sələmat, Düşmə dilin oduna,
Təkəbbür olmagılən, Sərin olsun sələmat* (7. c. 34-35).

Отражение в лирических отрывках баяты поэтическим языком таких общепринятых норм, **как здороваться со всеми, не быть высокомерным, следить за своей речью**, сформированных народом тысячелетиями, свидетельствует о вековой народной мудrostи.

В этих образцах баяты, состоящих из трех частей, «народ толкует и описывает свои мнения и мечты, ... услышанное вокруг себя, признаки и события, которые он наблюдает, тонкие смыслы, касающиеся поведения и нравственности (б. с. 48).

Богатство и народность языков баяты как критерий национальной поэзии всегда высоки. Это мы видим в начальной ритмичности поэзии, где слог, как национальный ритм, играет важную роль. Структура, рифма, поэтический ритм баяты еще более повышает их художественно-эстетическую сущность.

Говоря о структуре баяты, следует также отметить, что в баяты, считавшимися одни из начальных примеров поэзии народной художественной мысли, строки не всегда состояли из семи слогов. Рассматривая баяты разных периодов, мы наблюдаем за тем, что там главным условием является не то, что строка должна состоять из семи слогов, а полное и образное выражение мыслей, равенство ритма и гармонии между строками.

Среди баяты, собранных в форме рукописи выдающимся азербайджанским фольклороведом Бехлулом Бахчетом и посвященном Сары Ашигу, мы встречаем такие, которые имеют интересную структуру. Например, баяты с 6-7-8-7 слогами:

*Aşıqəm, yüz qandi,
Anlamaza yüz qandi,
Ölürsə bir qədir bilən,
Aləm deyər yüz qandi.* (5. с. 59).

Как видно, первая строка баяты состоит из 6 слогов, вторая и четвертая - из 7, третья - из 8 слогов.

Пример баяты, записанный Хусемеддином Тогатом в XVII веке, со смешанными слогами (7-8-7-7):

*Tapma dən, itirmə dən,
De hər mürğə yetirmə dən,
Eşitdim rəqib ölmüş,
Qurtuldum it hürmədən.* (7. с. 14).

Баяты, написанный в XVIII веке со стороны Мобади, в размере 8-9-7-8.

*Aşıqi bu gün salam,
Zülfünү dügüñə salanı,
Ah çəkib, qan ağlaram,
Məni bu günə salanı.* (с. 15).

В каждом из этих баяты больше чувствуется волнение, печаль лирического героя, а не неравенство внутристрочных слогов.

Баяты в размере 7-8-7-9 из сборника XIX века:

Aşıqəm vıranə dağlar;

*Qoy olsun vıranə dağlar,
Kərimdən xəbər alsan,
Məsnin tək vıranədə ağıar* (18. с. 68).

При разрушении очага, человек находит убежище в горах. Но когда случается неудача в любви, теряются все надежды. Он хочет, чтобы как и его дом, горы также превращались в руины.

8-7-7-7:

*Bu yerin qəndi ağıdır,
Sərrafa qəndağıdır,
Səndən ayrı aşiqin,
Yediyi qand ağıldır* (18. c. 80).

В этом баяты, являющимся образцом законченного устного творчества, поэтическим языком выражается горе влюбленного, оставшегося без своей любимой.

Баяты в размере 7-8-7-8, переписанный в начале XX века Г. Б. Закиром:

Keşkəm bir quş oleydim.

*Budağ'a qonmuş oleydim,
Sən can verən vaxtında,
Yanında olmuş oleydim* (18. c. 139).

В этих строках чувствуется, что люди, потерявшие веру в любовь, стремятся к тоске, а не к оптимистическому будущему.

Глубоко рассматривая вышеуказанные образцы, где количество внутристрочных слогов неравномерно, еще раз становится ясно, что баяты как большинство образцов поэзии (в письменной форме) заранее не требует подготовки. Баяты - это прямое выражение естественным языком настроения, радости, печали его создателей. Именно поэтому, читая или слушая баяты, неравенство слог в строках не создает несоответствие - тяжесть. Баяты - это такой стиль выражения повседневной жизни народа необыкновенным языком, где мысли слушателя направляются не на форму его воспроизведения, а на то, какими словами выражается его смысл.

«Согласно композиции жанра баяты, первым словом в них бывают такие слова как «*əzizim*», «*əzizləyəm*», «*mən aşiq*», «*aşiqəm*», «*aşiq*», «*əzizi*». В конкретных случаях их можно заменить соответствующими содержанию словами » (З. с. 51). Но, взглянув на баяты разных периодов, мы становимся свидетелями того, что не всегда они начинаются именно этими словами. Это мы видим, читая книгу «Баятылар», собранную фольклорными любителями и знатоками и изданную в 1977-ом году со стороны исследовательницы баяты

А. Мамедовой, хранившуюся в фонде рукописей АНАН. В этой книге собраны баяты, относящиеся к XVII, XVIII, XIX векам, в том числе, ко второй половине XVI века.

Баяты XVI века:

*Mən Aşıq, budağ haray!
Qəm məni budağ haray!
Gül istər, əl yetməz,
Əyilməz budağ haray!* (7 c. 13).

Несомненно, эта замена сделана для сохранения равенства количества слогов. Но первый вариант более выразителен. Каждый влюблен в цветок, который является символом красавицы, возлюбленной.

XVII века:

*Aşıqəm ay aqlaram,
Rəqibi ayaqlaram,
Yarınan keçən günү,
Anaram, ay aqlaram.* (7. c. 14).

XVIII века:

*Aşıqi bugünə salanı,
Zülfünnü dügüñə salanı,*

*Ah çəkib, qan ağlasın,
Məni bu günə salan* (7. c. 15).

В XVIII веке не встречаются баяты, начинающие со словом *əzizi*:
Əzizi gördü günü,

Sinəmdə gör düğünü,
Könül sevdigin istər,
Göz istər gördüğünü,

Namərdə söz əylənməz,
Mərd deməz gördüğünü. (7. c. 33)

Из этих примеров видно, что баяты XVI – XVII - XVIII веков начинаются со словами *«aşiqəm»*, *«aşiq»*, *«mən aşiq»*, *«əzizi»* или же словами, соответствующими их содержанию.

В отдельные исторические периоды разнообразие поэтических форм баяты, являющихся продуктом народного творчества, говорит об этапах его становления как литературного жанра.

Баяты, начинающиеся со словами *əzizim*, *əzizinəm*, *əziziyyət* относятся к XIX – XX векам. Например:

Əzizim, gedər qalmaz,

Axar su gedər, qalmaz.

Vəfali əlin tüzməz,

Vəfəsiz gedər, qalmaz (2. c. 107).

Первая часть баяты, начавшегося со словом *Əzizim*, оформлена особой нормой. Так, некоторые слова, использованные в первой строке, повторяются и во второй. Эти повторения происходят не из-за рифмы, а создают в строках ритм, гармонию, что играет определенную роль в определении поэтической структуры баяты.

Со временем в жанрах народной поэзии, в основном, в лексическом слое языка могут произойти определенные изменения. Однако такие случаи не оказывают негативного влияния на поэтическую поэзии, на ее ритм, систему рифмы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Abbaszadə M.A. Arvad ağısı. Baki-“Səda”. – 2004,58 s.
2. Abdullayev və b. Azərbaycan bayatları. Baki, 1984. – 260 s.
3. Adilov M. Xalq şerinin ritmi haqqında. Azərbaycan folklorşunaslığı məsələləri. Baki, 1983, ADU-nun nəşri. – 125 s.
4. Bayatılar və manılər. AMEA-nın Folklor institutu. Baki, 2005. – 100 s.
5. Bəhlul Bəhcət. Sarı Aşığın bayatları. Baki, 2006. – 98s.
6. Köçərli F.B. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cild, I cild. Baki, 2005. – 558s.
7. Məmmədova A.Bayatılar. Baki, 1977. – 328 s.
8. Talibzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər). Baki, 1960. – 540 s.

Аділова Гюльгиз Гаджибала гизи, викл.
Слов'янський університет, Баку, Азербайджан

ДОСЛІДЖЕННЯ І ПОЕТИЧНА СТРУКТУРА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИХ БАЯТИ

Стаття присвячена вивченю баяти, що є продуктом народно-художньої думки і її поетичної сутності. Одним із цікавим моментів у статті виступають певні особливості у структурі баяти, що належать до різних періодів – кількість рядків буває більше чотирьох та іноді відбувається нерівномірний поділ внутрішньорядкових рядків. Все це досліджується на основі текстів баяти.

Ключові слова: баяти, народна творчість, структура баяти, поетика баяти.

УДК 821.161.1 – 132

Шевченко А.Г., к.ф.н., доц.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків

ПРО ОДИН З АСПЕКТІВ ИСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З. ВЕНГЕРОВОЇ: Д. КІТС І ЙОГО ЧАС

У статті розглянуто один з аспектів діяльності перекладача і літературного критика Зінаїди Венгерової. Вона була знаним знавцем і популяризатором європейської літератури, втім уявлення про її діяльність обмежені лише кількома довідковими статтями. Проте завдяки саме її намаганням вперше були поширені відомості про французький символізм, про нові тенденції англійської літератури. Як авторка першої статті про Д. Кітса, З. Венгерова сформулювала основні проблеми, пов’язані із вивченням його біографії, творчості, літературних контактів, які отримали повноцінне осмислення лише у наші дні. Її стаття вперше заличила до обігу творчість маловідомого поета, а висновки спонукали до перекладів і теоретичного осмислення його спадщини. У поглядах З. Венгерової виявляються прихильність до позитивізму та народництва, що справило вплив на витлумачення нею деяких особливостей творчості Д. Кітса та оцінки нею його суспільної позиції, втім вона творчо засвоїла підходи до літературних явищ, запропоновані О. Веселовським, ученицею котрого вона була. Введення у науковий обіг історико-літературних статей З. Венгерової заповнює лакуну у теоретичній рецепції творчості Д. Кітса.

Ключові слова: нереалістичні тенденції англійської поезії, теоретичне осмислення, позитивізм, символізм, історико-літературний процес.

Актуальність дослідження. Творча діяльність видатного перекладача і літературного критика Зінаїди Венгерової (1867–1941) є важливою сторінкою історії літератури. Дослідники справедливо зазначали, що саме завдяки її французький символізм став фактом літературного процесу в Росії кінця XIX – початку XX ст. Але значення її діяльності

© Шевченко А.Г., 2019

не обмежується зацікавленістю новітніми літературними явищами: вона була знавцем і популяризатором європейської, перш за все, англійської літератури, перекладала численні класичні та сучасні твори і давала їм історико-літературну та критичну оцінку. Проте і досі уявлення про діяльність З. Венгерової обмежені лише кількома довідковими статтями, але погляди Зінаїди Афанасіївни, її переклади значно вплинули не лише на формування російського символізму, а й на специфіку літературних контактів і зв'язків, навіть на становлення науки про світову літературу. Необхідністю заповнити наявну прогалину в історії порівняльного літературознавства і обумовлена актуальність нашої праці. Нашим завданням є осмислення деяких аспектів історико-літературної спадщини З. Венгерової, зокрема витлумачення нею біографії і творчості Д. Кітса, що дасть змогу висвітлити одну зі сторінок її діяльності і уточнити відомості про немагістральні боки історико-літературного процесу кінця XIX – початку ХХ ст.

Здійснюючи наше дослідження, ми спиралися на роботи сучасних літературознавців, які займаються вивченням життя і творчості Джона Кітса. Серед них Н. Дьяконова, І. Кудрявцева, Р. Самарин, Н. Потапова, І. Шайтанов, А. Федоров, І. Казакова і О. Полякова, Е. Пушкарьова і Т. Уразаєва.

Мета нашої роботи – встановлення ролі З. Венгерової у теоретичній рецепції творчості Д. Кітса та у формуванні його образу в іншій культурі.

Для досягнення мети ми обрали описовий метод для послідовного роз'яснення обраного матеріалу, систематизації його у відповідності до поставленої дослідницької мети, а також порівняльно-історичний метод, за допомогою якого нами було виявлено спільні елементи в різних національних літературах.

Початком літературної діяльності З. Венгерової можна вважати навчання на вищих жіночих Бестужевських курсах (1884–1887), де темою її першої праці було вчення Кальвіна, в якому її приваблювала містична основа і пафос як основа творчості англійських ідеалістів від прерафаелітів до Б. Шоу. Як зізнавалася сама З. Венгерова, в історії західних літератур її найбільше цікавила англійська, чому сприяли лекції з англосаксонської літератури та з літератури XVI ст., зокрема, про попередників Шекспіра, одного з її професорів – видатного філолога, історика і теоретика літератури О.М. Веселовського. У відповідності до його наукових інтересів З. Венгерова написала роботу про хроніки Шекспіра, а в її статтях відчувається суттєвий вплив його ідей. Пізніше в Парижі вона слухала лекції в Сорbonні, а в Лондоні вивчала літературу в бібліотеці Британського музею. За кордоном З. Венгерова написала свої перші статті про сучасну західну літературу. Перебування за кордоном на початку 1890 рр. дало їй змогу більше познайомитися з французьким декадентством і англійським прерафаелізмом. У французькому декадентстві вона відзначала передусім «яскравий індивідуалізм, який розбиває мораль мертвих заборон в ім'я творення нових духовних цінностей» [5:139]. Творчість Бодлера, Верлена, Рембо, Мореаса та інших захоплювало З. Венгерову своїм бунтом заради естетичних ідеалів.

Першою літературно-критичною статтею З. Венгерової була стаття про Д. Кітса, опублікована в часописі «Вісник Європи» (1890). У цьому авторитетному виданні вона згодом більше 10 років керувала відділом «Новин іноземної літератури» і, за її словами, «намагалася, наскільки це було можливо при академічності журналу, відзначати модерністські течії в поточній західній літературі» [5:140]. У Петербурзі вона співпрацювала з

журналом «Північний вісник», в якому публікувала статті про символізм, із журналами «Світ Божий», «Освіта», «Північний кур'єр», «Аполлон», «Російська думка», «Нива» та ін. В її творчому доробку налічуються десятки статей, які дотепер не введені в науковий обіг, і більш ніж 200 перекладів.

Протягом своєї творчої діяльності З. Венгерова справила величезний вплив на проникнення західної літератури в Росію. Завдяки тому, що її улюбленим жанром була стаття-портрет, насичена біографічними подробицями і переказом змісту творів, вона поєднала просвітницьке та історико-літературне завдання: не тільки знайомила читачів з особистістю маловідомого ім' письменника, а й розглядала творчість і визначала місце в історії літератури. Згодом вибрані статті З. Венгерової були зібрані в тритомник «Літературні характеристики», а також склали 1 том її Зібрання творів (з 10 тт. вийшов тільки 1 – «Англійські письменники XIX ст.»). У передмові до Зібрання творів З. Венгерова писала, що її цікавили, насамперед, ті літературні явища, які «стоять в тому чи іншому зв'язку з духовним життям Росії» [1:7–8]. Такий погляд слід враховувати при аналізі статей З. Венгерової, адже він зумовив відбір імен для популяризації та аналізу. Багато з її ідей отримали свій розвиток в науці про літературу.

У 1889 р. у «Віснику Європи», описуючи стан англійської літератури початку XIX століття, вона першою привернула увагу до творчості поетів «озерної» школи (Lake-poets): Вордsworthа, Кольріджа, Саути, хто виходив на новий шлях розвитку, на шлях натуралізму. Говорячи про те, що ця епоха розвитку національного генія охоплює всю Європу і дає літературі імена Байрона й Шеллі, З. Венгерова справедливо писала про на неповне або, швидше, однобічне висвітлення діяльності нової школи. Ця особливість вивчення творчості поетів «озерної» школи справедлива і до наших днів. На її думку, саме ім'я Байрона затмарило його сучасників, які не поступалися йому в більшості аспектів: «Деякі з них, однак, зовсім не заслуговують на забуття, і на наступних сторінках ми намагатимемося вивезти з тіні, що оточує ще молоду літературу часу Байрона, одного з кращих її представників, дуже мало відомого поза Англією і майже невідомого у нас – Кітса» [2:539–540]. Заповнити цю прогалину вона і спробувала в статті, в якій осмислювала значення творчості Д. Кітса. В ньому З. Венгерова бачила чудового, але маловідомого поета і головного представника переходної епохи, що відзначає кінець панування «озерних» поетів і початок нового літературного періоду. «Своїм чуйним розумінням природи і краси у всіх її проявах він має значний вплив на старших кількома роками Шеллі і Байрона. Якщо нам вдастся порушити у читачів інтерес до поезії Кітса і сприяти ознайомленню російської публіки з цим видатним поетом нашого століття, ми будемо вважати завдання виконаним», – писала вона [2:541].

З. Венгерова безсумнівно стоїть біля витоків творчої і теоретичної рецепції Д. Кітса в Росії. У кінці XIX ст. його ім'я було відоме лише вузькому колу знавців англійської поезії. Тому спочатку З. Венгерова прагнула дати уявлення про біографію поета. На відміну від більшості поетів свого часу, аристократів за народженням, відзначала вона, Д. Кітс був простолюдин. «Як Бернс – представник селянського елементу в англійській поезії, Кітс – представник міщанства; різниця між ними в тому, що Бернс цілком присвятив свій талант середовищу, яке виростило його; своєрідна муза Кітса забрала його далеко від життя, яке його оточувало. Обставини першої пори молодості не залишили слідів в його творчості; навпаки, розуміння свого низького походження приносило йому багато гірких

хвилин в житті і, на думку деяких критиків, значно сприяло його озлобленню проти знатних “озерних” поетів» [2:546].

З. Венгерова звертала увагу на коло спілкування поета з сучасниками. Він познайомився завдяки Генту з Шеллі, Газліттом, Гайдоном, Рейнольдсом, Олліє (видавцем першого тому віршів Кітса), зустрівся з видавцем «*Athenaeum*» Чарльзом Вентвортом Дільком. Суспільство любило Д. Кітса як присмного співрозмовника, багато хто передавав в своїх мемуарах враження, яке справляв постійно захоплений поет. За словами З. Венгерової, саме за наполяганням друзів Д. Кітс зважився випустити першу збірку своїх віршів. Олліє взяв на себе видання і навесні 1817 р. з’явилася книга «*Poems*» з епіграфом із Спенсера. Вже в наші дні Н. Дьяконова в книзі «Джон Кітс. Вірші» (1986) відзначала вплив Лі Гента і Газлітта на творчість поета: «до романтичного кола ідейолучив Кітса Гент... До цього часу Кітс починає перейматися опікою Гента, його стомлює поверховість суджень старшого друга, вони здаються йому легковажними і самовпевненими. Своїм читателям він відтепер вважає видного радикала Вільяма Газлітта» [4:290]. Про перекличання між поетами в ХХ ст. також писали В. Потапова (1979) та І. Шайтанов (1989).

Як писала З. Венгерова, доля першої поетичної збірки була звичайною для поетів-початківців. Крім теплої статті Гента в «*Examiner*», майже ніхто не підтримав цю книгу. «*Edinburgh Review*» обійшло мовчанням цю збірку, торійські органи друку («*Quarterly Review*», «*Blackwood*») відзначили Д. Кітса як нового прихильника Гентовської школи, який наслідує свого вчителя навіть у фактурі вірша, тобто використовує десятискладовий героїчний вірш поетів Єлизаветинської пори, який Гент хотів відновити. На думку І. Кудрявцевої, в цій збірці «...поет виступає продовжуващем традицій англійського Відродження, прагнучи внести в свою лірику світлі, життєстверджуючі інтонації. Нахінний великими прикладами Шекспіра і Спенсера, він мріє про те радісне, гармонійне світосприйняття, яке сучасниками остаточно втрачено» [3:5]. І. Кудрявцева вважає, що Д. Кітс розумів нездійсненність мрії про відродження ренесансного світовідчуття в умовах буржуазної цивілізації, проте в збірці відвалися його політичні погляди. «Радикальний лібералізм, властивий Генту і його літературним сподвижникам, визначає і політичну програму самого Кітса. Він виступає проти святенницької моралі англійського суспільства, захищаючи право людини на природність почуттів і вчинків, висміює клерикальну реакцію і релігійні забобони. У декількох сонетах, присвячених Лі Генту, Кітс відкрито підтримує його критику правлячої в Англії партії торі. Вже в той час поет надавав великого значення своїй політичній поезії» [3:7].

Говорячи про негативні відгуки на першу поетичну збірку Д. Кітса, З. Венгерова висловила думку, що шотландські журнали сувро поставилися до поета-початківця тільки через неприйняття ліберального табору. Серед читачів збірка теж не мала успіху, що пояснюється, на погляд З. Венгерової, своєрідністю поезії Д. Кітса: романтичність у Спенсерівському дусі, з одного боку, віяння класичної Греції, – з іншого, весь цей незвичайний світ відчуттів, звуків і кольорів був зрозумілій і оцінений лише згодом. Залишивши на деякий час Лондон, Д. Кітс почав роботу над великою поемою «*Ендіміон*». Сучасні дослідники приділили їй значно більше уваги, аніж З. Венгерова, і це пов’язано з жанром її статті. Її огляд не передбачав такого докладного аналізу, як, наприклад, у праці І. Кудрявцевої. Вона бачить в поемі «*Ендіміон*» майстерне втілення естетичних поглядів Д. Кітса: «барвисті описи природи і міфологічних героїв у поемі свідчать про зрослу поетичну

майстерність Кітса: його мова стала невимушеною, образи – яскравішими, вірш – більш музичним і повнозвучним. Однак “Ендіміон” – не просто перекладення міфологічного сюжету. У поемі криється глибокий алгоритмічний сенс...» [3:7]. Н. Дьяконова вважає, що поема стала найповнішим втіленням нових пошуків Д. Кітса: «Втілила вона і внутрішню боротьбу поета між його розумінням свого письменницького обов’язку, що спонукає його зображувати реальне життя з усіма його труднощами і кривдами і тим самим служити людям, і прагненням до прекрасного мистецтва, що протистоїть цьому життю» [4:294–295].

Як писала З. Венгерова, з кінця 1817 р. до середини 1818 р. Д. Кітс подорожував островом Уайт, щоб набратися нових вражень, і оселився в Гампстеді, недалеко від Лондона і від маєтку Гента «Yale of Health», де бував частим гостем. Крім Гента в сусідстві з Д. Кітсом жили два його нових літературних приятеля: Дільк, видавець «Atheneum», і Чарльз Браун, найближчий друг поета в останні роки його життя. Браун був відомим літератором свого часу; він провів багато років в Росії, займаючись торговельною діяльністю в Петербурзі, згодом займався літературною справою. Півтора роки, присвячені твору «Ендіміон», писала З. Венгерова, не пройшли безслідно для формування Д. Кітса. Його листи цього часу носять характер щоденника: поет не думає про тих, для кого призначаються листи, а намагається відзначити все те, що має інтерес для нього самого. У листах зустрічаються як теоретичні міркування з приводу питань про мистецтво, так і дрібниці інтимного життя, і в цілому епістолярна спадщина Д. Кітса являє собою важливий матеріал для суджень про цю своєрідну натуру, занурену у творчість.

З. Венгерова припускала, що під час роботи над «Ендіміоном» Д. Кітс переживав сумніви щодо свого покликання. Його листи наповнені міркуваннями на цю тему. Він протиставляв безсиля своєї творчості високому поняттю про поезію, яке він собі склав. У цих листах З. Венгерова виділяє думку про творче безсиля. На її думку, саме листування поета найкраще пояснює його душевний стан під час роботи над «Ендіміоном» і полегшує розуміння цієї поеми. В основі твору – міф про пастиха Ендіміона, коханого місячної богині Селени, розроблений багатьма поетами давнини в двох різних версіях. За твердженням З. Венгерової, ці класичні зразки не були знайомі Д. Кітсу. В англійській літературі цей сюжет був відтворений поетом XVI ст. Драйтоном, а Д. Кітс прекрасно знову поетів Елизаветинського часу. На відміну від Кольвіна, який вважає, що зразком для Д. Кітса стала поема Драйтона «Людина на місяці», З. Венгерова наполягала на тому, що автор поеми розуміє міф зовсім інакше, аніж Д. Кітс. До загальних рис поэм двух авторів вона відносить вибір сюжету та опис свята Пана, яким і Драйтон, і Д. Кітс починають свою поему, але Д. Кітс, на її думку, виконав це зовсім в іншому дусі. Початок «Ендіміону» є, на думку З. Венгерової, одним з кращих місць всієї поеми. В цілому вона відзначала, що «Ендіміон» – це лише перша спроба пера поета, оскільки основний зміст поеми скудний. Крім того, епізоди розроблені недостатньо і розібратися в них вкрай важко. Крім недоліків З. Венгерова назвала і переваги поеми: твір «свідчить про одну особливість його таланту, яку він ще яскравіше виявляє в більш зрілих творах, перевершуючи в цьому відношенні всіх сучасних і пізніших поетів Англії, – писала З. Венгерова. – Це – розуміння грецького життя, вміння цілком перейнятися його духом і відтворювати його з такою досконалістю, що читач забуває про століття, що лежать між поезією Кітса і описуваним ним світом. Критики, які серйозно і неупереджено розбирали творчість

Кітса, такі як Суінберн, Брандес, Матью Арнольд, не звертають достатньої уваги на цю яскраву рису його музи; вони вважають його представником англійського натурализму *par excellence*, що відрізняється від старших поетів “озерної” школи своїм пантейзмом, і бачать в оспіуванні Греції один з елементів цієї любові до природи в її найбільш досконалих втіленнях» [2:568].

З. Венгерова відтворила і історію сприйняття цієї поеми. Вона писала, що Д. Кітс, видаючи «Ендіміона», відчував недоліки і передбачав несприятливе ставлення критики. За наполяганням друзів він погодився надати «Ендіміону» коротку передмову, де висловив свою думку про недосконалості поеми і байдужості до критики. Багато з його слів були підхоплені рецензентами і використані в боротьбі літературних партій. Проте, як пише автор статті, вплив на Д. Кітса ворожих виступів було перебільшено його друзями, які після смерті поета доводили, що його хвороба почалася через гнітюче враження, яке на нього справили відгуки «Quarterly» та «Blackwood»: «Якби не симпатизував захист Кітса друзьями, не можна, однак, погодитися з перебільшеним значенням, яке вони приписували статтями Джиффорда в “Blackwood-Magazine”. Листи Кітса в цей період свідчать, що враження зовсім не було таким сильним» [2:571]. Історія, пов’язана з публікацією «Ендіміона», характерна для свого часу: запекла боротьба політичних партій перетворювала публікацію нового літературного твору на значущу суспільну подію і робила з автора мученика ідеї. Згодом ця поема була оцінена по достоїнству. Для Д. Кітса після «Ендіміона» почався період успіху. Все, що він написав пізніше, сприймалося читачами і критикою позитивно і він отримав визнання як один з кращих поетів Англії.

У результаті проведеного дослідження було встановлено місце статті З. Венгерової про Д. Кітса в процесі вивчення творчості поета, було висвітлено специфіку поглядів на особливості поезії, виділено роль міфа в епічній творчості поета, розкрито деякі особливості літературної боротьби того часу.

Роблячи висновки, необхідно відмітити, що у статті про Д. Кітса З. Венгерова вирішувала кілька завдань. Вона прагнула ознайомити читача з біографією одного з мало-відомих англійських поетів, тому детально висвітлила етапи його життєвого і творчого шляху, визначила ступінь впливу на нього сучасників, а також показала деякі особливості літературної боротьби того часу, яка не обмежувалася оцінкою естетичних достоїнств нових творів. Говорячи про твори Д. Кітса, З. Венгерова розглядала їх в історико-літературному контексті, завдяки чому одна з його спірних поем осмислена і як твір певного етапу творчості поета, і як етап у розвитку англійської літератури. Хоча слід визнати, що просвітницьке завдання переважало над літературно-критичним аналізом, тож стаття З. Венгерової про Д. Кітса може бути названа однією з ранніх спроб осмислення його творчості в іншій культурі. Але не можна не визнати, що початок процесу наукового вивчення спадщини поета поклала саме стаття З. Венгерової.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгерова З.А. Английские писатели XIX века: собрание сочинений / З.А. Венгерова. – Санкт-Петербург: Прометей, Н.Н. Михайлова, 1913. – Т.1. – 191 с.
2. Венгерова З.А. Джон Кітс и его поэзия / З.А. Венгерова // Вестник Европы. – 1889. – № 10. – С. 539–573.

3. Джон Китс (1795-1821): методические материалы к вечеру, посвященному 150-летию со дня смерти / сост. И.Д. Кудрявцева – Москва: Всесоюзная государственная библиотека иностранной литературы, 1971. – 26 с.
4. Китс Джон. Стихотворения / Д. Китс. – Ленинград: Наука, 1986. – 391 с.
5. Русская литература XX века, 1890–1910 / под ред. С.А. Венгерова. – Москва: ХХI век – Согласие, 2000. – Кн. 2. – 470 с.

Шевченко А.Г., к.ф.н., доц.

Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды,
Харьков

ОБ ОДНОМ ИЗ АСПЕКТОВ ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ З. ВЕНГЕРОВОЙ: Д. КИТС И ЕГО ВРЕМЯ

В статье рассмотрен один из аспектов деятельности переводчика и литературного критика Зинаиды Венгеровой. Она была известным знатоком и популяризатором европейской литературы, но представление о ее деятельности ограничены лишь несколькими справочными статьями. Однако благодаря именно ее попыткам впервые были распространены сведения о французском символизме, о новых тенденциях литературы. Как автор первой статьи о Д. Китсе, З. Венгерова сформулировала основные проблемы, связанные с изучением его биографии, творчества, литературных контактов, которые получили полноценное осмысление только в наши дни. Ее статья впервые вводила в научный оборот творчество малоизвестного поэта, а выводы побудили к переводам и теоретическому осмыслению его наследия. Во взглядах З. Венгеровой сказываются приверженность позитивизму и народничеству, что повлияло на истолкование ею некоторых особенностей творчества Д. Китса и ее оценку его общественной позиции, впрочем, она творчески осмыслила подходы к литературным явлениям, предложенным А. Веселовским, ученицей которого она была. Введение в научный оборот историко-литературных статей З. Венгеровой заполняет пробел в теоретической рецепции творчества Д. Китса.

Ключевые слова: нереалистичные тенденции английской поэзии, теоретическое осмысление, позитивизм, символизм, историко-литературный процесс.

Shevchenko A.G., PhD, assistant professor

Skovoroda Kharkiv national pedagogical university, Kharkiv

ABOUT ONE OF THE ASPECTS OF Z. VENGEROVA'S LITERARY-CRITICAL WORK: J. KITS AND HIS TIME

In the present work Z. Vengerova's article devoted to J. Kits is concerned as the first attempt of theoretical perception of his biography and creative work in another culture. Being a disciple of A. Veselovsky she used the scholar's main approaches to John Kits's heritage analysis that allowed to formulate problems which are referred to only in modern researchers' works.

The aim of our article is to identify Z. Vengerova's role in theoretical perception of John Kits, in the formation of his image in another culture.

To achieve the set purpose we used descriptive and comparative-historical methods.

The place of Z. Vengerova's article about J. Kits in the studies devoted to the poet is identified, specificity of views on peculiarities of poetry is elicited, the role of myth in his epic creative work is highlighted, understanding of literary struggle specificity of that time is revealed.

In the article about John Kits Z. Vengerova introduced biography of a little-known English poet to the reader, describing periods of his life and creative way in details, stating the degree of his contemporaries' influence on him, showing some peculiarities of literary struggle of that time, which was not limited to aesthetic assessment. Z. Vengerova addressed J. Kits's works in historical-literary context that allowed to consider one of his controversial poems as a creation of a peculiar period of the poet's creative work and as an important fact in the process of development of English literature. Z. Vengerova's educational objective prevailed over historical-literary analysis, and her article about J. Kits can be called the first attempt to perceive his creative work in another culture. Modern researchers in their works suggest periodization of J. Kits's creative work (N. Djakonova, I. Kudryavtseva), consider works of his later creative period (R. Samarin), study the poet's language (R. Samarin, N. Potapova), examine the poet's landscape lyrics (I. Kudryavtseva, I. Shaitanov, A. Fedorov, I. Kazakova and O. Polyakova) and investigate the problem of his creative work perception in Russia (E. Pushkaryova and T. Urazayeva). But the process of the poet's creative work serious study was launched by Z. Vengerova which is proved by her article.

Key words: English poetry unrealistic trends, theoretical perception, positivism, symbolism, historical-literary process.

УДК 82.09; 82-95

Мамедова Хумай Гаджали кызы, докторант
Университета инженеров, Баку, Азербайджан

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕ В РОМАНЕ АМИНА САМИЯ «БЕДНОСТЬ»

В статье рассматриваются некоторые вопросы художественного отражения проблемы женщин в обществе в романе Амина Самия «Бедность». Отмечается, что одна из первых женских фигур турецкой прозы Амина Семие начала свою карьеру в качестве писателя в конце девятнадцатого века и создала пять романов. Подчеркивается, что роман «Бедность» являлся одним из главных произведений писательницы, в нем описывается история женщины, которая живет в нищенских условиях. Отмечается, что роман «Бедность» является одним из самых важных произведений в истории турецкой литературы, которое повлияло на женское движение в Турции.

Ключевые слова: первые писательницы, Амина Семие, автобиография, роман.

Цель статьи. Главная цель исследования - анализ жизни и творчества Амины Семии, исследование ее литературно-общественной деятельности, а также исследование и пути решения проблем женщины в обществе и семье, которые отражены в ее главном романе «Бедность».

© Мамедова Хумай Гаджали кызы, 2019

Степень изученности проблемы. До настоящего времени в Турции жизнь и творчество Амина Семие превратились в объект исследовательских работ отдельных статей и очерков. Хотя эти исследовательские работы Амины Семии, ее жизнь, борьба, творческий путь, история публикаций ее произведений, были в определенной степени проработаны, роман «Бедность» не был превращен в отдельный объект исследования, проблемы отраженные в романе, не были изучены в соответствии с современными методами анализа.

Новизна представляемого материала. В данной статье впервые в азербайджанском востоковедении рассматриваются среди Амины Семии, публикация ее творческого наследия, ее самое важное произведение «Бедность», посвященное женским проблемам и путям их решения.

Методы исследования. Прежде чем начать исследование творчества Амина Семие и ее романа, я приобрела часть материалов в Национальной библиотеке Турции. В моей исследовательской работе с точки зрения женской идеологии, основываясь на принципах литературного и теоретического подхода, методами сравнительного и системного анализа были исследованы творчество писательницы и роман «Бедность».

Изложения основного материала. Проблема защиты прав женщин в семье и обществе всегда была одним из актуальных вопросов как в мировой литературе, так и в литературе Азербайджана и Турции. Одной из писательниц, которая писала на эту тему, была Эмине Самие. Основа ее творчества посвящена решению женских проблем. Отраженные в одном из пяти романов «Бедность», такие проблемы, как просвещение женщин, защита их позиций в обществе и семье, их анализ и пути решения всегда носили глобальный характер.

Амина Семие, является дочерью Ахмеда Джевдета паши, одной из самых важных политических фигур периода Танзимат, а также младшей сестрой Фатмы Алии, которая считается первой женщиной-писательницей в турецкой литературе. Фатма Алия и Амина Самие при поддержке Ахмета Джевдета Бея и Ахмета Митхата Эфенди возглавляли женское движение в Османской империи и осуществили значительный вклад в дело борьбы за права женщин.

Мировоззрение Амина Семие, получившей европейское образование, формировалась именно в этих условиях. Она считала женщину ведущей силой общества и подчеркивала важность получения образования женщинами. Именно по этой же причине она сделала важные шаги в этой области, преподавала в школе для девочек, писала учебники для их образования. Будучи всесторонне развитой женщиной Самие, всю свою жизнь посвятила женской проблеме, пыталась доказать всем, что женщины не уступают мужчинам. Обучая будущих мам, Самие, считала, что женщины должны изучать как гуманистические, так и технические науки. Поэтому Амина Самие, будучи литератором, написала много научных произведений по математике, физике, химии и биологии для школьниц.

Самие на протяжении всей своей жизни наблюдала за ролью, местом женщин в семье и обществе, и все это она освятила в своем единственном опубликованном романе «Бедность». Произведение, вызвавшее большой интерес и признание, было впервые награждено «Saint Sava» в Салониках, а затем Османским дворцом наградой «Нишан-и Хумаон».

Жизнь и творчество Амина Семие. Амина Семие – дочь юриста и историка Ахмета Джевдет паши (1822-1895) и Адвия Рабия, является последним ребенком в семье.

Родилась в Стамбуле. Ахмед Джевдет паша придавал большое значение образованию своих детей, и дал всем детям блестящее образование [4-269].

Амина Семие дважды была замужем и имеет четверых детей. Нет полной информации о жизни Семие и дата ее смерти также неизвестна.

Семие в своих произведениях затрагивает такие темы, как реформирование общества, проблемы женщин, воспитание детей. Литературные критики утверждают, что романы Семие остаются в тени произведений ее сестры Фатма Алии Топуз. Писательница признает недостатки в своих произведениях и соглашается с тем, что ее романы «не лишены недостатков». Тем не менее, сравнивая произведения писательницы раннего и последующих периодов, можно заметить некоторое улучшение.

Большинство произведений писательницы публиковались в газетах и журналах. По просьбе Министерства образования ею была написана книга-учебник под названием «Хюласа-и Илми-Хисаб». Поручение создания столь важного учебника для женщины-автора было очень важным событием в турецком и мусульманском обществах. Единственный экземпляр данного учебника, изданного в Стамбуле в 1887 году, хранится в библиотеке «Ататюрк» [4-269].

Книги о путешествиях занимают важное место в творчестве Амины Семие. Автору нравилось записывать информацию и впечатления от мест по которым она путешествовала и описывать их в своих письмах и рассказах. При описании она упоминала географические названия, социальные и исторические данные, тем самым передавая художественную карту этих мест еще ярче.

Длительное проживание писательницы во Франции, а также получение образования в сфере социальных наук и философии, оказали важное влияние на ее творчество.

Как и другие женщины, занимающиеся творчеством в период второй Конституции, Амина Семие после образования Республики в период войны осталась на заднем плане и постепенно была отстранена от печати.

В ее творчество входят пять романов, четыре рассказа, три книги статей, книга о путешествии, учебник по арифметике, большое количество статей и писем.

Жанр романа является основным направлением в творчестве Амины Семие. Перу писательницы принадлежат пять романов: «Учительница», «Однокая», «Бедность», «Подарок от Бога» и «Адский колодец». Основное место действие, упомянутых в большинстве романах - Стамбул. Также есть романы, действие которых происходит в других странах («Подарок от Бога») [1-170].

Амина Самие совмещала в себе не только писателя, защитника прав женщин, педагога, политического и общественного деятеля, но также являлась медсестрой-добровольцем. На протяжении Балканской войны она помогала раненым в больнице Этфал, а во время битвы при Чанаккале добровольно работала в команде одного из самого известного врача в истории турецкой медицины Бесима Омар Паши.

Поддержание движения турецких женщин являлось основной литературной и политической целью Амины Самие, которую по праву можно считать одной из самых активных женщин того времени.

Единственный опубликованный роман писательницы «Бедность». «Бедность» является единственным романом, опубликованным при жизни писательницы. Произведение было впервые опубликовано в 1906 году в Салониках в газете «Мютлалаа». Роман

был посвящен одной из самых известных поэтесс того времени Нигяр. Произведение начинается с письма, написанного госпоже Нигар. В письме автор описывает страдания и мучения бедных молодых женщин и больных пожилых людей в снежную зимнюю ночь и упоминает о снеге, превратившемся в источник вдохновения для писателей, поэтов и художников, а также о бедственном положении несчастных и бедных людей. Роман писательницы основан именно на этих чувствах [4-271].

Роман состоит из тринадцати глав, которые именуются: «Голод», «Честь в бедности – любовь в ненависти», «Голос совести», «Необходимость», «Холод», «Возмездие Сабите», «Высокое усердие», «Человек в облике ангела», «Женитьба», «Подарок для свадьбы», «Завещание», «Отдых души» [5-6].

Произведение имеет богатую сюжетную линию, где описывается судьба многих семей. Первая глава начинается с описания ужасного состояния двух молодых и очень бедных женщин по имени Сефиле и Зенджия. Позже становится известно, что Сефиле (настоящее имя Сабите) является дочерью солидной семьи, а чернокожая женщина Зенджие – это няня Сабите по имени Гайрет. Лишившись путем мошенничества имущества, оставленного отцом, Сабите была обречена на бедное существование. Они живут в разрушенном доме с двумя старыми женщинами. Сабита обратилась в суд, но ее ждет долгий и трудный путь.

После прихода в дом подруги детства Кесбийе Сабите получает еще один тяжелый удар от жизни. Так, Кесбийе готовится к вступлению в брак с бывшим женихом Сабите Хайати. Через некоторое время Хайати приходит в дом, в котором живет Сабите. Увидев состояние Сабите, он очень огорчается, признается, что любит ее бесконечной любовью, но вынужден жениться на Кесбийе из-за ее богатства. Несмотря на предложение Хайати снимать ей хороший дом, Сабите считает это для себя оскорблением и отказывается от золота, которое принес ей Хайати. Она сожалеет, что когда-то, поверив ему, влюбилась в него. Она предпочитает голод и страдание, чем оскорбленную честь и достоинство. Хайати сожалеет о сказанном и уподобляет любимую женщину памятнику чести в нищете.

Во второй части произведения начинается история молодого аристократа Муштака Бея. Муштак Бей – выходец из богатой семьи, живет в большом особняке вместе с сестрой и дочерьми брата-близнеца. Однажды он случайно увидел Сабиту и Гайрет калфа, Сабите ему очень понравилась. Однако за неправильный шаг по отношению к такой честной девушке, как Сабите, он не прощает себя и от горя заболевает. Врачи не могут найти исцеление от болезни. Его сестра Насиха обещает, что найдет возлюбленную своего брата.

В третьей и четвертой части романа описывается история жизни Сабите. Мать Сабите госпожа Зюмруд - единственный ребенок Фейзуллах Эфенди, а папа Рухи - двоюродный брат Зюмруду.

Джехди – главный негативный герой в романе. Но поскольку Рухи Бей - дальновидный и честный человек, хочет выдать свою дочь замуж за такого же честного и порядочного человека Хайати. Эта помолвка была по душе каждому, в том числе и Сабите с Хайати. Несмотря на коварный план Кесбие и Махир разлучить Сабите с Хайати, все равно этот план не состоялся.

Однако после смерти Рухи Бея, Джехди изменил завещание. Но поскольку его разоблачили в попытке отравления, он был вынужден и сам пить яд. Со смертью Зюмруд

жизнь Сабите была разрушена. Потеряв все, Сабите была обречена на бедную несчастную жизнь. Жизнь испытывает ее не только лишением, а также неверностью своих друзей и любимых ею людей. У Сабиты начинаются тяжелые дни. В самые трудные дни с ней остаются Гайрет калфа и две верные прислуги ее матери.

Жизнь для Сабита стала настолько невыносимой, что она заявляет: «Можно терпеть бедность и голод, потому что это мучение чувствует только желудок, но невозможно терпеть предательство друга и любимого, так как эта боль затрагивает всю мою душу и тело» [3-69].

С Сабитой, которая была уже при смерти, происходит неожиданное чудо. С помощью Феттах калфа они находят завещание отца, которое якобы потерялось и Сабита снова приобрела свое собственное имущество.

Седьмая и восьмая части романа «Бедность» называются «Возмездие Сабите» и «Высокое усердие». Как известно по названию в части «Возмездие Сабите», рассказывается о трагедиях, случившихся с врагами Сабите [3-190].

Хотя и Сабите получила все свое состояние назад, ее не радует ни деньги, ни драгоценности, ни богатство. Пережив все страдания, она понимает, что все деньги, драгоценности преходящи, и что единственным богатством человека является его внутреннее богатство и духовность. Единственным утешением Сабите была помощь бедным и сиротам.

Однажды ее прислуги рассказывают ей о женщине, которую бросил муж с ребенком, и которая нуждается в помощи. Женщиной, оказавшейся в таком состоянии, была ее подруга Кесбие, когда-то предавшая ее. Кесбие падает к ногам Сабите и говорит, что жизнь отомстила ей, и она заслуживает все эти страдания. Кесбие и Хайати хотели построить свое счастье на несчастье Сабите, но сами оказались обреченными на несчастье. Несмотря на страдания, которые она причинила ей, Сабите все равно протягивает руку помощи подруге детства и принимает ее вместе с сыном под покровительство.

Десятая часть романа посвящена встрече Сабите с Муштак Беем и их женитьбе. На конец, Сабите замужем за красивым, хорошо образованным, порядочным и честным мужчиной.

Несколько месяцев спустя Сабите сообщили, что какой-то нищий настойчиво хочет увидеть ее. Этот нищий был Хайати. Хайати с маленьким ребенком на руке безнадежно стоял перед Сабите. Сабите не захотела бросить на произвол судьбы ребенка, чьи родители разрушили ее жизнь и приняла решение усыновить ребенка.

Шли годы, и дочь Сабите по имени Хаят и сын Сабит стали взрослыми. В конце романа Сабите посредством письма узнает о смерти Хайати. В этом письме Хайати просит, чтобы она рассказала правду сыну Сабите о том, что он является его отцом. Во время посещения могилы Кесбие, Сабите рассказывает всю правду своему сыну. Хотя он является не ее родным сыном, но она полюбила Сабита больше, чем своего родного ребенка. Роман заканчивается женитьбой Сабита и Хаят.

Роман отражает жизнь османских аристократов, где описывается семья и быт богатых людей. В основном автор освещает проблемы женщин, живущих в османском обществе, судьбы женщин, воспитание детей, семейные проблемы, конфликты между родственниками, борьбу за наследство. Одной из самых актуальных проблем того времени было то, что женщины считались слабыми существами в обществе, поэтому часто

ущемлялись их права, ограничивалась их свобода. В романе автор подробно описывает образ жизни османских женщин.

Роман был построен на идее «милосердия в бедности» и смог найти свое полное отражение в облике Сабите. Автор представляет читателям Сабите, образованную женщину, обладающей внутренней и внешней красотой, с высокими нравственными качествами, как образ идеальной женщины. Автор иногда называет свою героиню, как «милосердие в бедности» или же «человек в облике ангела». Несмотря на тяжелые жизненные испытания, она сумела сохранить свойственное тюркской женщине честь и достоинство.

В романе описывается борьба добра и зла, противопоставляется добрый, великодушный, положительный образ Сабите коварным, предательским, отрицательным образам Кесбие, Хайати и Махир.

Прощальное письмо Кесбие - это поучительный урок, адресованный читателям. Самая трогательная часть романа состоит в том, что Сабите со слезами в глазах прочитала последнее письмо человека, который когда-то был ее самым близким другом. В своем письме Кесбие умоляет подругу детства, чтобы она ее простила, просит, чтобы она заботилась о ее сыне и хочет, чтобы на ее могиле написали такие слова:

«О, посетитель, не проходи через мою могилу! Моя прошлая жизнь - это урок для вас! Ветер смерти бросил меня сюда! И осчастливили того, кому я причинила много боли. Я грешница, и жизнь меня наказала за это. Я просила написать эти слова человека, которого я предала! О посетитель! Человек, которого я предала, простили и молится за меня. Разве ты не помолишься за меня?» [3-220].

Рассказывая историю Кесбие, автор показывает победу добра над злом, пропагандирует морально-этические ценности, призывает людей отказаться от плохих поступков, подчеркивает, что в этой жизни остаются только лишь добрые поступки человека.

Жанр романа в турецкой литературе начал зарождаться в XIX веке. Мы становимся свидетелями того, что в творчестве Фатма Алии и Амины Семие роман пропагандируется читателям простым языком. Главными романами в творчестве этих писательниц являются «Спокойствие души» (Мухадарат) и «Бедность» (Сефалет). Информация о романе встречается в диалогах главных героев. В романе «Бедность» из диалога Насихи с Сабитой Насиха отмечает, что против жанра романа, на что Сабита отвечает что духовное наслаждение, духовное утешение можно получить только читая романы. Автор высказывает свои мысли о романе от лица своего героя:

«Читайте своим дочерям моральные романы. Велика разница между теми, кто знает мир, и кто не знает. Если рожденный слепым открывает глаза и прямо смотрит на солнце, не знает, что может ослепнуть после этого, но тот, кто знает, что такое солнце, будет смотреть на него с помощью защитного зеркала» [5-200].

Амина Семие по велению времени писала свои произведения на османском языке. Хотя произведения писательницы включены в жанр романа, но с точки зрения языка и стиля они больше напоминают рассказы.

Заключение. Опираясь на творчество и социальную деятельность, Амину Семии можно считать одной из женщин - просветительниц. Постоянно выступая с позиций женщин, писательница как в произведении «Бедность», так и в других произведениях призывает к образованию женщин, к просвещению, к изучению и овладению своими

правами в обществе. По этой причине можно сказать, что Амина Самия сыграла большую роль в движении турецких женщин и внесла важный вклад в это дело.

В то время, когда литература находилась под давлением цензуры выход на сцену женщины-писательницы требовал большой смелости. Независимо от идеи и содержания произведений, от слабых или сильных особенностей формы и жанра, нельзя не признать незаменимые заслуги Амины Семие в просвещении женщин, в их развитии, в их утверждении в обществе как личность.

Наряду со многими писателями-просветителями своего времени на творчество Амины Семие повлиял Намык Кемаль. Она так же, как и Намык Кемаль, является сторонницей свободы, процветания, просвещения, прав человека и демократии. В своем письме, адресованном поэту Нигяру, она указывает на особенности, которые послужили основной причиной написания романа «Бедность». Это письмо было опубликовано на седьмой странице 35-го номера газеты «Муталия», опубликованной 26 марта 1897 года. В письме Семие уподобляет женщину бесценному сокровищу и подчеркивает, что женщина, невзирая на бедность, является нежным и благородным существом.

Практическая значимость исследования. В творчестве А. Самие, которая была одной из первых тюркских женщин-просветительниц, впервые широко и системно была исследована тема женских проблем, и это может послужить важным источником исследования для будущих исследователей.

Выводы и предложения. Амина Семие – является одной из важных писательниц в турецкой литературе, которая освещает пути решения женских проблем в своих произведениях и размышляет о текущих проблемах с точки зрения женщины.

Другая основная цель написания романа, является подчеркивание важности правильного воспитания детей, правильного восприятия жизни, необходимости для матерей быть образцом для своих дочерей. В произведении нашли отражение такие вопросы как, правильное воспитание детей с раннего возраста, приучение детей к труду, прививание любви к науке, скромность и доброта, а также воспитание умной и сильной женщины будущего.

Те вопросы, которые затрагивает Амина Семие в романе «Бедность» и их анализ со стороны молодежи, сохраняют свою актуальность и в настоящее время, как в Турции, так и во всем восточном мире.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Банарлы Н. С. “Fatma Aliye, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, s. 994.
2. Семие А., (tarihsiz a). *Hürriyet Kokuları*. Milli Ktp, Yz. A 2693
3. Семие А., “Sefalet” Antik Dünya Klassikleri İstanbul 2010/Mayis 256 s.
4. Караджа III. “Öncü bir kadın yazar Emine Semiyenin kaleminden “İslamiyetde feminizm”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı2, 2012, Sayfa 269-280
5. Танпынап, А. Х., Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 9. bsk, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001, 640 s.
6. Турецкая Литературная Энциклопедия, том II. Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, С. II. (1911). “İtiraf-ı Hakikat”. *Təarüf-i Müslimin* 2 (31): 99.

Мамедова Хуманн гаджано кизи, докторант
Університет інженерів, Баку, Азербайджан

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЖІНОК В СУСПІЛЬСТВІ В РОМАНІ АМІНИ САМІ «БІДНІСТЬ»

У статті розглядаються деякі аспекти художнього відображення проблеми жінок в суспільстві в романі Аміни Самі «Бідність». Відзначається, що як одна з перших жіночих фігур турецької прози, Аміни Семії почала свою письменницьку кар'єру в кінці дев'ятнадцятого століття, художня спадщина її нараховує п'ять романів. Підкреслюється, що роман «Бідність» був одним з основних творів письменниці, де отисується історії жінки, яка живе в жебрацьких умовах. Відзначається, що роман «Бідність» є одним з найбільш важливих творів в історії турецької літератури, який вплинув на формування жіночого руху у Туреччині.

Ключові слова: перші письменниці, Аміна Семіє, автобіографія, роман.

Mamedova Humai Hajali gizi

ARTISTIC REFLECTION OF THE PROBLEM OF WOMEN IN SOCIETY IN THE NOVEL OF AMINA SAMI «POVERTY»

The article discusses some issues of artistic reflection of the problem of women in society in Amin Samia's novel "Poverty". It is noted that as one of the first female figures of Turkish prose, Amina Semii, she began her career as a writer in the late nineteenth century, she created five novels. It is emphasized that the novel «Poverty» was one of the main works of the writer, which describes the philosophy of the history of a woman who lives in poverty. It is noted that the novel «Poverty» is one of the most important works in the history of Turkish literature, which influenced the women's movement in Turkey.

Key words: first writers, sephalet, Amina Semie, autobiography, novel.

УДК 821.01.01

Айпара Рамиз кызы Маммедова, к. ф. н., старший преподаватель
Бакинская хореографическая академия, Баку, Азербайджан

ИЛЬЯС ЭФЕНДИЕВ КАК ОДИН ИЗ ВЫДАЮЩИХСЯ МАСТЕРОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА

Народный артист Ильяс Эфендиев занимает особое место в истории нашей литературы. Одной из характерных особенностей прозы Ильяса Эфендиева является психолого-литературный анализ. Объектом его прозы является внутренний мир людей, их противоречия и моральный облик. Психологический мир героя является одной из отличительных черт, характерных для его прозы и драматургии. Писатель показывает, как положительные, так и отрицательные качества играют важную роль в творчестве Ильяса

© Айпара Рамиз кызы Маммедова, 2019

Эфендиева. В его пьесах виртуозно показаны реальные проблемы с точки зрения моральных и социальных требований современности.

Ключевые слова: мастер, проза, литература, современный, драма.

Народный писатель Азербайджана Ильяс Эфендиев – один из тех выдающихся мастеров художественного слова, которые своей индивидуальностью и оригинальной творческой деятельностью сыграли важную роль в литературном процессе 1930-1990-х годов. В течение этого времени, когда в литературной и теоретической методологии существовали принципы социалистического реализма, наш талантливый мастер своей творческой деятельностью привнес новое дыхание в литературный процесс. Вопреки своеобразным нормам советского режима, народный писатель в своих работах изображал мораль, внутренний мир, чувства и человеческие ценности.

Научная мысль профессора Шамиля Салманова более точно характеризует писателя: «И. Эфендиев не только представил передовые и храбрые тенденции этого процесса в своих работах, но даже вся его творческая деятельность имела влияние на современный литературный процесс и направила его» (3).

Ильяс Эфендиев – мастер, который занимает осевое место в развитии азербайджанской прозы, драмы, литературного языка и театрального искусства XX века. Он никогда не был членом Коммунистической партии в течение всего существования Советского союза и гордился этим. Как гордая индивидуальность он не угодничал перед преобладающей идеологией времени, не хотел занимать посты (он даже отказывался от предложенных ему званий), кресло в его кабинете для него было одним из самых высоких постов. В результате ни одна из его работ не отвечала принципам преобладающей политической идеологии времени.

Проза И. Эфендиева разрушила социалистическую модель советской прозы, он создал такую прозу, которая отклонила эстетические догмы социалистического реализма и персонифицировал жизнь людей с точки зрения национальных и моральных интересов.

Народный писатель принес лирический и психологический стиль в нашу литературу. Целое поколение режиссеров, актеров, композиторов и художников сформировалось в результате сценического воплощения драматических работ И. Эфендиева.

Философская, эстетическая и артистическая свежесть «театра И. Эфендиева» до сих пор влияет на формирование патриотизма и эстетического вкуса читателей и аудитории. В своих работах и интервью И. Эфендиев персонифицировал нашу свободу и национальную независимость с оригинальной храбростью. Таким образом, он стал классиком азербайджанской литературы XX века.

Своей сильной индивидуальностью и богатой творческой деятельностью он показал своим современникам, особенно авторам и поэтам, и в общем интеллигенции, пример народного мастера. Его жизнь и личность являются литературной и исторической эпохой.

Эльчин пишет: «В работах Ильяса Эфендиева его храбрость в отношении к новинкам, новым темам и психологической глубине была основана на его таланте, но в ЖИЗНИ его храбрость была основана на особенностях его характера» (2, стр. 31)

В работах автора внутренний мир, чувства, печаль и радость героев были изображены с большим мастерством. Эти герои всегда живут с ощущением новизны. Они разъясняют моральную жизнь людей своими действиями. Академик Бекир Набиев правильно

отмечает, что «работы И. Эфендиева отличались от тех, что лживо хвалили Ленина, Сталина, социализм и партию. Его работы представляли и прославляли литературные, национальные и моральные ценности, большие человеческие идеалы». (1)

И. Эфендиев принес лирический и психологический стиль в азербайджанскую литературу XX столетия. Он был первым среди писателей создавший литературное и философское основание новой азербайджанской прозы в конце 50-х. «Ивы над арыком» И. Эфендиева бок о бок связаны с произведениями «Большая поддержка» М. Ибрагимова, «Горящее сердце» И. Гусейнова и «Аршин мира» С. Ахмедли спасли прозу от власти социалистической догмы и поставили национальную мораль против советских моральных стандартов.

И. Эфендиев отличался от вышеупомянутых авторов, так как они не смогли полностью спастись от соцреализма, а он создал поэтику новой прозы. Его проза была литературным и философским примером для поколения 60-х. В XX веке в течение советского периода, когда вся литература прославляла победу социализма и легендарного коммунизма, И. Эфендиев вошел в душу человека со своими легкими романтическими шагами, добился ее и спас этого ЧЕЛОВЕКА от власти социалистического «вероучения».

На сцене И. Эфендиев создал мир своими драматическими работами, которые навсегда завоевали сердце азербайджанской аудитории. Советская идеология не могла войти в тот «кристальный дворец», потому что его правитель был ЧЕЛОВЕК, национальный азербайджанский тюрок, который держал в чистоте свою внутреннюю жизнь. В течение своей 60-летней творческой деятельности Ильяс Эфендиев написал шесть романов, а именно: «Ивы над арыком» (1958), «Кизиловый мост» (1960), «Три друга за горами» (1963), «Рассказ о Сарыкейнек и Валехе» (1976), «Не оглядывайся, старик» (1980), «Трехзарядная винтовка» (1981), пять повестей как «Письма из деревни» (1939), «Ясные ночи» (1941), «Владелец земли» (1952), Смерть Гачага Сулаймана» (1993), «Рассказ о дочери Хана Гулсанубар и таристе Садыгджане» (1996), 47 рассказов, множество эссе и мемуаров.

И. Эфендиев написал 20 пьес. 19 из них были поставлены на сцене Национального академического драматического театра. Они значительно повлияли на развитие современного театрального мышления. Азербайджанская театральная поэтика нашла свою артистическую и эстетическую сущность в «театре Ильяса Эфендиева».

Выдающиеся литературные критики, теоретики и художественные деятели писали монументальные монографии, исследовательские работы, научные и теоретические статьи творческой деятельности И. Эфендиева и рецензии на его пьесы. Они исследовали и оценили творческую деятельность великого мастера в контексте исторической судьбы наших граждан. Как великий человек И. Эфендиев в течение всей своей жизни придерживался своего пути и никак не сворачивал с нее. Патриотизм, храбрость, доброта, правдивость, привязанность И. Эфендиева к литературе и искусству и его работы увековечили имя писателя.

Хотя он написал свои первые рассказы намного раньше, И. Эфендиев вошел в историю литературы во время самого сложного периода XX столетия, в 1939-м году со своей книгой «Письма из деревни». Для писателей и критиков это был период репрессий, преследования и осуждения. В течение того периода И. Эфендиев вошел в литературу со своей силой воли и верой, талантом и индивидуальностью. Когда не только слово, но и

сам человек потерял свою ценность. И. Эфендиев сумел в тот исторический момент привить уважение к слову и направить внимание и литературное мышление к человеческой индивидуальности, его внутренней и моральной жизни. Когда тоталитарный режим пал, и появилась возможность войти в архивы, стало известно, что И.Э фендиев был признан безупречным и честным. Так, он не угодничал перед суровой идеологией и оставался народным писателем. Много раз в своих работах он напоминал о мучениях, причиненных большевиками его семье. Были также идеологические нападения на автора. Некоторые из его работ несправедливо были подвержены критике. Но он оставался верным своему кredo. Он продолжал свою творческую деятельность с верой и упорством. Любовь народа к великому автору усиливала эту веру и настойчивость. Эльчин пишет, что он никогда не видел, как Ильяс Эфендиев когда-либо подписывал «подвергающее» письмо (это был «литературный жанр» широко распространенный во время этого периода), о чем он мог сожалеть позже. Те, кто знают литературную и социальную жизнь того времени, могут лучше оценить этот факт (и они делают это!). Но есть письма, которые выставляют его напоказ. Тот факт, что единственное письмо, которое защищало нашего великого драматурга Г. Джавида, было написано народным писателем Ильясом Эфендиевым: «Джавид должен быть освобожден от обязательств, потому что люди любят его все равно, не забывайте его, он вошел в их сердца, и невозможно вывести его оттуда. Если Джавид будет освобожден от обязательств, дух патриотизма будет поднят в республике...» Однажды дядя И. Эфендиева, известный театральный деятель Джалил бек Багдадбеков отказался подписать документ, который выставлял Рзы Тахмасиба врагом народа и швырнул бумагу и карандаш в лицо человека, который настаивал на этом.

Критические статьи драматурга, особенно связанные с драмой, театром и искусством кино, посвящены проблемам культуры. Он также писал большие философские эссе о художественных деятелях. Его статьи и обзоры, посвященные художественным и культурным проблемам, отличаются литературным и эстетическим весом, объективностью и значением. 95 статей и 14 интервью автора были включены в седьмой том его «Избранных работ».

Драматические произведения И. Эфендиева, которые получили сценическое воплощение, сформировали плеяду режиссеров и актеров, которые оставили заметный след в истории нашего театра. Известные художественные деятели гордо рассказывают об исключительной роли этой великой личности и его драм в своих достижениях.

Тема Южного Азербайджана – специальный объект исследования в творческой деятельности драматурга. Эта тема впервые нашла свое сценическое олицетворение в пьесе «Я не могу забыть». В литературе и истории социального мышления эта тема появилась на сцене в течение «периода запретов». Несмотря на то, что это пьеса подвергалась различного рода давлениям, она оставалась в репертуаре в течение 17 лет, и имела больше, чем 500 инсценировок.

Главная линия в исторических драмах И. Эфендиева – героический мотив. Его исторические драмы, созданные в 70-90 гг. прошлого столетия, такие, как «Песни остались в горах» (1971), «Натаван» (1881) у «Шейх Хиябани» (1986), «Встреча любовников в аду» (1989), «Одинокое дерево ивы» (1991), «Сумасшедшие и умные» (1992), «Правитель и его дочь» (1994) связаны с новым подходом к истории Азербайджана, с переоценкой ценностей, борьбой нашего народа за свободу и независимость.

Ильяс Эфендиев – мастер, который имеет особое место в развитии азербайджанской прозы, драмы, литературного языка и театрального искусства. Выдающийся писатель высоко оценил литературный язык и художественное слово. Он писал, что велика роль писателей и поэтов в развитии нашего литературного языка. Для писателя язык – толкователь его сердца. Писатель должен использовать слова, понятные для каждого. Работы, созданные в духе народа и живым языком, всегда заслуживают любовь народа.

И. Эфендиев – писатель, который всегда любим и читаем. С оригинальным мастерством он критиковал «авторов», которые создали «работы» по заказу доминирующей идеологии во время советского периода. Писатель очень надеялся на будущее Азербайджана. Он писал, что его надежда на будущее Азербайджана очень большая. Потому что любовь азербайджанского народа к их стране и Родине вечна. Сегодня период всплеска народного патриотизма. И. Эфендиев в своих работах всегда прославлял борьбу нашего народа за национальную свободу и независимость, был первым писателем, который получил Государственный Орден Азербайджана. Наш великий мастер посвятил 60 лет 82-летней жизни творческой деятельности. Его различные и всегда современные работы призывают нас к национальному и моральному единству со своей философической и эстетической свежестью и значением. Художественные произведения писателя получили общечеловеческое признание. Его произведения были переведены на славянские (чешский, болгарский и т. д.), европейские (испанский, немецкий, польский), восточные (арабский, турецкий) языки. Проза и драматическое наследие и сегодня сохраняют свою актуальность как великого гения пера.

Драматический образ по сравнению с эпическим отличается большей определенностью и независимостью. При этом человеческий характер проявляется в результате более резкого противопоставления жизненных событий, противоречий. Привнесенные Ильясом Эфендиевым в азербайджанскую драматургию новые темы и сюжеты стали причиной возникновения в этом жанре лирико-психологической драматической ветви. Пьесы драматурга: «Ты всегда со мной», «Моявина», «Не могу забыть», «Уничтоженные дневники», «В хрустальном дворце» вошли в историю нашей литературы в качестве образцов лирико-психологических драм.

В драмах Ильяса Эфендиева требуется отражать завершенное, определенного объема и размера действие не путем повествования, а действием, самой деятельностью, показом динамических процессов действия от начала и до конца. В это время характер и фабула и не ослабевают, и не отрицаются. Действие является источником питания драматического произведения и формирует из конкретных идей и желаний, идеалов и убеждений условия для борьбы ради специфичной высшей цели. Ильяс Эфендиев, подчинив события драматическому действию и его требованиям, последовательно продолжил процесс от одного полюса к другому, от чего и к чему он показывает человека в работе, труде, деятельности («В весенних водах»). Это выражает его образ мышления, стремления, творческий характер крепнет, растет в борьбе, по мере роста удостаивается любви или ненависти. В драматургии Ильяса Эфендиева при действии в раскрытии характера каждое слово, выражение и конструкции предложений играют символическую роль. Потому как само слово тоже есть действие, одна из его форм. «Действие есть общее движение между началом и окончанием. Что-то возникает, развивается и отмирает» (Э. Тушар, французский

исследователь). Это не означает, что действие есть внутренний мир драматурга, жизнь пьесы есть размышления драматурга, его духовная жизнь.

Своими драмами Ильяс Эфендиев привнес на нашу сцену простое, ясное и в то же время обладающее большой лирико-психологической и эмоциональной силой богатство. Это напрямую связано с лингвистическими источниками драм. В определении драматургического языка И. Эфендиева за основу берутся 2 источника: фольклор и искусство великого драматурга Дж. Джаббарлы. Первый источник в языке драмы подтверждается богатой этнографической лексикой и обладающим широким смысловым содержанием фразеологическим слоем. Во втором же оказывается основательное воздействие синтаксиса драматургического языка Дж. Джаббарлы на творчество И. Эфендиева (И. Эфендиев не придает своему языку сказочность; и превращая родной язык в язык искусства, и материализуя в письме узнанное из фольклора, полагает родным для природы своей творческой манеры рабочий опыт Дж. Джаббарлы в синтаксисе. Прошедший школу этих источников большой мастер создал в азербайджанской литературе свой совершенный язык искусства. Не меньшее достоинство, чем художественность драматического и прозаического языка И. Эфендиева, заключается в его литературности – его художественный язык искусства в то же время представляет собой совершенный нормативный литературный язык.– профессор Т. Гаджиев).

Как и в прочих произведениях, и в драматургическом творчестве И. Эфендиев писался из 3 источников: воображение, наблюдение и опыт. Эти 3 источника непосредственно связаны с писательским мастерством, художественными деталями и подробностями. Потому как «нахождение художественной детали, простота, ясность подробности, являются одним из основных критерии определения уровня мастерства». Автор этой мысли Камиль Велиев, Особенности драматургического языка Ильяса Эфендиева продолжая мысль, пишет, что писатель выбирает один источник так, как делает это плотник, выбирая подходящую доску. Конечно, каждый писатель, прежде всего, пишет о себе, затем писатель растет, много работает и воображение, как мышца, развивается при работе, с возрастом писатель становится более острым наблюдателем...

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бахтияр Набиев «Славный путь», «Коммунистическая», 27 мая 1984.
2. Избранные произведения И. Эфендиева: В 7 томах, том I, Баку, «Чинар-печать», 2002.
3. Салманов. «Газета Бакинский рабочий», 7 декабря 1999.
4. Яшар Гараев, или На Вершине театр, искусство, поддерживающие лирика с проза века: Избранные произведения в 7 томах. Том I, Баку. Ильяс Эфендиев. «Изданы Чинар», 2002.

Айпара Рамиз кизи Маммедова, к. ф. н., старший викладач
Бакинська хореографічна академія, Баку, Азербайджан

ІЛЯС ЕФЕНДІЄВ ЯК ОДИН З ВИЗНАЧНИХ МАЙСТРІВ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА

Народний артист Ільяс Ефендіев посідає особливе місце в історії азербайджанської літератури. Одна з характерних особливостей прози Ільяса Ефендієва – наявність психологічного аналізу. Об'єктом його прози стає внутрішній світ людей, їхні противідччя, моральні характеристики. Психологічний світ героя є однією з показових ознак його прози і драматургії. Письменник показує, як позитивні і негативні якості відіграють важливу роль у творчості Ільяса Ефендієва. В його п'есах віртуозно продемонстровано реальні проблеми з позиції моральних і соціальних вимог сьогодення.

Ключові слова: майстер, проза, література, сучасний, драма.

Aypara Mammadova, PhD, senior lecturer
Choreography academy, Baku, Azerbaijan

ILYAS AFANDIYEV AS A MASTER OF AZERBAIJAN LITERATURE

People's artist Ilyas Afandiyev has a special place in history of our literature. One of characteristic feature of Ilyas Afandiyev's prose is its psychological analysis. Object of his prose is inner life of men and contradictions in their moral world. Picturing of a hero's psychological world is one of distinctive features which is so characteristic of his prose and drama. The writer shows both positive and negative qualities of his images. Folklore poetics, folklore traditions and motives play an important role in Ilyas Afandiyev's creative work. In his plays Ilyas Afandiyev masterly shows actual problems from the standpoint of moral and social demands of the contemporaneity.

Key words: prose, character drama, imagery.

УДК 82.09; 82-95

Юсифова Ирада, научный сотрудник

Институт литературы имени Низами Гянджеви Национальной академии наук Азербайджана, Баку, Азербайджан

ПРИРОДА И ПЕЙЗАЖ В «ДОНСКИХ РАССКАЗАХ» М. ШОЛОХОВА И ИХ ПЕРЕДАЧА В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПЕРЕВОДАХ

В представленной статье изучаются природа и пейзаж в «Донских рассказах» М. Шолохова и их передача в азербайджанских переводах. При рассмотрении данной проблематики мы обращаем внимание на то, какую важную роль играют природа и пейзаж в общем художественном творчестве, в том числе в «Донских рассказах» М. Шолохова, какие они выполняют художественно-эстетические функции и как они сохраняются в переводах А. Аббасова и Н. Абдулрахманлы. При этом мы анализируем эти вопросы в сравнительно-сопоставительном плане.

Ключевые слова: природа, пейзаж, Шолохов, художественная функция, «Донские рассказы», анализ переводов, адекватность.

Природа и пейзаж во все времена в произведениях подавляющего большинства писателей занимали доминирующее место. Однако не для всех писателей пейзажные зарисовки имеют первостепенное значение. Для М.А. Шолохова пейзаж важен потому, что он имел принципиальное значение для конкретного его произведения. Кроме этого пейзаж, как место действия, оказывает важное воспитывающее влияние на формирование характера. Зачастую отношение к природе показывает некоторые существенные стороны характера и мировоззрения персонажа.

Местом действия в произведениях М. Шолохова в подавляющем большинстве случаев становится донская природа, донские хутора, донские станицы. В литературном изображении природы имеется ещё и другая функция пейзажа - психологическая. Определённые состояния природы так или иначе соотносятся с теми или иными человеческими чувствами и переживаниями: солнце – с радостью, дождик – с грустью и т.д. Поэтому пейзажные детали использовались Шолоховым для создания определённой эмоциональной атмосферы (3).

Пейзаж – важный компонент изображения незамкнутого пространства произведений М. Шолохова. Поэтому нам хочется начать изучение этой проблемы с «Донских рассказов» М. Шолохова. Анализируя пейзаж в этих рассказах, мы намерены обратить внимание на то, как автор выражает свой протест писателя против унижения человека

и как эти моменты передаются в азербайджанских переводах. Заметим, что уже около 90 лет «Донские рассказы» вызывают восхищение, потрясение и удивление. Временами удивляешься, как этот человек умеет вникнуть в диалектику природы и глубокий смысл трагических противоречий первых десятилетий XX века. Когда вчитываемся в суть и содержание «Донских рассказов» нам становится ясно с какой точайшей интонацией М. Шолохов показывает движение человеческой души во взаимной связи с природой. В этих рассказах М. Шолохов показал тесные взаимоотношения человека с окружающей средой. Острота художнического наблюдения М. Шолохова такова, что природа как бы сопереживает вместе с человеком.

Почти все рассказы, входящие в этот сборник – «Родинка» (“Xal”), «Пастух» (“Naxırgı”), «Продкомиссар» (“Ərzaq komissarı”) «Шибалково семя» (“Şibalkonun toxutımı”), «Алешкино сердце» (“Alyoşkanın qəlbi”), «Бахчевник» (“Bostan qorucucusu”), «Путь-дороженька» (в двух переводах “Yol” (А.Аббасов) и “Yol – iz” (А.Гулиев), «На-халёнок» (“Sırtıçığaz”), «Коловертъ» (“Burulğan”), «Семейный человек» (“Aıləli adam”), «Двухмужня» (в двух переводах “İkiərli” (А.Аббасов), “İkiərli qadın” (Н.Абдулрахманлы), «Смертный враг» (“Qan düştənəi”), «Жеребёнок» (“Dayça”), «Чужая кровь» (“Özgə qanı”) и другие в 70-ые годы Айюбом Аббасовым, а уже в последние годы А. Гулиевым и Н. Абдулрахманлы переведены на азербайджанский язык.

Отметим, что каждый из переводчиков в процессе работы стремился в меру своих способностей сохранять пейзажные описания шолоховских произведений.

Начнём с анализа первого образца сборника «Донских рассказов» «Родинка» и рассмотрим какое место занимает описание пейзажа в этом произведении и как удаётся сохранять эти особенности оригинала в переводе А. Аббасовым! Так, например, в рассказе «Родинка» автор вводит нас в особую обстановку, где царит тревожное ощущение, тяжёлая жизнь, описанная в произведении: «Хата, где квартирует Николка, стоит на яру над Доном. Из окон видно зелёное расплескавшееся Обдонье и вороненую сталь воды. По ночам в бурю волны стучатся под яром, ставни тоскуют, захлёбываясь, и чудится Николке, что вода вкрадчиво ползёт в щели пола и, прибывая, трясёт хату» (7, с.4).

Теперь рассмотрим, как переводит такое пейзажное описание Айюб Аббасов, удалось ли ему во всём величии сохранять шолоховское пейзажное изображение.

“Nikolkanın yaşadığı daxma Donun sıldırımlı sahilində yerləşir. Rəncərdən ləpələnən mavi Donun zağlı poladı andıran suyu görünür. Gecələr firtına zamanı dalğalar sıldırımlı sahili döyüçləyir, rəncərlərin qapıları bərk cirildiyir və Nikolkaya elə galır ki, su oğrunca döşəmənin deşiklərinə tərəf sürünlür, getdikcə artaraq daxmanı silkələyir” (9, s. 109).

При сравнительно-сопоставительном анализе отрывков оригинала и перевода видно, что А. Аббасов для достижения полноценности перевода следует более устоявшимся принципам. Безусловно, в процессе перевода подходы интерпретаторов могут быть разными, тем не менее в азербайджанской школе художественного перевода к тому времени, когда был осуществлён перевод «Донских рассказов» М. Шолохова, имелись уже некоторые сложившиеся принципы, которые творчески развивались А. Аббасовым, впоследствии А. Гулиевым и Н.Абдулрахманлы. Однако, помимо уже сложившейся традиции в этой области имеются и некоторые специфические особенности в подходе к переводу конкретных отрывков. Поэтому А. Аббасов обязан был учитывать эти особенности, а также все детали, отражённые в оригинале. В целом, нам кажется, что переводчик без

потерь доводит до читателя основное содержание этого отрывка. В этой связи уместно цитировать мысли азербайджанского теоретика перевода проф. Ф. Велихановой, писавшей, что «переводчик должен подойти к переводу диалектически: с одной стороны, соблюсти точность по отношению к подлиннику, с другой – учитывая особенности и законы языка, на который переводит, освободиться от сковывающей буквальности» (2, с. 28). Нам кажется, что А. Аббасов в переводе данного отрывка добился определённых успехов. Так как оригинальные пейзажные описания с предельной адекватностью находили отражение в переводе А. Аббасова.

Заметим, что Михаил Шолохов, как и другие крестьянские русские писатели, чувствовал свою ответственность перед казачьим крестьянством. Именно по этой причине он избегал натуралистических подробностей в изображении крестьянского быта. Именно по этой причине показывал разные стороны и достоинства русского крестьянства. Однако для М. Шолохова существует не только, а может быть, и не столько сословное, сколько человеческое. Его интересует личность, индивидуально неповторимый характер донского казачества. Именно поэтому так разнообразна галерея представленных в цикле «Донские рассказы» казачьих лиц.

Каждому герою соответствуют тип пейзажа, и он как бы вписан в него (за исключением нескольких персонажей, которые находятся в постоянном движении). Пейзаж в сборнике «Донских рассказов» выступает как образ вечного закона мироздания, непостижимого для человека, но прелюбопытного его своей красотой и гармонией. В описаниях природы сочетаются подробность, детальность, точность и ощущение неопределенности, невыразительности тайны, скрытой в природе. Понаблюдаем эти особенности пейзажа в рассказе М. Шолохова «Двухмужня» и обратим внимание, как сумели передать эти черты в своих переложениях А. Аббасов и Н.А бдулрахманлы:

«Сады обневестились, зацвели цветом молочно-розовым, пьяным. В пруду качаловском, в куче прошлогодней, возле коряг, ржавых и скользких, ночами хмельными – лягушечьи хороводы, гусиный щёпот любовный, туман от воды... И дни погожие, и радость солнечная у Арсения, председателя качаловского коллектива, оттого, что земля не захолостеет попусту (трактор есть), – а вот ущемила сердце одна сухота, и житья нету... На третью сутки встал раньше кочетов Арсений, вышел к ветряку на прогон и сел возле скрипучего причала» (7, с. 185).

Этот отрывок рассказа передан А. Аббасовым в следующем виде:

«Bağlar gəlin donunu geydi, acıq-çəhrayı rəngli etirli çiçək açdı. Kaçalovka gölməçəsində suya batıb qol-qonaq atmış keçənilik və sürüşkən ağacın yaxınlığında məstedici gecələrdə qurbağaların xoru, qazların aşiqanə piçiltisi eşidilir, sudan duman qalxır... Günlər də xoş keçir. Kaçalovka kollektivinin sədri Arseninin də sevinci aşır-dasıır, çünki torpaq boş qalmır (traktor vardır); ancaq bu iztirab onun qəlbini parçalamışdır, yaşaya bilmir... Srağagün Arseni xoruzlardan tez qalxdı, yel dəyirmanın yanına, yan küçəyə çıxdı və körpünün yaxınlığında oturdu» (8, s. 330).

А теперь рассмотрим, как оригинальные пейзажные описания находят своё отражение в переложении этого отрывка текста у Н. Абдулрахманлы:

«Bağlar donun dəyişdi, ağappaq-çəhrayı, bılıqedici çiçəklər açdı. Kaçalovka nohurunda, ötənilki qamışlıqla, çürümüş və sürüşkən ağacların yanında sərəxəş gecələr – qurbağa xoru, sevgi dolu ördək qaqqıltıları, bir də sudan qalxan duman – uzanıb gedir. Günlər müləyim

keçir, Kaçalovka kollektivinin sədri Arseninin sevinci də gün kimi işiq saçır, çünki torpaq qisir qalmayacaq (traktor var) – amma qəlbə quraqlıqdan sancırdı, günü-güzərəni yox id... Üçüncü gün ilk xoruz banından qabaq durdu, mal-qara yolunun üstündəki dikə çıxdı, cirildayan kögrünlün yanında oturdu» (9, s. 401).

При внимательном анализе обоих отрывков текстов перевода видны некоторые отступления от оригинала. У А. Аббасова неправильно переведены слова «пруд», «куча», «коряга». Так, например, «пруд» переведён им как «göltəçə», что означает «лужа», «запруда». Слово «куча» вообще затеряно среди прочих слов и словосочетаний, слову «коряга» также постигла такая же участь. А что касается словосочетаний «а вот ущемила сердце, и житья нету...», то они представлены в виде «anсаq bir iztirab onun qəlbini parçalamışdır», что передаётся не совсем адекватным стилистически окрашенным словосочетанием, несоответствующим оригинальным выражениям. Конечно, для того, чтобы добиться адекватности переводчик обязан был обратиться в соответствующие двуязычные словари и справочники, чтобы более соответственно передать слова и выражения, нашедшие место в оригинале.

Нариман Абдурахманлы также допускает некоторые неточности в переводе. Так, например, если у Шолохова этот отрывок начинается со стилистически окрашенным выражением «сады обнестались», то Н. Абдурахманлы передаёт его простым и не приковывающим внимание нейтральным словосочетанием «bağlar donunu dəyişdi». Слово «пруд» им также передано не совсем удачно, и представлено в виде «nohur». И хотя в словарях «пруд» наряду с другими лексическими значениями «göl, gölcük» также имеет и значение «nohur», однако в данном контексте оно себя не совсем оправдывает. Адекватом этого слова могло бы выступать слово «göl». А вот оригинальное выражение «встал раньше кочетов» у Н. Абдурахманлы превратилось «xoguz banından qabaq durdu». Тогда как у М. Шолохова «встал раньше кочетов», должно было переведено «xoguzlardan tez durdu». От того, что переводчик здесь от себя добавил «banından», перевод ничего не выиграл. А «ущемила сердце одна сухота» передавалось в форме «qəlbə quraqlıqdan sancırdı». Тогда как вообще в двуязычных русско-азербайджанских словарях мы не встречали слова «quraqlıqdan sancırdı». Подходящим вариантом перевода здесь прежде всего могло бы служить словосочетание «qəlbini quraqlıq sixirdi». Что более верно отразило бы семантико-лексические особенности выражения «ущемила сердце одна сухота». Заметим, что и А. Аббасову не удалось передать данное словосочетание удачно. Он здесь вообще добавляет совсем неуместные выражения и делает словосочетание несколько громоздким «...bir izbirab onun qəlbini parçalamışdır», что не совсем вяжется с основным смыслом оригинальных выражений. В третьем томе «Русско-азербайджанского словаря» читаем: «Ущемить – 1. Sixmaq, sixib əzmək, 2. Sixıdırməq, məhdudlaşdırmaq» (6, с. 421). У Н. Абдурахманлы со словосочетанием «земля не захолостеет попусту» также ничего не получилось, что он передал в виде «torpaq qisir qalmayasacaq». Переводчик просто обязан был перевести его в виде «земля не останется непосеянным», что могло бы помочь верной передаче смысла подлинника. Оба переводчика слово «прогон» также неточно переводили. Если А. Аббасов переводит это слово в форме «yan küçə», то Н. Абдурахманлы добавляет от себя неуместные слова «mal – qara yolunun üstündəkikə çıxdı», чего вообще ни в коем образом нельзя было привнести в текст. Это не только отступление от оригинала, а полное искажение авторской мысли. Ведь в оригинале ничего

подобного мы не имеем. Там речь идёт о ветряке, что соответствует азербайджанскому «yel dəyirməni». Отметим, что таких недостатков в текстах обоих переводов мы довольно часто встречаем.

Переводчики обязаны были знать, что пейзаж - один из содержательных и композиционных элементов рассказов М. Шолохова, выполняющий многие функции в зависимости от стиля автора и метода писателя, цели автора раскрыть состояние героя (в нашем случае Арсения), противопоставить окружающий мир человеческим убеждениям, установить композиционные связи между элементами произведения, отразить загадку природы и её отчуждённость от цивилизации (5).

Вообще надо сказать, что в сборнике «Донских рассказов» пейзаж выполняет различные функции, в частности: 1) иллюстративная (создание фона, благодаря которому читатель представляет себя, где и когда происходили действие); 2) эмоционально-психологическая – пейзаж оказывается средством раскрытия характера героя; 3) воздействие природы на формирование личности героя; 4) символическая функция, позволяющая воплощать философско-эстетические взгляды автора на мир и человека.

Нам кажется, что пейзажные описания в «Донских рассказах» являются чем-то большим, чем просто фоном для эстетического восприятия текста. Ибо в рассказах, входящих в этот сборник, роль пейзажа достаточно значима. Он является важной целью в создании произведения, что даёт наиболее исчерпывающее представление о мыслях М. Шолохова, изложенных в тексте.

В «Донских рассказах» М. Шолохова привлекает живая достоверность описание казачьего быта, умение передать перемены, происходящие в жизни казацких страниц. Помощью природных описаний писатель сумел открыть в простых людях благородство и великодушие, милосердное отношение ко всему, что нуждается в защите и помощи... Эти качества героев раскрываются и в суровом продкомиссаре («Продкомиссар») и в простодушном Шибалке («Шибалково семя»), и в мужественном Трофиме («Жеребёнок»), и в дяде Гавриле («Чужая кровь») и др.

Гуманистическая проникновенность, как черта, определяющая нравственную позицию художника простила в «Донских рассказах»... приоткрыла тот мир, познание которого потребует огромных усилий и определит весь дальнейший путь писателя (4, с. 484).

Природа и пейзаж – вечные спутники писательской жизни М. Шолохова, что мы достаточно чётко наблюдаем в рассказах «Родинка», «Пастух», «Алешкино сердце», «Кричая стежка», в повести «Путь-дороженька» и др. Во многих из них мы видим умение писателя в мельчайших деталях описать родные просторы, передать восхищение красотой природы, её чувственность. Природа у М. Шолохова противится всему негативному, что происходит в разумном человеческом мире. Именно все эти индивидуально-художественные черты должны были сохранены нашими переводчиками.

Изобразительно-выразительные средства языка писателя позволяют воссоздать горестный облик земли... Важен в описании пейзажа и приём цветовой палитры... Эти цвета помогают «увидеть» и прочувствовать живописную природу, богатую красками и различными оттенками, природу, часто изменяющуюся..., остающуюся постоянным спутником человека на протяжении всей его жизни (1, с. 34).

Расширяя пространственно-временную дистанцию и перспективу рассказов, образы природы зачастую несут символическое «опережение» событийного ряда, концентрируя

в себе его трагедийную сердцевину, что с особой выразительностью проступает в «Нахаленке», «Обиде», предваряющие трагическое, кровопролитное столкновение одинаково бедствующих крестьян. Пейзажные образы в изображении М. Шолохова предстают средоточием как неуемной, способной обнадёжить человека жизненной энергией, агрессивные тона силы природы парадоксально сочетаются с мудрыми законами самосохранения, возвышающими природу над миром.

В сборнике «Донских рассказов» М. Шолохова наметились магистральные тенденции того изображения природного бытия, развернувшиеся позднее в крупных полотнах – «Тихом Доне», «Поднятой целине». Пейзажные образы, выведенные с различной степенью детализации, во взаимодействии устойчивых фольклорных ассоциаций и самобытных творческих решений, нередко приоткрывают в шолоховских рассказах вселенский фон «большого» исторического времени, что также с предельной точностью и верностью должны были доведены до сведения азербайджанской читательской общественности нашими переводчиками.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бирюков Ф.Г. Художественные открытия Михаила Шолохова. М.: «Современник», 1995, 412 с.
2. Велиханова Ф. Азербайджанская советская поэзия на русском языке. Баку: «Язычы», 1982, 204 с.
3. Есин А.Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения. Учебное пособие. 3-е изд. М.: «Флинта, Наука», 2000, 248 с.
4. История русской советской литературы. Под ред. П.С.Выходцева. Изд. 4-е, испр. и доп. М.: «Высшая школа», 1986, 630 с.
5. Пейзаж и его роль в... <https://studbooks.net>.
6. Русско-азербайджанский словарь. В 3-х тт. т. 3, изд. 3-е, испр. и доп. Баку: «Гянджлик», 1983, 556 с.
7. Шолохов М. Ранние рассказы. М.: «Советская Россия», 1961, 324 с.
8. Şoloxov M. Seçilmiş əsərləri. Povest və hekayələr. Bakı: "Avrasiya Press", 2007, 357 s.
9. Şoloxov M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Şərq-Qərb" nəşriyyat evi, 2013, 421s.

Юсіфова Ірада, науковий співробітник

Інститут літератури імені Нізамі Гянджеві Національної академії наук Азербайджану, Баку, Азербайджан

ПРИРОДА І ПЕЙЗАЖ В «ДОНСЬКИХ ОПОВІДАННЯХ» М. ШОЛОХОВА І ЇХ ПЕРЕДАЧА В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

У представлений статті вивчаються природа і пейзаж в «Донських оповіданнях» М. Шолохова і їх передача в азербайджанських перекладах. При розгляді даної проблематики ми звертаємо увагу на те, яку важливу роль відіграють природа і пейзаж в художній творчості, в тому числі в «Донських оповіданнях» М. Шолохова, які вони виконують художньо-естетичні функції і як вони зберігаються шляхом порівняння оригіналу і перекладів.

Ключові слова: природа, пейзаж, Шолохов, художня функція, «Донські розповіді», аналіз перекладів, адекватність.

Yusifova Irada, researcher
NASA, Institute of Literature

THE NATURE AND LANDSCAPE IN M. SHOLOKHOV'S "DON STORIES" AND THEIR TRANSLATION INTO THE AZERBAIJANI LANGUAGE

The paper deals with the analysis of the nature and landscape description and their translation problem into the Azerbaijani language. It also describes the farms and the stations of Don. These details were given by the writer and are used to express an emotional atmosphere in the novel. Paying attention to the given problem, we can say about the great role and importance of nature and landscape description in general M. Sholokhov's works and especially in "Don Stories", these descriptions carried literary-esthetic function wholly in his creations. It's shown how the translators as Eyyub Abbasov, Nariman Abdulrahmanli tried to save the writer's style in their translations. All these materials are given comparatively with the novel in origin. It is true that, these stories are admirable and valuable in nowadays, too.

Key words: nature, landscape, Sholokhov, artistic function, "Don stories", translation, analysis of translations, adequacy.

УДК 831.04

Онкович Г.В., доктор педагогічних наук, професор,

Приватний вищий навчальний заклад «Київський медичний університет Української асоціації народної медицини», Київ

Білецький В.С., доктор технічних наук, професор

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків

РОЗВИТОК МЕДІАКОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА СТРАТЕГІЯ

Стаття присвячена важливості застосування до навчального процесу, формування професійної компетентності, саморозвитку вчителя, практичного досвіду викладачів на прикладі їхніх блогів, веб-сторінок в соціальній мережі тощо.

Дослідники висвітлюють медіа-дидактику старих, нових і сучасних ЗМІ, говорять про її складові, виділяють нові поняття, терміни. Аналіз як метод дослідження показав історію та прогресивний розвиток медіаосвіти та медіадидактики у світі. Педагогічна спільнота в даний час говорить про новітні галузі медіадидактики, виправдовує і вводить терміни «блогодидактика» (педагогічна, предметна, наукова, навчально-наукова), вікі-дидактика та інші. Тематичні сторінки на Facebook успішно функціонують, вони стали платформами для обміну кращими практиками українських медіа-просвітників. Мова йде про практичний розвиток медіа-дидактики вищої, середньої, початкової школи, позашкільної роботи, навколошнього середовища тощо. Наявні відповідні практики, відсутні наукові розробки та узагальнення. Цей процес зараз активний.

Ключові слова: медіадидактика, вікі-дидактика, медіаосвіта.

Постановка проблеми. Медіаосвіта як нова педагогічна галузь, своїм змістом зорієнтована на людину, виокремилася відносно недавно. Її з'ява в освітньому просторі була обумовлена інноваційним освітнім процесом, суспільною потребою, оскільки розвиток засобів масової інформації/комунікації та їх застосування до процесу навчання і виховання значно активізували творчий пошук освітніх у багатьох країнах. Інноваційна діяльність педагогів, не задоволених традиційними умовами, методами, способами навчання і виховання, була зорієнтована не на лише новизну змісту реалізації своїх зусиль, а передусім на якісно нові результати. Виокремились нові педагогічні стратегії, значна частина з яких спрямована безпосередньо на розвиток медіакомпетентності

Свого часу ми вже звертали увагу на потенційні можливості професійно-орієнтованої медіаосвіти у вищій школі, яка сприяє формуванню медіа – та інформаційної грамотності майбутніх фахівців [1, 2, 3, 7] розкривали зміст термінів «інформаційна грамотність»,

© Онкович Г.В., Білецький В.С., 2019

«медіаграмотність», «медіаінформаційна грамотність» та «медіакомпетентність фахівця», поданих як у дослідженнях зарубіжних науковців, так і в працях українських дослідників [4, 5, 6, 15] обґруntовували необхідність розуміння «парасолькового» поняття «медіаінформаційна грамотність» як одного із базових у сучасному суспільстві знань [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми засвічує прискорений темп упровадження медіаосвітніх технологій у навчальному процесі вищої школи. Досить назвати дисертаційні роботи Р.Бужикова, Ю.Горун, І.Гуріненко, Н.Духаніної, О.Каліцевої, Н.Лашук, І.Сахневич, О.Янишин та ін., щоб пересвідчитися в можливостях медіаосвітнього підходу в осучасненні навчального процесу. Дослідники розглядали технології використання медіазасобів у навчанні майбутніх економістів, редакторів, інспекторів-пожежників, інженерів комп’ютерних наук, юристів, інженерів нафтогазової промисловості, документознавців, маркетологів; пропонували авторські методики.

Можливості медіаосвітніх технологій спонукають до їхньої активної попаганди і поширення в середовищі навчальних закладів різних профілів підготовки. На часі активізувати напрацювання з медіадидактики вищої школи [8] (принагідно зачіткою, що німецькі вчені, наприклад, виокремили її як «*Hochschuldidaktik*», Ludwig Huber: *Hochschuldidaktik als Theorie der Bildung und Ausbildung*. In: Dieter Lenzen (Hrsg.): *Enzyklopädie Erziehungswissenschaft. Ausbildung und Sozialisation in der Hochschule*. Band 10. Klett, Stuttgart/Dresden 1995, ISBN 978-3-12-939954-5, S. 114–138.), оскільки „дидактика – частина педагогіки (...), що обґруntовує і розкриває зміст освіти, методи і організаційні форми навчання”. Медіадидактика, на нашу думку, це – сукупність упорядкованих знань про принципи, зміст, методи, засоби і форми організації навчально-виховного процесу з використанням масовокомунікаційних матеріалів при викладанні медіапедагогіки чи інших дисциплін, що забезпечують розв’язання навчально-виховних завдань за участю ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Медіаосвітній напрямок педагогіки сформувався у другій половині ХХ ст., коли постала проблема готувати тих, хто навчається, до життя в інформаційному суспільстві, формувати у них уміння користуватися інформацією в будь-якому вигляді, здійснювати комунікації, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів інформації, особливо – засобів масової комунікації [9, с. 352]. Нині медіапедагогіка набула широкого розмаху. Зокрема, в Німеччині існують науково-дослідні інститути, котрі виконують наукові дослідження у цій галузі. У медіапедагогіці німецькі фахівці, наприклад, виділяють два взаємозв’язані між собою напрямки: 1. Суспільно-критична медійна педагогіка, яка має на меті зміну суспільства через такі її засоби, як здатність ідеологічної критики; здатність впливу на медіасистему; здатність використання альтернативних медій. 2. Політично-мотивована медійна педагогіка, яка ставить собі за мету боротьбу проти маніпуляцій за допомогою медій. [10, с. 278]. Визначальною метою медійного виховання є підготовка молоді до критичного сприймання медіа, медійна дидактика стосується функціонування мас-медіа у процесі навчання. Дехто під медіаосвітою розуміє масову журналістську освіту (тобто набуття знань журналістського фаху нежурналістами – така собі „журналістика для мас”).

Технології медіаосвіти сьогодні передбачають залучення до навчального процесу як «традиційних» засобів масової інформації (періодичні видання, радіо, телебачення, кіно тощо), так і засоби новітніх інформаційних технологій, а саме – програмно-апаратні

засоби і пристрій, що функціонують на базі обчислювальної техніки; використовують також сучасні способи і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції збирання, накопичення, збереження, оброблення й передавання інформації [2, с. 337]. Власне, явища ці були присутні в житті соціуму від початку виникнення засобів масової інформації, однак зовсім недавно з'явилися у вжитку нові поняття, які увібрали в себе „медіа”, й почали активно використовуватися у різних галузях суспільного життя. Зокрема, досить згадати напрацювання лінгводидактів 1990-х років у галузі методики викладання мови, яка вивчалася як іноземна, в котрих ішлося про формування інформаційних інтересів цього контингенту засобами журналістики (Г.Онкович), про використання телепрограми „Час” у розвитку мовлення (І.Єршова-Бабенко), про використання кінофільмів і діафільмів з навчально-виховною метою тощо. Сьогодні поняття «медіадидактика» стало «парасольковим» для цих та інших понять. В свою чергу, одне з них – поняття «Інтернет-дидактика» – теж стало «парасольковим» для новітніх термінів, котрі виникли саме завдяки появлі інтернету. Серед них – вікідидактика, блого-(сайто) дидактика (педагогічна, наукова) та ін., тож сьогодні можемо стверджувати, що існують такі складові медіадидактики, як теледидактика, кінодидактика, мультимедіадидактика (в т.ч. – інтернет-дидактика) тощо – залежно від специфіки використання з освітньою метою того чи іншого засобу масової інформації.

Наша мета наразі – привернути увагу освітянського загалу до можливостей розвитку медіакомпетентності фахівців через використання у навчальному процесі і самоосвіті «педагогічних» авторських сторінок із соціальних мереж, а саме – до блогів, сторінок у соціальних мережах тощо, зміст і наповнення яких ми визначаємо поняттям «педагогічна блогодидактика», «наукова блогодидактика», «науково-педагогічна блогодидактика». Авторами їх є освітяни-практики, що особливо цінно.

Блоги педагогів-практиків – професійно-орієнтовані. Це – оригінальний шлях ознайомлення учнів, студентів і колег із власними новаторськими напрацюваннями, методами наукового пізнання, важливий засіб формування дослідницьких і пізнавальних компетентностей, розвитку компетентностей особистісних. Завдяки таким «предметним» блогам, сайтам, сторінкам в інтернет-мережі формується і самоосвітня компетентність (здатність спонукати й організовувати себе до самоосвіти); розвивається соціальна компетентність (реально-віртуальна співпраця з колегами, іншими блогодидактами, зокрема, розуміння своєї ролі в освітньо-виховному процесі держави). Перед утворенню подібних сторінок в Україні вели шкільні вчителі, котрі сповна оцінили переваги блого-дидактики у спілкуванні з учнями, у поширенні предметних знань, в обміні досвідом з колегами тощо.

Не так давно в українському інтернет-просторі з'явилася чи не перша «педагогічна сторінка» групи «технарів» – *«Освіта за спеціальністю «Нафтогазова інженерія та технології»* (<https://goo.gl/wuE8i5>). В пості-презентації наголошується: «Філософія цієї групи спрямована на популяризацію нафтогазової освіти в Україні», що успішно здійснюють дописувачі сторінки. Її адміністраторами стали відомі фахівці в цій галузі. Наразі сторінка – водночас приклад: однієї з медіаосвітніх технологій, медіадидактики вищої школи, предметної медіаосвіти. Створення групи «Освіта за спеціальністю «Нафтогазова інженерія та технології»» – це застосування новітніх технологій медіадидактики – мультимедіадидактики, Інтернет-дидактики, прикладами яких є також

такі майданчики на Фейсбуці: «Drillers Club Knowledge Box» (<https://www.facebook.com/groups/drillersclub>), «Нафтогазова освіта» (<https://goo.gl/d4yfmD>). На цих сторінках подаються: повні тексти навчальних книг – підручників, посібників, курсів лекцій і практикумів, тексти довідників, словників, галузевих енциклопедій, а також монографій і значимих наукових статей. Тут же представлено трейлери навчальних фільмів і самі фільми, анімаційні ролики, які розкривають конструкцію, принцип функціонування пристройів, показують протікання технологічних і природних процесів. При цьому широко застосовується темпоральні ефекти – уповільнена та прискорена кінозйомка, мультиплікація у поєднанні з фаховими програмами, що використовуються для моделювання природних і технічних об'єктів: SolidWorks, STATGRAPHICS Plus for Windows, програмне забезпечення: Smedvig Technologies, Roxar Software Solutions, Western Atlas, Landmark Graphics, Paradigm Geophysical, CogniSeis, CGG Petrosystems, PGS Tigress, Seismic Microtechnology, GeoMatic, Quick look, Tigress, Western Atlas, DV-Geo.

Фейсбук забезпечує функції ведення на сторінках групи он-лайн дискусії та висвітлення поточних та планованих подій (круглих столів, конференцій, анонси пуску важливих об'єктів тощо). Крім того, чат (англ. chat – «розмова») – мережевий засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами інтернету в режимі реального часу, – зокрема, через Скайп, дозволяє вести он-лайн лекції. Розповсюдженості набувають онлайн курси лекцій, зокрема, на платформах *Khan Academy* (khanacademy.org), Інтернет курси *edX* Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту (edx.org), *Coursera* – виші Стенфорда, Принстона, Мічиганський та Пенсильванський університети (coursera.org), проект *Prometheus* (КНУ ім. Шевченко, КПІ та Києво-Могилянська Академія, Львівська ІТ-школа) та ін.

Разом із тим, між названими вітчизняними інструментами «*Освіта за спеціальністю «Нафтогазова інженерія та технології»*» та «*Нафтогазова освіта*» міжнародним аналогом «Drillers Club Knowledge Box» існує різниця в тематичному наповненні. Вітчизняні сторінки мають інтегративний характер і охоплюють практично весь спектр дисциплін спеціальності 185 «Нафтогазова інженерія та технології», а саме: нафтогазову геологію, спорудження свердловин (буріння, цементування, експлуатація, ремонт тощо), первинну переробку видобутого свердловинним способом флюїду (нафта, конденсат, природний газ) на промислах, транспорт нафти і нафтопродуктів, природного газу та їх переобку на нафтопереробних і газопереробних підприємствах. При цьому охоплюється весь набір названих технологій і технічних засобів для їх здійснення включно із засобами контролю, автоматизації та диспетчеризації, моделювання об'єктів. Особлива увага приділяється новітнім технологіям галузі нафтогазовидобування і транспортування вуглеводнів: снаббінгу (робота під тиском), колтюбінгу (роботи на свердловинах з використанням гнучкої колони труб), верхній привод бурових свердловин, піггінг (очистка трубопроводів зсередини), горизонтальні свердловини, добування газу і нафти на шельфі та глибоководні гірничі технології, новітні способи інтенсифікації видобування вуглеводнів. Крім того, читач знайомиться з новими дослідженнями стосовно геології нафти і газу, слідкує за розвитком дискусії стосовно їх абіогенного походження та освоєння нетрадиційних вуглеводнів – метанових гідратів в океанах і морях, нафтових пісків (Альберта, Канада), сланцевого газу тощо. Всі ці теми викликають колosalну

засікаленість і студентів і науковців, так як саме вони вирішують долю майбутнього енергетичного забезпечення людства.

Міжнародна сторінка «Drillers Club Knowledge Box» має чітко виражений спеціалізований вузько-направлений характер – вона стосується тільки спорудження свердловин. При цьому особлива увага звертається на техніку і технології буріння свердловин. Можливо, у майбутньому така спеціалізація відбудеться і у вітчизняному освітянському інтернет-просторі.

Колеги-«технарі» у такий спосіб приєдналися до розвитку професійно-орієнтованої медіаосвіти і сприяють розвиткові професійно-орієнтованої медіадидактики.

Ще один приклад медіаосвітніх інтернет-технологій «приховано» під терміном «Вікідидактика» [12, 13]. Ідеться про використання матеріалів Вікіпедії у навчально-му процесі. На сьогодні її понад 300 мовних розділів є окремими сайтами й успішно використовуються в освітньому процесі різних країн. Можливості використання матеріалів Вікіпедії безмежні. Крім поняття вікікористувач, викоремлено інші, новіші: вікімедійник – створювач програмного забезпечення, вікіпедист – автор і редактор статей, вікіпедагог – учитель, викладач коледжу, вишу, котрий використовує Вікіпедію у навчанні і вихованні, вікідидакт – той, хто навчає писати й редактувати статті у Вікіпедії, а також створює навчально-методичні посібники і т.ін. Ці процеси відстежуються на сторінці «ВІКІДИДАКТИКА» в мережі Фейсбук з вересня 2016 р. [<https://www.facebook.com/groups/1796426670616724/>]

Освітня програма Вікіпедії реалізується в різних видах. Деякі з них – «традиційні». Однак останнім часом в Україні – завдяки ентузіастам вікіпедистам і вікідидактам – з'явилося чимало нових форм. Уже звичними стали віківишколи/вікітренінги з основ редактування Вікіпедії, котрі проводить Фонд «Вікімедія Україна». Навчання у таких формах проводяться у різних регіонах України.

На залучення до Вікіпедії студентів та створення ними – як альтернативної форми самостійної роботи – статей до Вікіпедії орієнтує міжнародна Освітня програма Вікіпедії. Це – програма з поширення практики написання статей як форми самостійної роботи студентів або учнів у навчальних закладах. Наявний і певний історичний досвід. З 2007 року по 2014 рік Вікіпедія активно використовувалася в лекціях наук про землю, переробку корисних копалин в Донецькому національному технічному університеті (ДонНТУ). Вікіпедійний Проект:Тематичне поповнення/Індекс:Гірнича справа – найбільший серед мовних секторів Вікіпедії (включно з англійським, німецьким).

У 2013 року Харківський політехнічний інститут оголосив, що студенти можуть писати статті до українського розділу онлайн-енциклопедії замість рефератів. Ще раніше в ряді університетів, зокрема, ДонНТУ практикувалася апробація доробку магістерських робіт через створення 2–3 статей у Вікіпедії. Досвід Чернігівського педагогічного університету свідчить про цікаву форму гурткової наукової роботи. Тут у навчально-науковому інституті історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського було створено Вікі-Студію [<https://www.facebook.com/groups/1565189783740050/?fref=ts>] з історичних дисциплін. Дослідження студійців одразу ставали світовим надбанням через статті у Вікіпедії. Як бачимо, ці форми прийнятні до їхнього впровадження в інших видах, при підготовці майбутніх фахівців різних спеціальностей [9, 14].

Вікідидактика — частина педагогіки, що займається питаннями застосування Вікіпедії у навчальному процесі, розроблянням й апробацією нових дидактичних матеріалів з опертам на вікіджерела. Зокрема її задачами є: розробка і апробація нових дидактичних матеріалів; розробка і впровадження різновидів уроків (вікіуроки, предметні (з літератури, географії, історії тощо), виховні, «людина з Вікіпедії», «людина до Вікіпедії», уроки-подорожі, уроки за матеріалами вікіпроектів, уроки за матеріалами Фотоконкурсів тощо); вікітренінги; розробка і впровадження різновидів лекцій для студентів: вікілекції, предметні заняття; створення вікістудій і вікішкіл у видах; написання рефератів, оглядових статей тощо. Набувають поширення й розмایття Вікіуроки – уроки з опертам на матеріали Вікіпедії. Вікі-уроки можуть бути предметними – з урахуванням, матеріали якої дисципліни опрацьовуються, й «вікіпедичними» – з підготовкою статті до Вільної енциклопедії [12]. Подібну роботу проводять педагоги в багатьох регіонах України [<https://www.facebook.com/groups/495748843947287/?fref=ts>], котрі наразі працюють над створенням навчального посібника «Вікіпедія в школі». З досвідом декого з них можна ознайомитися в журналі “Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка”. Вікіпроекти стали темою двох номерів – “Вікіпроекти як форма виховання” (15-16, 2017, серпень) і “Вікіпроекти в школі” – (2(71), 2018, лютий). Навесні ц.р. в інтернет-просторі успішно пройшли освітні вебінари педагогів Валентини Кодоли і Олега Куща з написанням і редактуванням Вікіпедії, що спонукало нас до спроби ввести нове поняття – вебінародидактика.

Висновки. Безперечним є той факт, що медійна педагогіка, медіаосвіта, медіадидактика розвинулися у багатьох країнах світу, педагогічні напрацювання яких (особливо німецької школи медіапедагогіки) для нас часто стають інноваційним орієнтиром. А за деякими позиціями Україна, як свідчить аналіз національного досвіду, веде перед. Й можливості розробляння медіаосвітніх технологій у вицій школі практично необмежені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горун Ю.Н. К определению понятий «медиаобразование», «медиакомпетентность», «медиаграмотность» // Медиасфера и медиаобразование: специфика взаимодействия в современном социокультурном пространстве [Электр. ресурс] : сб. статей. – Могилев : Могилев. институт МВД, 2015. – С. 103 – 113.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвідав, 2004. – 352 с. (Альма-матер)
3. Онкович, Ганна. Засоби масової інформації у навченні мови (українознавчий аспект) // Дивослово : Укр. мова й літ. в навч. закл., 1997. – № 5/6. – С.19-24.
4. Онкович А. В. Медіа – и информационная грамотность как зонтичное понятие обучающей среды / Онкович А. В., Онкович А. Д. // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития. – М. : МАНПО ; Ярославль : Ремдер, 2014. – С. 328–332.
5. Медіадидактика вищої школи: програми спецкурсів /за науковою редакцією д. пед. н., проф. Г.В. Онкович // Г.В. Онкович, К.Є.Балабанова, І.Ю.Гуріненко, Н.М.Духаніна, А.Д.Онкович, І.А. Сахневич, О.К.Янишин. – К.: Логос, 2013. 195 с.

6. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі / Г. Онкович // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 80-87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2014_2_14.
7. Білецький В.С. Сучасна наукова термінологія в навчальному процесі //Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи : зб. наук. пр. – Донецьк, 2001. – Вип. 1.– С. 94–96.
8. Медіадидактика вищої школи: програми спецкурсів /за науковою редакцією д. пед. н., проф. Г.В. Онкович // Г.В. Онкович, К.Є.Балабанова, І.Ю.Гуріненко, Н.М.Духаніна, А.Д.Онкович, І.А. Сахневич, О.К.Янишин. – К.: Логос, 2013. – 195 с.
9. Онкович Ганна. Вікідидактика та її технології в системі відкритої освіти // Донецький вісник Наукового товариства ім.Шевченка. – Донецьк-Маріуполь-Покровськ, 2018. – 302 с. – С.200 – 237.
10. Ганна Онкович, Володимир Білецький, Артем Онкович, Микола Ткаченко. Нове у вищій освіті: інженерна блогодидактика // Вища школа, 2019. № 1 (174). – С.26 – 33.
11. Онкович Г. В., Криворотенко О. Г. Педагогічна блогодидактика вчителів української мови та літератури // Проблеми освіти : збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Вінниця: ТОВ «ТВОРІЙ», 2019. – Вип. 92. – 252 с. – С. 82 – 88.
12. Onkovych, Ganna. New in media education: wikididactics // The Fifth European Conference on Information Literacy (ECIL)/ September 18th-21st, 2017, Saint-Malo, France. Abstracts. Editors: Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Joumana Boustany, ... Publisher: Information Literacy Association (InLitAs) / <http://ecil2017.ilconf.org/.../ECIL-2017-Book-of-abstracts.p.../> – P.250.
13. Онкович Г.В. Медіа-педагогіка і медіа-освіта: поширення у світі // Дивослово, 2007.– № 6. – С.2-4.
14. Онкович Г.В., Білецький В.С., Онкович А.Д. Блогодидактика як медіаосвітня технологія у мовній підготовці студентів // «Новітні педагогічні технології у викладанні мов іноземним студентам» Харків: ХНАДУ, 28 лютого – 1 березня 2019 року. – Міжнародний науково-методичний семінар «Новітні педагогічні технології у викладанні мов іноземним студентам»: матеріали семінару, м. Харків, 28 лютого–1 березня 2019 року. – Харків: ХНАДУ, 2019. – 272 с. – С.149 – 155.
15. Федоров А., Чельщева И. Медиаобразование в современной России: основные модели // Высшее образование в России, – 2004. – № 8. – С. 34-39.

Онкович А.В., доктор педагогических наук, профессор,

Частное высшее учебное заведение «Киевский медицинский университет Украинской ассоциации народной медицины», Киев

Бицекий В.С., доктор технических наук, профессор

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» Харьков

РАЗВИТИЕ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ КАК СОВРЕМЕННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ

Статья посвящена важности привлечения в учебный процесс, формирования профессиональной компетентности, саморазвития учителя, практического опыта преподавателей на примере их блогов, веб-страниц в социальной сети и т.д.

Исследователи освещают медиа-дидактику старых, новых и современных СМИ, говорят об их составляющих, выделяют новые понятия, термины. Анализ как метод исследования показал историю и прогрессивное развитие медиаобразования и медиадидактики в мире. Педагогическая общность в настоящее время заявляет о новых отраслях медиадидактики, оправдывает и вводит термины «блого-дидактика» (педагогическая, предметная, научная, учебно-научная), вики-дидактика и др. тематические страницы на Facebook успешно функционируют, они стали платформами для обмена лучшими практиками украинских медиа – освityan. Речь идет о практическом развитии медиа-дидактики высшей, средней, начальной школы, внеклассной работы, окружающей среды и т.д. Присутствуют соответствующие практики, но нету нужных научных разработок. Этот процесс активен.

Ключевые слова: медиадидактика, вики-дидактика, медиаобразование.

Onkovych A.V., doctor of Pedagogics, professor

Biletsky V.S., doctor of Technical sciences, professor

DEVELOPMENT OF MEDIACOMPETENCE AS A MODERN PEDAGOGICAL STRATEGY

The article deals with the importance of engaging in the educational process, the formation of professional competence, the teacher's self-development, practical experience of teachers based on the example of their blogs, webpages in the social network, etc.

Researchers highlight the media didactics of old, new and modern media, talk about its components, highlight new concepts, terms. Analysis as a research method showed the history and progressive development of media education and media didactics in the world. As a result of generalizations and systematization, further development of media didactics is predicted. The pedagogical community is currently talking about the latest branches of media didactics, justifies and introduces the terms «blog-didactics» (pedagogical, subject, scientific, educational – scientific), wiki didactics and others. Thematic pages on Facebook are successfully functioning, which have become platforms for sharing best practices of Ukraine's media educators. We are talking about the practical development of media didactics of higher, secondary, elementary school, extracurricular work, the environment, etc. Appropriate practices

of practitioners are available, there is a lack of scientific elaboration and generalization. This process is currently active.

Key words: mediadidactics, mediaeducation.

UDC 316.39:37

Madadli G.P., doctorate candidate, junior researcher

Azerbaijan national academy of sciences, Institute of Philosophy, Azerbaijan

THE INTERACTIONS OF CULTURE AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF INFORMATION SOCIETY

The article reveals changes in culture and education in the information society and the role of education in the integration of cultures and the process of multicultural ideas. In addition, the process of formation of the information society in Azerbaijan, and the relationship between education and culture were analysed.

Key words: information society, education, globalization, culture, multiculturalism.

Culture is a system of material and moral values created and assembled by people over many centuries. This means that culture is formed based on social, political, economic and spiritual needs of society. It is an inseparable part of civilizations and nations, as well as the historical memory of people. [1: 3]

During the globalization process, the concept of culture has acquired a universal character and reached a new period. Today, Western civilization, which has been broadcasted through the Internet and TV, is widely spread and partly accepted. However, this form of civilization, along with intercultural integration, also creates a process of assimilation, resulting in the process of eradicating or replacing existing cultural values with the form of other cultures. On the other hand, one of the forms that exists in modern society is the form of pluralism, which protects the existence of several cultures without affecting one another. At this stage, “multiculturalism” emerges as a phenomenon. “The term multiculturalism has begun to penetrate into the modern lexicon after the Second World War” [3]. The development of multiculturalism and religious tolerance in the state policy of Azerbaijan is the result of ancient statehood history and the progress of these traditions. The political foundations of Azerbaijan multiculturalism are reflected in the provisions of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, legislative acts, decrees and laws [2:11].

The state policy in national culture of Azerbaijan is related to the name of the Democratic Republic of Azerbaijan, which emerged in 1918. However, as a result of the collapse of the Republic by Russia (April 1920), this process was changed. In the new society that was founded after the establishment of the Soviet regime in Azerbaijan, national cultures passed to second place due to the Soviet policy. In 1991, when Azerbaijan declared its independence, national-spiritual values were reintegrated in the society and all nations living in the Azerbaijani territories, as well as the recognition of the cultures of few people, have been known by the state.

© Madadli G.P., 2019

Globalization has created a foundation for the formation of information society and has strengthened the integration of cultures. At the moment, the development of information society enhances intercultural integration. Under the influence of the Internet and information technology, the media encourages popular culture to be global. Simultaneously, gender equality, freedom of expression and democracy are spreading all over the world via the Internet. According to Anthony Giddens, “The replacement of the traditional culture with new cultural values with the Internet should not be seen as a correct idea. Even the Internet can be a means to adapt to traditional cultures and maybe even strengthen them “[4:82]. Recently, the spread of cultures has increased even further through information technology and the Internet.

The globalization process is felt in all areas of the Azerbaijani society. Moreover, the loss of national-moral values, traditions and national norms in the society as a result of this globalization and the integration process is among the problems of society. However, on the fast dissemination of information technology and the Internet, and the adoption of state programs for the transition to the information society (Azerbaijan 2020: The Vision For The Future “Development Concept, Strategic Roadmap) facilitated Azerbaijani society’s access to the global environment. As a result of this process, the establishment of a competitive system has played a key role in keeping up with the existing rules and developments around the world. The progressive development in the science and technology world after the industrial society has led to the formation of an information society. Although the shaping of the information environment in Azerbaijan began in the 1990s, this process also continues today. In 1998, the Law on the Information has been reflected principles such as the formation of information resources, information systems, technologies, the creation and the security of information [5]. The main direction of the future development focuses on the “National Strategy” for the evolution of information society for 2014-2020 to provide the full transition to the country’s information society to 2020 and to build a knowledge-based innovation-oriented economy [6].

As a result of the formation of the information society in Azerbaijan, integration of universal culture and national-cultural values are taking more intense. Despite all this, the concept of culture in the information society gains a new meaning. The progress of science and the secularization of thoughts, which is one of the cultural factors affecting social processes in modern times, have led to formation of a critical and innovative character of modern thinking. According to Anthony Giddens, “the fundamental idea about traditions and habits as having been adopted since the past, has lost its influence. Furthermore, along with how we think, the content of our thoughts has changed as well. Progress, freedom, equality, and democracy are ideas that have emerged in recent centuries. Although these ideas have developed in the West at first, they have become increasingly universal and global “[4:82]. Moreover, culture could be shaped as a global model in the information society such as economy. However, as a result of the globalization of the economy, the growing inequality in society proves that globalization has a negative impact on the world as well.

In addition, culture is closely linked to education. The most noticeable example of this, the passing of national and moral values to the younger generation and the formation of cultural thinking in them are the priorities of the education system rather than family and social environment. Education breaks away from place and time constraint and creating a new concept of “to learn” in the information society. Therefore, integration of information and communication technologies into the education system as in all social spheres has made this field a lifelong

process. Moreover, education is carrying the universal character acting as an organ of modern society. Consequently, the education system preaching the existence of multicultural values along with national and spiritual values. On the other hand, culture is one of the factors that play an important role in shaping the education system. The education system should be based on the culture, habits, and values of the nation. For this reason, the results of applying a country's education system to another one may not be identical. However, the adoption of an education conception that meets the national characteristics may be beyond the scope of the global educational system. The innovative features in the field of international education, along with building the education system with the national principle, should also be taken into account and should be analyzed in a comparative way.

The National Curriculum, adopted in 2006, focuses on the formation of a person who is the main driving force of society's development in the contemporary era by increasing the role of information and communication technologies. (Approved by the Decree of 233, 2006). One of the main goals of informatization of education system in Azerbaijan is to ensure the integration of the education system into the global area of information, culture, and education. To cultivate personalities with a modern culture of communication and creating education and information environment is also included in those goals [7].

Today, the main focus of the country's education system is to modernize the content of education. This tendency provides for the creation of favorable conditions for increasing the real and intellectual potential of the trainees. Today the process of cultivating multicultural and tolerant personality in the Azerbaijani higher education institutions is unique and specific. Content-based learning technology and a system of measures aims at educating learners to acquire multicultural orientation habits and values. Thus, multicultural training and education must cover the educational needs of all ethnic groups represented on the one hand and, on the other hand, prepare people to live in a multiethnic society [3]. The teaching of multiculturalism as training in the country's higher schools is one of the factors contributing to the implementation of multiculturalism at the state-level in Azerbaijan [2: 9].

On the other hand, consideration of the language is another example of the importance given to multicultural values in the education system. The obvious example of this is the Decree of 16 September 1992 on the teaching of the languages of other nations, minorities and ethnic groups in general schools in Azerbaijan [8]. In accordance with this Decree, programs, textbooks and methodical materials have been prepared and published for the effective organization of languages of all people living in Azerbaijan. The main reason is that the mutual link between language and culture is essential for the general development of society.

In conclusion, it is clear that knowledge and education are shaped as complex concepts in society. At the same time, the interaction of these two phenomena plays an important role in the emergence of a new model of society. Along with the formation of the information society in Azerbaijan, the integration of cultures and the formation of multicultural ideas are closely related to the educational process and these processes are being implemented successfully.

REFERENCE

1. Ahmadov Ahmad, Major Culture Of Azerbaijan In XII – XV Advanced/ A.Ahmadov. – Baku – 2012/ – p. 368

2. Hajiyev A.N., Jafarova E.H., Mammadov İ.M. Introduction to Multiculturalism,/ A.N. Hajiyev, E.H.Jafarova, İ.M.Mammadov. – 018 – Murtacim – p. 372
3. http://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html
4. Giddens A., Sociology, / A. Giddens – 2008 – Kirmizi Publications – İstanbul – p. 1087
5. <http://www.e-qanun.az/framework/1969>
6. <https://president.az/articles/11312>
7. Education concept (National Curriculum). Educational Portal of the Republic of Azerbaijan – 2006 – <https://portal.edu.az/> .
8. [http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/7/f_7762.htm\)](http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/7/f_7762.htm)

Мададли Г.П., докторант, младший научный сотрудник

Институт философии, Национальная академия наук Азербайджана, Азербайджан

ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются изменения, происходящие в понятиях «культура» и «образование» в информационном обществе, а также роль образования в процессе возникновения интеграции культур и многокультурных идей. Также были отмечены процессы формирования информационного общества в Азербайджане и рассмотрены взаимосвязи образования и культуры.

Ключевые слова: информационное общество, образование, глобализация, культура, мультикультурализм.

Мададлі Г.П., докторант, молодший науковий співробітник

Інститут філософії, Національна академія наук Азербайджана, Азербайджан

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються зміни, пов'язані із поняттями «культура» і «освіта» в інформаційному суспільстві, а також роль освіти в процесі виникнення інтеграції культур і багатокультурних ідей. Також було відзначено процеси формування інформаційного суспільства в Азербайджані і розглянуто взаємозв'язки освіти і культури у цьому зв'язку.

Ключові слова: інформаційне суспільство, освіта, глобалізація, культура, мультикультуралізм.

УДК 811.161.2'374

Кононова Д.В., канд. філол. наук,
Кожуховський О.Г., ст. викладач
НА СБ України, Київ

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СЛОВНИКІВ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена огляду впливу гаджетів, зокрема електронних словників, на сучасні методи викладання. Особлива роль приділяється лексикографії та її розвитку. Сучасний світ, що постійно піддається впливу стрімких технологічних змін, сформував покоління, для якого пріоритетним стало аудіовізуальне сприйняття навколошнього світу. Оскільки освіту неможливо розглядати у відриві від соціально-економічних змін, що відбуваються в суспільстві, відбувається посилення впливу процесу глобалізації. З огляду на ці особливості, здобувачі вищої освіти мають навчатися етапам і прийомам швидкого і якісного «в управління» машинного перекладу, вмінню розпізнавати реєстри мови і робити стилістичну правку тексту на основі загальновідомих перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: лексикографія, електронні словники, мультимедійність, паперові словники.

Згідно соціологічних досліджень були виявлені наступні покоління (за приблизними роками народження): величне покоління (1900-1923); мовчазне покоління (1923-1943); покоління бебі-бумерів (1943-1963); покоління Х («Ікс») (1963-1984); покоління У («Ігрек») (1984-2000); покоління Z («Зед») (з 2000) [10]. Студенти-бакалаври, які вивчають іноземну мову на першому-другому курсах належать, здебільшого, до покоління Z, в той час як викладачі є представниками покоління Х і У. Це і є причиною зміни парадигми в самому ставленні до навчання взагалі. Поколінням X і У важко прогнозувати інноваційні процеси, які б однозначно дали позитивні результати в навчанні покоління Z, оскільки вони знаходяться «всередині» процесів, що відбуваються, і не можуть піднятися «над» ситуацією. Однак ми можемо намічати різні вектори розвитку, дотримуючись яких в результаті можна визначити ті напрямки, які нікуди не зможуть привести в еволюційних процесах (а наявність таких завжди неминуча), які відбуваються. Викладачам покоління Y, а особливо X, важко працювати з нинішніми мобільними здобувачами освіти, які не визнають авторитетів, технічно грамотні і оснащені різними гаджетами. Часто, не замислюючись, ми схильні сприймати особливості молодого покоління як їх (а скоріше, як наші) проблеми. Нас дратують їх «егоїстичної» нахили: більшість молодих людей розраховують отримати швидке заохочення, незалежно від кількості зусиль, прикладених для вивчення предмета і успішності його освоєння. Якщо ж цього не відбувається, вони починають шукати зовнішні причини своїх невдач, і в кінці втрачають інтерес до предмету і переключаються на іншу сферу діяльності, в якій розраховують швидше виділитися своїми успіхами, здобути популярність і знайти підтвердження своєї «унікальності» у викладачів та одногрупників. Така «одержимість славою» характерна для покоління

Instagram, Twitter, Facebook та інших соціальних мереж, які фіксують в них практично всі свої кроки, розраховуючи виділитися з сірої маси будь-яким способом. Можливо, постійне перебування під цілодобовим впливом ровесників можна назвати в певній мірі «антинтелектуальним», оскільки підвищення самооцінки не супроводжується розвитком в інтелектуальному плані і формуванням морально-етичних якостей особистості, яке відбувається в процесі спілкування з більш дорослими поколіннями, що володіють багатим професійним і життєвим досвідом і які, за визначенням, повинні користуватися особливим авторитетом. У зв'язку з цим людина ніби гальмує своє дорослішання, стрімко розширюючи кількість «друзів» і «фоловерів» в колі свого спілкування, але при цьому не розвиваючи і не поглиблюючи якісні показники цього спілкування [2].

Протиріччя між сприйняттям навчального процесу викладачами та здобувачами вищої освіти сьогодні полягає в тому, що сучасні здобувачі вищої освіти звичайно отримують інформацію швидко, вони краще працюють з графікою, ніж з текстом, а гіпертекст для них є більш звичним, ніж звичайний текст. Вони прагнуть до багатозадачності, потребують частих заохочення, вважають за краще «грати», а не працювати серйозно, краще пораються з спільними проектами, ніж з індивідуальними завданнями. [15, с. 3]. До того ж сучасна молодь розуміє, що в даний час значно більше цінуються універсальні наявності (transferable skills) ніж професійно орієнтовані (subject-oriented). Цей пріоритет пояснюється економічними умовами, що створилися в нашій країні (в чималому ступені під впливом процесів глобалізації та інтеграції).

Нинішнє покоління молоді можна назвати «толерантним». Для них ні національність, ні релігія не грають вирішальної ролі. Вони сприймають світ без кордонів і усвідомлюють (через свою унікальність) особисту унікальність кожної людини. Нове покоління не хоче жити шаблонами, молодь хоче знаходити шлях вирішення будь-якої проблеми швидко і продуктивно. Здобувачі вищої освіти не розмежовують особисте і університетське життя і хочуть відчувати себе зручно щохвилини, незалежно від свого місця знаходження. Молоді люди цінують не сумлінність, старанність і стабільність, а креативність, дотримання розумного балансу між робочим і особистим часом.

Отже, можна зробити висновок про те, що в умовах нової парадигми освіта здійснюється не на основі систематичного навчання, а на основі інформаційного потоку з екрану, і внаслідок цього носить фрагментарний і, здебільшого, прикладний характер. Деякі вчені вважають, що сприйняття навколошнього світу сучасною молоддю відбувається не інакше, як через «восьмисекундні фільтри», які необхідні для того, щоб «оцінювати і просівати величезні обсяги інформації» [12]. Саме цим можна пояснити той факт, що на аудиторних заняттях з іноземної мови (зокрема англійської та французької), а також при виконанні домашнього завдання, практично всі здобувачі вищої освіти (незважаючи на сувері забороні більшості викладачів) вважають за краще користуватися електронними словниками і перекладачами, а не паперовими словниками та довідниками.

Сучасна лексикографія істотно розширила і посилила свій інструментарій комп'ютерними технологіями створення і експлуатації словників. Цей напрямок прикладної лінгвістики отримало назву комп'ютерної лексикографії. Центр її інтересу – способи організації словникової статті, пристрій словників і технологія їх створення. Комп'ютерна лексикографія є дисципліною перехідного періоду – переходу від існуючої протягом багатьох століть традиційно ручної і рукописної лексикографічної практики до

нових безпаперових інформаційних технологій. Вона представлена сукупністю методів і програмних засобів обробки текстової інформації для створення словників [11, с. 45].

Центральним об'єктом комп'ютерної лексикографії є комп'ютерний словник, під яким розуміється будь-який лексикографічний твір на машинних носіях, забезпечений програмами автоматичної обробки та наповнення. [3, с. 36] Ідея створення комп'ютерних словників виникла в результаті досліджень «за визначенням виду та кількості помилок, що здійснюються перекладачем при перекладі текстів різної складності, і за підрахунком часу, який витрачає перекладач на пошук в словниках і довідниках незнайомих йому слів». [6, с. 4; 5, с. 3-16] Г. М. Мандрикова пропонує назвати комп'ютерним словником «будь лексикографічний твір на машинних носіях» [8, с. 145-147].

У літературі з даної теми виявляється цілий ряд варіантів назви цього типу словників: автоматичний (Л. Беляєва, А.С. Герд, Ю.Н. Марчук), машинний (Л. Л. Нелюбин), комп'ютерний (Г. М. Мандрикова), електронний (В. П. Берков, О. М. Карпова), сучасний варіант – цифровий словник. З огляду на той факт, що до теперішнього часу комп'ютерна лексикографія не виробила єдиної назви для свого продукту, все вище перераховані варіанти можна розглядати як рівнозначні [7, с. 14].

В. П. Селега, директор по лінгвістичним дослідженням компанії ABBYY, вважає, що електронний словник – це особливий словниковий об'єкт, в якому можуть бути реалізовані і введені в обіг багато продуктивні ідеї, не затребувані з різних причин в паперових словниках [14]. Поява електронних словників викликано об'ективними обставинами, з їх допомогою можна вирішити проблему обсягу словника, швидкого пошуку необхідної інформації в словнику, відповідності змісту поточного моменту.

Швидке освоєння електронного простору привернуло увагу як до теоретичних (термінологічним), так і до практичних складнощів в лексикографії. Якщо проаналізувати зміст наведених термінів, то їх можна розділити на дві групи. До першої увійдуть ті, які позначають словники, що представляють собою електронні версії друкованих лексикографічних видань. У другу – словники, що створюються спеціально для використання в електронному форматі. Останні найбільш насычені додатковими функціями, передбаченими комп'ютерними програмами, на базі яких створюються такі словники. Додамо, що і ті й інші види лексикографічних видань можуть бути названі електронними, оскільки під електронним словником розуміється «твір на машинних носіях, яким користуються за допомогою персонального комп'ютера, завантажуючи словник з диска як звичайне програмне додаток» [13, с. 182]. В такому випадку споживачу, користувачу словника зовсім не важливо, створювався він на базі друкованого варіанту або має тільки електронну версію. Всі ці словники можна назвати і комп'ютерними, і електронними, і машинними та ін.

Словник ХХІ століття повинен володіти такими рисами:

1. Величезний за своїм обсягом та об'ємом.
2. Забезпечення поступового вилучення інформації в залежності від потреб користувача [1, с. 15-35].
3. Можливість словника надавати аудіо варіант слова.
4. Можливість надання повної граматичної інформації про слово, матеріалу з програмами по транскрибуванню. Комп'ютерний словник значно розширює можливості опису словникової одиниці. Це не просто збільшення кількості включених в словник одиниць,

відображення їх значення і функціонування, а й опис граматичних характеристик, складу слова, особливостей вимови, походження, необмеженого числа контекстів, фразеології, концептуальних і культурологічних складових і т.д. Така різноманітність характеристик робить словник універсальним, дозволяючи простежити життя слова і специфіку його використання у мовленні.

5. Можливість включення графічного ілюстративного матеріалу. [1, с. 15-35] Електронний формат дає можливість розміщувати в словникової статті додаткові ілюстрації, схеми, картинки, використовувати відеоряд або запис звучить живої мови і т.д. Це властивість словника в лексикографії називають мультимедійністю [4, с. 48].

Всім цим потребам відповідають електронні словники. Вони мають такі характеристики:

– гнуцкість, як комплекс лінгвістичних і програмних прийомів, що роблять запит на словник і розширяють можливості користувача при роботі з ним, тобто це зручність і легкість, з якими користувач може входити в словник і в межах короткого часу отримувати необхідну інформацію. Якщо в пошуковий рядок невірно забито «заголовне слово», то електронна версія словника дозволяє запропонувати варіанти правильного написання замість помилкового. До того ж такий словник може привести відомості, що стосуються не тільки значення кожного конкретного слова, а й показати його функціонування в складі фразеологічних одиниць, відображення яких в друкованих словниках викликає багато питань і суперечок. Також процес пошуку потрібної інформації може бути максимально скорочений за рахунок використання гіперпосилань, які відсилають користувача до необхідних йому відомостей. Всі ці можливості лексикограф називають гнуцкістю словника [13, с. 182].

– багатомовність, як можливість незалежного опису лексичних одиниць для кожної мови відповідними засобами і згідно внутрішніх і зовнішніх законів цієї мови;

– оборотність, як можливість використання будь-якого з включених в комп’ютерний словник мов в якості вхідної;

– динамічність, як можливість постійного поповнення, корекції, вилучення застарілих даних. Подібна змінність здатність сприймати зміни протягом періоду створення і експлуатації словника є принциповою відмінністю електронного словника від звичайного [11, с. 47]. Облік сучасної лексикографії потребам читача багато в чому ускладнює процес створення словників, змушуючи авторів і укладачів постійно розширювати «лексикографічне поле», безперервно поповнювати словник новими одиницями [9, с. 8]. Комп’ютерні видання дозволяють це робити без осібливих додаткових витрат і зусиль. Електронний словник, особливо якщо він підготовлений до функціонування в мережі Інтернет, постійно поповнюється, оновлюється джерелом інформації про життя мови, а значить, завжди є актуальним.

Крім вищезазначеного до нових можливостей електронного словника відносяться також істотно великі можливості показу змісту словникової статті, включаючи можливість показу за різними критеріями, використання різноманітних графічних засобів, які не використовуються в звичайних словниках.

Ще однією характеристикою електронних словників є використання для доступу до вмісту даних різних лінгвістичних технологій, таких як морфологічний і синтаксичний аналіз, повнотекстовий пошук, розпізнавання і синтез звуку. Користувач хотів би, щоб

словник максимально локалізував релевантну інформацію. Специфіка словникової відповіді в тому, що вона надає величезну різноманітну інформацію про слова чи словосполучення, а не лише просту перекладну відповідність, передбачає активний вибір з кількох можливих доброго обґрунтованих альтернатив. «Паперові» словники – неминуче застарілі. Особливо це притаманно розмовній лексиці.

Необхідно зазначити, що для масових програмних продуктів, якими є електронні словники, характерна часта зміна версій і наявність постійного зворотного зв'язку з тисячами користувачів. Тому електронна лексикографія – це актуальна лексикографія. Обсяг (інформація зберігається на носіях); інформативна наповненість; відсутнє скорочення часових витрат на пошук необхідних даних; простота використання, забезпечена за допомогою діалогового способу взаємодії з комп'ютером, зручних і зрозумілих інтерфейсів програм (підказки, «меню», «допомога») і т. д.

Завдяки електронним банкам мовних даних словники сучасних словників включають багатий матеріал. Електронний формат дозволяє вміщати в корпусі велику кількість інформації. Словники в Інтернеті мають здатність постійно оновлюватися, а пошукові стратегії користувача, що працює з електронними довідниками, відрізняються більшою креативністю в порівнянні з можливостями, наданими друкованими продуктами [6; 7].

Електронні словники можна класифікувати по роду виконуваних завдань (наприклад, словники для формального визначення роду і відмінка іменника), за характером лексичних одиниць, включених в словник (сюди відносяться словники словоформ, що складаються зі списку всіх словоформ підмови, або словники основ, що складаються із списку основ і закінчень), за способом організації словників (алфавітні, тезауруси, де словникові одиниця згруповані за понятійними групами) [11, с. 33].

Всі перераховані нами позитивні сторони електронних словників неминуче тягнуть за собою появу нових складнощів і протирич при їх створенні. Перш за все, з огляду на темпи розвитку інформаційних технологій, ті платформи і програми, на основі яких створюються електронні словники, можуть швидко застарівати. Тому сучасним лексикографам доводиться постійно оновлювати не тільки самі словникові фонди, а й комп'ютерні програми. І з плином часу ця проблема буде тільки гостріше.

Крім того, сьогодні назріла необхідність створювати словники, що об'єднують в собі результати наукових досліджень багатьох вчених і наукових шкіл. Саме таку можливість дає комп'ютерна версія словника. На сучасному етапі розвитку лексикографії в арсеналі дослідників величезні словникові бази не тільки лексики сучасної англійської та французької мов, а й різних періодів його існування. Накопичено фразеологічний словниково-вий фонд різних періодів історії мови, складені словники діалектів і говірок і т.д. Головна складність – об'єднати всі ці дослідження в загальні «глобальні» словники, який здатний максимально повно відображати конкретний пласт національної мови зі структурно-семантичної, граматичної, концептуальної, культурологічної, історичної, дискурсивної точок зору. Безумовно, така робота вимагає додаткового фінансування, підтримки з боку держави і, що дуже важливо, бажання самих дослідників ділитися результатами своїх досліджень.

У сучасних умовах створення електронних словників може стати засобом комерціалізації (в самому негативному сенсі цього терміна), перетворюючи комп'ютерну лексикографію в прикладну галузь, спрямовану лише на отримання прибутку. На сьогоднішній

день на ринку електронних видань існує величезний вибір словників-перекладачів, котрі приваблюють споживача самими різними, часто – некоректними, назвами [9, с. 5-15].

Отже, незважаючи на названі складності, комп’ютерний словник повільно, але вірно витісняє свого друкованого попередника, що цілком виправдано. Створення електронних словників – це перспективне, активно розвивається напрямок практичної лексикографії. Електронний словник скорочує час пошуку, має можливість включення необмеженого обсягу інформації, забезпечує одночасний пошук не лише за назвою словникової статті, а й по всьому величезному обсягу словників, що нереально в паперовому варіанті, озвучуючи слова і словниківі статті, простий у використанні. Тому розробка оптимальних у використанні, повних, універсальних електронних словників – нагальна задача сучасної комп’ютерної лексикографії. Саме електронна лексикографічна форма дозволить в недалекому майбутньому об’єднати результати досліджень, спрямованих на створення самих різних типів словників. Пошукова система комп’ютерного словника дасть можливість представити різні мовні одиниці в структурно-семантичному аспекті, в когнітивному, динамічному, функціональному. Вона дозволить показати ці процеси як складові елементи концептосфери, продемонструвати мовної потенціал, що виявляється в процесі функціонування різних мовних одиниць, враховуючи при цьому інтереси і потреби читача. Машинні перекладачі та електронні словники допомагають сформувати розвиваючу рецептивну компетенцію розуміння і продуктивну компетенцію формування, які об’єднуються і утворюють перекладацьку. Оскільки освіту неможливо розглядати у відповіді від соціально-економічних змін, що відбуваються в суспільстві, посилення впливу процесу глобалізації, які диктують, в свою чергу, такий собі «технологічний фрейм», все-редині якого змушені існувати сучасні здобувачі вищої освіти. Щоденний безпосередній вплив стрімких технологічних змін сформував покоління, для якого пріоритетним стало аудіовізуальне сприйняття навколошнього світу. З огляду на ці особливості, здобувачі вищої освіти мають навчатися етапам і прийомам швидкого і якісного «виведення» машинного перекладу, вмінню розпізнавати реєстри мови і робити стилістичну правку тексту на основі загальновідомих перекладацьких трансформацій. Однак це не скасовує необхідності ознайомлення здобувачів вищої освіти з варіантами і правилами організації і структурування інформації в різних типах паперових словників і довідниках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берков В.П. Двуязычная лексикография. / В.П. Берков. – СПб.: СПУ, 1996. – 248 с.
2. Борисова И. В. Электронные словари и переводчики на занятиях по иностранному языку в неязыковом вузе: pro & contra / И. В. Борисова. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-slovari-i-perevodchiki-na-zanyatiyah-po-inostrannomu-yazyku-v-neyazykovom-vuze-pro-contra>
3. Герд А.С. Основы научно-технической лексикографии / А.С. Герд. – Л.: ЛГУ, 1986. – 72 с.
4. Кантышева, Н. Г. Гипермедиальные структурные элементы представления специальных знаний в компьютерной лексикографии / Н. Г. Кантышева // Вестник Челябинского государственного университета. Сер. Филология. Искусствоведение. – 2012. – Вып. 71. – № 32 (286). – С. 47-50.

5. Карпова О.М. Библиографический указатель «Словари современного английского языка» / О.М. Карпова. – Спб., 2002. – 24 с.
6. Карпова О.М. Словари издательства HarperCollins: находки и решения / О.М. Карпова. – // Language and Communication. Issue I. Rostov-on Don. 2001. – 57 с.
7. Карпова О.М. Учебные словари серии Collins COBUILD / О.М. Карпова. – // Гуманитарное измерение меняющегося мира. Иваново, 2002. – 34 с.
8. Кашеварова И. С. Электронный словарь как новый этап в развитии лексикографии / И. С. Кашеварова // Молодой ученый. — 2010. — №10. — С. 145-147. — URL <https://moluch.ru/archive/21/2055/> (дата обращения: 17.05.2019).
9. Козырев, В. А. Современные ориентации отечественной лексикографии / В. А. Козырев, В. Д. Черняк // Вопросы лексикографии. – 2014. – № 1 (5). – С. 5-15.
10. Психология. Теория поколений. – URL: <http://psixologiya.org/socialnaya/menedzhmenta/2155.html?sho>
11. Тузлукова В.И. Типология педагогических лексикографических источников в международной педагогической лексикографии / В.И. Тузлукова // Сборник трудов Второй Международной научно-практической конференции «Международная педагогическая лексикография в теории и практике обучения в высшей школе»(25-26 августа 2001 года). – 78 с.
12. Фомкина Е. Поколение Z и его место в истории. Теория поколений. Поколения X, Y и Z / Е. Фомкина. – URL: <http://fb.ru/article/210221/pokole-nie-z-i-ego-mesto-v-istorii-teoriya-pokoleniy-pokoleni-ya-x-y-i-z>
13. Шляхова, А. В. Электронный словарь и его специфика / А. В. Шляхова // Вестник Тюменского гос. ун-та. – 2008. – № 1. – С. 181-185.
14. Lingvo. – URL: <http://www.lingvo-plus.ru/leksikografiya/12>. <http://www.lingvoda.ru/forum/actualthread.aspx?tid=12>
15. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants From On the Horizon / M. Prensky. – MCB University Press, 2001. – Vol. 9, No. 5., с. 3.

Кононова Д.В., канд. филол. наук,
Кожуховский О.Г., ст. преподаватель
НА СБ Украины, Киев

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ ДЛЯ ПЕРЕВОДОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ И ФРАНЦУЗСКОМУ ЯЗЫКАМ

Статья посвящена рассмотрению влияния гаджетов, в частности, электронных словарей, на современные методы преподавания. Особенное внимание уделяется лексикографии и её развитию. Современный мир, который постоянно поддаётся влиянию стремительных технологических изменений, сформировал поколение, для которого приоритетным стало аудиовизуальное восприятие окружающего мира. Поскольку образование невозможно рассмотреть в отрыве от социально-экономических изменений, которые происходят в обществе, происходит усиление влияния процесса глобализации. В связи с этими особенностями, соискатели высшего образования должны обучаться этапам и приемам быстрого и качественного «исправления» машинного перевода,

умению распознавать регистры языка и делать стилистическую правку текста на основе общезвестных переводческих трансформаций.

Ключевые слова: лексикография, электронные словари, мультимедийность, бумажные словари.

Kononova D., Kozhuhovskiy O.

Kiev, Ukraine

THE USAGE OF ELECTRONIC DICTIONARIES IN STUDIES ENGLISH AND FRENCH LANGUAGES

The article is devoted to the review of the influence of gadgets, in particular electronic dictionaries, on modern teaching methods. A special role is given to lexicography and its development. The modern world is constantly exposed to the rapid technological changes that has shaped the generation, for which the audiovisual perception of the world has become a priority. Since education cannot be considered in isolation from socio-economic changes which take place in society, taking into account the influence of the process of globalization. From the point of view of these features, higher education graduates should be trained with the help of the methods of rapid and qualitative "correction" of machine translation, the ability to recognize the registers of the language and to make a stylistic correction of the text based on well-known translation transformations. Despite the above complexity, the computer dictionary slowly but surely displaces its printed precursor, which is fully justified. The creation of electronic dictionaries is a perspective, actively developing direction of practical lexicography. The electronic dictionary reduces the search time, has the ability to include unlimited amount of information, provides simultaneous search not only by the name of the vocabulary article, but also throughout the huge volume of dictionaries, which is impossible in the paper version, announces words and dictionary articles, easy to use. Therefore, the development of optimal in use, complete, universal electronic dictionaries is an urgent task of modern computer lexicography. It is the electronic lexicographic form that will allow in the near future to combine the results of research aimed at creating different types of dictionaries. The search engine of the computer dictionary will enable the presentation of different language units in the structural-semantic aspect, in the cognitive, dynamic, functional way. It will allow to show these processes as constituent elements of the concept sphere, to demonstrate the linguistic potential that manifests itself in the process of functioning of different language units, while taking into account the interests and needs of the reader. Machine or electronic interpreters and electronic dictionaries help to form the developing receptive competence of understanding and productive competence of the formulation that unites and forms the translation. Since education cannot be considered in isolation from socio-economic changes taking place in society and the increasing influence of the globalization process, which, in turn, dictates, a kind of "technological frame" within which modern scholars of higher education are forced to exist.

Key words: lexicography, electronic dictionaries, multimedia, paper dictionaries.

УДК: 811.161.2.276.1"18"

Кондратенко Н. В., доктор філологічних наук, професор

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

Т. М. Сукаленко. *Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст.: монографія.* – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 676 с.

Лінгвокультурологічні дослідження в українському мовознавстві мають давні традиції, проте здебільшого були зосереджені на вивченні концептуального рівня національної лінгвоментальності та особливостях мовленнєвої поведінки мовної особистості (В. Жайворонок, В. Кононенко, Ж. Красnobасева-Чорна, В. Манакін, О. Селіванова та ін.). Антропоцентризм сучасної лінгвістики і її скерування на мовну особистість зумовлює застосування нових методів і прийомів аналізу мовленнєвої діяльності в її статиці і динаміці. Ці новітні підходи до аналізу мови ґрунтуються на міждисциплінарних засадах та актуалізують потрактування лінгвокультурологічних проблем в аспектах лінгвокогнітології, дискурсології і лінгвопрагматики. Однією з таких проблем є дослідження лінгвокультурних типажів, що постало в центрі уваги в монографії Т. М. Сукаленко.

Пошук лінгвістичного терміна, який би описував типову вербальну поведінку комуніканта в певних ситуаціях, засвідчив появу таких понять, як «соціальна роль» (Й. Стернін), «комунікативна роль» (Н. Формановська), «психологічна роль» (Е. Берн), «мовленнєвий/мовний портрет» (С. Єрмоленко) тощо. Однак зазначені поняття актуалізують у мовній особистості різні параметри й характерні риси, натомість запровадження нового терміна – «лінгвокультурний типаж», описаного В. Карасиком, уможливлює врахування всіх лінгвокогнітивних механізмів реалізації мовної особистості у пізнавальній і комунікативній діяльності. Зважаючи на це, вважаємо наразі актуальним обраний вектор дослідження і використання поняття лінгвокультурного типажу для аналізу художньо-дискурсивного простору українських творів XIX століття. Врахування аксіологічних, гендерних і соціальних чинників дало змогу авторці розробити актуальну типологію лінгвокультурних типажів, що віддзеркалює лінгвокультурний простір художнього дискурсу. Відзначимо й вдале поєднання методів лінгвокогнітології і дискурсології, наслідком чого стало виокремлення основних моделей лінгвокультурних типажів, які корелюють як з реальними суспільно-політичними процесами, що мали місце на території сучасної України в XIX ст., так і з художнім дискурсом цього періоду. Насамперед це стосується застосування під час аналізу поняття фреймів, за допомогою якого структуровано опис лінгвокультурних типажів у художніх творах.

Джерельною базою для проведеного дослідження слугували прозові, поетичні й драматичні твори українських письменників XIX ст., що зазначені у 100 позиціях бібліографічного опису та охоплюють усі вагомі твори цього періоду (твори Б. Грінченка, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кобилянської, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка та ін.). Для кожного лінгвокультурного типажу у монографії представлено й огляд художніх джерел, де він набув висвітлення. На нашу

© Кондратенко Н. В., 2019

думку, залучення до аналізу творів М.Гоголя є цілком виправданим і доречним, оскільки в них представлено узагальнені типи носіїв української лінгвоментальності цього періоду. Зафіксовані лінгвокультурні типажі представлени у додатках, що уточнюють розподіл основних типів за художніми творами з можливістю визначення частотності й загальних тенденцій функціонування лінгвокультурних типажів у творчості різних письменників.

Монографія Т. М. Сукаленко відповідає чинним вимогам до змісту й оформлення, її чітко й логічно структурованою. Виокремлено три розділи: у першому «Теоретичні засади лінгвокультурологічного опису типажів» схарактеризовано методологійні засади дослідження, здійснено огляд основних лінгвокогнітивних концепцій вивчення концептів і лінгвокультурних типажів переважно в аксіологічному аспекті, витлумачено поняття фрейму і художнього дискурсу; у другому розділі «Суспільно-політичні та соціокультурні процеси на українських теренах російської та Австро-угорської імперії у XIX ст.» представлено соціолінгвістичний аналіз ситуації на територіях підросійської і підвавстрійської України передусім через характеристику відповідних фреймів; третій розділ «Лінгвокультурні типажі українського художнього дискурсу XIX ст. (підросійської та підвавстрійської України)» власне містить грунтовну авторську концепцію лінгвокультурних типажів українського художнього дискурсу XIX ст. Заслуговує на увагу аналіз теоретичних праць і концепцій українських і зарубіжних мовознавців, ідеї яких стали підґрунттям для дефініювання поняття лінгвокультурного типажу. Зважаючи на тягливість у вивченні лінгвокультурних типажів у зарубіжній лінгвістиці (В. Карасик, В. Маслова, М. Піменова та ін.) та поодинокі дослідження цього спрямування в україністиці (А. Марчишина, Н. Коч), визначення й потряткування цього поняття потребує уваги в українському мовознавстві, що визначає наукову новизну розвідки Т. М. Сукаленко.

Відзначимо як позитивну рису залучення великого обсягу соціокультурного матеріалу, на тлі якого огляд лінгвокультурних типажів представлений у світлі суспільно-політичних процесів, що відбувалися на території України. Авторка переконливо доводить необхідність розрізняти ситуацію в підросійській і підвавстрійській Україні, що позначилося і на виокремленні лінгвокультурних типажів у художньому дискурсі XIX ст. під час аналізу представлено відповідні фрейми й слоти, що структурують поняття типажів відповідно до соціокультурної ситуації в країні. Наведені відомості щодо гендерного, станового, мовного, релігійного складу населення території України є цінним джерелом для подальших етнокультурних і соціокультурних досліджень дискурсів різних типів.

Дослідуючи художній дискурс, Т. М. Сукаленко розрізняє соціокультурній етнокультурні типажі: у межах першої групи визначено десять типів типажів, а в межах другої – чотири. Серед соціокультурних типажів схарактеризовано наступні моделі: «чиновник», «пан», «панич», «пані», «панна», «сесянин», «робітник», «студент», «священик», «москаль-солдат». На нашу думку, не досить доцільним є виокремлення чотирьох пов’язаних між собою лінгвокультурних типажів, що відображають мовних особистостей привелійованого типу. З огляду на певні гендерні, вікові й соціальні розбіжності цих лінгвокультурних типажів, авторська позиція є виправданою і цілком аргументованою. Однака аксіологічні параметри, зокрема протиставлення панів і селян у художньому дискурсі XIX століття вияскривають спільні фрейми в описах домінантної соціальної групи мовних особистостей як переважно негативно маркованої (за певними винятками).

Вважаємо, що ці лінгвокультурні типажі становлять ядерну частину когнітивного поля художнього дискурсу XIX ст., а на периферії фіксуємо інші типажі, що також характерні для художньої картини світу, представленої у розглянутих творах.

Серед етнокультурних типажів розглянуто «козак», «лях/поляк», «жид», «циган», що відзеркалюють етнічні авто – і гетеростереотипи того часу. Переважно позитивно оцінне зображення козаків як типових представників українського народу протиставлено уявленням про поляків, євреїв і циган як семантично опозитивних до українців лінгвокультурних типажів. Актуалізація архетипної опозиції «свій – чужий» у художньої дискурсі XIX ст. пояснює витоки упередженого ставлення українців до зазначених національностей і специфіку стереотипного сприйняття носіїв інших мої і культур. Художній дискурс тут виконує, на нашу думку, не лише функції віддзеркалення уявлень письменників про представників відповідних національностей, а й значною мірою формує оцінне ставлення в читачів до цих лінгвокультурних типів.

Здійснений аналіз дав змогу розробити модель опису лінгвокультурних типажів, що вважаємо одним з найвищих досягнень Т. М. Сукаленко. Представлено такі характеристики в межах моделі: поняттєві, образно-перцептивні, оцінні й ціннісні. На нашу думку, розроблена модель потребує подальшої схематизації й уточнення у вигляді схем і графічних моделей з оперттям на метод лінгвістичного моделювання, це визначає перспективи подальшого дослідження лінгвокультурних типажів художнього дискурсу. Також уналежноємо до перспектив аналіз виокремлених типажів у динаміці: трансформування їх у художньому дискурсі наступних періодів – XX і XXI століть.

Отже, у монографії Т. М. Сукаленко здійснено комплексний аналіз лінгвокультурних типажів, представлених в українському художньому дискурсі XIX ст. з розробленням моделей типажів та їхнього типології. Величезний обсяг ілюстративного матеріалу й розглянутих художніх творів, переконливо засвідчує валідність одержаних результатів і наукову цінність розвідки, що є вагомим внеском у сучасну українську лінгвістику.

THE INTENSITY OF THE USE OF THE TERMS IN PRESS IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

The article deals with the intensity of the formation of the terms in the media in the years of independence. The terminology system of the language is rich in new language elements. The rapid development which shows itself in all spheres of Azerbaijan in the years of independence, found its reflection in the terminological system of the language. The role of mass media is undeniable in including the terms into the terminological system of the language, in intensifying their meanings, and in their adoption by the society.

Key words: terminology system, media in the years of independence, mass media, formation of the terms.

In the period of independence the use of terms in the press, broadcast and telecast is one of the most urgent problems that demands serious study and research. Certain work has been done in this sphere; all kinds of articles dedicated to the use of particular sectorial terms in press have been published.

It is impossible to acquire knowledge, propagate the latest achievements of science and technology without adequate terminology. That is why appropriate and correct use of terms is necessary.

During the years of independence the terminology of the Azerbaijani language developed and improved considerably. There are numerous new terms in various spheres of science and technology. Some terms that used to be conventional have been made more precise. At present significant changes have taken place in various spheres of technology. Sectorial technologies have been enriched; monographic researches have been dedicated to the comparative study of terms on the basis of the materials of the English and Azerbaijani languages.

From this point of view, there are serious defects in the use of particular terms in the press. It is caused by the increasing number of press means during the last few years and by the following facts: people working in press organs are specialists in the various spheres; authors whose works are published in the press instead of keeping to the rules and norms of language are quite free in this matter.

The rehabilitation of independence of Azerbaijan made it possible to join the international processes of the country. The new social-political conditions inculding the county as a subject of international relations appreciably extended the sphere of use and employment of the Azerbaijani language. It caused that the publication of works started dealing with new spheres [6:38].

At present the terms applied to the spheres of social-political life, international law, economics and information technology are widely used in the press.

There have been certain tendencies in the attitude to the terminology system of the language lately. One of such tendencies is the changing of terms that used to be applied in the Azerbaijani language for a long time and then became unnecessary, for example: idman – sport, təqaüd – pensiya „pension”, dərəcə kategoriya „category”, mükalimə – dialoq „dialogue”, əmsal – koefisiyent, coefficient”, islahat – reforma „reform”, islahatçı – reformaçı, refonner”, surət-obraz „character, type”, səhm – aksiya „share”, səhdar – aksioner „stockhol – der”, yenilikçi – novator „innovator”, ixrac – eksport „export”, idxal – import „import” etc. At present, a parallel use of terms that designate the same notions is widely spread in the Azerbaijani language.

It is extremely important to struggle against such cases and to stabilize terms. Only such variants of terms that express the meaning most precisely and meet the requirements of the terminological norms of the Azerbaijani language must be chosen from among the terms used parallel and preserved, because duplicates in terminology cause muddle. New terms used in the press are often carried out not only by all kinds of specialists but by journalists. It takes place out of a specialist's attitude to a term. As a result, such a term is not used rightly and does not correspond to terminological norms.

The contemporary Azerbaijani language has a great deal of wide word – formation potential. „That is why when determining and creating a term to express some notion, it is necessary to look deep into the composition of the language and to use its resources and means rationally.”[4:45]

Scores of such new words and terms as soyqırımı, “genocide”, çımrılık „beach”, nəfəslilik „ventilation pane”, ödənc „payment”, qaçqm „refugee”, didər – gin „exile”, köckün „settler”, məcburi köckün „forced settler”, şəhidlik „martyr – dom”, anlam „understanding”, önəmli „important”, qarşıdurma „opposition”, yenidənqurma „reorganization”, açıqlama „explanation”, yönüm „direction”, söyləm „narration”, yelçəkər „ventilator”, tixac „traffic jam” etc. have been created lately. Such words and tenris formed in various ways have found their own place in the contemporary vocabulary.

There are quite a number of unintelligible, indefinite terms among the new ones.

When determining the names of some notions including plants, animals, fish, birds translators, scientists, authors of scientific works and text-books find it problematic. In such cases it is more reasonable to appeal to the national language and various dialects.

Terms are one of the main means that ensure the concreteness of a given idea. If there were not appropriate terms in the language, all thoughts would be given in a descriptive manner. It should be taken into consideration that, in the first place, terms are units that belong to science and terminology. They are widely used in the literature connected with those spheres. Superfluous loading of the press with terms harms its lucidity. Such materials are difficult to understand. It is not satisfactory for a columnist style. It is significant to use terms in the press, radio and television only as required and they must be used correctly and chosen accurately. As the modern scientific and technical progress is connected with the development of economics and culture, the terminology of the Azerbaijani language develops rapidly. Especially the development of science, the rise of new spheres of research, the expansion of intercommunication of natural and technical sciences cause the creation of new notions and corresponding terms. Rich terminology applying to innumerable fields of science, terminology, economics and culture has been created in the Azerbaijani language.

However, in connection with the development of the social improvement of terminology of the Azerbaijani language is a process that always goes on. The press is one of the most important means that develops terminology on the basis of scientific principles, brings enrichment into line with laws of the intimal development of the language, makes new terms more common and carries them to people. The press is not indifferent to novelty in the society; while analyzing social structure, political and economic conditions, social problems, the press informs people about the modern reality, intimal and foreign data in a simple and easy language and holds a leading place in the creation and use of new terms connected with various spheres of social life. Such outstanding Azerbaijani intellectuals as H.Zardabi, A. Huseynzada, J. Mamedkulizada, A. Hagverdiyev, U.Hajibeyov, T.Kocharli did a great deal of work in that field by means of the press.

The enrichment of the Azerbaijani terminological vocabulary by national terms intensified in the late eighties and in the early nineties.

National terms based on the national roots are preferred in order to inform people about different processes in the society in a laconic form. The national – liberation movement in Azerbaijan stimulated the creation of new words, the popularization of notions connected with this process in the vocabulary. Thus, numerous terms-words that used to be archaisms and historicisms in the press have come back to the language again and consolidated their position in the vocabulary, for example: çavuş „sergeant”, alay „regiment”, gizir „praporschik”, taqim „battery”, fərəri „deserter”, cihad „jihad”, öndər „advance guard”, şəcərə „legacy”, icarə „lease; tenure; rent”, icarədar „tenant; lessee; leaseholder”, soyqırım „genocide”, müxalifat „opposition” etc.

Such newspapers as „Azerbaijan”, „Xalq qəzeti” („National newspaper”), „Səs” („Voice”), „Yol” („Way”), „Azadlıq” („Freedom”), „Millət” („Nation”), „Həyat” („Life”), „İstiqlal” („Independence”), „Səhər” („Morning”), „525-ci qəzet” („Newspaper JY 525”), („Pres-fakt”), „7 gün” („7 days”) and others played an important role in the development of the language. Numerous terms connected with the social-political events and other factors were created in these newspapers, for example: yetərsay „kvorum”, yasaq „prohibition”, basqı „occupation”, milli suverenlik „national sovereignty”, informasiya təzyiqi „information pressure”, iqtisadi həyat „economic life”, xalq hərəkəti „national movement”, insan haqqları „human rights”, demokratik fikir „democratic idea”, milli ordu „national army”,fovqələdə vəziyyət „state of emergency”, siyasi müxalifət „political opposition” etc. So any new term created in the language in connection with a given social-political process in the society in the first place reaches people by means of the press and being used becomes normative and comes into the terminological system. For example: such terms as magistr „master”, veksel „promissory note; bill of exchange”, investisiya „investment”, audit, bakalavr „bachelor”, marketing „marketing” were used in the press and became common.

A decisive role of one's native language in the creation of terms in the press must be taken into consideration. When expressing new notions by choosing a word from within the vocabulary of the inactive language, one should either find the equivalents of borrowings or use terms made by loan translation [1: 93].

So the Azerbaijani language must be purified from the strange influence in the first place at the expense of the rich treasury of the national language, that is to say, at the expense of potential of the Azerbaijani language. For example, such words as soyuducu „refrigerator”,

dondurma „ice-cream”, tikinti „building”, vergi „tax”, ölçü „measure” used to sound strange. Being used in the language they adapted themselves to the Azerbaijani language and found their place in the vocabulary. Some terms that have been created lately have been successfully replaced by the Azerbaijani words: biznesmen – iş adamı „business – man”, deputat – millət vəkili „deputy”, kompromis – razılığa gəlmək „compromise”, transfer – köçürülmə „transfer”, veksel – ödəmə „promissory note; bill of exchange”. Some tens stand the test of time and take root in the language, but some do not. For example, such words as kompyüter – bilgisayar „computer”, konstitusiya – ana yasa „constitution”, olay – hadisə „event” have been used in a parallel for a long time. Evidently, modern processes in the Azerbaijani language are reflected in the press. Thus, during the last ten years hundreds of words left the Azerbaijani language and instead of them terms corresponding to the grammar rules of the language took their place. For example, genosid – soyqırım „genocide”, familiya – soyad „surname”, müvəqqəti sülh – ataşkas „temporary truce”, biznesmen – iş adamı „businessman” etc. At the same time borrowings, national words and words borrowed from the other ‘Turkic languages began to be used in the press in a parallel form in order to denote the same notion. Hence, sometimes such terms as avanqard – öncül „anguard”, sülh ~ barış „peace”, rüsum – vergi „tax”, öndər – başçı „head, chief”, ittifaq – birlək „association”, xarici – yaddelli „foreign”, konstitusiya – ana yasa „constitution”, səfir – elçi „ambassador”, müasir – çağdaş „modern”, xüsusi – özəl „special”, veto – qadağa „prohibition” were used together in the same article in order to denote the same notion. Many of them became widely used words; then one of the parallel used tens not being common was forced out of the language.

Most terms are used in the press in the same form as in the European languages, but some of them are translated into the Azerbaijani language. It is necessary to examine the vocabulary of the Azerbaijani language and to determine the existence or absence of an equivalent of a certain term. If there is an equivalent of a foreign term, it is inexpedient to use the latter. Such peculiarities must be taken into consideration in the press. Indeed, a term must be mono-se-mantic. When readers are faced with such terms as düstur „formula”, naqıl „conductor”, əmsal „coefficient” in one newspaper and with koefisiyent „coefficient”, formul „formula”, keçirici „conductor” in another one, they perceive them as different notions. However, these terms denote the very same notion. It is extremely important and necessary to eliminate such defects that took roots in the press long ago. The terms created on the basis of intimal potential of the Azerbaijani language must be thought over, too; not every word or combination of words can be rendered in the press.

Sometimes there is an individual approach to the adoption a certain term. For example: analiz – çözənək „analysis”, alternativ – seçənək „alternative”, linqvist – dilbilimçi „linguist”, kompromis – anlaşış „compromise”, hadisə – olay „event”, disput – tartışma „debate”, qacqın – köçmən „refugee” etc. If the term adopted and used by specialists is distorted or replaced by another one, it makes thinking difficult. That is why the terms adopted by specialists must be used precisely without airy changes.

The newspaper „Əkinçi” („Ploughman”) published by the great Azerbaijani enlightener Zardabi and the newspaper „Kəşkül” (kəşkül means „a cup made from a nutshell”) published by J.Unsizada played an important role in the development of terminology of the Azerbaijani language. The language of interesting articles by these publishers dedicated to various themes, new words, expressions, terms created by them is still used in the Azerbaijani language, for

example: qəzət „newspaper”, qəzətçi „pressman; news-writer”, mətbəə „printing-house”, üzvi maddə „organic substance”, yer qabığı „the earth’s crust”, gözəllik „eye-glasses” etc. „When creating scientific tens the newspapers „Əkinçi” and „Kəşkül” used the Azerbaijani language as the main source and thus tried to make these terms clear for people” [2:3].

During the years of independence the lexical – terminological vocabulary of the newspaper language is extremely varied. It includes spheres of social-political life. The terms connected with various spheres of science, terminology, economy, culture, economics etc. are widely used in contemporary newspapers.

Azerbaijan as a sovereign state increases its comprehensive relations with the other countries of the world and it causes the creation of new terms in all spheres. These terms are formed both on the basis of intra-linguistic potential and under the influence of the European and Turkic states. New words used both in numerous scientific spheres and in the arts, formed on the basis of intra – linguistic potential or borrowed from the other languages enter the vocabulary of the Azerbaijani language. So such a change that takes place during the years of independence actualizes scientific research of new terms and the determination of their formation and transfer into the language.

Scientific progress, political and cultural development have caused the creation of new terms. One of the main tasks was the prevention of the mass spread of new terms in the language. In this connection on June 18 2001 the „Decree of the improvement of employment of the state language” was adopted.

Political tens: such tens are widely used. They are mainly used in foreign news, international material, reports and papers.

Some of these terms and combinations of terms are comprehended by the public: mafiya „mafia”, menecer „manager”, korrupsiya „corruption”.

Some terms used in newspapers are difficult to understand: pentensiya „penitentiary”, ombudsman, repetitor, briifing „briefing”, investisiya „investment”, kurrikulum „curriculum”, demping „damping”, devalvasiya „devaluation”.

Term-formation in the press language is one of the problems that has a scientific basis and law.

It is known that vocabulary is constantly enriched by new words and terms and this process is more active in regard to the other layers of the language. Yet, the intensity of the development of this process is not the same in all periods.

The ways and sources of term-formation are used according to the social – political requirements of a concrete period. Thus, a certain lexical, grammatical element that used to be more active in term-connection several years later is relegated to the background, or the main source in term-formation gives up its place to the other one.

Some of the terms in the vocabulary of newspaper’s language were directly bowed fringe the European languages.

„Terminology as a vocabulary enters the literary language and becomes its part. Within its meaning it cannot be material of the literary language” [7:16-18].

“Moving away from its functional meaning a given term approximates to widely used words. This approach becomes a regular process in relation between language and speech” [5:28].

The dynamics of the terminological system of the language and its change – ability according to the development of the society is a natural process. Nowadays, the enrichment of the terminological system of the language by new elements is more active, because „the rapid development of science and technology causes the creation of new terms and enrichment of terminology in the Azerbaijani language” [3:28].

The rapid development in all spheres of the society during the years of independence of Azerbaijan is also reflected in the terminological system of the language.

LITERATURE

1. Pererva B.M. *Dn lernis regenerate in general use?*, „Science” 1981, p. 93.
2. Gasiraova H. Term-formation in the Azerbaijani language during the years of independence: Abstract of Master’s thesis, Baku, 2007, p. 3.
3. Guliyeva H. Problems of terminology in the first Azerbaijani press, „Research”, Baku, 2002, a3, p. 28.
4. Mammadova M.B. Word-formation in the press. – Philological thoughts, „Nurlan”, Baku, 2005, p. 45.
5. Bragina M. *Principles of lexical borrowing*, „Urgent problems of lexicology”, Minsk 1980, p. 28.
6. Sadigova S. *The processes its contemporary Azerbaijani terminology*, „Science and education”, Baku, 2010, p. 38.
7. Sadigova S. Theoretical problems of terminology of the Azerbaijani language, „Science”, Baku, 2010, p.3; M. Mamedova, Term-formation in the contemporary literary Azerbaijani language – The problems of Azerbaijani terminology, Baku, API, 1988, p. 16-18

Мамедова Севіндж Юсіф кизи, канд. філол. наук, доцент

Національна академія наук Азербайджану, Інститут лінгвістики ім. Насімі, Баку, Азербайджан

ЗБІЛЬШЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНІВ У МОВІ ПРЕСИ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті йдеться про широкий розмах термінотворчості у мові преси за роки незалежності. Термінолінгвістична система мови багата новими мовними елементами. Прискорений розвиток, який відбувається у всіх сферах Азербайджану за роки незалежності, знайшов своє відображення в термінологічній системі мови. Роль засобів масової інформації в процес введення термінів в термінолінгвістичну систему, збільшення їх використання та засвоєння в суспільстві безперечна.

Ключові слова: лінгвістика, система термінології, преса, незалежність.

Мамедова Севиндж Юсиф кызы

канд. филол. наук, доцент

Национальная Академия Наук Азербайджана,

Институт Языкоznания им. Насими, Баку, Азербайджан

ВОЗРАСТАНИЕ УПОТРЕБИТЕЛЬНОСТИ ТЕРМИНОВ В ЯЗЫКЕ ПРЕССЫ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье говорится о широком размахе терминотворчества в языке прессы в годы независимости. Терминолингвистическая система языка богата новыми языковыми элементами. Ускоренное развитие проявляющееся во всех сферах Азербайджана в годы независимости, нашло свой отражение в терминологической системе языка. Несомненно роль средств массовой информации терминов в терминологическую систему языка, повышении их употребительности и усвоении выражаемых ими значений обществом.

Ключевые слова: лингвистика, терминологическая система, пресса, независимость.

УДК

Макара С.С., д.ф.н., проф.

Словакия

ВИЗИОНЕРСТВО В.Ф. ОДОЕВСКОГО О СУДЬБЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В НОВЕЛЛАХ «ГОРОД БЕЗ ИМЕНИ» И «ПОСЛЕДНЕЕ САМОУБИЙСТВО» ИЛИ ПУТЬ К АНТИУТОПИИ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XIX-ГО ВЕКА

В. Ф. Одоевский (1804-1869) – один из образованнейших людей своей эпохи, друг А.С. Пушкина и Н. В. Гоголя. В его творчестве отразились противоречия и сдвиги, проявившиеся не только в общественной жизни, но и в области развития русской литературы. В этом отношении особый интерес привлекает эволюция в его творчестве 20-40 – годов XIX-го века, впитавшая в себя лучшие достижения не только созревшего романтизма («Последний квартет Бетховена» (1831), «Себастьян Бах» (1835) и ряд других), но и формирующегося реализма («Княжна Мими» (1834), («Княжна Зизи» (1839) и другое).

В. Ф. Одоевский создал и знаменитые произведения визионерского значения, особенно новеллы «Город без имени» и «Последнее самоубийство», в которых писателю удалось предвидеть трагическую судьбу человечества в её разновидных проявлениях, актуальных, в многих отношениях, для сегодняшнего и будущего её развития...

Благодаря произведениям в романтическом, реалистическом и визионерском духе, завершившим творческий процесс В. Ф. Одоевского, возник первый философский роман в русской литературе того времени – «Русские ночи» (1844).

Упомянутое новаторское творчество В. Ф. Одоевского выдвинуло его на одно из видных мест в русской классической литературе первой половины XIX-го века.

© Макара С.С., 2019

Ключевые слова: Бентамия, польза, парадокс, деньги, война, колонии, упадок искусства, демон золота, озвевшие люди, гибель цивилизации.

В конце 30-ых и первой половине 40-ых годов В. Ф. Одоевский печатает произведения, в которых сосредотачивает внимание на образе коллективных безумцев, олицетворяющих собой одичалое человечество. Эти произведения – своего рода философский эксперимент, в которых до гиперболических размеров доведено, что могло бы случиться с человечеством, если бы теория Мальтуса оказалась правоверной или если бы оно увлеклось теорией Бентама, поставив перед собой единственную цель в жизни: всегда и во всём добиваться пользы. Одним из таких произведений является новелла В. Ф. Одоевского «Город без имени»¹.

Новелла В. Ф. Одоевского «Город без имени», это философско-визионерская утопия, в которой показана дегенерация человеческого общества, руководствуемого единственным законом – «польза» – идейным вдохновителем которого был Бентам.

Повествование о трагической судьбе Бентамии вложено в уста чёрного человека.

Образ чёрного человека близок образу Пиранези. Автор его изображает как романтическое «привидение», которое «в черной епанче сидело недвижно между грудами камней в глубоком безмолвии (401)². Внешность чёрного человека изображена в сугубо романтическом духе, характерном для стилевой манеры В. Ф. Одоевского. Близость между чёрным человеком и Пиранези в том, что он представляет собой тоже символическую разновидность «вечного жида», который никогда не умрет.

Чёрный человек присутствовал при рождении Бентамии, которая просуществовала долгие столетия, был свидетелем её расцвета и упадка, и даже пережил её. Из повествования этого таинственного чёрного человека перед нами начинает развиваться драма Бентамии – и сё жителей бентамитов.

Встаёт вопрос: в чём заключается причина того, что из высоко цивилизованной страны остались одни развалины, припоминающие кладбище?

Было время, начинает свое повествование чёрный человек, когда «все умы были взволнованы теориями общественного устройства: везде спорили о причинах упадка и благодействия государств». И вот, нашелся «молодой человек», который «был озарен новою, оригиналною мыслью» (404). Вместо лозунга «благодействие общества» он выдвинул лозунг «собственная польза». Суть его теории заключалась в следующих выводах: »...Польза есть существенный двигатель всех действий человека! Что бесполезно, утверждал он, – то вредно, что полезно, то позволено. Вот единственное твердое основание общества! Польза и одна польза – да будет вашим и первым и последним законом! Пусть из нее происходить будут все ваши постановления, ваши занятия, ваши нравы! Пусть польза заменит шаткие основания так называемой совести, так называемого врожденного чувства; все поэтичесие бредни, все вымыслы филантропов – и общество достигнет прочного благодеяния» (404).

Молодым человеком, которому принадлежит вышеупомянутая теория о всемогуществе пользы, как основной предпосылке к достижению человеческого щастя и жизненного удовольствия был Бентам. Его теория воспламенила многих, но поскольку в старом обществе трудно было ее осуществить, несколько энтузиастов решило отыскать

подходящий «уголок мира», где спокойно «вдали от мечтателей, можно было бы осуществить блистательную систему» (404).

С этого момента контраст, поставленный на антитезе гармонии и дисгармонии – идеального и реального, который был излюбленным художественно-изобразительным приёмом романика В. Ф. Одоевского, начинает приобретать доминирующую акцентировку. Так возникла новая колония под названием Бентами. А вытекает это утверждение из того, что первые жители Бентами еще отличались «любовью к искусствам... изысканностию вкуса и привычкою к изящным наслаждениям» (405), но в дальнейшем развитии действия мы становимся уже свидетелями катаклизма: люди, добившиеся ужасных достижений, духовно дряхлеют и постепенно превращаются в механизмы, чтобы, наконец, совсем озвереть, и парадокс, – то, что было причиной процветания колонии, превратится в причину ее трагической гибели...

Проходит время. Колония под умелой рукой друга Бентами, человека с сильной волей и «светлым умом», начинает быстро процветать. Единственным словом, которое поднимало настроение людей и воодушевляло их энтузиазм, было – «польза». От неё «всё приходило в порядок, поднимались ленивые руки, воспламенялась погасшая воля...» (405). Бентаму в благодарность поставили «колossalную статую», на которой «золотыми буквами начертали: польза» (405). Каждая минута была строго рассчитана, чтобы не провести её попусту. Все разговоры были подчинены одному выводу: «...из чего извлечь пользу?» На эту тему писались книги, в этом духе воспитывалась молодёжь. «Девушка вместо романа читала трактат о прядильной фабрике; мальчик лет двенадцати уже стал откладывать деньги на составление капитала для тарговых оборотов ...» (406). Утверждению этой теории должно было содействовать и искусство. Польза стала основным и единственным законом, который всецело поглотил бентамитов. Она, как фантом носилась над обитателями колонии; она демоном покоряла их умы; она ядом наполнила их сердца. Чтобы достигнуть чем больше пользы, все средства казались оправданными. Невдалеке от Бентами образовалась новая колония. Её жители честно трудились, чтобы прокормить себя. Но новая колония показалась бентамитам удобной для «так называемой эксплоатации»³ и они завели с ней сношения, чтобы покорить её. В ход были пущены все хитрости, характерные для безжалостной, утилитарной политики: банкротство, биржевая игра, деньги, подкупы, коварство, лесть, угрозы. Когда соседи разорились, было принято решение «приобрести» их землю. Притом возник вопрос, как: «деньгами или силой?» Тех, которые считали такой способ аморальным, признали за «вредных мечтателей». Когда соседи не согласились уступить землю за деньги, заговорило оружие. Война... Колония была присоединена к Бентами. То же постигло и другие колонии. Бентами процветала. Она стала грозным и могущественным государством. Но с ростом могущества начинают возникать и споры. Одни хотят вести с соседними странами торговлю, другие требуют захвата их территории. Монолитная держава, жившая в согласии, разделилась. Одна часть жителей «объявила войну» соседям, другая «заключила с ними торговый трактат».

Противоречия в государстве сильно нарушили его благосостояние. Начинает проявляться нужда. Но никто не хочет отказаться от личных выгод. Противоречия усиливаются. Монополии поглашают слабых. Одни богатеют, другие разоряются, ибо «никто не хочет пожертвовать частию своих выгод для общих, когда эти последние

не доставляли ему непосредственной пользы» (406). Нужда растет, а с ней и новые распри, которые решаются войной. Богатство истребляется. Потерявши чувство перспективы, люди не хотели ничего «предпринимать для будущего». Каждый стал жить только для «настоящей минуты». Мания обогащения поглотила всех. Духовный мир обеднялся. «Божественный, одушевляющий язык поэзии» стал чужд бентамитам, ибо естественная «поэтическая стихия была умерщвлена расчетами пользы» (410). Искусства и нравственность истребились. Итак, от тех славных времен, когда Бентамия процветала постепенно «осталось только одно слово – польза; но и то получило смысл неопределенный : его всякий толковал по-своему» (410). Вскоре раздоры поглотили внутренность государства. Усилилась борьба между отдельными сословиями, которая повлекла за собой бунты бедняков. Обнищание росло, но никто не знал, «как пособить ему». Своекорыстие захватило все слои населения, «общая польза казалась уже мечтою; эгоизм был единственным святым правилом жизни; безумцы обвиняли своих правителей в ужаснейшем преступлении – в поэзии» (411). Началась борьба за захват власти. Правителями сделались купцы, а учёные и философы были прогнаны из колонии. «Науки и искусство замолкли совершенно». Катастрофа приближалась, ибо все «силы дряхлели в человеке». Вместо добросовестного труда всюду господствовали обман и ханжество, вместо моральных качеств «полное презрение к достоинству человека». Демон золота стал всесильным владельцем всех устремлений человека. Все это не могло не отразиться на моральном, всестороннем и благородном развитии людей. Человек стал бездушным существом в полном смысле слова, *стал автоматом*, – поэзия и красота навсегда погибли в его душе. В силу этой односторонности человек становится духовным уродом, для которого «нравственность заключается в подведении исправных итогов ; *умственные занятия* – изыскание средств обманывать без потери кредита; *поэзия* – баланс приходорасходной книги; *музыка* – однообразная стукотня машин; *живопись* – черчение моделей (курсив С.М.)» (412). В результате этого «тайны источники духа иссякли; какая то жажда томила, – а люди не знали, как назвать ее» (412). Тогда появляется пророк, чтобы предупредить людей об их неизбежной трагической кончине. Он обращается к жителям Бентамии с горькими словами упрёка: «... Ты растлила свою душу, ты отдала свое сердце в куплю и забыла все великое и святое; ты смешала значение слов и назвала златом добро, добром – злато, коварство – умом, ум – коварством; ты презрела любовь, ты презрела науку ума и науку сердца. Падут твои чертоги, порвётся твоя одежда, травою зарастут твои стогны и имя твоё будет забыто. Я, последний из твоих пророков, взываю к тебе: брось куплю и злато, ложь и нечестие, оживи мысли ума и чувства сердца, преклони колени не пред алтарем кумиров, но пред алтарем бескорыстной любви» (412-413). Но словам пророка в «погребальной одежде» никто не придавал особого значения. Его схватила полиция и потащила в дом сумасшедших. Но Мессия был прав! – его пророчество исполнилось. Грязнула ужасная гроза и истребила много добра в Бентамии. Однако и это не ужаснуло бентамитов. Наоборот, «застывшая лава» вулкана, возникшего после бури, стала новым источником промышленности. При этом нужно обратить внимание на символическую метафору «одежды». При появлении пророка она употреблена в нескольких вариантах: «погребальная одежда», «роскошная одежда», «твоя одежда» (412). В. Ф. Одоевский эту символическую метафору употребляет и в иных своих произведениях, подчеркивая тем

самым реальную телесность, контрастирующую с гармонией духа, олицетворяющего всеобъемлющее постижение бытия, к которому необходимо приближаться в поисках мечты неуловимого смысла человеческой жизни.

Так протекло еще несколько столетий. После купцов власть перешла к ремесленникам, «правление обратилось в мастерскую». Но вскоре «исчезла тарговая деятельность, ремесленные произведения наполнили рынок, не было центров сбыта; пути сообщения пересеклись от невежества правителей ; искусство оборачивать капиталы утратилось; деньги сделались редкостью. Общие страдания умножились» (414).

После ремесленников настала эра «землепасцев». Все, кто не принадлежал к их группе, были изгнаны из города. Бентамиа разорялась. Нужда и голод свирепствовали по всей стране. Стихийные бедствия содействовали ещё больше её упадку. «Брат убивал брата остатком плуга и из окровавленных рук вырывал скучную пищу» (414). Наконец, жители совсем озверели, «»удалились в леса, где ловля зверей представила им возможность снискивать себе пропитание» (414). Из цивилизованных когда-то людей стали дикие племена, а статую Бентама, вдохновителя Бентамии, они стали принимать за божество и приносить ей жертвы. Колония погибла.

Итак, призрак пользы как основного смысла жизни, единственной цели, уничтожил в людях чувство сердца, притупил ум, нарушил гармонию внутреннего развития, погубил любовь, искусство, науку, извратил психологию, искалечил их характер и превратил людей в диких безумцев, – а из высокоцивилизованной страны оставил лишь один «безджизненный камень», служащий предостережением для будущих поколений.

Страшная картина гибели одичалого человечества, которое пренебрело инстинктом сердца и руководствовалось только одним холодным рассудком, стоит в центре внимания В. Ф. Одоевского и в произведении «Последнее самоубийство»⁴, по основной идее близкостоящем к «Городу без имени», в котором писатель изображает дальнейшую разновидность коллективного безумия.

Новелла «Последнее самоубийство» представляет собой ответ на теорию Мальтуса и изображает тот период в развитии общества, когда «потерялась соразмерность между произведениями природы и потребностями человечества» (130)⁵. В силу того, что человечество быстро размножалось, «...весь земной шар от полюса до полюса обратился в один обширный, заселенный город, в который перенеслись вся роскошь, все болезни, вся утонченность, весь разврат, вся деятельность прежних городов» (131). Но плодоносная земля не была в состоянии прокормить такое множество людей, не смотря на то, что человечество достигло огромных успехов в ее искусственном удобрении. В результате нарастающих бедствий и нищеты, нарастают и конфликты между её обитателями. Старики начинают обвинять молодых в роскоши, молодые, в свою очередь, радуются смерти стариков. Все средства сосредотачиваются для продолжения существования – бытия. Чтобы сохранить хотя бы голое существование, человечество не останавливается ни перед какими жертвами, в силу чего «погибли чудеса искусства», книгохранилища, больницы... Борьба за существование содействует тому, что у людей быстро начинают развиваться отрицательные черты характера. Люди постепенно дичают. Исчезает все, «что прежде составляло счастье и гордость человека». Цивилизация гибнет, ибо потухает «божественный огонь искусства», философия и вера относятся к разряду алхимических знаний. Люди внутренне дряхлеют, разрываются «все узы, соединявшие людей

между собою», ибо чем «более нужда теснила их друг к другу, тем более чувства их разлучались». Вражда, которая начинает доминировать в человеческих взаимоотношениях, доведена и тут до гиперболических размеров: «Каждый в собрате своем видел врага, готового отнять у него последнее средство для бедственной жизни...» (132). Отец с горечью узнавал «о рождении сына», дочери с удовольствием узнавали и принимали весть о смерти матери, «мать удушила дитя свое при рождении и отец рукоплескал ей» (132). Самоистребление считалось геройством, «любовь преступлением», «мечи обнажились, кровь лилась и никто не спрашивал о причине браны, никто не разнимал враждующих, никто не помогал упавшему» (133). Иметь жену и родить детей считалось преступным делом, убийство – героическим поступком. Однажды люди гнались за молодым человеком, чтобы растерзать его, ибо он совершил ужасное преступление: «...спас от смерти человека, в отчаянии бросившегося в море» (133). Духовный мир, моральные качества человека – полностью уничтожены. «Мрачное, ужасное чувство зародилось в душе людей» (134). Страдания с каждым днем всё более и более умножались. Люди превращались в дикарь. Чувства загрубели. Ум разлагался. Достоинство исчезло. А вот, появился он, «Мессия отчаяния!... Быстро вымолвил он последнее слово последней мысли человечества – и всё пришло в движение... В урочный час, торжественный час, люди исполнили, наконец, мечтания древних философов об общей семье и общем согласии человечества, с дикою радостью взялись за руки; громовой упрёк выражался в их взоре. Вдруг из-под глыбы земли явилась юная чета, недавно пощаженная неистовою толпою; бледные, истощенные как тени мертвцев, они сжимали друг друга в объятиях; «Мы хотели жить и любить посреди страдания», – восклицали они и на коленях умоляли человечество остановить минуту отмщения... в ответ раздался грозный хохот, то был условный знак – в одно мгновение блеснул огонь; треск распадавшегося шара потряс солнечную систему ... пепел возвратился на землю ... и все утихло ... и вечная жизнь впервые раскаялась! ...» (140). Человечество, в котором рассудок истребил инстинкт сердца, погибает.

Из приведенного анализа вытекает, что в произведениях, в центре которых стоит изображение так наз. коллективного безумия, показана трагическая гибель человечества, если оно будет развиваться путём односторонности, пренебрегая гармонией сердца и ума. Осуждение истлевания духовного мира, связанного с развитием человечества, всецело соответствовало романтической эстетической концепции. Специфической особенностью этих произведений является то, что Одоевский щедро употребляет символы гиперболических контрастов, чтобы усилить впечатление и довести кульминацию до наиболее возможных размеров.

Из трагического исхода повествования можно было бы сделать вывод, что эволюция В.Ф. Одоевского якобы развивалась к пессимизму и нигилизму, к полному разочарованию и неверию в возможности гармонического развития человечества. Но такой вывод был бы ложным и несправедливым. Об этом наглядно свидетельствует коротенький рассказ, вошедший в ту же четвертую главу «Русских ночей», (после «Последнего самоубийства»), известный под названием «Цецилия»⁶ полностью написанный в романтическом духе. Разочарованной жизнью герой задумывается над вопросами: «Так печальна жизнь наша, нет исцеления и гробы безмолвны? Случайно родимся мы, проживём и будем, как не бывали? Дымом разойдется душа человека и теплое слово

погаснет как ветром занесенная искра? А имя наше забвенно будет вовремя, и никто не вспомнит дел наших? И жизнь наша – след облака? Распадается она как туман, лучами солнца отягченный?» (142-143). Можно ли искать выход из такого положения, в котором находится человечество? И В.Ф.Одоевским даётся перспективный ответ: *выход необходимо искать – а именно – в гармоническом развитии разума и сердца, в рационально-эмоциональном полнокровном равновесии, которое олицетворяет символический образ Цецилии, покровительницы гармонии.*

Из сказанного вытекает, что в приведенных произведениях В. Ф. Одоевский снова проявился как многообразный и неиссякаемый искатель смысла жизни в её постоянно изменяющихся вариантах и нюансах. Подтверждением этого являются знаменитые романтические произведения В. Ф. Одоевского, в центре которых стоят гениальные личности-искатели смысла жизни, которые при оценке пройденного пути приходят к заключению, что *односторонность в любом проявлении нарушает космическую гармонию внутреннего мира человеческой личности, – а дисгармония убивает макрокосм её души. В силу этого дух человека иссякает и индивид превращается или в животное существо, или в существующую внутренне мертвую куклу, или в цивилизованный микроАвтомат с трагическим осмыслением своего естества во всех трех разновидностях.*

Такой прогноз, относящийся к развитию человечества – ужасен! – но исходя из исторической памяти прошлого, учитывая опыт современности, В. Ф. Одоевский устремляет свой взор в будущее, чтобы предупредить последующие поколения о трагической драме коллективного безумия. Как писатель-визионер, в духе романтической эстетики, он призывает человека, – частицу человечества, – искать смысл жизни в достоинности гармонически всестороннего рационально-эмоционального совершенства, освобожденного от «одежды» односторонних побуждений и пагубных устремлений «в свою утробу», чтобы таким образом найти свое место в закономерном круговороте жизни. Без осознания этого человечеству угрожает низвержение в бездну самоистребления.

В этом отношении В. Ф. Одоевский проявился как крупный новатор в русле не только русской, но и европейской литературы.

Именно от анализируемых произведений В. Ф. Одоевского «Город вез имени» и «Последнее самоубийство» можно протянуть нить к антиутопическим произведениям XX века. Нельзя притом не обратить внимания на то, что в солидных научных статьях П. Гальцевой, И. Роднянской «Помеха-человек»⁷ и Ю. Латыниной «В ожидании Золотого века»^{8/} при анализе проблематики антиутопических романов на вклад В. Ф. Одоевского забыто. Известно, что творчеству В. Ф. Одоевского в силу его мировоззрения, не подходящего «тоталитарной политике», уделялось в прошлом недостаточно внимания. Этой идеологической «помехой» русская литература в целом обеднялась о личность крупнейшего энциклопедиста, которому по праву принадлежит одно из видных мест в контексте русской и европейской литературы не только XIX –го века.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Новелла «Город без имени» была впервые напечатана в Современнике за 1839 г.

² Цитаты будут приведены по книге: В. Ф. Одоевский. Повести и рассказы. Москва, 1959

³ К счастию, это слово в сем. смысле еще не существует в русском языке; его можно перевести: наживка нас счет ближнего (Примечание Одоевского).

⁴ «Последнее самоубийство» вошло в книгу В.Ф. Одоевского «Русские ночи» (1844) и составило часть ночи четвертой.

⁵ Цитаты будут приведены по книге: В. Ф. Одоевский. Русские ночи. Москва, 1913.

⁶ Цит. по книге: В. Ф. Одоевский. Русские ночи. Москва, 1913.

⁷ Р. Гальцева, И. Роднянская «Помеха-человек», «Новый мир», 1988 г., № 12.

⁸ Ю. Латынина «В ожидании Золотого Века», «Октябрь», 1989 г., № 6.

Макара С.С., д.ф.н., проф.

Словакія

ВІЗІОНЕРСТВО В.Ф. ОДОЕВСЬКОГО СТОСОВНО МАЙБУТНЬОГО ЛЮДСТВА В НОВЕЛАХ «ГОРОД БЕЗ ИМЕНИ» ТА «ПОСЛЕДНЕЕ САМОУБИЙСТВО» АБО ШЛЯХ ДО АНТИУТОПІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX СТ.

В.Ф. Одоевский (1804-1869) – один з образованнейших людей своєї епохи, друг О.С. Пушкіна та М.В. Гоголя. В творчості відбилися протиріччя та ссуви, які проявилися не тільки в суспільному житті, але й в області розвитку російської літератури. В цілому відношення особливо увагу привертає еволюція в його творчості 20-40 – років XIX-го ст., впливавши в собі лучші досягнення не тільки созревшого романтизма («Последний квартет Бетховена» (1831), «Себастіян Бах» (1835) і ряд інших), але і формуючогося реалізму («Княжна Мими» (1834), («Княжна Зизи» (1839) і інші).

В.Ф. Одоевский создал и знаменитые произведения визионерского значения, особенно новеллы «Город без имени» и «Последнее самоубийство», в которых писателю удалось предвидеть трагическую судьбу человечества в её разновидных проявлениях, актуальных, в многих отношениях, для сегодняшнего и будущего её развития...

Благодаря произведениям в романтическом, реалистическом и визионерском духе, завершившим творческий процесс В. Ф. Одоевского, возник первый философский роман в русской литературе того времени – «Русские ночи» (1844).

Упомянутое новаторское творчество В. Ф. Одоевского выдвинуло его на одно из видных мест в русской классической литературе первой половины XIX-го века.

Ключові слова: Бентамія, користь, парадокс, гроши, війна, колонії, занепад містецтва, демон золота, озвірілі люди, загибель цивілізації.

СИНТЕТИЧНІ ТА АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕДОСТАТНОСТІ ДІЙ В СУЧASNІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті здійснено аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження недостатньої інтенсивності дій. Виявлено особливості та продуктивність використання синтетичних та аналітичних засобів недостатньої інтенсивності дій.

Ключові слова: інтенсивність дій, недостатня інтенсивність, інтенсифікація, аналітичні засоби, синтетичні засоби, конкретизатор.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки значну увагу лінгвістів привертає різновідноса природа повнозначного слова – дієслова, зокрема вивчення складної системи його різноаспектних значень. В українському мовознавстві окремі аспекти дослідження семантико-граматичних розрядів дієслів знайшли відображення в розвідках В. Барчука, І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, В. Русанівського, С. Соколової.

Лінгвісти відзначають різноманіття засобів вираження категорії інтенсивності. Науковці досліджували різні частини мови, які виступають у ролі інтенсифікаторів, а саме: структурно-семантичні особливості інтенсифікаторів процесуальної ознаки відображені І. Удовенко [14], префікацію як словотвірний засіб створення градації досліджено Л. Марчук [7], фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності розглянуто Л. Дідун [4]; дієслівну вербалізацію градуальної семантики з'ясовано Ю. Ткаченко [13].

Метою статті є аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження недостатньої інтенсивності дій.

Аналіз останніх досліджень і публікації. В українському мовознавстві поняття інтенсивності досі трактувалося у зв'язку з розглядом граматичної семантики родів дієслівної дії (І. Вихованець, А. Грищенко, А. Загнітко, В. Русанівський та ін.). Як окрему функціонально-семантичну категорію дій розглядає інтенсивність О. Попенко (див.: [8]).

У граматиці категорія інтенсивності є структурним компонентом більш загальної дієслівної категорії інтервалу та відображає різний вияв некратної кількості дій (див.: [1, 162-174]). Дієслівна квантитативність є компонентом значення тривання – інваріантної семантики морфологічного класу дієслів; вона має два різновиди: ітеративність та інтенсивність [там само, 141-145]. Кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дій, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надміру дій [там само, 170]. Саме такий підхід до трактування дієслівної інтенсивності та встановлення її семантичних різновидів, на нашу думку, є продуктивним у сучасній граматиці.

Виклад основного матеріалу. Особливий інтерес викликає реалізація категорії інтенсивності дій в структурі дієслівної грамеми. Специфіка її презентації виявляється в тому, що кількісна характеристика закладена в семантиці українського дієслова

як темпоральна ознака, що виявляє один із аспектів дієслівної квантитативності – нечленовану кількість та представлена як різновид семантики інтервалу.

В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії. Інтенсивність репрезентують спеціалізовані синтетичні, серед яких виокремлюємо префікси, які є самодостатнім засобом репрезентації значення недостатньої інтенсивності, та аналітичні засоби – конкретизатори із різним рівнем експлікації „сили дії”, а також семантико-сintаксична структура речення, ядром якої є дієслівний предикат зі значенням інтенсивності дії.

Об’єкт аналізу обрано невипадково, оскільки діеслова із семантикою недостатньої інтенсивності є найменш частотними, відповідно цей різновид дас змогу апробувати модель опису дієслів із значенням недостатності дії

Визначення типологічного різновиду недостатності дії та, відповідно, синтетичного засобу її творення, на наш погляд, є дискусійним. К. Городенська, відносячи до дієслів недостатньої дії діеслова зі значенням помірної інтенсивності, зазначає, що „значення недостатньої інтенсивності або неповного вияву дії утворюється за допомогою префіксів *під-*, *при-* та *над-* переважно від дієслів конкретно фізичної дії: *підсипати*, *притерти*, *надломити*” [2, с. 239]. В. Русанівський указує, що „значення недостатньої інтенсивності виражають префікси *на-*, *під-*, *при-* разом із суфіксом *-увати*” [9, с. 241-242]. Проте, на думку В. Барчука, „у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначеннях умовах” [1, с. 169]. Таким чином, діеслова з префіксом *під-*, *при-* та *над-* відносимо до помірного різновиду інтенсивності дії.

Отже, значення недостатності дії об’єктивно має виражати її найменшу інтенсивність та експлікувати як таку, що реалізована частково, тобто з погляду мовця мала б мати більш інтенсивний вияв. Наприклад, у діесловах *підтримувати*, *притримувати* виражено дію, для здійснення якої невеликої, тобто помірної інтенсивності достатньо; більша інтенсивність є зайвою та перешкоджає здійсненню дії. Тож у цих діесловах визначати недостатність дії некоректно.

Недостатню інтенсивність універсально виражає подвійний префікс *недо-*, який надає діесловам значення неповної дії [1, с. 170], наприклад, діеслово *недоідати* означає ‘погано харчуватися, систематично не найдатися’ [11, с. 333]: „Для кого ж я побиваюся? Хліба **недоідаю**, ночей **недосипляю**?.. все ж для вас... для сім’ї” (П. Мирний).

У структурі дієслів подвійний префікс *недо-* вказує на неповне здійснення дії: *недоідати*, *недорахувати*, *недоміряти* та ін. Ядерна сема, що об’єднує діеслова цієї групи, – це ‘менше, ніж звичайно потрібно’. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як неповна з погляду типової реалізації, послаблена, ледве здійснена чи здійснювана. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення:

1) діеслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб’єкта / об’єкта: „*Купив [дядько] пуд борошна і спочатку подумав: обманув його купець – недоважив*” (М. Стельмах); „*Хіба ми не знаємо, як ви недодасте* грошей, *годуєте нас собачим м’ясом або здохлятиною та пацюками?*” (І. Нечуй-Левицький); „*Ще раз поміряв* кронами *i*, *вже впевнений, що недоміряв* собі, *почав орати далі, хоч його і відмовляла жінка*” (М. Стельмах); „*Натякала [свекруха]* на якусь сотню рублів, що з мандрями сина **недолічилися** старі” (П. Мирний);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: „*Великі втрати маємо. Пудів по шість, а то й по сім недобирасмо з кожної десятини!*” (Л. Юхвід); „*Люди мовчи, як гриби в траві, прислухалися до Хворостенкових вивержень і не могли второпати, чого вони недовиконали*” (М. Стельмах);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: „*Часом думаю, що занадто замовчувати і недоговорювати те, що можна зовсім просто і щиро сказати, теж не слід*” (Л. Українка);

4) дієслова, що позначають зміну фізичного стану суб'єкта: „*Цілий вік отак жилося; Все життя недосипав* [батрак]: Кожен рік його волосся Сивиною обсипав” (Ю. Гойда); „*Взимку Микулі з Вістою довелось дуже важко. Вони недоїдали, голодували*” (С. Скляренко); „*Вона була вже не молода, біля шістдесяти років жінка – очі вже недомагали*” (М. Коцюбинський). „*Ти вже й справді став старий та ще й недобачаєш*” (І. Нечуй-Левицький);

5) дієслова, що позначають емоційний стан суб'єкта: „*Мениої дочки генеральша недолюблювала*” (Панас Мирний);

6) дієслова, які позначають зміни в навколошньому середовищі: „*Недовесніло. Будні байдужі кочують*” (О. Слоньовська).

Менш продуктивними є дієслова із префіксом *недо-* та постфіксом *-ся (-сь)*: „*Але, по правді кажучи, бувало й недоістяться, а все відложилося якусь там часточку за про слабість та старість...*” (І. Франко); „*Щоранку недораховувалися полковники по кільканадцять козаків*” (З. Тулуб).

Увиразнюють недостатність дії кілька формально тотожних грамем із відповідними афіксами. Такий прийом у рази посилює значення інтенсивності дії, а також інтенсивну тональність висловлення загалом: „*От вона поневіряється із своїм старим в убогій хатині, недоїдає й недосипає*” (І. Нечуй-Левицький); „*Купець той багато неправди робив: мірявши – недомірював, важивши – недоважував, дурив людей...*” (Г. Григоренко).

Водночас дієприслівник і дієприкметник також здатні виражати інтенсивність, хоча функціонально менш частотні в тексті: „*День і піч Антон і Катерина недосипаючи та недоїдаючи, мов пекельні, товклися на своєму шматку поля*” (С. Чорнобривець); „*Але, розриваючи купу, жандарм побачив, що під старим циганом не було вже невиправленої кінської шкіри, на котрій він спав: недогризені кусники тої шкіри найшлися...*” (І. Франко); „*Співи, колись недоспівані, знову прокидалися в природі, хвилювали Шуру*” (О. Гончар); „*Збившиесь стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшеници*” (С. Васильченко); „*При місяці білів холодний попілець... либонь отої, хто сей вогонь палив, недопаливши, кинув і залив*” (Л. Українка).

Українське дієслово багате не лише на різноманітні морфологічні форми і категорії, а й на синтагматичні зв'язки. Здатність творити аналітичні сполучки дозволяє дієслову виражати недостатній вияв інтенсивної дії на синтаксичному рівні. До таких сполучок належать як власне аналітичні із граматикализованими компонентами (із грамемною функцією), так і ті придієслівні компоненти, які зберігають синтаксичну спроможність, тобто є припредикатними поширювачами.

Т. Сидоренко прислівники-конкретизатори відносить до синтаксичних засобів, оскільки ці слова виступають у ролі обставинних поширювачів (див.: [10]). Однак на грамемному рівні форми *недорахувати* і *ледъ-ледъ рахувати* тотожні та відрізняються

тільки способом експлікації граматичного значення. Їх об'єднуємо разом як аналітичні засоби експлікації недостатності дії. Ймовірно, під час аналізу інтенсивності в загальномовному обсязі така диференціація виправдана, однак характеризуючи інтенсивність як граматичне значення дієслівного інтервалу, встановлюємо граматичні засоби формальної репрезентації, серед яких конкретизатори є елементами аналітичної сфери граматики.

Різноманітні форми конкретизаторів є основними засобами для вираження недостатності дії при префіксальних та безпрефіксних дієсловах.

Недостатній ступінь вияву інтенсивності дії представлений доволі широким рядом конкретизаторів. Л. Марчук до них відносить прислівники „*злегка, ледь-ледь, небагато, насили, декілька, мало, майже, зовсім (не)*” [6]. Л. Дідуна додає „*децио, заледве, ледве, не дуже, не надто, тільки*” [3].

Продуктивну групу засобів вираження недостатньої дії становлять прислівники міри і ступеня. Функціонально-активним конкретизатором є прислівник *ледве*. За СУМ *ледве*: ‘1. З великими зусиллями, з трудом; насили; 2. Майже непомітно або нечутно; слабо’ [11, Т.4 с.468]. Із безпрефіксними дієслівними формами конкретизатор *ледве*, займаючи переважно препозицію щодо предиката, виступає з метою вираження недостатнього ступеня вияву дії дієслів різних семантико-граматичних груп: „*Сідайте, дочки, – ледве шелестіли старі Демидові вуста*” (О. Довженко); „*Череп'янний каганчик... ледве близав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнома*” (П. Мирний); „*І справоді, чудна та Польща, – промовив п. Мойсей, – сама лежить зв'язана, скрученя, ледве дишіше, а ще таки простягає руки, щоб щось наше загарбати собі*” (І. Нечуй-Левицький); „...люди *ледве тягнули з роботи*” (І. Франко); „*Через місток ледве чимчикують* дві літні жінки...” (А. Крижанівський); „*Поїхав я в ліс – ледве дотяг ті дрова – не коня дали, жеребну дали*” (Ю. Збанацький); „*А із Криму чоловік Ледве ноги доволік. Воли поздихали, Вози поламались*” (Т. Шевченко).

Словоформа *ледь* передає значення прислівника *ледве*, однак виступає з більшим ступенем виразності: „*Від Дніпра ледь повіав теплий низовий вітер*” (С. Скляренко).

В інтенсифікації кількісної дії можливі повтори конкретизаторів-інтенсифікаторів з метою підсилення недостатнього ступеня вияву дії, названого дієсловом: „*Насовувалась на землю вечірня мла, і в пітмі тій ледве-ледве було запримітити, як одномірно колихалися списи й шапки*” (М. Старицький); „*Вітерець заснув, і гілочки по садкам [садках], дрімаючи, ледве-ледве колишуться*” (Г. Квітка-Основ'яненко); „*Пріпорощило ледве-ледве-ледь*” (О. Слоньовська); „*Ледь-ледь вітер повіс*” (М. Черемшина); „*Плинє білій човник, вітер ледве дишіє, Ледве повіває*” (Л. Українка).

Сporadично функцію недостатньої сили дії виконують прислівники *мало, небагато*, конкретизуючи значення дієслів емоційного стану та руху. За СУМ *мало* ‘недостатньо, менше, ніж треба’ [11, Т.4, с.608]: „[Любов:] *Tи мало любиш, ти мусиш, мусиш...умерти і я мушу тебе любити, бо я твоя, твоя!*” (Л. Українка); „*Я так мало, небагато Благав у Бога*” (Т. Шевченко).

Модальний прислівник *майже* використовується в значенні ‘так, що трохи не вистачає до чого-небудь’ [11, Т.4, с.598]: „*Робота вже майже доходить кінця, коли Орфей раптом перестає грati*” (Л. Українка).

Заперечну форму діеслова формально можна віднести до одного з варіантів вираження недостатньої інтенсивності дії. На це указує В. Барчук: „аналітичні форми із часткою-префіксом *не* та будь-якими інтервальними префіксами (окрім *на-*): *не добігти*, *не відлюбити* і под.: „*Я тебе не відлюбив, не випив, навіть ти казала – недопив*” (В. Стус) [1, с. 170].

Зрідка трапляється випадки, коли лексичний повтор діеслівних форм репрезентує достатній ступінь вияву дії, однак предикатна структура вказує на недостатність дії (*не налюбилася* = *недолюбила*): „*Люблю, люблю, люблю, не налюбилася.* Ані полів, ні гір, ні рік, ні міст...” (О. Слонська). Однак можна сказати, що заперечна частка *не* при предикатові, вираженому діесловом достатньої інтенсивності дії (наприклад, *наговоритися*), трансформує його значення достатності, а предикатна структура презентує недостатність дії: „*–Горпино, серце, зажди на хвилечку! Ми ще й не наговорилися...*” (І. Франко) (*не наговорились* = *недоговорили*). Або: „*Не роздивитися до кінця, не розгледіти повністю.* Катря аже лицем притулилась до скла, щоб розглянути, а може, її пізнати...” (А. Головко). Це свідчить про об'єктивність виокремлення в структурі діеслівної інтенсивності внутрішніх бінарних опозицій достатність / недостатність, помірність / надмірність.

Висновки. Інтенсивність – ключова ознака діеслівної дії. Кvantитативна семантика інтенсивності корелює із квантитативною семантикою кратності. Інтенсивність – кількісна ознака, що характеризує дію з погляду повноти її здійснення.

Недостатність дії – це один із різновидів інтенсивності дій, діеслівна форма якого вказує на дію, зорієнтовану на недостатнє, неповне виконання та є малочисельною в структурі інтенсивної семантики інтервалу. Форми недостатньої інтенсивності діеслівної дії репрезентують синтетичний та аналітичний способи репрезентації граматичного значення.

Значення недостатнього вияву дії універсально репрезентує подвійний префікс *недо-*. Його функція полягає в оцінці вияву дії відповідно до норми. Діеслова, у складі яких є морфема *недо-*, вважаються одними з найпродуктивніших експлікаторів, такими, що є спеціалізованими для вираження недостатності дії. Для них контекст суттєвої ролі не відіграє, ці одиниці зберігають семантику недостатності поза мовним оточенням.

Аналітична форма недостатності дій утворюється шляхом поєднання предиката з прислівниками типу *ледве, ледь, злегка, мало, небагато, майже*. Серед адвербіальних конкретизаторів розрізнююмо ті, що функціонально активні (*ледве, ледь, злегка*), і ті, що виявляють меншу продуктивність (*мало, небагато, майже*). Заперечна значення є однією із форм вияву недостатньої інтенсивності. Конкретизатори-інтенсифікатори, виконуючи своє пряме призначення, природно інтенсифікують кількісну семантику грамеми, з якою поєднуються.

Синтетичні й аналітичні засоби вираження недостатньої інтенсивності діеслівної дії хоч і різняться функціонально, є рівноцінними формами репрезентації некратної квантитативної семантики інтервалу українського діеслова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: Монографія. Івано-Франківськ, 2011. 416 с.

2. Городенська К. Г. Дієслово / К. Г. Городенська // Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. С. 217-297.
3. Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір // Словотвір сучасної української мови. Київ, 1979. С. 285-313.
4. Дідун Л. І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2016. 21 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія. Донецьк, 1996. 435 с.
6. Ігнатенко Д. Є. Категорія інтенсивності у фразеології. *Типологія мовних значень у діахронічному та зістиковому аспектах*. 2015. Вип. 30. С. 5–17.
7. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... д-ра фіол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 34 с.
8. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005. 21 с.
9. Русанівський В. М. Префіксальний словотвір // Словотвір сучасної української мови. Київ, 1979. С.228-284.
10. Сидоренко Т. М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові: автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 – українська мова . Київ, 2005. 21 с.
11. Словник української мови: В 11 т. Київ, 1970-1980.
12. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ, 2003. 282 с.
13. Ткаченко Ю. В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові: дис. ... канд. фіол. наук. Київ, 2016. 226 с.
14. Удовенко І. В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки: автореф. дис. ... канд. фіол. наук. Одеса, 2004. 23 с.

Вакалюк И.В.

Ивано-Франковский национальный медицинский университет, Ивано-Франковск

СИНТЕТИЧЕСКИЕ И АНАЛИТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ НЕДОСТАТОЧНОЙ ИНТЕНСИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье осуществлен анализ синтетических и аналитических средств выражения недостаточной интенсивности действия. Выявлены особенности и продуктивность использования синтетических и аналитических средств недостаточной интенсивности действия.

Ключевые слова: интенсивность действия, недостаточная интенсивность, интенсификация, аналитические средства, синтетические средства, конкретизатор.

Vakaliuk I.

National medical university, Ivano-Frankivsk

SYNTHETIC AND ANALYTIC MEANS OF EXPRESSING INSUFFICIENCY INTENSITY IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article is issued researching the functional semantic category of the action intensity which is correlated with the morphological and syntactic language levels.

In the article analyzes the analytic and synthetic means of expressing of insufficiency intensity action and identifies their functional semantic characteristics. The research is based on a continuous sample of syntactic constructions with verb from the works of fiction of the 19th - 21st Centuries. The definitions of verbs selection with action intensity semantics are determined.

The analysis means of expressing of insufficiency intensity action verbs is conducted in semantic, word formation and functional aspects in the poetic language in the field of which the specific of explored verbs realization appears.

The intensive action verb are characterized by internal intensive definitions and syntactic compatibility.

Key words: *intensity action, insufficiency intensity, intensification, analytic means, synthetic means, specifier.*

УДК 811.161.1'373.2:75(476.5)

Дулова Ю.В., аспирант

Витебский государственный университет имени П.М. Машерова, Витебск, Беларусь

КОММУНИКАТИВНАЯ ПРИРОДА НАЗВАНИЙ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЖИВОПИСИ И ГРАФИКИ

В статье рассматривается коммуникативная природа названий произведений живописи и графики. Установлена схема процесса коммуникации. Охарактеризованы номинатор, артионим и адресат. Определены функциональные особенности артионимов.

Ключевые слова: *артионим, прагматика, коммуникативная природа, номинатор, реципиент, ориентирующая функция.*

Произведение изобразительного искусства представляет собой отражение идей, мыслей, возврений творца, определенное сообщение, которое адресант планирует донести до реципиента. Исследование собственных имен, принадлежащих ономастической периферии, в том числе и артионимов – названий произведений изобразительного искусства, неразрывно связано с прагмалингвистикой, которая, по мнению Ю.С. Степанова, занимается выбором оптимальных средств «для наиболее успешного воздействия на адресата, для эффективного достижения намеченной цели в конкретных обстоятельствах общения» [7: 325–326]. Фундаментальные положения прагмалингвистики развивались

в трудах зарубежных исследователей: А. Вежбицкой, Дж. Лакоффа, С. Левинсона, Дж. Лича, Д. Уилсона, Б. Фрейзера, Л. Хорна, Д. Шпербера и др. В российской науке развитие теории коммуникации как междисциплинарного направления связано с именами таких ученых, как Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, В.И. Заботкин, В.И. Карасик, В.Б. Кашкин, Е.С. Кубрякова, А.Ю. Маслова, Г.Г. Матвеева, А.В. Соколов, Ф.И. Шарков и др.

В начале XXI века ономатологи начали разрабатывать подход к pragmalingvistischemu analizu soibennnykh imen. Так, И.В. Крюкова выделяет три основных направления исследования pragmatiki imeni soibennnogo: 1) analiz pragmaticheskikh komponentov v znachenii onima; 2) analiz xarakteristik avtora i adresata, a takzhe uslovij nominaции; 3) vyavlenie funkcionálnykh svoistv soibennnykh imen [5: 139–142].

Научный интерес к исследованию вопросов взаимодействия языковых и внеязыковых средств в процессе коммуникации привел к возникновению понятия «креолизованный текст». Креолизованные тексты состоят из двух частей: вербальной, связанной с языком, и невербальной, принадлежащей иным знаковым системам, а не естественному языку. К креолизованным текстам ряд языковедов относят и произведения искусства (Е.А. Елина, Е.А. Бурмистрова, Т.И. Плужникова и др.).

Цель настоящего исследования – выявить особенности взаимодействия номинатора, артионима и реципиента в коммуникативном процессе.

Фактическим материалом исследования выступили названия произведений авторов Белорусского Поозерья, собранные из листов поступления основного фонда коллекций живописи и графики Витебского областного краеведческого музея, Интернет-портала «Художники Витебщины», каталогов картин художников витебского региона. Проанализировано 9109 единиц.

По утверждению Е.А. Елиной, «при первичном восприятии картины ее атрибуты и само изображение предстают перед субъектом-зрителем или одновременно, или (что даже скорее) изображение воспринимается несколько раньше, чем подпись под ним из-за естественного свойства глаза улавливать сначала более крупный объект, а затем мелкий» [3: 20]. Нельзя не согласиться с мнением исследователя. Действительно, первоначальное внимание сосредоточено непосредственно на полотне. Однако после первично-го ознакомления с произведением реципиент непременно обращается к той информации, которая способствует более глубокому пониманию авторского замысла. В данном случае значимыми становятся как сведения об авторе произведения, так и время создания полотна, его размеры, материалы, использованные художником, а также название. Особенную важность сведения об авторе, материале, времени создания приобретают, если реципиент обладает определенной искусствоведческой компетенцией. Название полотна же может способствовать восприятию картины даже неподготовленным адресатом.

Названия произведений изобразительного искусства (артионимы) представляют собой особый вид ономов, поскольку они изначально по своей природе наделены культурным значением, находятся на пересечении языка и культуры и служат для создания определенного культурного пространства. Мы придерживаемся позиции, что, являясь неотъемлемой частью произведения искусства, артионим входит в структуру процесса коммуникации, которую условно можно представить схемой *автор – произведение искусства / название произведения искусства – реципиент*. При этом разделяем точку зрения У. Эко, который утверждает, что даже в ходе восприятия письменного текста адресат

«может проявлять разного рода встречные инициативы», иметь свои собственные объяс-нительные гипотезы – и в силу этого сообщение (в той мере, в какой оно воспринимается адресатом и превращается в содержание некоего выражения) становится не более чем пустой формой, в которую могут быть вложены различные смыслы [8: 17].

Приведенная схема представляется условной, т.к. не отражает сполна всю сложность взаимодействия и взаимовлияния адресанта и адресата, но вместе с тем перекликается с компонентами акта номинации, выделенными В.Г. Гаком и включающими: именующий субъект (номинатор), именование (номинант), именуемый объект (номинат), слушающий (условия общения) [2: 241–242]. В отношении названия произведения изобразительного искусства компоненты акта номинации определяются следующим образом: именующий субъект – субъект, создающий оним для выделения из ряда других; именование – знак, который создан именующий субъектом для выделения произведения искусства; именуемый объект – собственно произведение искусства; условия общения – адресат, воспри-нимающий созданное именующим субъектом именования для именуемого объекта.

Одно из существенных отличий художественной коммуникации от акта номинации составляет понятие авторства. Зачастую в исследованиях, посвященных артионимии, учёные приравнивают художника, написавшего полотно, и номинатора, что представ-ляется недопустимым, поскольку далеко не всегда субъект, создающий произведение, совпадает с субъектом, создавшим название данного произведения искусства. Установ-ление автора картины с определенной точностью, как правило, возможно. В это же время не всегда с уверенностью возможно определить, кто создал тот или иной оним, что об-условлено широким кругом лиц, способным принять участие в акте номинации.

Г.В. Петровская утверждает, что автор художественного произведения «всегда имма-нентен своему произведению, т.е. имеет с ним неотъемлемую внутреннюю связь и его произведение выступает как средство трансляции авторского мировоззрения, этических и эстетических взглядов» [6: 12]. Несмотря на невозможность однозначно установить субъект акта номинации, ему может быть дана аналогичная характеристика, посколь-ку выбор лексических средств для обозначения / выделения какого-либо полотна может свидетельствовать и о ценностях, и об уровне образования, и о социальном статусе но-минатора.

Серьезную попытку воссоздать речевой портрет субъекта искусственной ономасти-ческой номинации предприняла И.В. Крюкова, которая определила, что именующим субъектом может выступать отдельная личность, близкие люди, коллектив, участники конкурсов и неймивые агентства [4]. Приведенные типы именующего субъекта в об-щем соотносятся с возможными создателями названий произведений изобразительного искусства. Так, помимо художника (группы художников) это могут сделать родствен-ники и друзья, знакомые, коллеги, музейные работники, организаторы выставок и др. При этом даже надпись названия полотна, выполненная рукой художника, не является гарантом того, что номинатором выступил именно он.

Адресант может реализовать свое право на создание артионима по-разному: не прилагая никаких номинативных усилий или же создавая имена, несущие отпечаток авторской индивидуальности. В первом случае номинатор может ограничиться услов-ным названием, содержащим указание, например, на жанровую принадлежность про-изведения искусства, или же декларированным отсутствием названия: В.А. Андросов

«Автопортрет», И.Ю. Боровский «Пейзаж», В.И. Витко «Пейзаж», Г.С. Васильева «Без названия», Ф.Ф. Гумен «Натюрморт», «Композиция», «Этюд», П.Б. Гривусевич «Натюрморт», А.Э. Духовников «Ноктюрн», Б.Г. Иванов «Эпифафия», А.В. Ильинов «Этюд». Во втором случае речь идет об артионимах, в основу которых положены precedентные имена (Г.С. Васильева «Здравствуйте, господин Малевич», О.А. Сквородко «Земля Быкова», В.И. Кухарев «Батька Минай», А.Ф. Ковалев «Прощание славянки. Герой Советского Союза В. Хоружая», Г.Ф. Кликушин «Электросварщик Н. Викторов. Портрет», В.И. Ральцевич «Портрет заслуженной артистки БССР Окружной С. А.», А.Ф. Ковалев «И. Тальков в Витебске», Г.Ф. Шутов «Погасшая лампа Шагала»), языковые единицы, вызывающие в сознании реципиента определенные ассоциации и т.д: И.Ю. Боровский «Подруга выходит замуж», В.И. Витко «Борьба с дьяволом», «Если океан закроет землю», В.Н. Вольнов «Несостоявшаяся трапеза», А.Э. Духовников «Вы думаете, легко быть императором Франции при таком маленьком росте...», А.С. Изотко «Солнце стекает на руки», Г.Ф. Кликушин «Пока спит город», М.В. Левкович «Вечер пыл в молчаливые дали», А.Е. Пшенико «Полет бабочки на воздушном шаре».

Значимое место в процессе коммуникативного взаимодействия занимает реципиент. В произведении искусства воссоздается, по-особому представляется ситуация действительности. Преломляясь через личность автора, она «становится образным видением мира» [1: 89]. В артиониме, соответственно, закодирована данная ситуация, т.к. он служит постижению ее смысла путем формирования образа в сознании адресата.

Взаимодействие субъектов коммуникации предполагает наличие у них определенных целей. Так, адресант дает оценку произведению искусства, описывает его, интерпретирует и кодирует. Кроме того, преследует цель – воздействовать на поведение адресата, составив и изменив мнение о произведении, убедив ознакомиться с произведением, сформировав новые эстетические представления и т.д. Адресат, как правило, имеет целью получение или углубление уже имеющихся знаний, расширение своего кругозора в той или иной тематике дискурса. Для эффективного восприятия произведения искусства важным становится то направление, которое создает артионим, ограничивающий тематику, сюжет или идею, а также указывающий на его жанровые особенности. Артионим создается для формирования определенной установки на восприятие картины, ее понимание, которое ожидает художник или иное лицо, создавшее номинацию. При этом успешность коммуникации адресанта и адресата зависит и от подготовленности субъекта к восприятию картины.

Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что весомая функция артионима – ориентирующая, которая заключается в том, чтобы создать в сознании реципиента определенный образ, связанный с изображением на полотне. В зависимости от степени информативности артионима, возможности предугадать семантику мы вслед за Е.А. Елиной классифицируем названия произведений изобразительного искусства на существенно и ограниченно ориентирующие, неориентирующие и дезориентирующие [3: 27].

К существенно ориентирующим артионимам относятся названия, в основу которых положено: 1) историческое событие: Г.П. Киселев «Подвиг Хомченовского В. А.», И.Ю. Боровский «Последний бой Городца»; 2) предмет, если содержится достаточно полная информация об изображенном: А.Ф. Карпан «Копченый лещ», Ф.Ф. Гумен «Кувшин, чайник и лимоны», Т.Д. Березовская «Зеленое яблоко»; 3) персона, если присутствует

указание на фамилию и имя: Г.П. Киселев «*Я. Купала*», О.А. Сквородко «*Максим Богданович*», В.И. Кухарев «*Народный артист Ф. Шмаков*», «*Марк Шагал*»; 4) место, если оно обозначает определенный точечный объект в пространстве: Е.С. Минин «*Черная Троица*», Н.Н. Дундин «*Колодец в деревне Крайцы*», Ю.А. Баранов «*Областной краеведческий музей. Витебск*», В.А. Белый «*г. Витебск. Костел Святой Варвары*», В.К. Зейлерт «*Памятники героям освободительных войн 1812 и 1941–1945 гг. на Успенской горе над рекой Западной Двиной*».

Если артионим мотивирован 1) бытовым, фантастическим или мифологическим событием: Г.Ф. Кликушин «*Выяснение отношений*», А.М. Гурбо «*Бойцы вспоминают минувшие дни*», А.А. Люцко «*Скорая*»; 2) природным явлением: А.С. Корженевский «*Дождик*», А.В. Ильинов «*Вечереет*», А.С. Изотко «*Ливень*»; 3) местом или временем: Е.С. Ясьвин «*Майский вечер*», А.Ф. Карпан «*Полдень в Ганновере*», Ю.А. Баранов «*Ставок в осеннем лесу*», В.В. Шамшур «*Накануне весны*», С.Б. Юдовин «*У крылечка*», Е.А. Зайцев «*В горнице*», Л.С. Антимонов «*Лето в лесу*»; 4) образом: И.Н. Шкуратов «*Космическая гармония*», В.В. Чукин «*Параллельные миры*», Т.Д. Березовская «*Сны о чем-то большем...*», В.И. Витко «*После одной ошибки*», В.Н. Вольнов «*Символ успеха*», В.Е. Тихоненко «*Незабываемое*», А.В. Шилко «*Ощущение проходящего времени*», Б.Г. Лалыко «*Опустошенность*», то речь идет об ограниченно ориентирующих наименованиях.

Группа никак не ориентирующих артионимов представлена названиями, которые не заключают в себе установки на восприятие реципиентом: Ф.Ф. Гумен «*Этюд*», Б.Г. Иванов «*Пейзаж*», О.Д. Костогрыз «*Портрет*», П.М. Явич «*Натюрморт*». Условные названия картин, а также декларированное отсутствие названия по своей природе не способны создать никакой антиципирующей установки на восприятие объекта в сознании адресата: Г.С. Васильева «*Без названия*», Б.Г. Лалыко «*Композиция*», «*Композиция I*», «*Композиция II*».

Существенно ориентирующие названия являются отобъектными, поскольку наиболее полно сообщают сведения адресату об изображенном на полотне. К отобъектным можно отнести и никак не ориентирующие артионимы. Несмотря на то, что они не создают установки на восприятие произведения реципиентом, они успешно заключают информацию о некоторых искусствоведческих характеристиках полотна (в частности о жанре живописи). Ограниченно ориентирующие артионимы представляют собой отсубъектные названия, поскольку в большей степени демонстрируют личность номинатора, его эрудированность, воображение и умение владеть словом, и отдресатные названия, поскольку служат не только формированию установки у адресата на восприятие произведения, но и привлечению его внимания.

Таким образом, названия произведений изобразительного искусства выступают компонентом структуры процесса коммуникации, представленного схемой автор – произведение искусства / артионим – реципиент. При этом данная схема условна, поскольку не отражает всю сложность взаимодействия именующего субъекта, адресата, именования, именуемого объекта и условий общения.

Будучи результатом творческой деятельности, артионим наряду с полотном воспринимается, осмысливается и оценивается реципиентом, однако может свидетельствовать о предпочтениях, уровне образованности представителей того или иного лингвокультурного общества, поскольку характеризует как номинатора, так и реципиента.

Эффективность восприятия адресатом авторских интенций зависит от благоприятности условий коммуникации, в том числе достаточности фоновых знаний адресата и их со-впадения с аналогичными у адресанта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бурмистрова, Е. А. Названия произведений искусства как объект ономастики : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Е. А. Бурмистрова. – Волгоград, 2006. – 204 с.
2. Гак, В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация (общие вопросы). – М., 1997. – С. 230–293.
3. Елина, Е. А. Креолизация текста в сфере искусства / Е. А. Елина // Известия Саратовского университета. – 2009. – Т. 9. Сер. Филология. Журналистика, вып. 2 – С. 18–23.
4. Крюкова, И. В. Речевой портрет субъекта искусственной ономастической номинации / И. В. Крюкова // Человек в коммуникации: мотивы, стратегии, тактики: колл. моногр. – Волгоград: Изд-во ВГПУ “Перемена”, 2010. – С. 155–166.
5. Крюкова, И. В. Прагматика онима: направления исследований и методика анализа / И. В. Крюкова // Известия ВГПУ. Филологические науки. – 2011. – С. 139–142.
6. Петровская, Г. В. Произведения изобразительного искусства в процессе художественной коммуникации: автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.04 / Г. В. Петровская. – Санкт-Петербург, 2013. – 27 с.
7. Степанов, Ю. С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 325–332.
8. Эко, У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / У. Эко ; пер. С. Серебряного. – Москва : Изд-во ACT : CORPUS, 2016. – 640 с.

Дулова Ю.В., аспірант

Вітебський державний університет імені П.М. Машерова, Вітебськ, Білорусь

КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА НАЗВ ТВОРІВ ЖИВОПИСУ ТА ГРАФІКИ

У статті розглядається комунікативна природа назв творів живопису та графіки. Встановлена схема процесу комунікації. Охарактеризовані номінатор, артіонім та адресат. Визначені функціональні особливості артіонімів.

Ключові слова: артіонім, прагматика, комунікативна природа, номінатор, реципієнт, орієнтована функція.

Dulava, Yu., postgraduate student

Vitebsk P.M. Masherov university, Vitebsk, Belarus

COMMUNICATIVE NATURE OF NAMES OF PAINTINGS

The article analyzes the communicative nature of the names of works of art. The scheme of the communication process is established. Author, artionym and are characterized. Functional features of artionyms are defined.

Key words: artionym, pragmatics, communicative nature, author; recipient, orienting function.

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Абрамович С.Д.</i> . «ДОВОЛЬНО ДЛЯ УЧЕНИКА, ЧТОБЫ ОН БЫЛ, КАК УЧИТЕЛЬ ЕГО...» (несобственно-прямая речь в Евангелии от Иоанна и проблема авторства)	5
--	---

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Муратова Е.Ю.</i> . ХРИСТИАНСТВО И ЯЗЫЧЕСТВО МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЛИЧНЫХ ИМЕН В ЕЕ ТВОРЧЕСТВЕ	14
<i>Марчук Л.</i> ДОМІНАНТИ І КОНСТАНТИ ІДІОЛЕКТУ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ	18
<i>Шаймерденова М.Д.</i> ПИСЬМА ИЗ СЕМЕЙНОГО АРХИВА КАК КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ И ЛІНГВІСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДІЕ	24
<i>Карпенко С.</i> УКРАЇНСЬКІ КАЗКОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ У БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКАХ	31
<i>Kravchenko O.</i> COMBINATORY PROPERTIES OF ECONOMIC TERMS IN THE COGNITIVE LIGHT	38
<i>Грежук Ю.В.</i> ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ХЕДЖИНГА В СУЧASNOMУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	43
<i>Демченко Н.С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОNUВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В СУЧASNІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	48
<i>Іванова О.С., Засіць П.М., Конопова Д.В.</i> ЗООМОРФІЧНІ КОМПОНЕНТИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ЗНАННЯ НАРОДУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ..	56
<i>Хижняк С.П.</i> НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФІКА ПРОПРИАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ АНГЛІЙСКОГО ЯЗЫКА	62
<i>Пригодій О.С.</i> МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ В ПЛОЩИНІ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	68
<i>Брага І.І., Саларьєва А.В.</i> ПЕРСОНАЖ ЯК МОВНА ОСОБИСТІСТЬ У СУЧASNІЙ УКРАЇНСЬКІЙ П'ЄССІ	72
<i>Монастирська Р.І., Сірант А.М.</i> МЕТАФОРІЧНІ МОДЕЛІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО ТИПУ ЛЮДИНА В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ О. ПОЧАПСЬКОЇ «КЛЕНОПІС ОСЕНІ»	79

Самигулина Ф.Г. ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В МЕДИАДИСКУРСЕ: ЛИНГВОЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	84
Habibli Reyhan Yusif LINGUISTIC CULTUROLOGICAL AND ETHNIC ASPECTS OF TOponymy	89

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Хо Сун Чхоль МЕРЫ ПО АКТИВНОМУ КУЛЬТУРНОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И КОРЕЕЙ	96
Мадатли Э. ОТНОШЕНИЕ К НАСЛЕДИЮ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В ИРАНЕ: ПРЕТЕНЗИИ И ИСТИНЫ.....	98
Шаймерденова Н.Ж. ГЛОССЫ В МІЖКУЛЬТУРНОЙ КОМУНІКАЦІЇ КАК НАУЧНЫЙ ФЕНОМЕН И ИСТОЧНИК СКАЗОЧНОГО ОБРАЗА	110
Калашникова Н.П. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРОЕКТ «ПАМЯТЬ ВО ИМЯ БУДУЩЕГО»: ОБЩАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ.....	115
Овчаренко Л.М. ПРОБЛЕМИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ТОЧКИ ЗОРУ ЛІНГВІСТИКИ.....	123
Дементьева Т.Г. ЛІНГВО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ УСЛОВІЯ ОРГАНІЗАЦІЙ ЕФФЕКТИВНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІІ СПЕЦІАЛІСТОВ.....	128
Ковалъчук Ін. М., Ковалъчук Ір. М. ОСВІТНЯ СКЛАДОВА КУЛЬТУРНИХ ЗАКЛАДІВ (МУЗЕЙ ЛАТВІЇ)	132
Раджабова Гюнель РОЛЬ М. Ф. АХУНДЗАДЕ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЫ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ТУРЦИЕЙ	136
Гулиева Гюнеш Закир кызы ТЮРКІЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ	141
Метельська Ю. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ДИПЛОМАТИЧНОГО ЛИСТУВАННЯ В ІНДОНЕЗІЙСЬКІЙ МОВІ	147

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Хурман Ибниямин гызы Магеррамова ЛІНГВІСТИЧЕСКОЙ ПОДХОД К ЯЗЫКУ ЭПОСА «КИТАБИ ДЕДЕ КОРКУТ»	157
Селігей П. О., Тищенко К. М. ВІРТУАЛЬНА ВЕРСІЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО МУЗЕЮ: АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ТА СТРУКТУРА ЕКСПОЗИЦІЇ	167
Руденко С.М. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОВНИХ ЗНАКІВ ГЛЮТОНІ В ТЕМПОРАТИВНОМУ КОНТЕКСТІ.....	173

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Бондаренко Я.О. ЛІНГВІСТИЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ГРИ В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЖУРНАЛЬНИХ ЗАГОЛОВКАХ	182
Аббасова Милана Юнис гызы АНГЛІЙСКИЙ ЯЗЫК И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	187

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Астрахан Н.И. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФОРМУЛА СЧАСТЬЯ В ТВОРЧЕСТВЕ А.С. ПУШКИНА 30-Х ГОДОВ	194
Богданова О.В. ДИХОТОМИЯ ХАРАКТЕРА В «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКЕ» А. С. ПУШКИНА (ОБРАЗЫ ШВАБРИНА И ГРИНЕВА)	201
Ткачук Р.Ф. ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ. В УКРАЇНІ	214
Дмитренко Е.В. МОТИВЫ ТРАГИЧЕСКОГО ОДИНОЧЕСТВА И ПСИХОЛОГИЗМ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В НОВЕЛЛАХ В.Ф. ОДОЕВСКОГО	226
Магомедова Д.М. НЕИЗВЕСТНЫЕ ТЕКСТЫ АЛЕКСАНДРА БЛОКА	231
Данилович Т. ИДЕИ ЧИСТОГО ИСКУССТВА КАК ЭЛЕМЕНТ ЛІТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ М. ЦВЕТАЕВОЙ	238
Джсанашія Л. УТОПИЯ И АНТИУТОПИЯ В РУССКОЙ ЛІТЕРАТУРЕ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА	245
Знась О.Ф. ДИНАМІКА ОБРАЗІВ ПЕРСОНАЖІВ НА ПІДСТАВІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У НОВЕЛАХ Й. В. ГЕТЕ	249
Kryshtop I. THE MOTIF OF SOUL IN K. BUYLO'S AND E. MILLAY'S POETRY	254
Адилова Гюльгызы Гаджисабала гызы ИССЛЕДОВАНИЕ И ПОЭТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ БАЯТЫ	260
Шевченко А.Г. ПРО ОДИН З АСПЕКТИВ Історико-літературної ДІЯЛЬНОСТІ З. ВЕНГЕРОВОЇ: Д. КІТС І ЙОГО ЧАС	266
Мамедова Хумай Гаджали кызы ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕ В РОМАНЕ АМИНА САМИЯ «БЕДНОСТЬ»	273
Айпара Рамиз кызы Маммедова ИЛЬЯС ЭФЕНДИЕВ КАК ОДИН ИЗ ВЫДАЮЩИХСЯ МАСТЕРОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА	280

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Юсифова Ирада ПРИРОДА И ПЕЙЗАЖ В «ДОНСКИХ РАССКАЗАХ» М. ШОЛОХОВА И ИХ ПЕРЕДАЧА В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПЕРЕВОДАХ	287
---	-----

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Онкович Г.В., Білецький В.С. РОЗВИТОК МЕДІАКОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА СТРАТЕГІЯ	294
Madadli G.P. THE INTERACTIONS OF CULTURE AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF INFORMATION SOCIETY	302
Конопанова Д.В., Кожуховський О.Г. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СЛОВНИКІВ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ	306
Кондратенко Н.В. РЕЦЕНЗІЯ НАМОНОГРАФІЮ Т. М. СУКАЛЕНКО. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX СТ.....	314
Sevinj Yusif kizi Mammadova THE INTENSITY OF THE USE OF THE TERMS IN PRESS IN THE YEARS OF INDEPENDENCE	317
Макара С.С. ВІЗІОНЕРСТВО В.Ф. ОДОЕВСКОГО О СУДЬБЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В НОВЕЛЛАХ «ГОРОД БЕЗ ИМЕНИ» І «ПОСЛЕДНЕЕ САМОУБИЙСТВО» ИЛИ ПУТЬ К АНТИУТОПИИ В РУССКОЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX-ГО ВЕКА	323
Вакалюк І.В. СИНТЕТИЧНІ ТА АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НEDОСТАТНОСТІ ДІЇ В СУЧASNІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	331
Дулова Ю.В. КОММУНИКАТИВНАЯ ПРИРОДА НАЗВАНИЙ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЖИВОПИСИ И ГРАФИКИ	337

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 22

Том I (196)

Редактор: *O.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *O.Л. Мумінова*

Підписано до друку 09.07.2019 р.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 25. Ум.-друк. арк. 19,53. Наклад 300 прим. Зам. № 1787-1.

Видавничий дім Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41